

KADİM HALKLAR COĞRAFYASI

KADİM HALKLAR COĞRAFYASI

Nisan Yayımcılık

Nisan Yayımcılık

Aşkın Deniz

NİSAN YAYIMCILIK

Nisan Yayımcılık

ISBN: 978-605-65162-5-2

Kasım 2015

NİSAN YAYIMCILIK VE BASIM SAN. LTD. ŞTİ

Yönetim yeri: İskenderpaşa Mh. Kıztaşı Cd. Yeşiltekke Kuyulu Sk.

No: 19/4 Fatih/İstanbul Tel: 0212 531 83 06

e-posta: nisanyayimcilik@hotmail.com **Baskı:** Yön Matbaacılık

Davutpaşa Cad. 75/2 B 366Topkapı/İstanbul Tel: 0 212 544 66 34

KADİM HALKLAR COĞRAFYASI

Toprağın uğultusunda soluklanabilmek...

Aşkın Deniz

ÖNSÖZ

“Coğrafyanın tarihini bilmek, yaşanmış zamanı keşfe çıkmaktır. Bu keşfin doğru sonuçlarla olgunlaşabilmesi ise keşfedenin genel niteliklerine bağlıdır. Tarihi, tarih bilimi ön kabulüyle kavrayanlar ve tarihle ilişkilenmeyi de bilimsel metotlar temelinde ele alanlar gerçek anlamda tarihe, süreçlerine ve olgulara dokunabilenler olur. Böylece, yaşanmış zamanın üzerini, kendi kurgusal tarih yazımıyla örtmek isteyenlerin karşısına, gücünü olgulardan alan gerçek bilgilerle çıkabilmenin koşulları ve dinamikleri de yaratılmış olur.”

Bilindiği gibi Anadolu ve Mezopotamya toprakları kadim halklarla simgeleşmiş; çok çeşitli kültürlere, dinlere, dillere beşik olmuş bir coğrafyadır.

Sayırsız soy, kabile, kavim, aşiret, topluluk, hanedanlık, prenslik, krallık, imparatorluk ya bu coğrafyada var olmuş ya sonradan gelip yerleşmiş ya da gelip geçerek izini bırakmıştır. Bu nedenle Mezopotamya ve Anadolu toprakları insanların ve toplumların zaman döngüsü gibidir.

Günümüz siyasi sınırlarıyla ifade edilecek olursa Türkiye Cumhuriyeti devlet, ulus devlet niteliğiyle kendisine vatan ilan etmiş olduğu toprakları aynı zamanda Türk etnisitesiyle de “tarih-selleştirmiştir” Coğrafyanın “Türkleştirilmesi”ni amaçlayan ırkçı faşist politikalar, temelinde korkunç bir yıkım gerçekleştirir.

Coğrafya bir anda binlerce yıldır üzerinde yaşam bulmuş ve yurtları olmuş kadim halklardan arındırılmış; Ermeniler, Rumlar, Ezidiler, Asur kökenli Süryani Nasturi-Yakubi ve Kildaniler binlerce yıldır yaşadıkları bu topraklardan katliamlar ve sürgünler eşliğinde sökülüp atılırken izleri dahi kalmasın diye her türlü zor-

balıkla bütün varlıkları yakılıp yıkılarak yok edilmiştir. Komprador bürokrat burjuvazi ve büyük toprak ağalarından oluşan bir avuç Türk hakim sınıfı, emperyalizmle işbirliği içinde kendi pazarına hakim olmak hedefiyle, diğer ulus ve milliyetlere yönelmiş ve hem servetlerine el konulmuş hem de nüfus olarak önemli oranda ortadan kaldırılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ve TC devletinin kuruluşu sürecinde Türk hakim sınıflarının ulus devlet anlayışına dayalı bir devlet yaratma çabasının önemli bir parçası olan bu soykırımın 100. yılında, Nisan Yayıncılık olarak coğrafyanın bugün artık çoğu azınlık statüsünde dahi değerlendirilemeyen Müslüman olmayan halkları üzerine yapılan çalışmayı yayımlıyoruz.

Zira egemen sınıfların ideolojisinin ve çıkarlarının yön verdiği kurgusal-inkarcı tarih anlayışı, köklerinden kopardıkları coğrafyanın kadim halklarını düşman ilan ederek, hem gerçekleştirdikleri soykırımı meşrulaştırmakta hem de şovenizmi, halklar arasında düşmanlığı geliştirerek kendi bekasını sağlama almaya çabalamaktadır. Bu plana karşı geliştirilebilecek mücadele yöntemlerinden biri de, coğrafyanın gerçek tarihini ortaya çıkartmaktır.

20. yüzyılın ilk soykırımı olarak kabul edilen Ermeni, Rum/Pontus, Süryani Soykırımının 100. yılında bu topraklarda katledilen tüm halkların anısına yayımladığımız bu çalışmada emeği geçen başta yazarı olmak üzere herkese teşekkür ediyoruz...

Nisan Yayıncılık
Kasım 2015

İÇİNDEKİLER

Giriş	11
--------------	----

Birinci Bölüm **Tarih Algısına Dair**

* Tarih Yazımı ya da Dizimi: Yalan, Çarpıtma, Kurgu ve Söylem Sarmalı	15
* “Tarihselleştirme” ve Yıkım	23
* “Türk Tarih Tezi”: Varolabilme Aşırılığında Geçmiş Keşifçiliği	27
* Tarihdışılığın Resmileştirilmesi	32

İkinci Bölüm **Kadim Halklar Gerçeği ve Coğrafi Zemin**

* Asurlar/Süryani-Nasturi-Kildani-Yakubi	39
* Ermeniler	48
* Rumlar	51
* Ezidiler	55
* Yahudiler	60
* Kürtler	65
* Lazlar...	69
Osmanlı'nın Kuruluşuna Doğru Coğrafyada Genel Durum	74

Üçüncü Bölüm

Osmanlı İmparatorluğu'nda Farklı Etnik ve İnançlardan Toplulukların Durumu

* Osmanlı'da Genel Görünüm	81
* Farklılıklara Yönelik Pratik Uygulamalar	91
* 19. Yüzyıl: Ortam, Dinamikler, Batı Etkisinin Bir Unsuru Olarak Misyenler	98
* Ölümcül Sona Giden Sürecin İlk İşaretleri (1894-1896)	109

Dördüncü Bölüm

Çöküşe Giderken Osmanlı İç Siyasetinin Kriz ve Dinamikleri

* İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Meşrutiyet ve İTC'nin İktidarlaşması	129
* Türkçülük İdeolojisi ve İTC'nin Genel Politikaları	137
* Görünüm ile Gerçeklik Arasındaki Durak: 1909 Adana Katliamı	145
* Alman Emperyalizmi ile İlişkiler ve Sürece Etkileri	150
* Çizgileşen Paradigma: İçe Yönelim ve Arındırma	158

Beşinci Bölüm

Coğrafyanın Köklerinden Arındırılması: Tehcir ve İmha

* Rumların Tehcirinde İlk Aşama	171
* Ermeni Soykırımı	187
- Tehcir; Soykırım Yolculuğu	202
- Soykırımın Devamı: Çöllerde Ölüm Kampları ve İmha	228

- Nihai Kırım Hamlesi: Ermenistan'ın İşgali	242
* Süreç ve Asur Kökenli Halkların Durumu	252
- Katliamlar Serisinin Ateşlenmesi	261
- Genel Nüfus ve Dağılımı	271
-1915: Kılıç Yılı (Seyfo ya da Sayfo)	277
* Rum Tehcirinde İkinci Aşama ve Etnik Temizlik	292
* Ezidiler: Katliamlarla Hatırlanan Halk	317
* Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yahudiler	333
Arındırmaya Dair Bir Değerlendirme	346

Altıncı Bölüm

İttihatçı Geleneğin Devamı Olarak “Cumhuriyet” Dönemi Uygulamaları

* Lozan: Çıkarlar Sofrasında Soykırım ve İnkârın Onaylanması	364
* Kemalizm'in Türkleştirme Uygulamaları: Asimilasyon, Ayrıştırma ve Dışlama	369
Sonuç	396
Kaynakça	405

GİRİŞ

“*Tarih ilk önce coğrafyadır*” (Durgun; 2011: 40) diyor Fransız tarihçi J. Michelef. Şüphesiz ki en yalın halindeyken yaşam alanı olarak ifadelendirebileceğimiz coğrafya, çok daha karmaşık yaşanmışlıklar sarmalında farklı imgeler ya da simgeler eşliğinde yeni tariflerin öznesine dönüştürüldü. Bambaşka isimler altında şekillendirilen zamanın ruhuyla, farklı anlamları yüklenmek zorunda bırakıldı. İşte tarih olgusu denilen ve coğrafi zeminde yaşam bulan gerçeklik, coğrafya algısının birçok açıdan değişmesine de vesile oldu. Tarih, kendini kimliklendirirken, yaşam bulduğu zemine yani coğrafi alana da dokunuyordu. Birbirlerini tamamlayan ya da kendilerini birbirlerinde bulan bir bütünün parçaları gibi içiçe geçiyordu coğrafya ve tarih. Ama “tarih” yazıcılığının baskın önceliği eşliğinde...

Coğrafyanın yaşam alanı olarak ifadelendirilmesi aynı zamanda insan toplulukları ile coğrafi zemin arasındaki tarihsel köklü bir bağın varlığından da söz edilmesi demektir. Çünkü insan toplulukları yaşadıkları coğrafi zeminde kendilerini ifadelendiren tarihsel bir doku da oluştururlar. Öyledir ki; kimi coğrafi zeminlerle topluluklar adeta özdeşleşirler. Yaşanılan zaman da diyebileceğimiz tarih, bu içiçe geçmiş olan ilişkiler bütünselliğinin bir çeşit yazımıdır, tariflendirilmesidir. Ama ne coğrafyalar sadece birer yaşam alanları olarak kalabildi ne de tarih, yaşananların en yalın haliyle aktarımı olarak sınırlı tanımlandı. Örneğin Süryanice’de Bethnahrin olarak adlandırılan ve “*iki nehir arasındaki bölge*” anlamına gelen Mezopotamya; nice topluluklara, halklara, kültürlere, dinlere, inançlara, dillere

yaşam alanı olmuştur. Ama bugün çok daha farklı coğrafi sınırlarla ve doku yıkımcısı tarih yazıcılığıyla sembolik bir ad olarak zihinlerde bulanık bir algı şeklinde yer almaktadır.

Tarih olgusu zamana hükmedenlerin tahakküm aracına dönüşünce, coğrafyaların tarihsel zemini ve bu zeminde hayat bulmuş zenginlikleri de talan edilir oldu. Coğrafyaların tarihsel zeminleri gerçek bağlamlarından kopartılarak yok edildi. Günün hakimi, dünü zihinsel esaret altına almakla kalmadı çok daha kapsamlı biçimde geçmiş yıkımına yönelerek, kendisine, yok etmek istediği köksüzlükte yaşam alanı açmaya girişti. Oysa aslolan gerçeklerdir. "Tarih" yazımı, coğrafyanın tarihsel zemini hiçe sayılarak yapılsa dahi toprağın uğultusunda tarihin gerçeklerini soluklanmaktan kaçılıamayacaktır.

Toprak, üzeri hiçbir ideolojik, politik ya da daha başka zihinsel hoyratlıkların dizginsizce yıkımcılığı olarak adlandırılacak söylem veya pratik tutumlarla örtülemeyecek kadar diri bir hazinedir. Yaşanmışlıkları bağrında taşır. Hem de yıkıcı bütün zihinsel aşırılıklara rağmen. Coğrafyaların tarihsel zemininde yaşam bulmuş sayısız topluluklara, kültürlere, inançlara, dillere ve daha nice unsurlara dair izler buluruz toprakta ve derinlerdeki uğultusunda. Hiçbir kurgusal yazım bu gerçeğin güne karışmasını engelleyemez, sadece ve sadece kendi inkarcılığıyla oluşturdukları yaşamları boyunca bu gerçeğin gün yüzüne çıkmasına bir süreliğine mani olabilirler. Halbuki bir kaçınılmazlıktır hayatı anlamlandırın ve yaşanılır kılan hakikatlerin doğru zeminde yeniden yeniden dirilişi.

Aslında insanlık tarihine bakıldığında coğrafyaların, toprakların tarihsel zeminlerinin sayısız savaşlarla, mücadelelerle alt-üst edildiği görülür. Ama yine de topraklar savaşlara, kırımlara, yıkımlara, göçlere rağmen her daim, üzerinde yaşayanların adıyla anılır olmuştur. Coğrafyalar yüzlerce, binlerce yılın toplumsal yaşam ya da varoluş birikimini taşıyalar

da insanlığın dizginsiz arzu ve emellerini doyurmaya, dizginleştirmeye yetmedi. Coğrafyalara hayat veren tarihsel birikimler zamanın gücüne hükmedenlerin kurbanı olmaktan kurtulamadı. Yine de gruplar, topluluklar, aşiretler, hanedanlar, krallıklar, imparatorluklar, devletler derken tarihin bütün süreçlerinde topraklar, inşa ve yıkım sarmalında var olmaya devam etti. Topraklar üzerindeki tarihsel doku, birikim ya da yaşanmışlıklar yakılarak, yıkılarak, talan edilerek ve daha birçok vahşi hırsla birlikte ortadan kaldırılmaya çalışıldı ve halen de çalışılmaktadır.

Günümüz itibarıyla ulus devletler olgusunun coğrafyalar üzerindeki tahakkümcü tarihçilik anlayışıyla yarattığı yıkım çok daha derinlikli, sistematik ve kapsamlıdır. Nice halklar, etnik kimlikler, inanç grupları, ulusal topluluklar en barbarca yöntemlerle ya topyekûn ortadan kaldırılmış ya kırımlar eşliğinde kendilerini var eden dinamiklerden arındırılarak eritilmiş ya da kendi yaşam alanları olan topraklardan yani köklerinden kopartılarak ölümcül göçlere, tehcire maruz bırakılarak geleceksizliğe mahkum edilmiştir. Ulus devletlerin inşa süreçlerine bakıldığında bu ve buna benzer sayısız yaşanmışlıktan söz edebiliriz.

İşte “Türkiye” diye adlandırılan ve Türk ulus kimliğinin devletsel varoluşunun sınırlarıyla tariflendirilen coğrafi alanın tarihi dokusu, her açıdan incelenmeyi hak etmektedir. Günümüz şartlarında her ne kadar bir ulus inşasıyla coğrafya algısı kendi tarihi özünden arındırılarak isimlendirilse de, toprakların fısıltısı gerçeklerin gizlenmesine fırsat tanımıyor. Binlerce yıl öncesinde bu topraklarda yaşam, kültür ve tarihi dokular oluşturmuş köklü halkların varlığı reddedilemez bir gerçekliktir. Bu coğrafya bugün itibarıyla egemen ulus kimliğiyle adlandırılırsa da onun beyhude tarihçilik kurgusuyla gerçek bağlamlarından kopartılarak sunulmaya çalışılsa da her

daim kadim halkların tarihin derinliklerinde kökleşmiş ve yok sayılamayacak varlığıyla anılır olmuştur, olmaya da devam edecektir.

Bu çalışmayla esas olarak bir zamanların kadim halklar coğrafyası olan ama günümüz itibarıyla Türk ulus devletinin sınırları şeklinde ifadelendirilen toprağın geçmişine ışık tutulmaya çalışılacaktır. Kurgular ve söylemlerle sunulan tarih algısının dışına çıkarak, bu topraklarda yaşam bulmuş ama yakın tarihte de çok boyutlu bir yok edilmeye karşı karşıya bırakılmış kadim halklara yaşatılanlara bakılacaktır. Özellikle Hıristiyan topluluklardan Süryaniler (Asurlar), Ermeniler, Rumlar ve ayrı inanç kimlikleriyle Ezidiler ve Yahudilere dair coğrafya-tarih bağlamına ve Osmanlı'dan günümüze kadarki yaşananlara ağırlık verilecektir. Aynı zamanda Türk ulus devlet inşasının nasıl bir süreç ve zemin üzerinde inşa edildiğinin de sınırlı bir tablosu çizilmeye çalışılacaktır. Elbette ki asıl amaç suni tarihçilikle yığınları kendi bataklığında soluklanmaya mahkum eden ve zihinlerini de esir alan Türk ulus devlet inşasını, sürecini ve yön veren temel anlayışı açığa çıkartmak ve oluşmuş algıları sorgulatarak bir nebze olsun tarih algısını özgürleştirmektir. Çünkü gerçekler ile sunulanlar arasındaki yüzyıllık sistematik zihinsel esaretten kurtulmaksızın geleceğe dair umutlu beklentiler büyütebilmek mümkün olmayacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİH ALGISINA DAİR

Tarih Yazımı ya da Dizimi: Yalan, Çarpıtma, Kurgu ve Söylem Sarmalı

“Biz yalnız bir tek bilim tanıyoruz, o da tarih bilimidir. Tarih iki yönden incelenebilir. Tarihi, doğa tarihi ve insanlar tarihi diye ikiye ayırabiliriz. Bununla birlikte, bu iki yön birbirinden ayrılmazlar; insanlar varoldukça; insanlar tarihi ve doğanın tarihi karşılıklı olarak birbirlerini koşullandırırılar... buna karşılık insanların tarihi ile, ayrıntılı bir biçimde uğraşmamız gerekecek; gerçekte, hemen her ideoloji ya bu tarihe değgin yanlış bir anlayışa indirgenir ya da bu anlayışı büsbütün bir yana bırakmak gibi bir tutuma varır. İdeolojinin kendisi de zaten bu tarihin görünümlerinden biridir ancak.” (Marks-Engels, 1976: 19)

Marks ve Engels tarih alanını bilim olarak değerlendirirken aynı zamanda bu alana ilişkin bilimsel özün materyalist tarih yöntemiyle ortaya konulabileceğine de özel bir vurguda bulunurlar. Tarihin bütün unsurlarıyla bilimsel temellerde incelenebilmesi bu yöntemi zorunlu kılmaktadır. İnsanlara, toplumlara dair gerçek bilginin, bilincin mayalanması ancak tarih alanının bir bilim olduğunun kavranması ve incelemenin de materyalist tarih anlayışını biçimlendiren temel öncüller üzerinde yapılmasıyla mümkündür. Aksi halde “kaydedilmiş geçmiş” olarak sunulan tarihi; sunanların ideolojik-politik referanslarıyla, yorumlarıyla, seçicilikleriyle gerçek bağlamlarından arındırılmış bir olgu olarak idrak etmiş oluruz. Nitekim tarih

alanı bu ve buna benzer sayısızca yanlış ele alınışlarından dolayı, hem özü hem de amacı gerçek zamanlı dinamiklerinden uzaklaştırıldı. Geçmiş, artık birilerinin bugünü ya da arzuladığı yarının çatısına dönüştürülmüş oldu.

“Egemen sınıfın düşünceleri, bütün çağlarda, egemen düşüncelerdir de, başka bir deyişle, toplumun egemen maddi gücü olan sınıf, egemen manevi güçtür de. Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda, entelektüel üretimin araçlarını da emrinde bulundurur, bunlar o kadar birbirinin içine girmiş durumlardır ki, kendilerine entelektüel üretim araçları verilmeyenlerin düşünceleri de aynı zamanda bu egemen sınıfa bağımlıdır. Egemen düşünceler, egemen maddi ilişkilerin fikirsel ifadesinden başka bir şey değildirler, egemen düşünceler, fikirler biçiminde kavranan maddi, egemen ilişkilere, şu halde bir sınıfı egemen sınıf yapan ilişkilerin ifadesidirler; başka bir deyişle, bu düşünceler onun egemenliğinin fikirleridirler. Egemen sınıfı meydana getiren bireyler, başka şeyler yanında, bir bilince de sahiptirler ve sonuç olarak düşünürler; bu bireyler bir sınıf olarak egemen oldukça ve tarihsel çağı bütün genişliğince belirledikçe, elbette ki, bu bireyler sınıflarının bütün genişliğince egemendirler ve ötekiler arasında düşünen varlıklar olarak olduğu gibi fikir üreticileri olarak da egemen bir durumları vardır ve kendi çağlarının düşüncelerinin üretimini ve dağıtımını düzenlerler; o halde onların fikirleri, çağlarının egemen fikirleridir.” (Marks-Engels, 1976: 55)

Mevcut sistemi ve egemen sınıflar gerçeğini gözardı edersek, tarihe bakışın esas halkasını yitirmiş oluruz. Burada ifade edilenler materyalist tarih olgusunu şekillendiren temel çıkış noktalarıdır. Dolayısıyla maddi yaşam olgusuna ve üzerinde şekillendirilen bütün öteki unsurlara bu referanslar eşliğinde yaklaşılabilirse, tarih üzerindeki tahakkümcü düşüncelere karşı da doğru bir savaşım verilebilir.

Egemen sınıflar, hakimiyetlerini sadece maddi yaşam unsurları üzerinde yürütemezler. Maddi yaşam gücünü elinde bulundurmaları öncelikli hedefleridir. Lakin bu gücün sürekliliği başka güç alanlarını da zorunlu kılmaktadır. Bu da egemen olanların aynı zamanda fikirsel olarak da güçlü olmaları ya da o gücü elinde bulundurmaları demektir. Bugün emperyalist-kapitalist sistemlerin ya da bunların hegemonyası altındaki bağımlı devletlerin tamamına bakıldığında bu güç egemenliğin çok daha derin ve boyutlu biçimlerle yürütüldüğü görülmektedir. “... kendi çağlarının fikirlerinin üretimini ve dağıtımını düzenlerler...” ifadesi tam da bu yüzden yaşamsaldır. Fikir üretim alanının en önemli ayaklarından bir tanesi de tarih ve tarih bilincidir. Zamanlarına hükmedebilmeleri ve devamlılıkları bu alanın dinamikliğiyle birebir ilişkilidir.

Egemen güç konumunda bulunanlar kendilerine meşru bir zemin de yaratırlar. Bunun için de bütün toplumu kapsayan ve manevi bağlayıcılığı olan suni aidiyetlere ihtiyaç duyarlar. Bir nevi toplumsal zihnin topyekûn kontrolü, yönetimi ya da istenilen biçimlerde yönlendirilmesinin araçlarını şekillendirme hedefli üst bir söylem geliştirirler. Bu üst söylemin kapsayıcılığında esasen egemen olanların kendi amaçlarını gizleme çabaları vardır. Kendi amaçlarını gerçekleştirmek için çıkarlarını ya da beklentilerini bir bütün toplumun ortak arzusu gibi göstermeye çalışırlar. Toplum üzerindeki söylemsel egemenlik bu zeminde gerçekleşir. Söylem aslında toplumun zihinsel denetiminin, yönetiminin sağlanmasında egemen olanların ideolojik cephaneliğidir. Bu cephanelik sürekli olarak egemen fikirler tarafından güncellenir veya yeni biçimlerle zenginleştirilir. Böylece söylemlerin hegemonyası da süreklilik kazanmış olur. İşte bu durumun öncelikli ve olmazsa olmaz unsuru tarihtir, tarihle şekillendirilen “bilinçtir.”

Tarihin kimin tarafından, kimler adına nasıl bir inceleme

yöntemiyle irdelendiği, yorumlandığı, üretildiği yani yazıldığı çok önemlidir. Hakim sınıflar ya da güçler kendi çıkarlarını, amaçlarını, beklentilerini gerçekleştirecek bir tarih yazımına yönelirler. Geçmişini yeniden kurgularlar. Zaten bu kurgulama adımı kaçınılmaz olarak tarihe ait bütün şeylerin tahrifatına, inkarına, çarpıtılmasına, yerine göre yok sayılmasına ve amaç uğruna farklı gösterilmesine ortam ve olanak hazırlar. Gerisi, zamana egemen olan ideolojinin insafına kurban edilerek içeriği boşaltılmış tarih dizimidir artık.

Özellikle kapitalizmle birlikte şekillenen ulus devletler olgusu, toplulukların yaşam alanlarına müdahale etmede ve bütün unsurları belirli tanımlamalarla yeniden şekillendirmede başat bir role sahiptir. Belirgin ortaklıklar üzerinde toplumun bütününe içeren daha kapsayıcı bir kavram olan “*ULUS’un zamanı*”ndan sözedilir artık. Coğrafya ya da toprak, basit birer yaşam alanı dışına çıkartılarak kimliklendirilir. Bir dilin, kültürün, tarihin, ekonomik-sosyal yaşamın ortak zemini olarak ULUS’la özdeşleştirilir bu zemin. Şüphesiz ki bunlar egemen durumda olan sınıf ya da sınıflar ittifakıyla gerçekleştirilir. Burjuvazi kendi çağının idari-siyasi-sosyal yapısını şekillendirmek zorundadır. Ulus, toprak, vatan, devlet gibi kavramlar ve bunların içiçeliği burjuvazinin topluluklar üzerindeki zihinsel otoritesi açısından bulunmaz bir nimete dönüşür. Aidiyet ve biat, zamanın ruhuna göre yenilenmek durumundadır artık.

Tabii ki öyle basit ve olağan bir ortamda gerçekleşmez ulus devlet inşası ve egemen sınıfların düşlediği yapısal dönüşümler. Toplum üzerindeki otoritenin tesisi çok daha özel bir çabayı gerektirir. Coğrafya, toprak nasıl ki yeniden kimliklendirilerek bir ulus temelinde ülke, vatan ismiyle tariflendirilmişse, toplumun da bu çerçevede dönüştürülmesi kaçınılmaz görülür. Bu aşamada egemen sınıfların fikir üreti-

cileri devreye girer. Toplumla, hedeflenen yapısal oluşum arasındaki bağların manevi aidiyet unsurları şekillendirilir. Başlangıç noktası da geçmiş'tir, yani tarih. Artık yukarıdan aşağıya doğru bir okumayla geçmişe bakılır. Günün ihtiyaçlarına uygun biçimde geçmiş yeniden kurgulanır. Burjuvazi ya da egemen sınıflar iktidarlarının devamı ve oluşmuş olan ulus devletin zihinlerde meşru bir zeminde kabul görmesi için geçmişle yaşanmakta olan zaman arasında kendi meşrebince bir köprü kurarlar. İşte bu köprünün oluşturulması ulus devletlerin kendi özgün süreçlerine ve dayandıkları dinamiklere göre farklılıklar gösterir. Esasta özleri aynıdır. Ama özellikle ulus devlet inşasında geç kalanların çok daha ağır ve sancılı bir süreç yaşadıkları aşikardır.

Türk devletinin inşasıyla neticelenen süreç bu açıdan üzerinde özenle durmayı gerektirmektedir. Çünkü imparatorluktan ulus devletlere doğru evrilmenin zorunlu ve kaçınılmaz zamanından dolayı, o günün coğrafi zemininde yaşamakta olan bütün toplulukları doğrudan sarsan ya da etkileyen köklü alt-üst oluşlar sözkonusudur. Kadim halklar coğrafyası, kısa zamanda Türk etnik kimliğiyle sınırları çizilen bir coğrafi alana dönüştürülürken, gerçek köklerinden de arındırılıyordu. Bu arındırma çok yönlü bir şekilde gerçekleşiyordu. Ama Türk hakim sınıfları bu zamanı da, mekanı da yani topyekun süreci kendi tarih dizicisi tüccarlarıyla bambaşka bir içeriğe ve biçime büründürdü. Topraklar üzerinde yaşayan farklı toplulukların hem binlerce yıllık bir geçmişe sahip olmaları hem de nüfus olarak önemli bir yer tutmaları, devleti olup da ulusunu arayan Türk hakim sınıflarını, yıkımı ağır arındırma yöntemlerine yöneltmiştir. Bu yüzden inkarı, yalanı, çarpıtması, kurgusu ve söylemi de yaşananları örtebilecek büyüklükte, derinlikte ve yoğunlukta olmalıydı. Nitekim öyle de oldu. Türk ulus devleti inşa süreciyle, yaşananlarıyla ve bugünün tarih

kurgusu altında sunulanlarıyla tipiktir ve bu yüzden de mahkum edilmeye değerdir.

Türk ulus devlet inşasının süreci, bu inşayı gerçekleştiren hakim sınıflar tarafından “tarihselleştirilirken”, coğrafi zemindeki köklü yok etmeleri de içinde taşıyan alt-üst oluşları gerçek bağlamlarından bilinçli biçimde arındırarak kendince temellendirmeye çalışmıştır. Olağan bir ulus devlet inşası dışında çok daha karmaşık bir sürecin yaşandığı herkesin malumudur. Ama Türk tarih dizicileri her şeyi kendi meşruiyetleri adına tahrif etmekten, çarpıtmaktan, inkar etmekten, yok sayarak farklı göstermekten kaçınmamıştır. Meşruiyet ve devamlılık adına ne gerekiyorsa kaygısızca gerçekleştirilmiştir. Tarih adına yapılan tahrifatların boyutu aslında o tarihe gereksinim duyanların karanlık geçmişlerinin de ne ölçüde derin olduğunun da işaretidir. Hele de Türk ulus devleti gibi yukarıdan aşağıya doğru, yani “benim” diyebildiği bir coğrafya üzerinde ulus inşa etmeye yönelenlerin tarih adına yazılanlarla çok daha büyük yıkımlara neden oldukları açıkken. Bunlara dair yerleşik algıların bertaraf edilmesi tarihin zincirlerinden kurtulması anlamına gelecektir.

Egemen sınıflar neden tarih yazıcılığına bu derece önem verirler ve tahrifata, çarpıtmaya, yalana, kurguya yönelerek gerçek dışı söylemler sarmalında kendilerini var etmeye çalışırlar?

“Ulusal topluluğu organik bir birim olarak romantize etme ihtiyacı sözkonusu olduğunda geçmiş olaylar mantıklı bir araştırma ve takdirin ötesine geçen bir yaklaşımla, abartılarak ‘tarihselleştirilir.’ Tarihin destansı bir üslup ile aktarılması milli duyguları canlandırır, aidiyeti ayakta tutar ve en temelde ulusal topluluğa özgüven aşılar. İşte tam da bu noktada, ortaya çıkan boşlukları dolduracak edebi temsil olanakları devreye girmeye hazırdır. Bu nedenle milli tarih yazımı ve tarihsel bel-

gelerin yorumu, zaman içinde, kaçınılmaz biçimde eğilip bükülebilme olanağı taşıyan çeşitli kurgu ve perspektiflerle donatılmıştır. Bir ulusun kahramanlık anlatısı üzerinde tarihselleştirilmesi, o topluluğun 'nev-i şahsına münhasır' olarak tasarlanmasına yol açmaktadır, çünkü emsalsizlik, milli duygunun en önemli doyum noktasıdır.” (Durgun, 2011: 22-23)

Sezgi Durgun, mekan yani coğrafya ile, üzerinde ulus devlet inşa eden ulusçuluk ideolojisinin ilişkisini irdelerken bir yandan da onun pratik yönelimine ve amacına değinmektedir. Egemen ulus ideolojisi devletsel bir oluşumu öncelikli arzu- lassa da bunun ancak ve ancak topyekun toplumsal dönüşümünde eş güdümlü sağlanmasıyla gerçekleşebileceğini bilir. Bütün toplumun belirgin aidiyetlerle birbirine bağlanmış tek bir kitle gibi düşünülmesi, davranabilmesi, hissedebilmesi ulus ideolojisinin en büyük düşüdür. Bu yüzden empoze edilecek ideolojik-politik-kültürel-tarihi bütün vurgular özenle seçilir. Çünkü sözkonusu olan zihin imalatıdır.

Tarihi belirli ideolojik ön kabullerle ya da ideolojik amaçlarla yazmaya yeltenmek zaten en başında onu bilim alanı olma vasfından çıkartmak olur. Bugün Türk tarih anlayışına ve ortaya koyduklarına yön veren de budur. Toplumsal hafızaya saldırır, içini boşaltır, değersizleştirir, birikimi hiçleştirir, içsel erozyona uğratarak kimliksiz-vasıfsız bir algı oluşturur ve böylece doldurulması gereken bir boşluk yaratır. Bu boşluk egemen sınıfların iktidar arzularını şekillendiren ideolojik unsurlarla doldurulacak bir alandır artık. Toplumun mevcut düzenle iç içe geçebilmesi belirli ölçülerde geçmişe dair oluşturulan algıların etkinliğine bağlıdır. “Zihin imalatı” da denilen ve ulus devletlerin tarih kurgusunun ana halkasını oluşturan amaç hasil olmadan, algıların kontrolünden söz edilemez. Bu yüzden hakim sınıflar, ulusu belirli öncellerle güdümüne alırlar. Tarihi, tarih koridorunun dışında bir zaman,

mekan, olay, neden-sonuç ilişkileri içerisinde çarpıtırlar. Yalan, tahrifat gibi tutumlarla esas amaç, etnik kimlik için ideolojik zemin yaratılmaktadır. Aksi halde coğrafi zeminin kitlelerin gözünde meşruiyetinin kalmayacağını bilirler. Milletini ya da ulusunu arayan devlet özelliği de düşünüldüğünde mevcut coğrafi zeminin geçmişinden arındırılması daha da bir önem kazanmaktadır. Çünkü Türk etnik kimliği adına sahiplenilen zemin esasen başka etnik ve inançtan halkların, toplulukların binlerce yıllık yaşamlarının birikimini taşımaktaydı. Bu birikimin binbir yolla yıkıma uğratılarak yok edildiği tarihi bir gerçektir. Bu nedenle inkar, yalan, tahrifat, yok sayma gibi tutumlarla kurgusal bir tarih dizimine yönelmek ve kendi söylemini hakim kılmak, Türk ulus ideolojisinin ve tarih yazıcılığının en belirgin özelliğidir.

Türk egemen sınıflarının tarih kurgusu, coğrafi zeminin etnik çeşitliliğinden ve bu çeşitliliğin tasfiye sürecinin, izahı güç insanlık dışı uygulamalarla gerçekleştirilmiş olmasından dolayı inkara, çarpıtmaya dayalıdır. Çünkü hem iç kamuoyuna hem de dışarıya yönelik meşruiyet algısı oluşturmak ve kendi söylemine egemenlik alanı açmak zorundadır. Geçmişin karanlık görüntüsü ve olabildiğince ağır tablosu Türk egemen sınıflarını ve kalem oynatan erbaplarını yalan, tahrifat, çarpıtma kapısına yöneltmiştir. Geçmiş yeniden kurgulanmalı, üzeri örtülecekler yok sayılmalı, zihinlerde izleri olan yaşanmışlıklar varsa unutturulmalı, kendisinin de parçası olduğu şeylere yabancılaştırılmalı ve topyekun olarak toplumsal bilinç ruhsuzlaştırılmalıdır. Tarih yazıcılığı böylesine amaçlarla temellendirildiğinde toplumsal bilinç de, algı da, hisler de, davranışlar da bu inkarcılıktan beslenmek zorunda kalır. İşte Türk hakim sınıflarının resmi kimlik misyonu biçerek şekillendirdiği tarih kurgusu, içerdiği bütün söylemleriyle geçmişin ters-yüz edilmesine odaklıdır. Amaç edindiği siyasal, sosyal

yapı için gerekli olan insan unsurunu ve onun düşünsel, duygusal ve davranışsal etkinliklerini her yönüyle yukarıdan müdahale ve dayatmalarla yeniden yapılandırmak... Tarih dizimi bir yanıyla geçmişin, günün ihtiyaçlarına göre yeniden dizimi olsa da, aslolan toplumun ve toplumsal bilincin ulus devlet egemenliğinin zihinsel temellerini oluşturan bu üst anlatı ya da söylemle bütünleştirilmesi ve uyumlu hale getirilmesidir. En  zet ifadeyle; tarihi bir bilim alanı olmaktan çıkartan Türk hakim sınıfları ve onun resmi tarihinin ideolojik kalem oynatıcıları, bu coğrafyayı asıl dinamiklerinden arındırarak bir ulus inşasına giriştiler ve bütün çabaları da yaratmak istedikleri bu ulusa, ulusal bir öz verebilmeye yönelikti. İleriki bölümlerde somut tarihi yaşanmışlıklar üzerinden bu anlayışlar tekrar tekrar irdelenecektir.

“Tarihselleştirme” ve Yıkım

Türk ulus devletinin inşasında kimlik üretmek, sürecin esaslı ve öncelikli hedeflerindendi. Yani mevcut devlet için tarihsel arka planı “güçlü” söylemlere dayalı etnik bir zeminin de inşası gerekmektedir. Mevcut coğrafyanın tarihi dokusu bambaşka gerçeklerle kökleşerek şekillenmiş olsa da, önemli değildi. Çünkü coğrafya üzerinde fiili olarak çok yönlü ve teferruatlı bir yıkım gerçekleştirilmişti. Haliyle en sorunlu kısmı hallolmuştu. Gerisi egemen ulus ideolojisinin masa başlarında devam edecek olan zihinsel yıkım üretimine kalıyordu. Nitekim Türk tarih yazıcılığı bu minvalde azımsanamayacak boyutlarda icraatlara adını yazdırmıştır.

“ *Türk ulusçuluğunun -daha önce de modernleşme konusunda sözettiğimiz gibi- yukarıdan aşağıya doğru, devlet idaresi ile uyandırılan bir ulus bilinciyle harekete geçtiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla gücünü topraklardaki antik geçmişten alan, aşağıdan yukarıya doğru hareketlenen bir*

ulusçu belleğin mekansallaşmasından söz edemeyiz. Daha çok Osmanlı'nın son döneminde uyanan Türklük bilincinin devlet ve seçkinler tarafından siyasallaştırılması sözkonusudur. [...] devletin mekansal politikası sonucunda coğrafya ve insan toplulukları arasındaki tarihsel ve coğrafi bağın zedelendiği açıktır. Bu zedelenme hem fiziksel hem de sembolik mekan üzerinde devletin coğrafyayı tarihsizleştirilmesiyle ve bir bakıma tersinden bir hayali etnik mekan yaratmasıyla gerçekleşmiştir.” (Durgun, 2011: 67-68)

Sezgi Durgun'un özlü biçimde ifade ettiklerinden de görülmektedir ki, yukarıdan kurgulanan tasavvurla aynı anda hem yıkım hem de yeni bir imalat yani tarih inşası sözkonusudur. “*Türkiye Cumhuriyeti tepeden belletilen ulusçuluk anlayışıyla milletini arayan bir devlettir*” belirlemesi ve vurgusu bu yüzden oldukça isabetlidir. En yalın ifadeyle, “mekana tarih yazma” ve “mekanın vatanlaştırılması”nın Türk devletinin ve ulusçuluğunun ana yönelimini oluşturduğunu söylemek gerekir.

Nitekim 20. yüzyılın başlarından itibaren belirginleşerek hız kazanan ve kısa sürede de neticelendirilen coğrafi zeminin tarihsizleştirilmesi bu temelde pratikleştirildi. Türk ulusu devletinin ve ona temel teşkil eden ideolojik-politik zeminin şekillenmesi özellikle bu zaman dilimi içerisindeki yaşanmışlıklara dayanmaktadır. Çünkü coğrafyanın fiziki olarak tarihsizleştirilmesi yani Türk ve Müslüman inancından olmayanlardan arındırılması süratle gerçekleştirilmiştir. Bugünkü Türk devlet sınırları kapsamındaki yerleşim alanlarının neredeyse her yanında farklı topluluklardan insanlar yaşamaktaydı. Bu topluluklar ki, binlerce yıllık tarihi bir geçmişin birikimini taşımaktaydılar. Yani coğrafyanın kadim halklarıydılar. Böylesine bir tarihsel doku yıkımının ilk önce fiziki olarak gerçekleştirilmiş olması daha sonraki yıkımları da kolaylaştırmıştır. Zaten Türk

egemen sınıflarının inşa ettiği devlete bir ulus da bulunmuştu. Artık Türk ulus devleti vardı. Lakin henüz gerçek manada kaynaşma sözkonusu değildi. Bir devlet vardı, ulusunu da bulmuştu ama coğrafya-tarih bağlamında arzulanan ruhsal bütünleşme için bunlar yetersizdi. Toprak, ülke, milliyet, ulus, devlet, vatan, anavatan, bayrak vs. gibi kavramlar eşliğinde toplumsal bilincin dönüştürülmesi gerekiyordu. Bu dönüşüm aynı zamanda kapsamlı bir “tarihselleştirme”yi içermekle kalmıyor; zorunlu da kılıyordu. Şüphesiz ki bu süreç kısa değildi. 19. yüzyılın sonunda tohumlanan, 20. yüzyılın başlarında belirginleşen ve 1923’te esas gövdesini bularak sonraki yıllarda da devam ederek birbirine eklenen ve birbirini tamamlayan bütünleştirici tarihi bir seyir mevcuttur. Bu süreçlerin tamamında hem yıkım hem de tepeden inmece tarihselleştirme kesintisiz sürdü.

Devletin ulus inşa etmesi gibi özgün bir süreçtir bu coğrafyada yaşananlar. Hele de Osmanlı’nın dağılması, parçalanması gibi travmatik süreçle içiçe geçen varolma telaşı ve arayışı söz konusu olunca, her şey çok daha sancılı, ağır ve derin izler bırakacak şekilde yaşandı. Binlerce yılın birikimi yok edildi. Bu birikim aynı zamanda tarihti. Dolayısıyla insanlardan arındırılan coğrafya bir yandan da tarihsizleştiriliyordu. Yerine ise yok etmeye odaklanarak kendini gerçekleştirmek isteyen ve çok yönlü yıkımı amaçlamış olan tarihçilik ve onun ideolojisi geçiyordu. Öncesinden de ifade edildiği gibi tepeden inmece bir tarzda yaşandı bütün bir süreç. Yani toplumsal bir tabandan yoksundu. Ezilen halklar, farklı kimlikler, gruplar ya da topluluklar tarafından desteklenmiyordu. Ama oluşturulmak istenen siyasal-sosyal-ekonomik zemin ya da iklim için halkların da kullanılarak ortak edilmesi gerektiğinde, zamanın egemen güçleri boş durmadı. Kendinden olmayanlara dair yerleşmiş ve kırılğanlıkları da olan al-

gıları vardır toplumun. Yan yana, içiçe olmak farklılıklara dair önyargılı algıların kırılmasını ortadan kaldırmıyordu. Kulanılmaya imkan veren bir görünümdür bu zemin. Nitekim Türk egemen sınıfları da öyle yaptılar. Yüzlerce, binlerce yıllık komşuluktan, korkunç boyutlarda yıkıma yönelen düşmanlıklar büyüttüler. Bir arada yaşayabilmek artık çok uzaktı. Çünkü yaşamlara kaynaklık eden coğrafi zemin tek-tipleştiriliyor ve çeşitliliğinden arındırılıyordu. Tarihselleştirme denilen süreç bu şekilde olgunlaştırıldı. Bu yüzden de yazılan ve bir bütün topluma mal edilmek istenen tarih sadece ve sadece egemen sınıfların tarihidir. Tabii yine de ulusçuluk merkezli tepeden dayatılan kurgusal ve söylemsel tarihselleştirmeyle toplum da zaman içinde bu zemine çekildi. Homojenleştirme dayatmaları kesintisiz sürdü. Toplum kaçınılmaz biçimde bu dayatmaların öznesi olduğundan, oluşturulan tarihin hem benimseyeni hem de yaşatanı haline getirildi.

“Tarihselleştirme” ve yıkım bu coğrafyada boyutlu olduğu kadar derinlemesine bir yoğunlukla da yaşandı. Bir tarafta inşa edilen ulus ve aidiyetler varken, diğer tarafta başka kimlikler, inançlar, kültürler yok edilerek ve geride kalan izleri de silinerek ortadan kaldırılıyordu. Türk hakim sınıfları kendinden olmayana bu topraklarda yaşam hakkı tanımadı. Sadece kendisi için bir yaşam alanıydı bu coğrafya. Bunun korunup kollanması için dokunulmaz kıldığı aidiyetlerle toplumdaki “öteki”, “düşman”, “bizden olmayan”, “gayrimüslim”, “gavur”, “dinsiz”, “hain”, “işbirlikçi”, “vatan haini”, “pis Yahudi”, “Ermeni dölü”, “Rum tohumu”, “putperest”, “şeytana tapanlar” gibi ayrımcı, dışlayıcı, düşmanlığı körükleyici önyargılar, aşırılıkların dahi sınırlarını zorlayacak düzeyde beslendi, büyütüldü. Böylece gerçek zihinsel yıkım da sağlanmış oldu. Geçmiş, gerçek bağlamından kopartılarak Türk etnik kimliğine kurban niyetine sunuldu.

Aslında “Türk Tarih Tezi”yle ortaya konulanlar birçok şeyi ifade etmektedir. Sadece tarih bilimi değil, tarih bilimiyle içiçe geçen antropoloji, arkeoloji gibi bilim alanları bile bu dizginsiz tarihselleştirme aşırılığına kurban edilmiştir. Coğrafi zemin Türk ırkının, dilinin, kültürünün “anavatanı” olarak sunulur. Yetmez, daha da ötesine geçilerek Türklük bütün kimliklerin atası kabul edilir. Biraz daha görünür kılmak için “Türk Tarih Tezine” ve incilerine bakmak gerekmektedir.

“Türk Tarih Tezi”: Varolabilme aşırılığında geçmiş keşifçiliği

Ulus devlet olgusu kendisini ifadelendiren ideolojisiyle zamanına egemen olur ve egemen bir ideoloji oluşturarak da sürecin belirleyene dönüşür. Kendi zamanına hükmederken sadece yaşanan “an”larla ya da düşünülen yarınlarla sınırlı kalınmaz. Aslolan geçmişe egemen olabilmektir. Türk devletin kuruluş sürecine bakıldığında tarihsel, kültürel, sosyal, dinsel temelli farklılıkların tümünden, en kanlı usullerle kurtulma politikasının esas alındığı bilinmektedir. Yaşanmış bu zamana dair düşünce ve duyguları yönetmek yeni devletin asli görevidir artık.

Bir kere ulus devlet ilan edildikten sonra, hem devletin hem de egemen sınıfların ve söylemlerinin kendilerini meşrulaştırmaları gerekir. Meşrulaştırmada öncelikli zemin ise şüphesiz geçmiş’tir. Ulusal bütünlüğün sağlanması, zihinlerdeki geçmiş algısının güçlü ya da zayıf oluşuyla doğrudan ilişkilidir. O yüzden egemen ulus ideolojisi kendisine tarihi referanslar oluştururken, bilinçli olarak sınırsız aşırılıklara yönelir ve mevcut coğrafi zemini etnik kimlik temelinde ulusla özdeş kılmaya odaklanır. “Türk Tarih Tezi” (TTT) bu genel ifadelerin ruhuna rahmet okutacak kadar ileri gidebilen ve ırkçılık ideolojisini kendine temel alan en sorunlu tarih algısıdır.

“Türk Tarih Tezi, olgulara değil ‘olması gerekene’ odaklandığı için ‘Türklerin mekanı neresidir?’ değil, ‘Neresi olmalı?’ sorusundan hareket etmiştir... Kurulan üst anlatı etnisite merkezli olmasıyla aslında toprağın tarihinden çok Türklerin tarihidir. Bu bakımdan Alman coğrafi modelindeki gibi ‘ulus mekansallaştırma’ gibi bir özelliği olduğu söylenebilir...

Ulusun mekansallaşması sürecinde yapılan tarihsel uyarlamalar, başka deyişle ‘mekana tarih yazma’ çabası, Türk Tezi’nin ana temalarında hissedilmektedir.” (Durgun, 2011:164) Sezgi Durgun’un oldukça isabetli biçimde kavramsal bir çerçevede ifadelendirdiği gibi, “mekana tarih yazma” ya da benzer bir vurguyla “ulusu mekanlaştırma” aslında TTT’nin özüdür, ruhudur. Çünkü bütün çabalar Türkleri mevcut coğrafi zemin üzerinde emsalsiz bir tarih kurgusuyla “mekansallaştırma”ya yöneliktir.

Ana tema Türklerin, Türk devlet sınırlarının esasını teşkil eden Anadolu topraklarının en eski halkı olduğunu kanıtlama amacına odaklanır. Bunun için de antropoloji, arkeoloji gibi sosyal bilim dalları kullanılır. “Eski şeylerin bilimi” anlamına gelen arkeoloji, kalıntılardan yola çıkarak insanlık tarihine ışık tutmaya çalışır. Dolayısıyla geçmişin izini taşıyan topraktan ve derinliklerindeki kalıntılardan hareket eder. Yani nesnel olgulardan çıkış yaparak insanlık tarihine yeni bir bakış kazandırmaya özen gösterir. Oysa TTT çerçevesinde ortalığa saçılanlara bakıldığında, dillendirilenlerin bilimsel dayanaklardan yoksun olduğu ve hiçbir geçerliliğinin olmadığı görülecektir. Ama yine de dönemine ve o günkü şartların ihtiyacına paralel misyonunu oynadığını da teslim etmek gerekir.

Türklük adına nelerin dillendirildiğine kısaca değinilecek olursa;

“En eski çağlardan beri Anadolu’da Türk ırkı vardır”, “Anadolu baştan nihayete kadar Türk’tür”, “Anadolu’nun ilk

sakinleri tarihin gösterdiğine nazaran Turanlılardır”, “... milad-
dan iki-üç bin yıl evvel Irak; binbeşyüz-ikibin yıl evvel de
Anadolu’da şevkatli bir devlet kurmuş ve saltanat sürmüş olduk-
ları sabit olan ‘Sümer’ ve ‘Hitit’ namı altındaki kavimlerin ise
geniş manasıyla ‘Moğol-Türk’ veya ‘Turani’ oldukları ispat
edilmektedir”, “Bir de şunu bilmek lazımdır ki, kadim Etilerimiz,
atalarımız bugünkü yurdumuzun ilk ve otokton sakini ve sahibi
olmuşlardır”, “üstün ırk, üstün medeniyet kuran üstün bir millet”,
“Anadolu’da şimdiye kadar bulunan en eski kafatasları sarı ve
faik bir suretle ırkımızın silinmez damgasını taşımaktadır.”
(Özgür Üniversite, 2007: 657-658) Tabii bunlarla sınırlı değildir
aşırılıklar, öyle ki; Çin, Akad, Elam, Mısır, Asur, Aka, Dor, Etrüsk
halklarının da Türk kökenli olduğu savunulur. Neredeyse bütün
medeniyetlerin tarihinde Türklerin ya belirleyici olduğu ya da
önemli bir rol üstlendiği ileri sürülür. Hatta ilk taşı cilalayanlar,
ziraat hayatına geçenler, hayvanları ilk evcilleştirenler ve öyle ki
“beş bininci yıllarda maden işçiliğini geliştirenler”in, yazıyı ilk
bulanların bile Türkler olduğu iddia edilir.

Tarih yıkımcılığı için bizzat görevlendirilmiş olan Afet
İnan, “Sümerler, Etilerin Türk olduklarını, onların
Mezopotamya’da ve Anadolu’da kurdukları medeniyetlerin de
doğrudan doğruya Türk medeniyetler olduklarını
söylemeliyim” der. (Tekin, 2011; 297) Keza aynı zihniyet kalı-
plarıyla “Güneş Dil Teorisi” ortaya atılarak, benzer tarih-
selleştirme Türk dili için de yapılır.

Dil, ulus çatısı altındaki farklı sınıfları, grupları, kesimleri
birbirine yakınlaştıran, ortak hisler etrafında kaynaştıran ve
sosyal-kültürel doku çerçevesinde toplumsal bütünlük
sağlayan ve elbette ki ulus kimliğini oluşturan en önemli
bileşenlerden birisidir. Dil ve etnik köken bir arada ve bir
bütünün parçaları gibidir. Dolayısıyla bir ulus için vazgeçilmez
iki temel unsurdur. Bütün uluslar açısından normal ve doğal

görülen bu durum, sözkonusu Türklük ve onun tarihi kökenleri olunca aşırılığın, abartının dizginsizliği öne çıkar. Nitekim, Türk dilinin “*tüm dünya halklarının dillerinin türediği bir kök-dil*” olduğu ileri sürülür. Öyle ki 1932’de kurulan Türk Dil Kurumu, bu aşırılığı kendisine temel referans olarak alır. Tarihin Türkleştirilmesi amacıyla kurulmuş olan Türk Tarih Kurumu, Türk Arkeoloji Enstitüsü, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi gibi dönemin kurumları her şeyiyle “üstün” olan bir ırk, millet, ulus, dil, kimlik, kültür yaratmaya girişirler.

Türk egemen sınıflarının ulus inşa etme adına yaptıkları dengesizlik, mesnetsizlik ve bilim alanlarını hiçe sayarak kendisi dışındaki bütün insanlığı hor gören aşırılıkları sınır tanımıyordu. Ama biraz olsun olgulara belli bir ideolojinin çıkarları doğrultusunda değil de bilimin penceresinden bakanlar, Mezopotamya ve çevresindeki coğrafi alanların insanlık tarihindeki ilklerin merkezi olduğunu bilirler. Tarım ve hayvancılıkta, yerleşik yaşama geçişte, ilk kentlerin kurulmasında akla ilk gelen yer Mezopotamya’dır. TTT’nin yazıcıları Türk ulus devletinin üzerinde kurulduğu topraklardaki farklı etnik kimliklerin, dillerin, kültürlerin, inançların bir yanlarının Mezopotamya kökenli olduğunu biliyorlardı. Bu yüzden her şeyi Türklerle izaha bilinçli olarak yöneldiler.

Aslında bu düzeyde abartılı bir geçmiş kurgulamasının esas nedeni varolma kaygısının büyüklüğü ve derinliğidir. Henüz 20. yüzyıl başlarındayken bu coğrafyanın her tarafında yüzlerce, binlerce yılın yaşam izlerini taşıyan kadim halklar mevcuttu. Her ne kadar yüzlerce yıllık Osmanlı egemenliği sözkonusu olsa da varlıklarını sürdürebilmişlerdi. Osmanlı’nın parçalanma süreci ve Türk uluslaşmasının da bu dağılma zemininde olgunlaşma çabası, kadim halklar için en büyük yıkım oldu. Türklük, kendine zemin inşa ederken, mevcut zeminin köklü tarihi derinliğinin de bir şekilde doldurulması gerektiğini

biliyordu. Coğrafyanın ve toprağın bütün açıklığıyla başka kimliklere, kültürlere, dillere, inançlara dair inkarı zor bir tarih ya da geçmiş yükünü taşıdığıнын farkındaydı. Bu zeminin yurt ya da vatan ilan edilebilmesi fiziki yıkımdaki dizginsiz aşırılıklar gibi, zihinlerdeki algıların yıkımının da gerçekleştirilmesiyle mümkündü. Yok ederek, yok sayarak var olmanın dipsiz ruh halidir, bütün bu aşırılıklar. Milyonların yok edilmesine, köklerinden kopartılarak meçhule sürülmesine sebep olmuş bir düşüncenin, davranışın daha sonrasında böylesine temelsiz savlarla kendine yeni bir geçmiş keşfine yönelebilmesine şaşırılmaması gerekir. Kurgunun gerçeklerden uzaklığının bu derece büyük olması, Türk ulus ideolojisinin başarısıdır. Her ulus devlet geçmişe, tarihe dair kurguya yönelme eğilimi içerisine girmiştir. Lakin Türk ulus ideolojisi her yönüyle aşırılıklar içerdiğinden çok daha fazla kurgusaldır. Bu yüzden zamanında ileri sürülen “TTT” tarihe bilimin penceresinden bakanların ortaya koydukları gerçekler karşısında tutunamamıştır.

“TTT” ile amaçlanarlara bakıldığında Türklük adına “güçlü” bir ideolojik zemin oluşturulmak istendiği görülecektir. Bunun için de toplumun hafızasının boşaltılması gerekiyordu. Yeni bir ortak bellek inşası ancak bu şekilde mümkündü. O yüzden fiiliyatta karşılığı olmayan ama kurgularla inşa edilen ortak yaşanmışlıklar ya da yaşanıldığı varsayılan bir geçmiş algısı oluşturuldu. Toplumun buna inanması ve bunu benimsemesi için her yol mubah görüldü. Tarih, coğrafya ve yaşanmış zaman, gerçeklerden arındırılarak hayali algılar eşliğinde unutturulmak istendi. Devamında da Türk ulus ideolojisi ve söylemleriyle kurgulanmış ve topluma mal edilmesi hedeflenen bir geçmiş-tarih, coğrafya üzerinden daha dinamik bir etnik kimlik temelinde yeni bir bellek imalatına girişildi. Ama bütün bu çabalara rağmen tarih ve gerçekler kurgulara dayalı bu girişimlerin uzun ömürlü olmasına fırsat tanımadı.

Tarihdışılığın Resmileştirilmesi

“Devlet geçmişten neyin anımsanıp neyin unutulacağına karar verir. Ancak toplum neyi unutacağına karar veremez. Hafıza toplumun derinliklerinde kuşaklar üstü bir şekilde varlığını sürdürür. Hafıza bir ödevse, unutmada da bir zorunluluktur. Devlet doğası gereği hafızayı kendi varlık nedeninin gizemini oluşturacak bir araç olarak görür. Bu nedenle, hafıza ile unutmada arasında sadece kendi varlığını meşrulaştıracak olan öğeleri dikkate alarak araçsal bir ilişki kurar. Hafıza ile unutmada arasındaki diyalektik, devletin hafızayı sadece kendi varlığını meşrulaştıracak öğelerden ibaret bir uzam olarak kurmasıyla bağlantılı olarak devlet ile toplum arasındaki sürekli gerilim içeren ilişkinin de kaynağını oluşturur. Yazılı tarihin yanı sıra bir de yaşayan tarih vardır. Görünüşte yok olmuş gibi duran ve devletin resmi hafızadan dışladığı kimi olgular zamanla ortaya çıkan yeni olaylar sayesinde kendini yeniler.” (İnceoğlu/Çoban: 2014: 277)

Türk ulus devleti de her ulus devlet gibi kendini meşrulaştırmayı toplumsal algıların, bilincin ve hafızanın kurgulanan geçmiş üzerinden yeniden şekillendirilmesine dayandırmıştır. Çünkü toplumun “ulus” gömleğinin içine sokulabilmesi, onu benimsemesi ve taşıyıcısı olabilmesi bir ölçüde, ortaklaştırılmış hafızaya bağlıdır. Egemen sınıflar oluşturdukları tarih kurgusuyla bir yandan ortak bir hafıza imal ederlerken bir yandan da egemen ulus ideolojisini şekillendirirler. Hafızanın yeniden biçimlendirilmesi de esasen egemen ulus ideolojisiyle gerçekleştirilir. Tabii bununla sınırlı kalınmaz.

Egemen ulus ideolojisi toplum üzerindeki hakimiyetini kalıcılaştırmak ve süreklileştirmek için ileri sürdüğü bütün söylemleri aynı zamanda dokunulmazlık zırhına büründürmek ister. Yani onu resmi bir kimlikle egemenleştirir. Böylece söylemlere toplum üstü bir görünüm kazandırılır. Tarihin ve

egemen ideolojinin egemen sınıflarca bir biçimde resmileştirilmesi, toplumsal hafıza üzerindeki en büyük baskı aracının da meşrulaştırılması demektir. Resmîyetlik algısının yerleşmesiyle toplumun bir bütün olarak egemen ulus ideolojisinin cenderesine hapsedilmesi büyük oranda sağlanmış olur. Artık sadece öğrenilmesi ve pratikleştirilmesi gereken ideolojik bir alan ve onun söylemleri vardır. Eleştirilemez, sorgulanamaz, farklı yorumlanamaz ve çizilen sınırların dışına taşırılamaz.

Nihayetinde zaman içerisinde başta eğitim kurumları olmak üzere toplumsal hayatı biçimlendiren bütün kurumsal alanlarda bu anlayışlar egemen hale getirildi. Türkleştirmenin köklü dönüşümü için adeta zihinsel seferberlik hali oluşturuldu. Tektipleştirme amansız biçimde sürdürüldü. Tek millet, tek dil, tek bayrak, tek devlet, tek vatan, tek din ve daha nice teklik sıfatlarıyla toplum kendisine de yabancılaştırılarak çok geniş bir yelpazede düşman ya da “öteki” önyargılarıyla kuşatıldı. “Millî Eğitim”, “Millî Tarih”, “Millî Coğrafya”, “Türk Dili”, “Millî Kültür”, “Millî Egemenlik”, “Millî Güvenlik”, “Millî değerler”... gibi aşırı boyutlardaki bu vurgu ve kurumsallaştırılan kuşatmalarla aynı zamanda ırkçılık yönü ağır basan milliyetçi hissiyatlar da sürekli diri tutuldu. Bütün bunlar, hafızaya yüklenerek, hafızanın güncelleştirilen tarih söylemleri çerçevesinde durmaksızın yenilenmesine zemin hazırlanıyordu.

Türk ulus devleti ve ideolojisi dogmatik tarih anlayışıyla, tarihi kendi mecrasından saptırarak ya da olağan seyrini kendi istemlerine göre durdurarak tarih dışılığın en uç ve çarpık biçiminin taşıyıcısı konumundadır. Mesela Anadolu olarak adlandırılan ama resmî tarihçiliğin “Türklerin Yurdu” ilan ettiği bu coğrafyanın esasen kadim halklar coğrafyası olduğu inkar edilemeyecek bir gerçekliktir. *“Anadolu, önceleri Küçük Asya diye anılan coğrafya idi. Anadolu adı, Ortaçağ’dan sonra,*

kimi zaman bir ülke adı olarak kullanıldı. Bir iddiaya göre, Doğu Roma İmparatorluğu'nun Asya'daki toprakları Konstantin VII. Porphyrogenetos (913-959) döneminde Thema adı verilen 14 yönetim bölgesine ayrıldığı zaman, şimdiki İç Anadolu'nun batı kesimindeki Thema'ya Bizans'a göre doğuda (Anatolas) kaldığı için, Thema Anatolica adı verilmişti. Tanınmış coğrafyacı İbn-i Hordazbeh, Anatolas sözünü al-Natolus biçiminde kaydetmiştir. Tarihçi İdris Bitlisi'de de Natos sözcüğüne rastlanır. Batı kaynaklarına göre Anatolia sözcüğü Helence'de güneşin doğduğu yer anlamına gelir. Araştırmacılar da Anadolu'yu Memalik-i Rum olarak adlandırırlar.” (Özbudun/Demirer: 2006:140) Sibel Özbudun-Temel Demirer'in en yalın ifadeleriyle “Kavimler kapısıdır” Anadolu. En eski çağlardan beri farklı kültürlerden, inançlardan, dillerden halkların yaşam alanı olmuştur. Öyle ki Türk tarih yazıcılarının gerçeklerden uzak, kurgusal sınırlarına hapsedilemeyecek kadar derin ve geniş bir tarihi birikimin simgesidir. Binlerce yılın tarihi derinliği Türklük ya da Türkleştirme adına dizilen kurgularla kapatılamaz, kapatılamıyor da. Her ne kadar toplumsal hafıza, resmi tarih kuşatmasıyla baskı altına alınsa da toplum kendi öz dinamikleriyle, değerleriyle dayatılanları sorgulamaktan geri durmamaktadır. Toplum tarih dışılığın farkına vardıkça, geleneksel algıların dışına çıkarak gerçekle kurgu arasındaki perdeyi de aralamaktadır. Devlet, kendini gerçekleştirmenin aracı olarak toplumsal bilinç üzerinde sayısızca oyun oynasa da hakikatlerin izleri, günün, geçmişe dönük çığlıklarıyla belirginleşmektedir. Hafıza ya da tarihsel birikim bugünden geçmişe uzanarak, tarih dışı anlatılarla kopartılan bağların yeniden oluşturulmasının veya üzeri örtülen gerçeklerin görünür kılınmasının dinamiklerini de taşımaktadır. Bu yüzden resmi tarih paradigması bütün dayatmalarına rağmen kendi çürük zemininde sönümlenme

potansiyelini de taşımaktadır. Nitekim zamanın seyri geçmişin küllerini savurmaktadır da.

Tarih, tarih dışı kurgulara yaşama imkanı tanımaz. Aksi halde bilim alanı olma özelliğini yitirmiş olurdu. Tarih, bilimsel düşüncelerin, yöntemlerin ve eylemlerin bütünselliği içerisinde gerçeklerin açığa çıkartılmasını sağlayabildiği oranda gerçek bir nitelik kazanabilmektedir. O yüzden tepeden inmecî ideolojik hiçbir anlayışın, tutumun ve davranışın tarih karşısındaki ömrü uzun olmamaktadır. Tıpkı Türk egemen sınıflarının tarih dışı resmi görüşlerinde olduğu gibi. Türklük ya da Türkleştirme adına topluma mal edilmeye çalışılan milliyetçi, ırkçı, şovenist ideolojiyle geniş bir yelpazede “düşman”, “öteki”, “hain”, “bölücü”, “yıkıcı”, “işbirlikçi”, “dinsiz”, “gavur” vb. sıfatlarla toplum ayrımcılığa, dışlamaya, ötekileştirmeye yönlendirilse de coğrafyanın bağrındaki gerçekler ve yaşamakta olan izleri her şeydeki sahteliği deşifre etmekte ve doğru düşüncelerin yolunu açmaktadır. Yeter ki tarihe ve tarihin gerçeklerine bütün insanlığın ortak yarınları için bakabilme bilincinden ödün verilmesin. İşte o vakit hayatın anlamı geçmişle bütünleşebilmenin değiştiren etkisiyle gerçeklerle yenilenecektir.

İkinci Bölüm

Kadim Halklar Gerçeği ve Coğrafi Zemin

Bu coğrafya, geçmişi çok eskilere uzanan köklü halkların inkar edilemez tarihiyle yoğruludur. İstenildiği kadar bu gerçeklik farklı amaçlar uğruna görmezden gelinsin ya da yok sayılsın; olgular, hakikatleri görünür kılmaktadır. Ve tarih üzerindeki gerçek dışı bütün söylemler inandırıcılığını yitirmektedir. Türk devletinin kurucu ideolojisi de kendini gerçekleştirme adına oluşturduğu tarih dışı zemine rağmen aynı sonucu yaşamaktan kurtulamamaktadır.

Türkler bu coğrafyaya ilk defa ayak bastıklarında bu topraklarda kökleri çok eskilere dayanan farklı topluluklar, kültürler ya da yerleşik, otokton halklar yaşamaktaydı. Coğrafyanın her bir yanında bambaşka birikimler hüküm sürmekteydi. Öyle ki Yunan uygarlığının devamı niteliğindeki Bizans İmparatorluğu, Doğu Karadeniz’de hüküm süren Pontus Rum Krallığı, Mezopotamya’nın yukarı bölgelerindeki Ermenistan, Kürt Beylikleri, Lazistan Krallığı, Gürcü Prenslükleri, Arap Beylikleri, Kapadokya, Klikya gibi yönetim alanları, yine Hıristiyan topluluklardan Asur kökenli halklardan Süryaniler, Nasturiler, Kildaniler ve Mezopotamya’nın en eski halklarından Ezidiler ve irili-ufaklı daha başka topluluklar yaşamaktaydı. Bu coğrafya tarihi boyunca savaşlara, fetihlere, göçlere, talanlara, kırımlara ve bir o kadar da çok yönlü etkileşimlere ve ev sahipliği yapmıştır. Yine de kökleri derinlerde olan halklar bir şekilde kendilerini koruyabilmiş ve kökleşmeye devam edebilmiştir. Keza insanlık tarihi açısından bu

coğrafyanın en eski uygarlıkların beşiği olduğu bilinen bir gerçekliktir. Bu uygarlıklar aynı zamanda farklı farklı topluluklarla yaşam bulmuştur coğrafyada. Bu yüzden tek bir etnik kimlikle, inançla, dille, kültürle sınırlandırılarak tarihselleştirilebilecek bir coğrafya değildir. Kendine has zenginliğiyle, birikimiyle ve dinamikleriyle en eski zamanlarından bugüne bütünlüklü bir şekilde anlaşılması ve kavranılması gereken özgün bir coğrafi zemin ve tarih dokusudur sözkonusu olan.

Coğrafyanın tarihi zenginliği ya da çeşitliliği günümüzde tepeden belirlemeci despotik tarih anlayışıyla inkara tabi tutulsa da, kadim halkların ruhu sökülüp atılamamaktadır. Çünkü tarihin seyir defteri kadim halkları yazmaktadır. Türk devlet geleneğinin vazgeçilmez resmi söylemleri olan “*Türk Yurdu*”, “*Türkiye*”, “*Anadolu*”, “*Anavatan*” gibi isimlerle gerçeklerin üzeri kapatılmaya çalışılsa da, nafi değildir. Zira tarih bilimi kendini güçlü kılan nesnel olgulara dayanarak gerçek dışılıkları bir bir bertaraf etmektedir.

Türk egemen sınıflarının ulus devlet inşasıyla birlikte bu devletsel oluşumun kalıcılığı ya da sürekliliği için resmi ideolojiye ve tarihe azami düzeyde önem vermesi boşuna değildi. Amacın gerçekleşmesi bu ideolojinin etkisine ve tarih kurgusunun kabulüne bağlıydı. Bu yüzden de coğrafi zeminin tarihsel dokusunun radikal biçimde bozuma uğratılması gerekiyordu. Etnik temizlikle coğrafyanın nüfustan arındırılması öncelikli adımdı. Hem etnik temizliğin meşru bir zemine oturtulması hem de oluşturulan ulus algısının coğrafi zeminle bütünleşebilmesi ise Türk egemen sınıflarının inkarcılıktaki sınırsız yaratıcılığına bağlıydı. Nitekim öyle de oldu. Kadim halklardan, özellikle Hıristiyan inancına mensup halkların tarihi kökleri inkar edildi, yok sayıldı ya da Türklükle izah etmek gibi akıldışı düşüncelerle alabildiğine bulanık bir belirsizliğe kurban edildi.

Oysa sosyal bilimler alanındaki gelişmeler Türk devletinin kurucu ideolojisi ve tarihçilik anlayışıyla ileri sürülen bütün kurguları geçersiz kılmaktadır. Çünkü sosyal bilimler alanı tarihe, tarihi süreçlere ve olgulara yukarıdan belirlenmiş ideolojik kalıplar eşliğinde tepeden inme bir tarzda yaklaşmaz. Aksine sosyal bilimlerin “gerçeği olgularda arayan” araştırmacı tarzı öne çıkar ve tarih alanı da bu bilimsel yöntemin yolunda kendini geliştirerek yerleşik bütün algıların sorgulanmasına vesile olur. Bu çerçevede Türk resmi tarihçiliğinin tarih dışlıklarla adeta bir yalan çöplüğü olan söylemlerini deşifre etmek, ideolojik bağnazlığını teşhir etmek ve halkları bu zihinsel esaretten bir nebze olsun çıkarabilmek için kadim halkların tarihsel köklerine bakmakta fayda vardır.

Bu kapsamda Asurlar, Süryaniler, Nasturiler, Kildaniler, Ermeniler, Rumlar, Ezidiler, Kürtler, Lazlar ve Musevilerin etnik kökenlerine, dillerine, inançlarına ve tabii ki yaşadıkları coğrafyanın tarihine dair kısa bir değinide bulunmak hem Türk resmi tarih anlayışının hem de bu coğrafyada yaşamakta olan halkları yanlış düşünce, duygu ve davranışlarla şekillendiren egemen ulus ideolojisinin en önemli dayanakları olan bazı söylemlerin geçersizliğine vesile olması açısından önemlidir.

Asurlar

Öncelikle şunu belirtmek gerekir, bugün bile Asurların kökenleri konusunda bazı tartışmalar sürmektedir. Özellikle Süryani adının kökenine ilişkin farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. Bu tartışmalar bilinerek ağırlıklı değerlendirmelerinde Süryaniler, Nasturiler, Kildaniler, Yakubiler ismiyle bilinen Mezopotamya halklarının Asur kökenli oldukları fikrine sıcak bakılarak “Asurlar” başlığı içerisinde ele alınması tercih edildi.

Asurlar, Yukarı Mezopotamya'nın en eski halklarından. Buradaki varlıkları M.Ö. 5000'li yıllara kadar uzanmaktadır.

Güçlü bir kent devleti olarak şekillenmesi ise M.Ö. 2000 yılının ortalarına denk gelir. Asur Krallığı'nın sınırlarına ilişkin Ali Narçın şu bilgileri vermektedir: “*Asur devletinin sınırları; güney-güneybatı merkezi Irak step bölgesi olan Jazira Gazira bölgesi, kuzey-kuzeydoğuda Zağros dağlık bölgesi, güneyde Babil ülkesi ile Hamrin dağlık alanı ve Aşağı Zap Nehri doğal sınırları oluşturmaktadır.*” (Narçın, 1998: 13) Bu yerleşim bölgesi aynı zamanda tüm Ortadoğu'da yaygın kullanılan ve birçok halkın da ortak dili olan Aramca dil bölgesi olarak bilinir. Aramca uzunca bir süre, bu coğrafyada yaşamış halkların dili olma özelliğini korur. Asurlar dışında Babil ve Pers ülkesinin de Aramca dilini konuştukları bilinmektedir.

Aramca dilini konuşanlar Arami halklarından ve bu halkların devamı olarak kabul edilmektedir. Aramca, Batı Sami dil grubunda yer almaktadır. Bu yüzden Aramca'yı konuşan halklar için Sami kökenli halklar ifadesi de kullanılmaktadır. Gabriele Yonan da “*Günümüzde Yakın ve Ortadoğu ülkelerinde -İran, Irak, Suriye, Lübnan ve Türkiye- ve ayrıca göç ettikleri Batı Avrupa, ABD, Avustralya'da yaşayan Asurların kökeni Doğu halklarından olan Asurlar, Kaldeliler ve Aramlar'a kadar gider. Bu halklar binlerce yıldan beri Suriye ve Mezopotamya'ya yerleşmişlerdi. Asur İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra, halkın büyük bir bölümü, yeni egemen halkların kültürü, dili ve dini içinde kalarak eridi*” (Yonan, 1999: 20) benzer kökenlerden söz etmektedir. Asurların Aram soylu olduklarını dillendirmek bütün tartışmalara rağmen kabul edilebilir bir belirlemedir.

Asur Krallığı'nın ya da devletinin bu ismi, baştanrı Assur'dan aldığı rivayeti yaygındır. Asur Krallığı'nın başkenti ya da merkezi ise bugünkü Irak sınırları dahilindeki Ninova'dır. Asur Krallığı Mezopotamya'ya hayat veren Fırat-Dicle Nehirleriyle ve coğrafi konumunun, özellikle de Doğu-Batı uzantısında sağladığı ticaret

olanaklarıyla güçlenebilmiş, yayılabilmiş bir uygarlıktır. Mezopotamya'nın birçok tarihçi tarafından "uygarlıklar beşiği" olarak kabul görmesi boşuna değildir. Çünkü insanlık tarihinin gelişimi açısından bazı isimler ayrı bir öneme sahiptir; Ur, Sümer, Akad, Babil, Ninova, Elam gibi. Ve bunlar da Mezopotamya denilen coğrafyanın bağrında yaşam bulmuştur. Yaşamı kolaylaştıran bir dizi gelişmenin olduğu topraklardır Mezopotamya. Asurlar'ın güçlü oldukları dönemlerde de bu çerçevede birçok yenilikler yaşanır. Jan Beth-Şawoce, Abdulmesih Bar Abraham, *"Anadolu'daki en eski Asur varlığı Kültepe ve Boğazköy'de bulunan Asur ticaret kolonileri kalıntılarında onbinlerce çömlek tabletleriyle belgelenmiştir. Bu ticaret ağının kuruluş tarihi İ.Ö. 2. Milenyuma kadar gitmektedir. Asur varlığıyla birlikte, ilk yazı Anadolu'da kullanılmıştır. Bu eski ticarete dair bilgi, Asurların belgelerinden ötürü, günümüzde aydınlığa çıkmıştır"* (Şawoce Abraham: 2009:178) aktarımında bulunurken daha farklı gelişmelere de işaret etmektedirler. İ.Ö. 1760 yılında Asur Kralı olan Hammurabi tarafından yapılan, sonraki uygarlıklar tarafından da önemsenen en eski hukuk yasaları Hammurabi yasalarıdır. Yine en eski kütüphanenin Asur Kralı Asurbanipal tarafından kurulduğu ve onbinlerce tabletin bulunduğu bilinmektedir.

Asurlar inişli-çıkışlı dönemleriyle yerine göre Mezopotamya'nın büyük bir bölümüne hükmederler, yerine göre daha sınırlı bir bölge içerisinde varlık gösterirler. M.Ö. 900 yıllarında güçlü bir konuma gelen Urartular, Asurların en büyük düşmanı haline gelirler. Asur Krallığı'nın yıkılması ise M.Ö. 612 yılında Medler ve Presler'in Asur topraklarını işgal etmesi sonucu gerçekleşir. Asurlar çok geniş bir bölgeye hükmettiklerinden ve nüfus yoğunluklarının da etkisiyle dağınık, parçalı halde de olsa varlıklarını sürdürürler. Kimi yerlerde tapınaklarını koruyarak inançlarını ve kültürlerini yaşatırlar. Bu durum Hıristiyanlığın doğuşuna kadar devam eder.

Süryaniler

Süryani isminin kökeni de tartışılan konulardandır. Bu tartışmalar esasen Arami/Asur temelinde yürütülmektedir. Yine Süryani isminin etnik bir temele mi yoksa dini bir kimlik temelinde mi dayandırılması gerektiği de farklı çevrelerce tartışılan bir konudur. Ama Süryaniler içerisinde köklerinin Arami halklarına dayandığına dair görüş de önemli bir yer tutmaktadır. Süryani ismi daha çok Hıristiyanlığın doğuşuyla öne çıkar. Çünkü Ortadoğu'da Hıristiyanlığı benimseyen ilk halklardandır Süryaniler. Hıristiyanlığın yayılmasında Süryanilerin payı büyüktür. Günümüz Irak, İran, Türkiye, Suriye ve Lübnan sınırları içerisinde geniş bir alan, Süryanilerin yaşadığı coğrafyayı oluşturmaktadır. Dilleri, Süryanice genel ismiyle bilirse de farklı lehçeleri de bulunmaktadır.

Süryanice'nin dil tarihsel açıdan ne zaman oluştuğu bir başka tartışma konusudur. "Hıristiyanlaşmış Aramca" olarak tanımlayıp Hıristiyanlık dininin benimsenmesine dayandıranlar da vardır. Asur Krallığı'nın yıkılmasından sonra Aramca dili, dönemin egemen halklarının dillerinin etkisinde kalır. Kimi bölgelerde kaybolurken kimi bölgelerde kendini korumayı başarır. Bu çerçevede iki farklı görüşe yer verecek olursak; Mutay Öztemiz, "*Asıl Süryanice adı Urhay olan Edassa kenti bugün Şanlıurfa olarak tanınmaktadır. İ.Ö. 132 yılında, aslında Selevkos [Selevkos İmparatorluğu İ.Ö. 311 yılından İ.S. 65 yılına dek sürmüş olup, Büyük İskender'in devletinin Helenistik adlarından biridir.] olan Edessa kenti, bağımsız kraliyet olmuştur. 375 yıl boyunca Edessalı krallar bağımsızlığı devam ettirebilmiştir. Edessa, Roma İmparatorluğu ile Pers İmparatorluğu arasında sıkışmış olup, İS. 242 yılında kapılarını Romalılar'a açmak zorunda kalmıştır. Helenistik olan Selevkos kökenine karşın Edessa, Aramice lehçelerin biri olan Süryanice'nin en önemli dili olduğu çoğunluğu Sami bir kenttir. İsa da*

Aramice konuştuğu için Süryani Hıristiyanlar buna çok önem vermektedir.” (Öztemiz, 2012:14) değerlendirmesiyle Süryanice dilini daha eski bir tarihe dayandırır. J. Beth Şawoce ve A. Bar Abraham ise, “*İS. 2. yüzyılda, İncil’in İbranice’den sade Süryanice’ye çevrilmesiyle, standart Süryanice dili (Klasik Aramca’nın modern türevi) Urhay (Urfa) ve Nsibin’den (Nusaybin) başlayarak Doğu Hıristiyanlığı’nın dili olarak doğmuştur. İki kent ünlü tanrıbilim okullarıyla en iyi eğitim merkezlerine dönüştüler. Felsefe, tıp, bilim, dil ve tanrıbilim alanlarında sayısız önemli çalışmalar içeren verimli literatür (Ortadoğu’nun en önemli Hıristiyan literatürlerinden biri) Ortaçağ’a kadar üretildi.*” (Şawoce, Abraham 2009: 181) değerlendirmeleriyle “Hıristiyanlaşmış Aramca” diyen Gabriele Yonan’la yakın bir tespitte bulunurlar.

Özellikle Urfa ve Mardin civarının Süryanilerin dilleri, inançları ve kültürleri açısından bir merkez olduğu anlaşılmaktadır. Yine Hıristiyanlık dininin en önemli merkezleri arasında sayılan Antakya da belirli ölçülerde Süryaniler için merkezi bir öneme sahip olmuştur. Gabrielle Yonan “*Süryani Hıristiyanlığı daha 2. yüzyılda Anadolu’da, merkezi Antakya olan bir kilise örgütlemişti. Kilisenin ağırlıklı noktası daha sonra doğuya, Urfa’ya kaydı ve bu kent Süryani dilinin en önemli kültür merkezi durumuna geçti. Hıristiyanlık buradan Kuzey Suriye ve Yukarı Mezopotamya’ya ve Bizans’ın kıyısında veya sınırları içinde bulunan bölgelere doğru yayılmaya başladı. Urfa ve çevresinde 4. yüzyıldan itibaren Süryani asketliği oluştu; Süryani literatürünün küçük merkezleri olan yüzlerce manastır kuruldu. c’de, bu ilk Hıristiyanlığın kalıntıları bugüne kadar kalmıştır.*” (Yonan, 1999: 24) değerlendirmesinde de görülmektedir ki, Süryaniler Mezopotamya’nın her bir yönünde oldukça geniş bir coğrafi alanda parçalı, dağınık da olsa yaşamlarını sürdürürler. Farklı lehçelerine ve yine Hıris-

tiyanlığın farklı yorumlanmasıyla ortaya çıkan mezhep temelli bölünmelere rağmen bu durumlarını korurlar.

Tabii ki Süryanilerin yaşadığı alanları da kapsayan dönemin egemenleri arasındaki hegemonya savaşları ciddi kayıpların yaşanmasına neden olur. Özellikle Roma ile Persler arasındaki yayılcı politikalar sonucu yaşanan savaşların, çatışmaların ve gerilimlerin ortasında kalmaları, Süryanilerin büyük kayıplar vermesine neden olur. Değişen egemenliklere ya da ittifaklara göre Süryaniler hep kaybeden taraf olarak kalır. Roma, Pers, Bizans, Arap egemenlikleri başta olmak üzere daha başka güçlerin etki alanı içerisinde bulunmaları ve kendi içindeki dağınıklıkları böylesine kayıplara her daim ortam sunar. Bir nevi bölgeyi de içine alan istilalara ve her türlü etkilere maruz kalır Süryaniler.

Kısaca belirtmek gerekirse Süryanilerin kökeni Asur/Arami halklarına dayanır. Dilleri Süryanice’de farklılıklar içermesine rağmen Aramca’nın devamı bir dildir. Birkaç temel lehçeye ayrışır. Batı ve Doğu lehçeleri olarak bilinir. Ayrıca Turabdin’deki Süryanilerce konuşulan Turoyo şivesi ya da Turabdince denilen ama “yeni Batı Süryanice” olarak da ifadelendirilen dilsel çeşitlilikler de sözkonusudur. Süryanilerde dil daha sonrasında yaşanan din temelli ayrışimlarla paralel olarak yaşamaya devam eder.

Süryaniler Hıristiyanlığı yaygın biçimde benimsediklerinde, yaşadıkları topraklar, Roma ve Sasani İmparatorlukları’nın egemenliği altındaydı. Zamanla Roma İmparatorluğu’nun Doğu (Bizans) ve Batı Roma şeklinde bölünmesiyle Süryaniler Bizans İmparatorluğu sınırları ile Sasani İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşamaya devam ederler. İlk zamanlar birlik içerisinde Hıristiyanlık dini etrafında yaşayan Süryaniler, daha sonra Hıristiyanlığın farklı mezheplere bölünmesiyle oluşan farklı kiliseler altında ayrışma yaşarlar.

Asur/Süryani kökenli halklar farklı cemaatler ya da kiliseler altında bölünseler de her biri kendi manastırlarını, kiliselerini, eğitim kurumlarını oluşturarak yaşamlarını sürdürürler. Dört farklı kilise altında parçalanmış olmaları öte yandan da Süryanilerin zayıflıklarının zemini demektir. Nitekim öyle de olur. Egemen olanlar dinleriyle, dilleriyle, kültürleriyle ve baskıcı uygulamalarıyla zayıf olanları etkisi altında tutarlar ya da bir bütün asimile etmeye çalışırlar. Süryaniler de yaşadıkları topraklarda buna benzer uygulamalara maruz kaldılar.

İslam dininin doğuşu ve din temelli Arap yayılcılığı 7. yüzyıldan sonra birçok bölgeyi doğrudan etkisi altına alır. Süryanilerin yaşadıkları bölgeler de Arap istilasına uğrar. İstila edilen bölgelerdeki halklar zamanla İslam dininin ve Arapça'nın kuşatması altında kalarak asimilasyondan kurtulamazlar. Süryaniler içerisinde de Arap egemenliğinin etkisiyle eriyenler olur. Biraz daha güçlü olan ve istilalara rağmen kendini koruyabilen metropolitlikler, piskoposluklar, manastırlar, kiliseler ve cemaatler de söz konusudur. Arap egemenliğine ve baskıcı uygulamalarına rağmen Süryanice yaşatılır ve korunur.

“Arap egemenliği 11. yüzyıldan itibaren Asya içlerinden gelen Türk halklarının ve aşiretlerinin; Selçuklar, Türkmenler ve Moğolların akınlarıyla zayıfladı ve tamamen çözüldü. İlhanlılar gibi birkaç Türk hanedanı Doğu Süryaniliği'ne geçti. Yeni egemenler 13. yüzyılda kesin olarak İslam'ı kabul ettiler ve Süryani metropolitliklerini ve piskoposluklarını yıktılar; Aramca konuşan halkın büyük bir çoğunluğunu yok ettiler. Moğol Hanı Hülagû'nun 1258'de Bağdat'ı yakması ve bu arada Doğu Süryani patrikhanesinin yıkılması, Nasturi Doğu Süryani Kilisesine ve Mezopotamya ve Kuzey Suriye'de yaşayan Hıristiyanlara ağır bir darbe oldu, kilise bu darbeden sonra bir daha eski, güçlü durumuna dönemedi. Hayatta kalan

müminler Ninova ve Musul'un kuzeyindeki dağlık yerlerde yaşayan kardeşlerinin yanına kaçtılar. Bu bölgede 5. yüzyıldan beri, İran kilisesinin yayılmaya başlamasından bu yana Aramca konuşan Hıristiyanlaşmış bir halk vardı. Çok sayıda kilise ve manastır kalıntıları eski bir asketliğin, tıpkı batıda Tur Abdin'de ve Doğu Süryani piskoposluğunun bulunduğu Hakkari civarındaki Nuhadra'da olduğu gibi varlığını göstermektedir." (Yonan, 1999: 27) G. Yonan'ın özetlediği gibi bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenlik kuracağı zamanlara kadar devam eder. Özellikle Moğol istilası Süryanilerde çok büyük yıkımlara yol açar. Binlerce Süryani katledilir, varlıkları yağmalanır, inanç merkezleri yakılır, yıkılır ve hayatta kalanlar ise en ücra yerlere saklanarak korunmaya çalışır.

Süryaniler 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı egemenliğine dahil olurlar. Yaşadıkları coğrafyanın neredeyse tamamı Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde ve İslam dininin öngördüğü düzen ve nizamların kuşatması altında yaşamaya mecbur edilirler.

Nasturiler

5. ve 6. yüzyılda Hıristiyan Tanrıbiliminde çeşitli tartışmalar yaşanır. Özellikle Bizans egemenliği altındaki Hıristiyanlar arasında İsa'nın tanrılığı ya da insanlığı temelinde farklı yorumlar, görüşler ortaya çıkar. 428 yılında Konstantinopolis patriği olan Nastur, İsa'nın hem Tanrı hem de insan olmak üzere iki doğası olduğunu ileri sürer. 431 yılında Efes (Ephesos) konsilinde İsa'nın tek doğası yani tanrısal doğası olduğunu ileri sürenler tarafından yargılanır ve mahkum edilir. 451 yılında Kalkedon (Kadıköy) konsili toplanır ve ilk temel ayrışma gerçekleşir. Böylece Süryaniler, Bizans kilisesinden koparak Nastur'un görüşleri temelinde kendi kiliselerini oluştururlar. Artık Nasturiler, yani Doğu Süryaniler, Asuriler olarak

bilinirler ve Nasturi Doğu Süryani Kilisesi ismiyle tarihte yer edinirler. Yaşadıkları ve geliştikleri bölgeler hakkında G. Yonan şu bilgileri vermektedir; *“Dağlık Botan bölgesi, Alplere benzer sıradağlar üzerinden Hakkari’ye ulaşır. Bu bölge Moğol akınlarından bu yana, Doğu Süryani Nasturiler’in arka cephesi ve çekirdek bölgesidir. Nasturiler ilk yüzyılda Hıristiyanlığa geçen yerli bir halktır. Aram lehçesinin en temiz buralarda konuşulur. Bu Hıristiyanlar Aşiretler halinde dağların geçit vermez vadilerinde yaşarken, inanç kardeşleri doğuda Türk-İran sınır bölgesinde köy cemaatleri kurmuşlardı ve bir kısmı Kürtlerin boyunduruğu altındayken bir kısmı da Hıristiyan aşiretlerin koruması altındaydı. Aşiret bölgeleri 200 civarında Hıristiyan köyünün bulunduğu Tiyari, Thuma, Cilo, Baz ve Diz yöreleriydi. Kuzeyde, Kudşanis’de patrikhane bulunuyordu. Cilo, Gavar ve Şemdinli’de Piskoposluklar vardı.*

Botan ve Hakkari’nin güneyinde dağlar Musul ovasına açılır. Zaho ve Musul arasındaki bütün köylerin sakinleri Doğu Süryani Hıristiyanları’dır.” (Yonan, 1999: 30)

Yakubiler

542 yılında piskoposluğa getirilen Yakup Baradey’in başını çektiği ve Bizans etkisinde kalan Süryaniler yeni bir kilise oluştururlar. Bunlar Süryani Ortodokslar, diğer bir isimle Yakubiler olarak da bilinmektedir. Süryani Ortodoks Kilisesi olarak tarih sayfalarında yer edinirler.

Kildaniler

Misyonerlik faaliyetlerinin yaygınlaşmasıyla Hıristiyan mezhepleri arasındaki kilise çatışmaları, gerilimleri, rekabetleri ve etki alanları oluşturma çabaları da hızlanır. 16. ve 17. yüzyılda Doğu Süryani Hıristiyanlarının yaşadıkları bölgeler Batılı Katolik misyonerlerin ilgisini çeker. Belirli yerlerdeki

Süryaniler arasında Katolik Kilisesi'yle birleşme eğilimleri olunlaşır ve Roma Katolik Kilisesi'ne bağlanırlar. Roma Katolik din adamları Katolikliğe geçen Süryanilere Kildaniler ismini verir. Kildaniler ağırlıklı olarak Musul ve civarında yaşayan Süryanilerdir.

Ermeniler

Ermenilerin kökenlerine dair de farklı tarihlendirmeler ve etnik temellerle ilişkilendirmeler sözkonusudur. Bazı Asur kaynakları M.Ö 12. ve 9. yüzyıl arasında Ermenilere, Ermenistan krallarına dair bilgiler vermektedir. Hitit Krallığının yıkılmasından sonra batıdan doğuya doğru hareketlenen kabilelerden söz edilmektedir. Ermenilerin de bu göçlerle gelen topluluklardan olduğuna dair ağırlıklı bir görüş mevcuttur. Ayrıca Urartuları oluşturan toplulukların bir kolunu oluşturdıkları ve Asur-Urartu savaşları sonucunda Urartuların yenilmesiyle geriye kalanlardan bir kesimin Ermeniler olarak varlık gösterdiği de rivayet olunmaktadır.

Michael J. Arlen bu çerçevede şu bilgileri paylaşmaktadır; *“Urartu’ya dahil kabilelerden bir kısmı yaşadı ve savaştan harap düşmüş bu bölgede, iki yeni grup da varlıklarını ayrıca hissettirir oldu. Bunların küçük olanı Ermen ya da Ermenilerdi ki Herodot’a göre bölgeye, Trakya ve Frigya’dan geçerek göç etmişlerdi. Daha büyük, daha gelişmiş kabile Hayasa’ydı ki bu da bir zamanlar, Küçük Asya’daki kadim bir Hitit federasyonunun bir parçasını oluşturmuştu. O halde bu, Hayasa, Armen ve Urartu kabileleri kalıntılarının kaynaşmasından oluşan Ermeniler’in tarihte ilk kez ortaya çıktıkları noktaydı. Nitekim Ermeniler kendi dillerinde kendilerine geleneksel olarak Hay ve ülkelerine Hayastan adını verirler.”* (Arlen, 2008: 16). Ermenilerin kökeni batıdan gelen halklara dayandırılmaktadır. M.Ö 12. ya da 11. yüzyılda batıdan

Trakya-Frigya kabilelerinin göçüyle gelen ve yukarı Fırat Nehri ile Murat Suyu'nun derin vadi başlarına yerleşen Hint-Avrupa kökenli topluluklar arasındadır Ermeniler.

Ermenistan adının ilk defa Pers kralları tarafından dilendirildiği bazı yazıtlarda yer almaktadır. Hatta Ermeni isminin de Persler tarafından verildiği söylenmektedir. Urartuların hüküm sürdüğü bölgeye yerleşerek yaşamlarını devam ettirirler. Persler, Medler, Asurlar, Partlar gibi bölgesel güçler zamanında varlık göstermeye çalışırlar. Tabii Hititlere ait yazıtlardaki bazı tabletlerde M.Ö 13. yüzyılın ortalarında savaşılan bazı krallıklardan söz edilir ve bunlar arasında Hayasa-Azzi ismi de yer alır. Hayasa ismi Ermenilerin geldikleri ilk halklardandır. Neticede birçok krallıkların ya da halkların günümüze ulaşan yazıtlarında Ermeni halkından bahsedilmektedir.

Yunanlı tarihçi Xenophon'un yazmış olduğu "Anabasis" yani "Onbinlerin Dönüşü" adlı kitabında da M.Ö 5. yüzyılda Ermenistan'dan, Ermeni topraklarından söz edilir. Yunanlı askerlerden oluşan ordunun yolculuğu Dicle, Fırat ve Murat Suyu'nun geçtiği dağlık bölgeleri de kapsar. Bu yolculuğun anlatıldığı Anabasis'te Ermenilerin yaşamlarına ve bazı özelliklerine dair anlatılara yer verilir. "Ermeni Yaylası" Ermeni halkının yaşadığı sarp ve dağlık bölgeler için kullanılır. Bu coğrafya geçiş bölgesi olmasından dolayı farklı güçlerin ilgisinden uzak kalmaz. Persler, Medler, İskitler, Yunanlılar ve sonrasında Romalılar Ermeni Yaylası'nda egemenlik kurmaya çalışırlar.

Ermeni Krallığı en güçlü zamanına ve yine en geniş sınırlarına Kral Tigran döneminde ulaşır. "MÖ. 88 ve 85'te yaptığı çeşitli seferlerle Tigran bölgelerini genişletti. Kuzey Mezopotamya'da daha önce Pers İmparatorluğu'nun sınırları içinde bulunan bazı küçük prenslikleri emri altına aldı. Part-

larla yapılan bir barış antlaşmasından sonra, Tigran kendisini 'kralların kralı' olarak ilan etti. Daha sonraları ordusunu batıdaki ülkelere yöneltti. Kuzey Suriye'yi zaptetti. Finike ve Kilikya'ya girdi. Kapadokya'nın bazı şehirlerini ele geçirdi. MÖ. 70 yılında Tigran yakın doğunun en kuvvetli idarecisi durumuna geldi. Kurduğu İmparatorluk Kaspi denizinden Akdeniz'e ve Kafkaslar'dan Filistin ve Kilikya'ya kadar olan bölgeleri kapsadı." (Işık, 2000: 112) Bu genişleme ve yükseliş Roma İmparatorluğu'nun çıkarlarına ters düşünce durdurulur.

Ermenilerin de Asur kökenli halklar gibi bu coğrafyanın en eski ve köklü halklarından olduğu tarihin açık bir gerçeği olarak karşımızda durmaktadır. Binlerce yılın yaşanmışlığını taşıyan kadim halklardandır Ermeniler. Hem de bütün güçlüklerle rağmen.

Hıristiyanlık dininin doğuşuyla bu dini ilk kabul eden halklardan birisi de Ermeniler olmuştur. Öyle ki Roma İmparatorluğu resmi din olarak kabul edişini açıklamadan daha önceki bir zamanda M.S 300'lerde Ermeniler Hıristiyanlığı kabul ederler. Kendi manastırlarını, kiliselerini oluştururlar. Tarsus, Edessa (Urfa), Maraş, Van, Tokat, Erzurum, Sivas ve daha birçok yerleşim alanlarında Ermeniler Hıristiyanlık kurumlarıyla varlık gösterirler. Kapadokya'nın işgali Ermenilerin Batı Anadolu'nun içlerine yerleşmelerine de olanak sağlar.

Ermeniler, yaşadıkları coğrafyanın stratejik özelliklerinden dolayı her dönem saldırıların, savaşların odağında kalırlar. Bölgede etkin olmaya çalışan ya da el değiştiren egemen güçlerle bir şekilde karşı karşıya gelirler. Ermenilerin yaşadığı topraklar göçebe kavimlerin ve istilacı, yayılmacı amaçlar güden orduların uğrak alanı olmaktan kurtulamaz. Hıristiyanlık inancının benimsenmesi sonrası da bu durum devam eder. Bizans baskıları, istilaları; İslamiyet'in doğuşuyla başlayan Arap yayılmacılığı; Orta Asya'dan gelen Türk akınları; doğu-

daki Pers ve Part baskıları ve özellikle Moğol saldırıları gibi ardı arkası kesilmeyen zorlu süreçler söz konusudur. Her türlü saldırı, istila ya da baskı Ermenileri sadece yerinden yurdundan etmekle kalmaz aynı zamanda kırımlarına ve yüzlerce yılın birikimlerinin yağma edilmesine, yakılmasına, yıkılmasına neden olur. Ermeni Yaylası'ndan göçenler güneye, batıya ve kıyı bölgelerin dağlık kesimlerine yerleşirler. Ermeni nüfusunun genişçe bir alana yayılmış olması biraz da bu nedendir.

Ermeniler de Süryaniler kadar olmasa da farklı Hıristiyan kiliseler altında dinsel ayrışma yaşarlar. Ermeni Apostolik Kilisesi diğer bir ifadeyle Aydınlatıcı (illuminatör), Grigor adından gelen Gregoryan Ortodokslar yani Ermeni Havarilik Kilisesi ve Vatikan üstünlüğünü kabul eden Ermeni Katolik Kilisesi.

Özetlemek gerekirse Ermeniler Hint-Avrupa kökenli halklardan gelmektedir. Dilleri Ermenice de Hint-Avrupa dil ailesinin Satem grubunun bir kolu olarak bilinmektedir. Mezopotamya'nın kuzeyinden batı ucuna ve Kafkasya'nın güney hattından bugün Anadolu olarak tariflendirilen bölgenin iç ve batı kesimlerine kadar genişçe bir coğrafi alanda yerine göre güçlü bir krallık olarak yerine göre de parçalı topluluklar şeklinde yaşam süren ve Hıristiyanlığı ilk kabul eden kadim halklardandır. İstilalar, kıyımlar, yıkımlar, talanlar ve göçler Ermeni halkının tarihinde bazı istisnai dönemler hariç neredeyse hiç ama hiç eksik olmamıştır. Bunlara rağmen dilleriyle, dinleriyle, kültürleriyle varolabilmek için azami yaşam kavgası verebilmiş halklardandır Ermeniler.

Rumlar

Helen, Grek ya da Yunan ismiyle de bilinen ve antik çağlardan bu yana Anadolu topraklarında varlık gösteren ve Roma ege-

menliği ile birlikte Rum adını alan kadim halklardandır Rumlar. M.Ö 2000'li yıllarda Doğu Avrupa'dan Rusya ve Asya bozkırlarından Hint-Avrupa kökenli halkların Balkanlar, Kafkaslar üzerinden göç ederek Anadolu'ya, Ege'ye ve Karadeniz kıyılarına yerleştikleri bilinmektedir. Hitit Krallığı'nı kuran Hititler, Yunanistan'ın güneyine yerleşen Akhalar, Trakya kökenli halklardan Frigyalılar, İonlar, Dorlar, Kimmerler gibi daha başka halklar tarih boyunca Anadolu coğrafyasının farklı bölgelerine yerleşerek hem yaşamlarını sürdürdüler hem de başka halklarla etkileşim içerisinde kalarak değişime uğradılar. Helen halkı da tarihin belirli bir aşamasında farklı kavimlerin, kabilelerin ya da toplulukların zamanla kaynaşması sonucu günümüzdeki etnik ismiyle anılmaya başlar.

“Yaklaşık dört bin yıl önce Orta Avrupa'dan Heraklasoğulları'ndan bir boy, Orta Yunanistan'a ve Peleponnes'e göç etti. Bunlar Akhalar'dı. Onları Heraklasoğullarının diğer bir boyu olan İonlar izledi. İonlar Yunanistan'ın batı bölgelerine yerleştiler. Akhalar ve İonlar hem birbirleriyle, hem de Yunanistan'da yaşayan ve Anadolu'dan geldikleri sanılan başka topluluklarla karışarak kaynaştılar ve önemli kültürel gelişmelere imza attılar. Heraklasoğulları'nın Kuzey Yunanistan'a göç ederek orada kalmış bir diğer boyu olan Dorlar ise, Akha ve İonlar'dan yaklaşık bin yıl sonra güneye inmeye başladılar. Dorlar genç, dinç ve ilkel topluluklardı. Bütün enerjileriyle Güney Batı ve Doğu Yunanistan'ı istila ettiler. Akhalar'ın ve İonlar'ın bir kısmı onların kölesi oldu. Diğerleri Ege adaları ve Batı Anadolu'ya taşındılar. Aradan yüzlerce yıl geçti. Bu sürede Yunanistan, Batı Anadolu ve Ege adalarına yerleşmiş ve lehçe farklılıkları olsa da aynı dili konuşan tüm bu topluluklar ticaret ve kültürel alışveriş yoluyla aralarında dil ve kültür birliği sağladılar. Siyasal ayrılıklar

bu oluşumu engellemiyordu. İşte dil ve kültür birliği sağlamış bu topluluklar kendilerini Graikoi-Grek olarak niteliyorlardı. İskender'le birlikte (İskender Makedon'dur ve Makedonlar Dorlar'ın Kuzey Yunanistan'da kalan koludur) Grekler doğuya yöneldiler. Öte yandan Karadeniz ve Akdeniz Havzası'nda çok önceden başlayarak yüzlerce koloni kurmuşlardı. Bu yayılım dil ve kültür birliği sağlamış Grekleri önemli ölçüde etkiledi ve değiştirdi. Grekler doğu ile batının bir sentezi olan ve artık Helen olarak tanımladıkları yeni ve daha gelişkin bir uygarlık yarattılar. Bu dönemden itibaren Grekler, Helenler olarak tanındılar. Helenlere doğu dillerinde (Farsça, İbranice, Arapça) İonlar anlamına gelen Yauna, Yevonim, Yunani dendi. Yunaniler'e Bizans döneminde yine doğulular tarafından Romalı anlamına gelen Rum denmeye başlandı. Bu niteleme özellikle Anadolu'da yaşayan Helenler için Osmanlı döneminde de kullanıldı.” (Erbil, 2001: 113) Pervin Erbil'den yapılan bu uzun alıntı coğrafyanın kadim halklarından Rumların köklerine dair özet bir aktarımdır.

Yine Ayşe Hür'ün aktarımıyla da; “*Kaynaklarda 'Pontuslular' ya da 'Pontuslu Rumlar' diye anılan ve Rumca'nın Romeika denilen bir diyalektini kullanan topluluğun, MÖ. 4. yüzyıldan beri Karadeniz kıyılarında koloniler kuran Yunanlılar'ın; bölgenin yerli halklarından olan Gürcüler'in MS. 4. yüzyılda Hristiyanlaşmış kolları olan Tzanlar ile Lazlar'ın ve 1204 yılında Konstantinopolis'in 4. Haçlı Seferi'ni takiben Latinler'in eline geçmesi üzerine Trabzon'a yerleşen Bizans soylu ailelerin karışımı olduğu sanılır.” (Hür, 2010: 6) Anlaşılmaktadır ki Pontuslu Rumların tarihi de oldukça gerilere gitmektedir. Dört önemli kent üzerinde varlık gösterirler; Trabzon, Sinop, Amisos (Samsun) ve Herakleia (Ereğli).*

Helenler ilk zamanlar Fenike alfabesini kullanarak yazıya kavuşurlar. Zamanla Helen dili, dini ve kültürü etkinliğini

artırır ve bölgedeki diğer kültürlerin Helenleşmesi başlar. Lidyalılar bunun en belirgin örneğidir. Yunan dili Yunanlıların kolonileşmeci yönelimleriyle daha da yaygınlaşır. Frigyalılar, İran kökenli Asyalı bir halk olan Kapadokyalılar, Trakya kökenli Bithinyalılar, Kelt kökenli Galatlar gibi bazı halklar da Helenleşenlere dahil olurlar.

Roma İmparatorluğu'nun egemenliği ve Hıristiyanlık dininin doğuşu, Yunanlıları da etkiler. Latince, Roma İmparatorluğu'nun diliydi ve Roma egemenliğindeki bölgelerde de etkiliydi. Ama Helenler'in Hıristiyanlığa geçmeleri ve Hıristiyanlığın kutsal kitabı İncil'in Yunanca yazılarak kilise dili olarak öne çıkması Helen kültürünün dinamik kalmasını sağlar. Daha sonrasında Roma'nın ikiye bölünmesi ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun (Bizans) resmi dil olarak Yunanca'yı benimsemesi mevcut olumlu ortamın devam etmesine zemin sunar. Bu durum Bizans etkisindeki bölgelerin ve halkların Helenleşmesini hızlandırır. Bizans yayılcılığıyla Helenler Anadolu'nun iç bölgelerine kadar girerler. Ermenilerden, Slavlardan, Yahudilerden bile belirli bir nüfus zamanla Helenleşir.

Bizanslılar MS 1000'li yılların sonuna doğru doğu bölgesindeki Ermeni coğrafyasının tamamını fethederek yayılmasını sürdürür. Ama Orta Asya'dan gelen Selçuklular karşısındaki 1071 Manzikert (Malazgirt) yenilgisiyle Bizans'ın doğuya genişlemesi sonlanmakla kalmaz, kısa sürede Nikaia (İznik) sınırlarına kadarki topraklarını yitirir. Bu durum Haçlı Seferleri'ne kadar inişli-çıkışlı biçimde devam eder. Bu süreçte Selçukluların istila ettikleri topraklarda ağırlıklı olarak Ermeni, Süryani, Rum halkları yaşıyordu. 13. yüzyıldaki Moğol istilasıyla coğrafyanın ve halkların kaderi bir kez daha temellerinden sarsılır. Hıristiyan halklar ilk önce İslam'ı benimsemiş Selçuklular tarafından kıyıya maruz kalırlar, güneye ve batıya göçe zorlanırlar. Haçlı Seferleri'yle Hıristiyan

dünyası bir başka sarsıntıyı yaşar. Daha sonrasındaki Moğol istilasıyla bütün bir nüfus temellerinden etkilenir. Bütün bunlarla birlikte Bizans İmparatorluğu coğrafi sınırlar anlamında daralırken siyasi-ekonomik ve askeri iç bunalımların etkisiyle de hızla güç kaybeder, zayıflar. Osmanlı devletinin kuruluşu ve Bizans çevresini yavaş yavaş kuşatarak yayılmasıyla 15. yüzyıla doğru Bizans'ın çöküş koşulları olgunlaşır ve çöküş süreci başlar.

Kısaca özetlemek gerekirse Grek, Helen ya da Rum diye adlandırılan halkların bu coğrafyadaki varlıkları antik çağlara kadar uzanmaktadır. Binlerce yıl bu topraklarda yaşadılar, kendi özgün kültürlerini oluştururlarken farklı kültürlerle de içiçe ya da yakın ilişkiler içinde bulunarak etkilendiler, etkilidiler. Tarihleri boyunca yerine göre güçlü egemenlikler kurdular, hükmettiler yerine göre başka imparatorlukların egemenliğinde yaşam savaşı verdiler. Her durumda kendi dillerini, dinlerini, kültürlerini koruyan, diri tutan ve kalıcılaştıran bir halk oldular. Hıristiyanlık dinini benimsediler, koruyuculuğunu yaptılar, yaydılar ve Helen dilini kilisede hakim hale getirerek daha etkin bir konum elde ettiler. Bütün bunlar Helen dilinde Anatolia olarak geçen ve “güneşin doğduğu yer” anlamına gelen Anadolu topraklarında ve çevresinde yaşandı. Antakya'dan Trabzon'a İzmir'den Amed'e kadar coğrafyanın dört bir yanındaki yaşam izleri ve tarihi gerçekler Rumlara, kadim halklara dair birçok şey anlatmaktadır.

Ezidiler

Öncelikle isimlendirme konusuna bir açıklık getirilmelidir. Ezidiler mi yoksa Yezidiler mi? Bir ismin ya da tanımın yaygın olarak kullanılması, ismin özneleri açısından da doğru olduğu ya da olacağı anlamına gelmez. Önemli olan isme konu olanların kendilerini nasıl tanımladıklarıdır. Bu anlayışın dışındaki

bütün yaklaşımlar bir şekilde tartışmalı olacaktır. Ç. Ceyhan Suvari'nin "Etnodinsel bir inanç olarak Ezidilik" (Savari, 2013: 12) belirlemesi bu açıdan hem önemlidir hem de dikkate değer bir sorumluluk ve hassasiyet örneğidir.

Her ne kadar farklı çalışmalar, değerlendirmeler ya da tarih araştırmaları çerçevesinde Ezidilerin kökenlerine dair yaygın ve yerleşik kimi görüşler olsa da, Ezidilerin kendilerine ilişkin ne söyledikleri öncelikli ve esas alınmalıdır. Çünkü Ezidiler kendilerini Ezidi ya da İzidi olarak isimlendirirken aynı şekilde inançlarını da Ezidilik olarak ifade etmektedirler. Yezidiler ya da Yezidilik isimleri ise Ezidiler tarafından tereddütsüz biçimde reddedilmektedir. Çünkü Yezidi ismiyle zihinlerde yankı bulan tarihsel olaylar ve bu olaylar üzerinden olgunlaştırılan yanlış fikirler nedeniyle alenen kimi önyargılara, haksız ve temelsiz algılara, düşüncelere ve pratik tutumlara kapı aralandığı bilinmektedir.

Biraz olsun Ezidilik inancının kökenine bakıldığında yanlış düşüncelerle yerleşik hale gelmiş kabullerin, aslında ne kadar da temelsiz ve dayanaksız olduğu anlaşılmaktadır. Ezidilik inancının ve Ezidiliğin kökenine ilişkin birbirinden farklı görüşler olduğunu biliyoruz. Bu çerçevede diğerlerinden ayrılan Ç. C. Suvari'nin "*Ezidilik, eski Hint-İran dinleri -özellikle Zerdüştilik- ile semitik dinlerdeki heretik [Heretik, dinsel içerik bazında yerleşik ya da genel kabul gören öğreti ya da fikirlerle hemfikir olmama, onları kabul etmeme durumu ifade eder, diğer tabirle sapkınlık olarak değerlendirilir.] ve heterodoks geleneklerin etkilediği senkretik bir dindir. Ancak senkretizm kavramını yanlış yorumlayan çevreler, Ezidiliği, özgün bir tarafı olmayan ve sadece diğer inançların toplamından ibaret bir din olarak değerlendirmektedir.*

Dinsel bağdaştırmacılık ya da senkretizm, farklı dinsel inanç sistemlerinin etkileşimine girerek karışması sonucunda

yeni inanç öğelerinin ya da örüntülerinin ortaya çıkmasıdır. Antropolojik perspektiften senkretizm, kültürleşme sürecinin ürünü olan 'kültürel karışımlar' şeklinde kavramlaştırılmaktadır" (Suvari, 2013: 12-13) değerlendirmeleri Ezidilik inancının kökenine dair temel teşkil edici özelliklerde ve önemdedir. Ezidilik inancı hakkında özellikle tektanrıci dinlerce dillendirilen sayısızca olumsuz yorumlar, değerlendirmeler ve nitelendirmeler sözkonusudur. "Şeytana Tapanlar" şeklindeki niteleme en belirgin olanıdır. Oysa en yanılgılı nitelemedir. Çünkü "şeytan" kelimesi Ezidilik'te yasaktır, dillendirilmez. Hıristiyanlık ve İslam dininin belirli bir güce kavuşarak egemen duruma gelmeleriyle diğer inançlara yaşam hakkı tanımadıklarını, onları kendi etkisi altında eritmek, dönüştürmek istediklerini ya da zor yoluyla inançlarından kopartmaya çalıştıklarını ve farklı olanı her yönüyle ötekileştirici, dışlayıcı söylemlerle itibarsızlaştırmak için her yola başvurduklarını tarih yazmaktadır. Ezidilik inancı da bu türden yaklaşımlara maruz kalmıştır.

"Ezidilikte, Khuda olarak adlandırılan mutlak ve soyut bir Tanrı inancı bulunmaktadır. Ancak Khuda tüm dünyevi işlerin sorumluluğunun Melek Tavus'a bırakarak bir köşeye çekilmiş pasif bir Tanrı pozisyonundadır. Khuda, en azından dinsel pratiklerde ön planda değildir, Melek Tavus çok daha etkin bir konumdadır. Ezidi inanç sisteminde, en tepede melek Tavus'un bulunduğu, yedi Melekten oluşan dinsel bir hiyerarşi mevcuttur...

Sözkonusu Melekler, Melek Tavus'un denetiminde adeta ikincil tanrılar, diğer bir deyişle yarı ilahlar olarak konumlandırılmışlardır. Melek Tavus'u görevlendiren mutlak güç sahibi Khuda inancı, bir anlamıyla Ezidiliği tek tanrıci dinler arasına sokmaktadır. Ancak Khuda'nın yetkilerinin başta Melek Tavus olmak üzere diğer altı meleğe paylaştırılmış olması, sözkonusu meleklerin de yarı ilah hatta, Melek Tavus'un

tam da tanrısal bir yetkiye ve kudrete sahip olması sebebiyle Ezidilik çok tanrıcı bir görünüm de arz etmektedir [...] dolayısıyla Ezidiliğin çoktanrıcılıkla tektanrıcılık arasında duran bir din olduğunu söyleyebiliriz.” (Suvari, 2013: 56-57) Suvari'nin birebir alan çalışmaları çerçevesinde doğrudan Ezidilerden dinleyerek edindiği bilgiler ve değerlendirmeler ışığında söyledikleri, kimi önyargıların ya da yanlış bilgilenmelerin önüne geçebilecek niteliklerdedir.

Ezidilerin Mushaf-ı Reş (Kara Kitap) ve Kitap el-Cilve (Tecelli Kitabı) adında iki kutsal kitabı bulunmaktadır. Bu kitaplarda Ezidilik inancına dair kuralların, emirlerin, nasihatların ve mitolojik anlatıların yer aldığı söylenmektedir. Ama bu kitaplar günümüze kadar ulaşmamıştır. Sadece Ezidi Şeyhler tarafından yazıldığı bilinmektedir. Zaten vahiy kitabı olarak da görülmemektedirler.

Ezidiler ibadetlerini günde iki defa yaparlar; Sabah güneş doğarken ve akşam güneş batarken. Yüzlerini güneşe dönerek dualarını yaparlar. Güneş Ezidiler için bir tapınma figürü değildir. Tanrıya ulaşmanın en kolay yolu olarak görmelerinden dolayı güneşe karşı dua etmektedirler. Ezidilerde tapınak yerleri yoktur. Tek kutsalları Laleş'teki Şeyh Adiy türbesidir. Buranın ziyaret edilmesi hac vazifesi olarak görülür.

Ezidilik inancının tarihine dair farklı yorumlar olsa da esasen yerli belgenin, bilginin ya da araştırmalar sonucu ortaya çıkartılmış verilerin olmadığı da bilinmektedir. Ama birçok kaynak, tarihlerini çok uzak olmayan ve Şeyh Adiy'in yaşam öyküsünün geçtiği zamanla ilişkilendirmektedir. Rivayete göre Melek Tavus Şeyh Adiy'e görünür ve ona Ezidi inancını yayma görevi verir. Bu yüzden Şeyh Adiy'in 1075 yılında Lübnan'da doğduğu, Şam'da çocukluğunu, Bağdat'ta gençliğinin belirli bir zamanını geçirdiği ve Bağdat'ta İmam Gazali'den eğitim aldığı ve İslam inancının belirgin etkilerine

rağmen 1116'da Musul yakınlarındaki Laleş Vadisi'ne yerleşerek inzivaya çekildiği ve Ezidi inancının temellerini de burada şekillendirdiği, ölümünden (1162) önce el-Hakkari lakabını aldığı ve Adaviler tarikatının da kurucusu olduğu anlatılır. Şeyh Adiy Laleş'teki dergahına defnedilir ve türbesi Ezidilerin hac ziyaretgahı olarak kabul edilir.

Ezidilerin etnik kökenleri de bir başka tartışma konusudur. Ezidiler ağırlıklı olarak Kürtçe'nin Kurmanci lehçesini konuşmaktadırlar. Dolayısıyla etnik köken açısından Kürt oldukları ya da aynı tarihi-siyasi-sosyal ve kültürel doku içerisinde geldikleri veyahut yoğun etkileşimler sonucu kimi ortak noktalara sahip olduklarını söylemek mümkündür. Buna rağmen zaman içerisinde özellikle dini inanç olgusunun baskın karakteriyle birçok açıdan farklılaşmalar da ortaya çıkmıştır. Ezidilerin kendilerini Ezidilik inancının seçkin bir soyu ve Ezidilikle içiçe geçen farklı yaşam kültürlerini ifade eden farklı bir kimlik olarak görmesi gibi. Zamanla özellikle de inanç farklılığından dolayı Kürtlerden temelden ayrıştıkları ve kendilerine özgü toplumsal özellikler kazandıkları da bariz bir gerçekliktir. Biliyoruz ki Ortadoğu coğrafyası dil, din ve kültür yönüyle etkileşimlerin en yoğun yaşandığı yerlerin başında gelmektedir. Ezidiler de köken itibarıyla Mezopotamya'nın kadim halklarına dayanmaktaydılar ve etkileşimlerden uzak kalmaları mümkün değildi. Bu yüzden ister Kürtçe konuşulsun ister Arapça, Ezidiler kendilerini etno-dinsel kimlik yönüyle nasıl ifade ediyorsa bunun önemsenmesi gerekir. Kendilerini doğrudan Kürtlükle ifade edenler olduğu kadar, Ezidilik ile Kürtlüğü birbirinden ayırmadan bütünsel bir kimlik olarak benimseyenler de bulunmaktadır. Müslümanlığı seçmelerinden dolayı Kürtlerle aralarına belirgin bir ayırım çizgisi koyup, kendilerini sadece Ezidi olarak ifadelendirenler de bulunmaktadır.

Ezidi isminin kökenine ilişkin Avesta dilinde melek an-

lamına gelen İzid kelimesini ya da aynı dilde Tanrı anlamına gelen “Yezdan” kelimesini veya Kürtçe’de “yaratılmış” anlamına gelen “Ezda” sözcüğünü ve Farsça dilinde melek-tanrı anlamına gelen “İzed” kelimesini kendilerine referans alan çevreler bulunmaktadır. Yine Kürtçe’de Xweda (Allah ya da Tanrı) kelimesiyle Ezidilerin Khuda olarak adlandırdıkları tanrı ismi arasındaki benzerlik de dikkate değerdir.

Ezidiler günümüz sınırları ile ifade edilecek olursa Türkiye, Suriye ve Irak sınırları içinde yaşamış bir halktır. Başta Musul ve Hakkari arası olmak üzere Suriye’de Cizire, Amude, Cebel Sim bölgesindeki Efrin Vadisi ve Kurd Dağı civarında; Irak’ın Sincar Dağı’nda ve Musul’un Kuzey, Kuzeydoğu bölgesinde; Türkiye’de ise Hakkari, Siirt, Van, Mardin, Amed, Kars, Ağrı, Urfa, Antep, Şırnak civarlarında yoğunlaşan ve aşiretler şeklinde yaşayan halklardandır Ezidiler.

Ezidiler de diğer halklar gibi defalarca katliamlara, kırımlara maruz kalırlar ve göçler yaşarlar. Özellikle Hıristiyan ve Müslüman toplumlar tarafından “şeytana tapanlar” şeklindeki potansiyel düşman olarak görülmelerine neden olan söylemler Ezidilere yönelik saldırganlıkların esas kaynağıdır.

Yahudiler

Yahudiler de Ortadoğu kökenli halklardandır. Birçok inancın doğup geliştiği ve yayıldığı Ortadoğu-Mezopotamya coğrafyası Musevilik dininin ve ona inanan halkların da doğum ve yaşam alanı olmuştur. Peygamberleri Musa ve kut-sal kitapları Tevrat’tır. Bugünkü Filistin, antik çağlarda Yahudilerin ülkesi ve merkezleriydi. Konuşma dilleri, zamanında Ortadoğu ve Mezopotamya’da yaygın olan Aramca ama ibadet ve yazı dilleri ise İbraniceydi.

Filistin, tarihi boyunca fetihlerin ve savaşların çekim alanı olur. Dolayısıyla Yahudiler de bu fetihlerin ve savaşların

yıkımlarına maruz kalırlar ve başka topraklara göçmek zorunda bırakılırlar ya da sürgün edilirler. M.Ö 700'lerde ilk önemli sürgünlerini yaşarlar. Önemli bir Yahudi nüfusu Asur kralları tarafından esir alınarak Babil'e getirilirler. Pers imparatorluğu Babil'i fethettiğinde Yahudilere Filistin'e geri dönüş imkanı doğar ve fakat Babil'de kalmaya devam ederler. Böylece Mezopotamya'ya da yayılmış olurlar. Babil belli ölçülerde Yahudilerin merkezi haline gelir. Bazı Babil kentlerinde ağırlıklı olarak Yahudiler yaşarlar. Hatta "öğrenilmiş olan" anlamına gelen ve sözlü öğretilerden oluşan Talmud'un da Babil'de yazıldığı bilinmektedir.

Roma İmparatorluğu'nun bölgeye egemen olması tek tanrılı bir dine inanan Yahudiler açısından Hıristiyanlığın doğuşuna kadar önemli bir sıkıntıya neden olmaz. Kendi özgün konumlarını muhafaza ederler ve bunun koşulları da oluşturulur. Yine de gerek Pers egemenliği altındayken gerekse de Roma egemenliği sürecinde Yahudilerin inançları, içe dönük yaşamları ve katı kuralları, yerine göre tepki çekebiliyordu ya da farklılıklarından dolayı yadırganıyorlardı. Hıristiyanlık dininin doğuşu ve yaygınlaşmasıyla Yahudiler açısından yeni bir dönem başlar.

Eva Groepler sürece dair şu bilgileri vermektedir; "4. yüzyıl başlarında Hıristiyanlık, Konstantin yönetimindeki Roma'da giderek güçlenmişti ve sonunda resmi din oldu. Yeni öğreti üç yüz yıl içinde tüm Roma İmparatorluğu'nda tutunmuştu.

Başlangıçta Hıristiyanlarla Yahudiler arasında hemen hiç sorun yoktu: Yahudiler Hıristiyanları bir Musevi mezhebinin üyeleri olarak görüyorlardı. Her ikisi de İbrahim'in Tanrısı'na tapıyor, aynı kutsal kitabı kabul ediyor, ancak bunu farklı yorumluyorlardı. Değişim, Hıristiyan topluluğu Yahudi yasanın emirlerinden ve sünnetten uzaklaştıran Havari Paul ile başladı.

Yahudiler Hıristiyanların dinini kabul etmeye yanaşmazken (bunun bir nedeni de herhalde Hıristiyanların 3. yüzyılda giderek artan biçimde izlenmelerinden kurtulmaktı) Hıristiyanlar da Yahudilerin ağır suç işlemiş bir halk olduğunu ilan ediyorlardı. İsa'ya tanrısal bir nitelik veriyor ve Çarmıha gerilmesinin suçu Yahudilere yükleniyordu.

O zamandan beri Hıristiyanlık açısından varolabilecek en büyük suç sayılan bu 'Tanrı Katli', Hıristiyanlar'daki günümüze kadar gelen Yahudi düşmanlığının çekirdeğini oluşturmaktadır." (Groeples, 1999: 9)

Hıristiyanlık ile Yahudilik arasındaki bu gerilim zamanla sürekli büyütülür ve çok daha başka önyargılar eşliğinde derinleştirilerek sonraki yüzyıllarda yaşanacakların kalıcı temeli haline getirilir. Hıristiyanlık dininin resmiyet kazanmasıyla Roma sınırları içerisinde yaşayan Yahudilere yönelik baskılar, yasaklar, kısıtlamalar başlar ve Yahudi düşmanlığını besleyen düşünce, yorum ve değerlendirmelerle süreç daha da olgunlaştırılır. Gerek Musevilik inancına gerekse de bir bütün Yahudilere, yaşamlarına, geleneklerine ve topluluk olarak varoluşlarına dair tüm değerlerine yönelik kesintisiz karalamalarla içselleştirilen önyargılar temelinde sorunlu zamanların önü açılmış olur. Hıristiyanlığın yayılmasıyla Ortadoğu, Mezopotamya ve Kuzey Afrika kıyılarında İspanya'da yaşayan Yahudilerin tamamı benzer tutumlarla karşılaşılır. Her yerde Hıristiyan kiliselerinin baskıları öne çıkar ve Yahudilere yönelik köleleştirmelere kadar varan fiiller yaşanır. Din temelinde şekillendirilen bu gelişmeler zamanla daha farklı ekonomik, sosyal ve kültürel unsurlarla da ilişkilendirilerek yaygınlaştırılır.

Yahudiler uzunca bir dönem Roma ve Pers İmparatorlukları'nın hakimiyet savaşlarının arasında kalırlar. Kutsal gördükleri Kudüs kenti bu savaşlar sırasında üstünlük kuranların

işgaliyle el değiştiriyordu. Bu durum aynı zamanda yağmaya, talana, yıkıma da neden oluyordu. 7. yüzyılda İslam dininin doğması ve hızla yayılmasıyla başta Ortadoğu ve Arap Yarımadası olmak üzere kısa sürede genişçe bir alanda etkin hale gelir. Yahudilerin yaşadığı bölgeler bu defa da İslam'ın yayılmasıyla daha farklı dinamiklerin etkisine girer. Yahudilerin yaşadığı yerler kısa sürede İslam egemenliğine girince bu defa da İslam dininin gerek Musevilik dinine gerekse de bir bütün Yahudilere bakışından kaynaklanan yeni önyargılar ya da olumsuzluklara kapı aralayan algılar ortaya çıkar. Arap yayılcılığının İslam dini referanslı egemenlik kurma yönelimiyle Yahudilerin yaşadığı bölgeler bu defa da Arap ya da İslam fetihleriyle yeniden el değiştirmek zorunda kalır. Yani Yahudiler tarihleri boyunca egemen konumdaki krallıkların, imparatorlukların yayılcı, fetihçi politikalarının etki alanından kurtulamazlar. Aksine her daim bu döngünün merkezinde yer aldılar.

İslamiyet'in ilk dönemlerinde Yahudiler görece sorunsuz yaşarlar. Mesela Medine bunun bir örneğidir. Müslüman Araplar ile Yahudiler içiçe yaşarlar. Ama zamanla ekonomik-sosyal-siyasal-kültürel ve elbette ki dini inanç farklılıklarının da etkisiyle oluşan bazı nedenlerle Yahudilere yönelik tutumlar da değişir. "Zımmi" yani İslam dini dışında olup da azınlıkta kalanların "korunanlar" şeklinde ayrımcı bir anlayışla İslam egemenliği altına alınması ve bunun da mevcut düzenin hukuk normlarına göre meşru bir zemine oturtulması sonraki bütün İslam egemenliklerine temel teşkil eder. "Zımmi" ismiyle ilk defa anılanlar Yahudiler olur. Bu anlayışın temelinde korunmadan ziyade egemen olanın belirlediği yaşamsal sınırlara biat vardır. Çeşitli sınırlandırmalar, yasaklamalar ve kurallar silsilesine sıkıştırılan bir yaşamın dayatılmasıdır zımmilik meselesi. Nitekim sonraki süreçlerde bu anlayışların çok ağır bedellere neden olduğu görülecektir.

Yahudiler açısından en kritik zamanlar Haçlı Seferleri süreci olur. Katolik Hıristiyan dünyasının doğunun yağmalanmasını hedef alan ve Hıristiyan kiliselerince de büyük bir gayretle desteklenerek teşvik edilen bu seferler çerçevesinde Yahudi düşmanlığı da ayrıca öne çıkartılan bir amaçtı. Temeli daha gerilere dayanan düşmanlık, Haçlı Seferleri'yle daha da hortlatılır ve Yahudi katliamlarına doğru evrilir. Öyle ki yol boyunca ilerleyen Haçlı Orduları önlerine çıkan tüm Yahudileri din adına "Tanrı böyle istiyor" çığlıkları eşliğinde kılıçtan geçirirler. Avrupa'da birçok kilise, Yahudilere yönelik çeşitli iftiralarla Hıristiyanların Yahudi nefretini, düşmanlığını sürekli diriltirler. Yahudilerin bazı dini ayinleri için Hıristiyan çocuklarını öldürerek kanlarını kullandıkları yani "cinayet ayini" iftirası ve Hıristiyanlarca kutsal sayılan "kutsanmış ekmeğe" Yahudilerin hakaret ettiği söylemleri gibi. Bunlar daha sonrasındaki Yahudi pogromlarına, katliamlarına ve her türden Hıristiyan baskılarına da zemin oluşturur. Özellikle 13. yüzyılın sonuna doğru Yahudiler üzerindeki Ortaçağ karanlığı en koyu şekliyle kendini gösterir. Katliamlar, sürgünler, baskılar kesintisiz devam eder. Fransa ve Almanya'daki katliamlar bu süreçte en çok öne çıkanlarıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu ve yayılmasıyla önemli bir Yahudi nüfusu doğrudan Osmanlı'nın sınırlarına dahil olurken belirli bir nüfus da baskılardan dolayı göç yoluyla Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden gelerek İstanbul, Selanik, İzmir, Edime gibi büyük kentlere yerleşirler. Artık Osmanlı'nın "millet" diye ifade ettikleri sınıflandırmanın bir topluluğu olarak yaşamlarını sürdürürler.

Bu coğrafyada yaşamış onlarca yüzlerce farklı halklardan kültürlerden, dillerden, dinlerden sözetmek mümkündür. Tarih boyunca farklı farklı topluluklara ev sahipliği yapan bu

coğrafyanın köklü dokusunu bir bütün olarak ortaya koyabilmek bu çalışmanın sınırlarını aşacaktır. Haliyle daha sınırlı tutulması gerekmektedir. Başta da ifade ettiğimiz üzere özellikle yakın tarihe kadar bu coğrafyada yaşamış olan çeşitli etnisite ve dini inançlara sahip halklar esas alınacaktır. Yani 20. yüzyılın başındaki coğrafi zemin ve bu zeminin Türk ve İslam inancı dışında kalan halklar açısından nasıl bir değişimle altüst edildiği konusu önceliklidir. Elbette ki bu coğrafyanın üzerinde bugün itibarıyla halen yaşayan Müslüman olan ya da Türkleştirilen daha başka köklü halklar da bulunmaktadır. Kürtler, Araplar, Lazlar, Gürcüler vd. Yine tarihin belli dönemlerinde göçlerle, sürgünlerle ya da egemenlerin farklı çıkar hesaplarıyla, özel çabalarıyla bizzat iskan edilen halklar da bulunmaktadır. Tatarlar, Çerkezler, Arnavutlar, Boşnaklar, Pomaklar ve coğrafyanın her bir yanına dağılmış olan Romanlar halklar da tarihin belirli zamanlarından bugüne bu topraklarda yaşamaktalar. Her ne kadar asimilasyon kıskacından kurtulmasalar da...

Coğrafyanın kadim halkları bağlamında Kürtlerin ve Lazların tarihi köklerine dair kısa da olsa değinmek gerekir. Lazlar sonradan Müslümanlığa geçse de çok daha farklı bir tarihi kültürel dokuya sahiptirler. Keza Kürtler ise bu coğrafyanın, tarihi açıdan en eski ve köklü halkları arasındadır.

Kürtler

Bugün itibarıyla esas olarak Suriye, Irak, Türkiye ve İran sınırları içerisinde parçalanmış haldeki Kürt toprakları tarihleri boyunca Kürtlerin yaşam alanları olarak bilinmektedir. Eğer bir çerçeve çizmek gerekirse “*Kürt Ari halk Hint-Avrupa kökenli halkların büyük göçleri ile Hazar Denizi’nin doğu, güney ve batı bölgelerinden doğu Kafkaslara, Anadolu’nun doğu bölgelerine, İran’ın kuzey batı bölgelerine, Zağros dağlık*

bölgesine, güneye, Irak'ın kuzey bölgelerine ve de batıya yönelerek büyük gruplar halinde Anadolu'nun güneydoğu bölgelerine yayılarak, o bölgelere yerleşmişlerdir” (Tori, 2005: 19) şeklinde belirlenen coğrafi alan Ari grupları ve Kürtlerin yaşam alanlarıdır.

Kürtlerin tarihine dair farklı rakamlar dillendirilmektedir; MÖ 10 bin, 7 bin, 5 bin, 4 bin gibi. Ama en azından MÖ. 4000 yıllarının tarihsel olarak öne çıkarılması Kürtlerin tarihi geçmişleri açısından kabul edilebilir bir belirleme olacaktır.

Kürtlerin kökleri Ari halk gruplarına dayanmaktadır. Ari halklar yelpazesi geniş olduğundan Kürtler de bu Ari halk gruplarından bazılarının uzunca bir tarihi süreç içerisinde kaynaşması sonucu şekillenmiş bir halktır. Hint-Avrupa kökenli halkların farklı bölgelere göçmesiyle Hint-Ari halk grupları zamanla ayrışır. Bu halk grupları arasında Lulu, Guti, Kassi, Hurri, Mittani, Nairi, Urartu ve Medler Kürtlerin etnik kökenlerinin dayandırıldığı öncelikli gruplar olarak sıralanır. Bu gruplara daha farklı isimleri ekleyenler de bulunmaktadır. Öyle olsa bile Kürtler için esas teşkil eden Medlerdir. Çünkü Medler diğer grupları bir araya getiren ve tarihsel köken birliğinin temellerini oluşturan, kapsayıcı Ari halk grubu olarak görülmektedir. Medlerin, bünyesindeki Ari gruplarla birlikte güçlü bir imparatorluk düzeyine ulaşarak Mezopotamya'da etkin bir konuma geldikleri de bilinmektedir. Öyle ki zamanla Pers İmparatorluğu ile ittifak yaparlar ve M.Ö 612 yılında yüzyıllarca köklü Asur Krallığı'nın nihai yıkımını gerçekleştirirler. Ama Medler güçlü konumlarını devam ettiremezler. Zamanla Pers etkisinin ağır basmasıyla zayıflarlar ve Medlerle oluşan Ari gruplarının birliği de parçalanır. MÖ 330 yılında Makedonyalı Büyük İskender tarafından bölgenin en güçlü imparatorluğu olan Persler de yıkıldığında Medler de bu durumun bir parçası haline gelmekten kurtulamazlar. Sonraki

yüzyıllarda Kürtlerin yaşadıkları coğrafya Romalıların, Seleküslerin, Partların, Bizanslıların, Sasanilerin ve Arapların istilasına uğrar. Coğrafyada eksik olmak bir yana yoğun biçimde ve devamlılık göstererek süren istilalar, yıkımlar, yağma-talan ve göçler Kürtleri zayıflatmakla kalmaz daha parçalı ve küçük aşiretler şeklinde yaşamaya sürükler. Bu durum Kürtlerin tarihsel gelişim süreçlerinde önemli bir unsur olarak yer edinir.

Kürtlerin kökenlerini dayandırdıkları Ari gruplar, Mezopotamya gibi karmaşık ve bir o kadar da çeşitliliğe sahip olan bir coğrafyada yaşıyorlardı. Mezopotamya ki medeniyetlerle, kültürlerle anılmaktadır. Sümerler, Elamlar, Akadlar, Asurlar, Persler ve Babil gibi onlarca farklı kültür ve medeniyetten söz etmek mümkündür. Böylesine zengin bir coğrafi zeminde toplulukların birçok yönüyle birbirlerini etkileyebileceği de aşıkardır. Ari grupların da bu zeminde dil, din, kültür ve yaşama dair başka unsurlar boyutuyla etkilenmeleri kaçınılmazdı. Bu yüzden saf, arı bir dilden, dinsel inançtan, kültürden ya da daha genel bir tabirle topluluk yaşamından söz edilmesi doğru olmayacaktır. Buna rağmen yani etkilenmelerle birlikte halklar kendilerine ait olanları koruyarak yaşatmaya çalışırlar. Kürtler de tarihlerinin o karmaşık zeminine rağmen hem de bütün olumsuz koşulların varlığıyla kendilerini bugünlere kadar taşıyabilmiş kadim halklardandır.

Kürt adına ilişkin çeşitli rivayetler söz konusudur. Ari gruplardan Kassiler belirli bir güce ulaştınca Babil’de kendi devletlerini kurarlar. Çok tanrılı inançları olduğundan Kardumias isimli tanrılarında esinlenerek kurdukları devlete Karduni (Kardum ülkesi) ismini verirler. Yani Kardum ülkesi olarak geçer. Bu isim “Anabasis” yani “Onbinlerin Dönüşü” adlı Xenefon tarafından yazılan kitapta geçmektedir. Karduklardan, özelliklerinden, yaşamlarından ve şehirlerinden söz edilmektedir. Kürt tarihine dair yazılanlar çerçevesinde Tori

şu bilgileri vermektedir; “Özetlersek, Aşağı Mezopotamya yerli halklarından Ur III. Hanedanı Kralları’ndan Su Sin’in sözünü ettiği Karduk, Assur Kralı Tukulti Ninurta’nın Karduni, Yeni Assur Kralı Assur Banipol’un dediği Kardumiaş, Yunanlı kumandan Ksenefon’un Karduk, coğrafyacı Strabun’un Karduk, Arapların Erkad, Bakarda, Dimillilerin kendilerine verdikleri Kird adı köken olarak Kassi tanrısı Kardumiaş adından gelerek Kürt adına dönüşmüş ve Kürtlere ad olmuştur.” (Tori, 2005: 42) Kürt adına ilişkin yaygın rivayet budur.

Kürtlerin konuştuğu dil de Hint-Ari dil ailesinin Batı İran dil grubunda yer alır. Farklı lehçeleri bulunmaktadır. Yaygın olarak “Kurmanci” lehçesi konuşulur. Ayrıca Sorani, Gorani ve Zazaca da farklı bölgelerde konuşulan lehçeleridir.

Kürtler Müslümanlığa geçmeden evvel, çok tanrılı inanca sahiplerdi. Mezopotamya kökenli tanrılara ya da dinlere karşı kapalı değillerdi. Öne çıkan din ya da inançlardan etkilenir, benimserlerdi. Zerdüştlük, Mazdakizm, Manicilik, Ezidilik gibi dinleri benimseyen Kürtlerin olduğu bilinmektedir. Kürtlerin tek tanrılı dinlerle tanışması ise Arap fetihleriyle başlar. İslam dinini hemen benimsemeseler de Bizans hakimiyetinde olan Kürt topraklarının zamanla Arap ve İslam egemenliğinin eline geçmesiyle Kürtlerin İslam dinine geçişlerinin yolu da açılır. M.S 10. yüzyıla gelindiğinde Kürtlerin yaşadığı toprakların neredeyse tamamı artık İslam dininin etki alanı içerisindedir. Bu gelişmeler Kürtler açısından yeni bir dönemin başlangıcı olur. Kürtlerin tamamı İslam dinini benimserler. Elbette ki İslam dinine geçiş süreçleri sancısız olmaz. Özellikle Abbasiler döneminde öne çıkan ciddi karşı duruşlar, direnç göstermeler ya da çatışmalar şeklinde Kürtlerin direnişleri sözkonusudur. Ama yine de Mezopotamya ve Ortadoğu halkları açısından İslam dini artık önemli bir dinamik olarak tarih sahnesinde kalıcı bir yer edinir.

11. yüzyılda Kürtlerin yaşadığı coğrafya bu defa da Oğuz boylarından Selçuklularla tanışır. Selçuklular Kürt bölgeleri üzerinde belirli bir etkinlik kurarlar. Bununla yetinmezler. Bizans egemenliğindeki Anadolu'ya yönelirler. Bu dönemde Mervani Kürt Devleti de Bizans egemenliği altındaki Kürt topraklarına komşudur ve Bizans etkisinin kırılmasını istemektedir. Selçuklularla birlik oluşturularak Bizanslılara karşı verilen Malazgirt Savaşı böylesine bir ortamda gerçekleşir. Böylece Selçukluların Anadolu'ya yönelerek ilerlemesinin yolu da açılır. Bu süreçte Kürtlerin yaşadığı birçok yer Selçuklu beyleri arasında pay edilir. Artık belirli bir dönem Kürt coğrafyasında Türkmen beyliklerinin egemenliği hüküm sürmeye başlar. Tabii Selçuklu Devleti'nin parçalanarak dağılmasıyla Kürtler için daha iyi bir süreç başlamaz. Sonrasında kurulan Osmanlı İmparatorluğu'yla Kürtlerin kaderleri çok daha farklı zamanların yaşanması yönünde şekillenir.

Kürt halkının bu coğrafya üzerindeki tarihi oldukça gerilere gitmektedir. Binlerce yıldır başta Mezopotamya olmak üzere Toroslarla Zağros Dağı sırası arasındaki coğrafi alan Kürtlerin yaşadığı toprakları oluşturmaktadır. Kürtler dilleriyle, kültürleriyle bu toprakların en önemli renkleri arasındadır.

Lazlar...

Lazlar, kendilerine has tarihleri, kültürleri, dilleri olan etnik bir topluluktur. Tarihleri boyunca Güneybatı Kafkasya'dan Doğu Karadeniz'e uzanan bölgenin özellikle kuzey hattında yaşamış otokton halklardandır. Lazların tarihlerinin başlangıcına ve adlarının tarih sahnesinde yer almasına ilişkin çeşitli tartışmalar bulunmaktadır. Lazların etnik kökenlerinin Kolhida uygarlığına dayandığı ve bu isimle de ilk defa Urartu yazıtlarında M.Ö 8. yüzyılda karşılaştığı sıklıkla dillendirilen bir görüştür. Kolhida Krallığı'nın da tek bir etnik gruptan oluş-

madığı aksine Laz, Gürcü ve Abhazlardan oluşan karma bir uygarlık olarak yaşadığı dillendirilmektedir. Daha sonra Kolhida Krallığı, Roma İmparatorluğu tarafından yıkılır ve Lazların topraklarına Roma egemen olur. Roma'nın bölünmesi sonrasında ise Bizans egemenliği başlar. Lazların tarihine ilişkin yazar A. İhsan Aksamaz şu bilgileri vermektedir; “*Kolhlardan ‘Laz’ adıyla ilk bahseden 1. yüzyıl tarihçisi Plinius olmuştur. 2. yüzyıl tarihçisi Arrionus zamanında Lazlar, (günümüzde Abhazya sınırları içinde kalan) Sohumı’den başlamak üzere Trabzon’a kadar olan bölgede yaşamaktaydı. Roma/Bizanslılar’ın ‘Laz’ dedikleri bu halkı Gürcüler ve Abhaz-Abazalar ‘Megrel’ olarak adlandırır.*

Günümüzde Türkiye ve Gürcistan’da yaşayan ve Müslüman olanları ‘Laz’, yalnızca Gürcistan’da yaşayan ve Hıristiyan olanları ise ‘Megrel’ adıyla özdeşleşmiştir. Roma/Bizanslılar’ın ‘Lazika’ dedikleri krallıklarına da Gürcüler ve Abhaz-Abazalar ‘Egrisi’ der. Lazika (Egrisi) Krallığı, bugünkü Abhazya, Megrelya, İmereti, Acara, Guria topraklarını kapsamaktadır.” (Aksamaz, 2011: 46)

Lazlar da birçok halk gibi tarihin seyri içerisinde farklı toplulukların birbirini etkilemesi sonucu kaynaşmış ya da ayrışarak daha başka gruplarla bütünleşip kendi özgün kimliğini şekillendirebilmiş halklardandır. Mesela Tzani, Tsan, Zan, Tçan, Ç’an, Tsannoi, Chan, Laz vs. isimlerin çeşitli dillerde Lazlar için kullanıldığı aktarılır. Neticede uzunca yıllar aynı coğrafya üzerinde yaşamış olan halklardan söz etmekteyiz. Lazların tarihine ilişkin belki çok zengin bir araştırma arşivi ya da birikimi olmayabilir ama bu yönde önemli çabaların olduğu da bilinmektedir. Burada önemli olan böylesine bir çaba sonucu bir halka dair tarihsel temellerin bütün inkarcılığa, retçiliğe rağmen ortaya çıkartılabilesidir.

Bugün itibarıyla Lazların tarihine, diline, kültürüne ilişkin

halen önemli tartışmalar yapılmaktadır. Bu tartışmalarla birlikte asgari düzeyde ortak tarihi vurgular da belirginleşmektedir.

Lazların kökleri Kolhida ya da Kolh-Kolheti gibi farklı isimlerle anılan uygarlığın kültürüne dayandırılmaktadır. Kolheti, birleştirici ya da kapsayıcı bir uygarlık durumundadır. Kolheti krallığının yıkılması sonrası Lazika Krallığı oluşur. MS. 2. ya da 3. yüzyılda oluştuğuna dair farklı tarihlendirmeler söz konusudur. Lazika Krallığı'nın toprakları uzunca yıllar Roma ile Pers İmparatorlukları arasındaki savaşlara sahne olur. Bu durum daha sonra bölgeyi istila eden Arap yayılcılığına kadar devam eder. Ama Lazlar her zaman için böylesine istilalara karşı direnç gösteren bir halk olmuşlardır.

İnançları bakımından Lazlar; tek tanrılı dinlerle ilişkilendirilmeden önce pagan kültürüne sahiplerdir. Çok tanrılı inançları vardır. Roma ve Pers etkisiyle, Hıristiyanlık dini ve Mazdek inancıyla tanışırlar. Roma egemenliği altındayken MS. 4. yüzyılda da Hıristiyanlığı kabul ederler. Trabzon'daki Sümela Manastırı Hıristiyanlık inancının bölgedeki etkinliğini yansıtmaması bakımından önemlidir. 1461 yılında F. Sultan Mehmet'in Trabzon'u almasıyla da bu defa Müslümanlaşma süreci başlar. 16. yüzyılın başlarında ise Müslümanlaşma hızlı bir şekilde bölgede yayılır.

Lazların konuştukları Lazca da bir başka tartışma konusudur. Tartışmalara rağmen Lazca ve Megrelce'nin Kolhetilerin dili olan Zanca'nın iki ayrı diyalekti olduğu sıklıkla dillendirilmektedir. Güney Kafkasya dil ailesi kapsamında üç ayrı dilden söz edilmektedir; Gürcüce, Svanca ve Zanca. Lazca dilinin Zan dilinin bir kolu olduğu ağırlıklı bir görüş olarak öne çıksa da halen Gürcü dilinin bir kolu olduğunu iddia edenler de bulunmaktadır. Neticede Lazca'nın Güney Kafkas kökenli dil gruplarında yer aldığı bilinen bir gerçektir.

Lazlar bu coğrafyanın Doğu Karadeniz bölgesinin Trab-

zon'dan Gürcistan'a kadar uzanan kıyısı boyunca yaşamış otokton halklarından. Yüzlerce yıldır dayatılan kesintisiz asimilasyon politikaları sonucunda farklı etnik özelliklere sahip bir topluluk olarak varolabilme koşulları ellerinden alınmış olmasına rağmen Lazların kendine özgü dil, kültür ve yaşam değerleri bakımından tarihsel olarak bu topraklarda şekillenmiş en eski halklardan olduğu inkar edilemez gerçekliktir.

Bu topraklarda yaşamış halklar çerçevesinde yazılması gerekenler şüphesiz ki buraya kadar yazılanlarla sınırlandırılmayacak kadar zengin ve geniştir. Etnik kökleri, dilleri, dinleri, kültürleri ve yaşam biçimleri yönüyle farklılıklar gösteren ve bu coğrafyada yaşamış topluluklardan, halklardan söz etmek mümkündür ve edilmesi de gerekmektedir. Araplar, Gürcüler, Çerkezler, Pomaklar, Boşnaklar, Arnavutlar, Tatarlar, Azeriler, Çepniler, Malakanlar ve Romanlar gibi ilk akla gelen halklar elbette ki her ne biçimde bu coğrafyayla ilişkilendirilmiş ya da ilişkilendirilmiş olurlarsa olsunlar her biri kendi varlıklarıyla birer değerlidir ve değerleriyle yaşayabilme özgürlükleri olmak zorundadır. Burada kısa da olsa Romanlar için bir parantez açmak gerekiyor.

Bugün kesin bir rakam verilemese de 500 bin ila 2 milyon arasında Roman-Çingene'nin Edirne, İstanbul, Kırklareli, Tokat, Sivas, Samsun, Adana, Maraş, Antep, Afyon, Denizli, İzmir, Düzce, Ankara, İzmit gibi iller başta olmak üzere coğrafyanın birçok yerinde yaşadığı bilinmektedir. Sürgünlerin, sürgün yolculuklarının halkıdır Romanlar. Tarihlerinde sürgünler, zorunlu göçler, kıyımlar, baskılar, ayrımcı uygulamalar temelinde dıştılamalar hiç ama hiçbir zaman eksik olmamıştır. Kendilerine özgü yaşam tarzları, sosyal ilişkileri ve değerleri, sınırları içerisinde yaşadıkları imparatorluklarca, devletlerce ya da bunların egemen ezen nitelikli zihniyetlerinden

dolayı horgörüldü, aşağılandı ve her türden olumsuz davranışları meşrulaştıran önyargılara kurban edildi. Yüzyıllardır aynı zihniyet ve davranış kalıplarının Romanlar özgülünde değişmeden sürüyor olması ayrıca değerlendirilmesi gereken bir noktadır.

Ayşe Hür, “Çingenerin 9. yüzyılda, önce İran’a 11. yüzyılda da Selçuklu akınlarından kaçarak Ermenistan üzerinden Bizansa geldikleri, buradan da 1300’lerin başında Balkanlar yoluyla Avrupa’ya geçtikleri sanılıyor. Geldikleri ülke ise halk arasında sanıldığı gibi Mısır değil Hindistan. Çünkü kullandıkları dil Hindu, Gujarati ve Keşmiri gibi Hint ağızlarından unsurlar taşıyor. Çingenelere değinen ilk Bizans kaynağı 1068 yılında yazılmış Aya Yorgi adlı bir azizin yaşam öyküsüdür” (Hür, 2009: 6) bilgisini vermektedir

Romanlar bugün itibarıyla birçok Avrupa ülkesinde, Balkanlar’da ve Rusya’da bulunmaktadır. Halen de yerine göre ırkçılık, milliyetçilik temelinde, yerine göre din faktörü üzerinden ya da ayrımcılığı körükleyen ekonomik-sosyal politikalar çerçevesinde veyahut da bunların hepsini de içeren söylemlerle Romanlara baskılar uygulanmakta ve yaşadıkları yerlerden sürülmekte, kovulmakta, sınırdışı edilmekte. Dağınık parçalanmış bir halk olmakla birlikte gördükleri baskılar yüzünden yaşamak zorunda kaldıkları yerlere ve toplulukların kültürlerine uyum sağlamaya da çalışmışlardır. Ama buna rağmen her daim ayrımcı, baskıcı uygulamaların odağında tutulmuşlardır. Ulus devletler zamanıyla birlikte milliyetçilik, şovenizm ve ırkçılık kendi aşırılıklarını büyütmede dizginsizleşmeye başlayınca daha küçük ve ezilen pozisyondaki etnik gruplar ya da topluluklar da en acımasız yönelimlere maruz kaldılar. Bu durum her ezilen etnik grup için tartışmasız birer uygulamaya dönüşürken, kimileri için de soykırım boyutlarına taşındı. Nitekim Hitler zamanı Alman ırkçılığının

Yahudiler dışında yüzbinlerce Roman'ı da kırımdan geçirdiği bilinen bir gerçekliktir.

Konumuz çerçevesinde bütün bu halklar açısından Osmanlı'nın uygulamalarına girileceğinden yeniden değinilecektir. Biraz da Osmanlı öncesi yani son iki asırlık zaman içerisinde Anadolu, Mezopotamya coğrafyasındaki genel görünüme bakarak Türk kökenli boyların durumlarına değinmeye çalışalım.

Osmanlı'nın Kuruluşuna Doğru Coğrafyada Genel Durum

Osmanlı'nın kuruluşuna kadarki son üç asırlık süreçte Mezopotamya ve Anadolu coğrafyası siyasal yapı olarak en karmaşık zamanlarını yaşar. Bu süreçte irili-ufaklı onlarca krallık, imparatorluk, devlet ve beylikler ya da hanedanlıklar coğrafyanın her bir yanında kendi egemenliğini sürdürme, güçlendirme veya genişletme kavgası verirler. Yine başka topraklardan göç ederek kendine yeni bir yaşam alanı arayan ya da askeri bir güce sahip olduğu için akın düzenleyerek istila yoluyla yurt edinmeye çalışan kavimlerin, boyların yönelimlerine de sahne olur. Özellikle 10. yüzyılın sonlarında, yaşadıkları Orta Asya'dan Horasan, Azerbaycan ve Ermenistan üzerinden Anadolu ve Mezopotamya topraklarına yönelen ve kökleri Oğuz boylarına ya da Türk boy gruplarına dayanan topluluklar öne çıkmaktadır.

Nitekim akınlar ve göçlerle oluşan nüfus ve askeri güçle 1040 yılında Büyük Selçuklu Devleti kurulur. Sasani topraklarından Bağdat'a kadar uzanan genişçe bir alan ve Anadolu'nun kuzeydoğu bölgesi kısa sürede Selçuklu toprağına dönüşür. Daha öncesinden Arap istilaları ve yayılcılığı neticesinde İslam diniyle tanışan Selçuklular, kısa sürede İslam dinine geçerler. Tabii bu süreçte başka Türkmen beylikleri ve

grupları da coğrafya üzerinde etkinliklerini oluştururlar. Ama Selçuklu yayılması kadar etkinlik sağlayamazlar.

Büyük Selçuklu devleti kurulduğunda Anadolu ve Mezopotamya'da başka devletsel oluşumlar da bulunuyordu. Bizans İmparatorluğu Konstantinopolis'ten Suriye sınırına, Halep ve Antakya'ya ve Yukarı Mezopotamya'dan Meleti (Malatya) ve Ermenistan sınırlarına kadar geniş bir alana hükmediyordu. Tabii Kapadokya, Kilikya, Trabzon, Ermenistan gibi daha küçük krallıklar da yaşıyordu. Yine nüfus olarak Yukarı Mezopotamya bölgesinde Kürt hanedanlıkları ve Süryani, Nasturi, Yakubi gibi Hıristiyanlar ve Ezidiler önemli bir yer tutmaktaydı. Coğrafyadaki Müslüman ve Hıristiyan inançlarına mensup halklar, Bizans egemenliği altında ekonomik ve siyasi baskı görmekteydiler. Dolayısıyla Selçukluların Bizans'a yönelmesi belirli yönüyle olumlu karşılanabiliyordu. Nitekim 1071 Malazgirt Savaşı'yla Bizanlılar, Kürtlerin ve Türkmenlerin desteğini alan Selçuklulara yenilirler. Böylece Bizans'ın Anadolu toprakları Selçuklulara açılır.

Malazgirt sonrası Anadolu ve Mezopotamya toprakları Selçuklu Sultanı tarafından Türkmen beyliklerine pay edilir. Bu dağıtım daha sonraki beylikler döneminin de yolunu açar.

1096'da başlayan Haçlı Seferleri de bir başka dinamik olarak coğrafya üzerindeki karmaşıklığın derinleşerek yayılmasına vesile olur. Hıristiyan dünyasının içsel bunalımlarıyla olgunlaştırılan bu seferler, coğrafyadaki dengeleri, ittifakları ve çatışmalı gerginlikleri doğrudan etkiler. Zaten yüzlerce yıllık Bizans İmparatorluğu kendi dinamikleri içerisinde yıkımına giden sürecini de büyütmüştür. Egemenlik alanlarını kapsayan istila, işgal, bitmek bilmeyen taht kavgaları ve derin ekonomik meselelerle birleşince Bizans daha da güç kaybetmektedir. Selçuklu Devleti de Sancar'ın ölümünden sonra parçalanarak İran-İrak Selçukluları, Suriye Selçukluları ve

Anadolu Selçukluları olarak üçe bölünürler. Artık Mezopotamya ve Anadolu'da beylikler zamanı başlar. Her ne kadar Anadolu Selçuklu Devleti belirli bir güce ulaşsa da 13. yüzyılın ortalarına doğru İran, Azerbaycan ve Ermenistan üzerinden gelen Moğollarla bölgedeki halklar açısından siyasal-sosyal iklim yeniden değişmeye başlar.

1243 Köseadağ Savaşı'yla Moğollar Selçukluları ağır bir yenilgiye uğratmakla kalmazlar, Yukarı Mezopotamya ve Anadolu topraklarının önemli bir bölümünü istila yoluyla ele geçirerek egemenlik alanına dönüştürürler. Moğollar bölge halklarının mallarını, mülklerini yani tüm varlıklarını yağmalar, talan ederler. Halkları kırimdan geçirirler; kilise, manastır gibi ibadet yerlerini yakıp yıkarlar. Coğrafyanın tarihi dokusu bir kez daha derinden bir yıkımla karşı karşıya kalır.

Anadolu ve Mezopotamya halkları böylesi süreçlerde hayatta kalabilmek için coğrafyanın kucak açan korunaklı yerlerine sığınmakta bulur çareyi. Binlerce insan Moğol saldırılarından korunmak için ya başka yerlere göç eder ya da dağların derinliklerine sığınır.

Anadolu ve Mezopotamya coğrafyası 13. ve 14. yüzyıl süresince Bizans, Moğol ve geniş bir alana yayılarak etkinliklerini oluşturmuş olan beyliklerin egemenlik çatışmaları arasında kalır. Osmanlı'nın kurulması ve belirli bir güce ulaşarak tarih sahnesinde kendisine kalıcı bir yer açarak daha etkin bir konuma geleceği zamana kadar coğrafyada bu iklim hükümünü sürdürmeye devam eder. Osmanlı'nın kurulması ve coğrafya üzerinde egemen güç konuma gelmesiyle yüzlerce yıl sürecek yeni bir dönemin de kapısı aralanır.

Zamana hükmedemeyecek kadar kendi zaaflarıyla, zayıflıklarıyla ve biriken açmazlarıyla Bizans İmparatorluğu içten içe sönüyordu ve daha dinamik güçlerin dışarıdan dokunuşlarıyla da bu çözülme, parçalanma ve sönümlenme hız-

lanıyordu. Çünkü dışarıdan gelebilecek saldırılara ve baskılara karşı koyabilecek güçten ve koşullardan yoksun bir Bizans vardı. Osmanlı'nın yavaş yavaş güç kazanması ve Bizans'ın zaafalarını fırsata dönüştürerek kullanmasıyla 15. yüzyıla gelinirken Bizans da fiilen bitişin eşiğine dayanıyordu. Aynı süreçte Moğollar da güç kaybederek o eski egemenlik zamanlarından uzaklaşmışlardı. Beyliklerin çoğu da zamanla Osmanlı karşısında direnç gösteremediklerinden Osmanlı'ya dahil olunca coğrafyanın kaderi yüzlerce yıl sürececek bir başka iklimle şekillenecekti.

Tarihin seyri elbette ki yukarıda ifade edilenlerle sınırlı bir çerçevede yol almıyordu. Yani istila, fetih, yağma-talan, kırım ve göç gibi coğrafi zemini doğrudan etkileyen fiiller şüphesiz ki belirleyici niteliklerdeydi. Egemenlikler kurulup parçalanırken ve yerini başka egemenlikler alırken yerleşik halklar da ekonomik, sosyal ve siyasal temelleriyle sarsılıyor ve etkileşimlerle bazı değişimlere uğramak zorunda kalıyordu. Topluluklar yukarıdan aşağıya doğru ve belirli zor unsurlarıyla da olsa içiçe geçerek yaşıyorlardı. Haliyle dil, din, kültür, yaşam tarzı ya da bir bütün hepsi açısından karşılıklı etkileme ve etkilenme zemini de diri kalıyordu. Bu yüzden dinler, diller ve kültürler arasında geçişler yaşanabiliyordu. Toplumlar üzerinde egemenlik oluşturabilen kültürler kaçınılmaz olarak kendilerini diğer kültürlerle dayatırlar. Hakimiyet, egemenlik ya da hükmetmek gibi üst siyasal söylemlerin yaşamda karşılık bulabilmesi, kentine temel teşkil eden zor unsurlarına ve bu unsurların aktif biçimde zamana müdahale edebilmesine ve hükmetmesine bağlıdır. Her dönemin egemen güçleri bu gerekliliklerle hareket ederek, iktidar olabilmeyi yolunu açar ve egemenliklerine süreklilik kazandırır. Toplumlar da hakim olanların kuşatması altında bu zamanın bir parçası olarak hayatta kalmaya çalışırlar. Ama geçişler temelindeki değişimler de yaşanarak.

Coğrafyaya egemen olmaya çalışan güçler tarihin her döneminde kendi inançlarını yerel halklara dayatmıştır. Yerleşik yerel halkları inançlarından vazgeçirerek, kendi inançlarını kabul ettirmeleri yönünde dinsel yayılmacılık temelinde zora dayalı çeşitli baskıların, dayatmaların yapıldığı bilinmektedir. Egemen olan, diğerlerinin dinsel ya da etnik farklılığına yönelerek kendine alan açmaya çalışır. Bazen de dinsel ya da etnik farklılıklar üzerinden çelişkiler olgunlaştırılır ve halklar bu çelişkiler etrafında egemen güçlerin emelleri doğrultusunda yönlendirilerek kimi çıkarlar adına kullanılır. Coğrafyanın etnik ve dinsel açıdan çeşitliliğe sahip olması egemen güçler için kullanabilecekleri ortam ve fırsat demektir. Nitekim tarih sahnesinde buna dair sayısız yaşanmışlıktan söz etmek mümkündür.

Özellikle aynı dinin farklı yorumlarına dayanarak oluşan mezhepsel ayrışmalar egemen güçler arasında en fazla kullanılan olgulardan birisidir. Uzunca yıllar coğrafyada egemenlik çatışması içinde olan Bizanslılar ile Persler arasında kalan Hıristiyan halkların kullanılması gibi. Bizanslılar Hıristiyanlığın Avrupa merkezli yorumlarına koruyuculuk yaparken Persler Doğu Hıristiyanlarının Nasturilerin koruyuculuğunu yapmaktaydı. Keza Moğollar ilk dönemler Hıristiyanlarla işbirliği yaparak Müslümanlığa karşı durumunu güçlendirirken çıkarları değişince Hıristiyan kıyımına yönelerek İslamiyet'i benimsemişlerdir. Yine Arap yayılmacılığı İslam dini merkezli yeni etki alanları oluştururken Zerdüştlük inancını benimsemiş olan Sasanileri kılıçtan geçirirken aynı süreçte Hıristiyan inancına mensup başka halkları himayesi altına alabilmiştir. Buna benzer politik tutumlar coğrafyada yaşayan halkların kaderlerini belirleme boyutunda oldukça yaygın içimde benimsenmiş ve uygulanmıştır.

Dolayısıyla toplulukların şekillenmesinde süreklilik arze-

den dışsal etkenler sözkonusudur. Özellikle din olgusunun topluluklar üzerinde farklı etkiler yarattığını biliyoruz. Bazen toplulukları toparlayan, birleştiren ve kaynaştıran niteliklerde bir rol oynarken bazen de aksi yönde yani parçalayan, ayrıştıran ve hatta halkları birbirine düşmanlaştıran düzeyde olumsuz etkileri de olmaktadır. Elbetteki bu durum dinsel inancın olağan bir sonucu olarak yaşanmaz. Egemen güçlerin dini, çıkarlarının bir parçasına ya da aracına dönüştürerek kullanması neticesinde yaşam bulur. Ortadoğu-Mezopotamya ve Anadolu coğrafyası bu açıdan oldukça özgündür.

Sonuç olarak, 14. ve 15. yüzyıla gelene kadar Mezopotamya ve Anadolu coğrafyası din, dil, kültür ve bir bütün olarak yaşam tarzı itibarıyla oldukça yaygın ve bir o kadar da çeşitlilik içeren etkileşimlere, geçişkenliklere sahne olmuştur. Akınlarla, istilalarla, fetihlerle, göçlerle ve tabii ki savaşlarla iç içe olan bu coğrafya bütün bunlarla birlikte üzerinde binlerce yıldır yaşayabilmiş halklarından da ayrı düşünülmemelidir. En eski çok tanrılı inançlar; Zerdüştlük, Ezidilik, Maniheizm, Mandheizm gibi kendi dönemlerinin inanç felsefelerini yansıtan dinsel oluşumların ve tek tanrılı dinlerden Musevilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık gibi etkin ve yaygın inançlar başta olmak üzere bu topraklarda yaşam bulmuş daha başka inançların doğduğu, geliştiği ve yayıldığı özgün bir coğrafyadır. Aynı şekilde binlerce yıldır bu topraklarda yaşayabilme becerisini gösterebilmiş farklı etnik gruplara, topluluklara hayat vermiştir. Asur kökenli halklar Süryaniler, Nasturiler, Yakubiler, Kildaniler yine Ermeniler, Rumlar, Ezidiler, Kürtler, Lazlar, Yahudiler, Romanlar, Araplar ve daha başka halkların coğrafyadaki tarihsel varlıklarını görmeden ve bütün bu halklarla birlikte bir tarih algısı oluşturmadan Türklerin bu coğrafya ile ilişkilerini doğru tarihsel bir zemine oturtmak ya da anlaşılır bir tarihsel temel şekillendirmek zor olacaktır.

İşte bu yüzden bütünlüklü bir o kadar da somut olgulara dayanan bir bakışla yaşananları çözümleyerek tarihi güncelleştirebilen tutarlı yaklaşımlara daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak o vakit günümüzün sorunlu algılarına karşı doğru bir mücadele verilebilir ve tarih bir nebze olsun yaşanmışlıklara daha yakın ölçülerde özgürleştirilebilir.

Şimdi biraz daha yakın zamanlara gelerek Osmanlı dönemine bakmakta fayda vardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA FARKLI ETNİK VE İNANÇLARDAN TOPLULUKLARIN DURUMU

Osmanlı'da Genel Görünüm

Osmanlı İmparatorluğu tarihinin en geniş coğrafi sınırlarına ulaştığında çeşitli etnik toplulukların, inanç gruplarının ve farklı kültürlerin yaşadığı topraklara da hükmeden bir düzeyde erişmişti. Üç kıtadan toprakları içeren bu coğrafi sınırlara ulaşılmasında, Osmanlı'nın, İslamiyet'in yayılması esasına dayanan "fetih" vurgusu önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu İslam dininin kurallarına ve onun gerektirdiği ideolojik referanslara göre yönetilmekteydi. Dolayısıyla din yani Müslümanlık, toplumsal yaşamın bütününe bir şekilde etkide bulunabiliyor, yön verebiliyordu. Öyle ki; Osmanlı'nın işgalci, istilacı yayılmacılığına "fetih" söylemi üzerinden kutsallık misyonu biçilebiliyor ve Osmanlı despotizmine din adına meşruluk kazandırılıyordu. Fethedilen topraklar Osmanlı'nın yurdu ilan ediliyor, zenginlikleri "ganimet" olarak yağmalanıyor, talan ediliyor ve o coğrafyanın halkları kendilerine dayatılan Osmanlı zulmü altında yaşamaya mecbur bırakılıyordu.

Öncelikle belirtmek gerek ki; Osmanlı'nın "fetih" savaşları İslam dininin esasları üzerine oturtulmaktaydı. Her istilacı, işgalci, fetihçi nasıl ki yöneldiği topraklar üzerindeki insan nüfusunu kırımdan geçirmişse Osmanlı da aynı şeyleri ziyadesiyle yapıyordu. Akıncılarıyla, ordularıyla girdiği toprakların insan-

larını kılıçtan geçiriyor, köle yapıyor, devşiriyor, sürgüne zorluyor ve topraklara Müslüman nüfus yerleştiriyordu. “Fetih” ve “ganimet” üzerinden Hıristiyanların yaşadıkları topraklara, varlıklara el konulmasının din ya da Allah adına kutsal sayılması, meşru görülmesi o topraklarda yaşayan toplulukların ne-lerle karşılaşılabildiklerine dair fikir edinmek açısından yeterlidir herhalde.

Osmanlı İmparatorluğu bir “din devleti” mi, “İslam İmparatorluğu” mu yoksa İslam dininin ideolojisine dayanarak şekillenmiş daha özgün bir karakter mi arz etmekteydi? Bunların tartışılması farklı öncelikler üzerinden yapılabilir. Ama Osmanlı’da toplumsal çeşitlilik olgusu bazı genellemeler yapılmasına imkan vermemektedir. Çok çeşitli din ve inançlardan önemli bir nüfusun varlığı -hem de birçok sınırlamalara, kısıtlamalara, yasaklamalara vs. rağmen- yekpare bir İslam İmparatorluğu şeklindeki yapısal bir tanımlamayı tartışmalı kılmaktadır. Buna rağmen yukarıdan aşağıya bir bütün olarak hem devletsel oluşumda hem de toplumsal yapının sosyal-siyasal-ekonomik-askeri-kültürel olarak şekillendirilmesinde İslam dininin esaslarının belirleyici olduğu da aşıkardır. En sade haliyle din temelli, askeri-feodal karakterli despotik bir yapı belirlemesi Osmanlı gerçeğinin tanımlanmasına aykırı düşmese gerek.

Osmanlı İmparatorluğu din adına başka dinden, inançtan halkların topraklarını fethederken her türden despotik tutuma başvurmaktan geri durmamaktaydı. Binlerce yıldır kendi topraklarında yaşayan halkları katletmek, bütün varlıklarını yağmalamak, ibadet yerlerini yakıp-yıkmak ya da camiye dönüştürmek, nüfusun belirli kısmını köklerinden kopartarak sürgüne tabi tutmak, boşalan yerlere başka yerlerden Müslüman nüfus taşımak, binlerce yılın kültürünün yaşam koşullarını ortadan kaldırmak, İslam dinini temel alarak Hıristiyan halkların yaşadığı toprakları, “sapkın” olarak değerlendirilen Hıristi-

yan yönetimlerden fetih yoluyla alınmasını tabulaştırmak ve bu çerçevede yapılan her türden fiili meşru görmek, kutsallaştırmak Osmanlı zihniyetinin despotik karakterini ortaya koyan olgulardır.

Egemen tarih anlayışı ise Osmanlı'ya dair daha farklı algıları öne çıkartarak tarihin seyrini ve yaşanmışlıklarını ters-yüz eder. "72 milletin bir arada yaşadığı", "farklı dinlerin yan yana bulunduğu", "barış içinde bir arada yaşama ortamının en nadide örneğinin sergilendiği" vs. gibi gerçeklerin tek yanlı biçimde ve yaşananların bütünselliğinden kopartılıp çarpıtıldığı yığınlarca abartılı anlatıdan, sunudan söz etmek mümkündür.

Örneğin 29 Mayıs 1453 yani Bizans İmparatorluğu'nun merkezi olan Konstantinopolis'in (İstanbul) fethi ve Bizans'ın yıkılışı... Resmi tarih destansı bir anlatıyla Konstantinopolis'in düşüşünü sunar. Fetih, yaklaşık iki ay süren sayısız kahramanlıklar eşliğindeki saldırılar ve Fatih Sultan Mehmet'in yaratıcılığı sayesinde gerçekleşmiştir. Osmanlı ordusu eşsiz bir "zafer" kazanmıştır. Oysa Bizans'ın yıkılışı çok önceden başlamıştır. Bölünmüş Hıristiyan dünyası (Katolikler, Ortodokslar), kiliseler arası çelişkiler, çatışmalar, Bizans'ın ekonomik çöküşü, Osmanlı'nın kuruluşuyla birlikte Bizans'ın çevresini parça parça ele geçirerek kuşatması, ciddi taht kavgaları, sosyal huzursuzluklar, yardım alabilme imkanlarının yitirilmesi, siyasi krizler, askeri yozlaşmalar ve toprak olarak Konstantinopolis'e sıkışmışlık gibi son 150-200 yıla yayılan çözümlenin birikimi görmezden gelinir ve İstanbul'un fetih destanı yazılır. Devamında Fatih'in Konstantinopolis'te yaşayan insanların can ve mal güvenliklerinin korunması için verdiği sözler ya da yaptıkları dizilir. Bir hoşgörü halesi oluşturulur. Fakat Konstantinopolis'in düşmesiyle nüfusun da yarıya düştüğü bilinçli olarak unutturulmak istenir. Binlerce yılın birikimi bir kent, sadece yağmalanmadı, talan edilmedi, kılıçtan da geçirildi. Öldürülenler Hıristiyan top-

luluklardı ve İslam dini adına “gavur” kırımını yapıyordu. Yani cennete gidecek yolun kıyımı gerçekleştiriliyordu.

Fatih’in Konstantinopolis’e girdiğinde ilk ziyaret ettiği yer tarihi Ayasofya Kilisesi olur ve camiye dönüştürülmesini emreder. Fetih sırasında ayakta kalan kiliseler olsa da bir daha çanlarının çalınmaması buyrulur. Bu tarihi Yunan kenti, son bin yıldır Hıristiyanlık inancına ev sahipliği yapıyordu ve artık bir İslam ordusu tarafından fethedilmişti. Kaderi yeniden yazılacaktı. Çünkü ihtiraslı Sultan II. Mehmed İslam peygamberinin bir hadisinde dillendirdiği rivayet olunan, “Onu fetheden ordu en güzel ordudur” düşleriyle yaşıyordu ve artık “Fatih” unvanıyla amacına ulaşmıştı. Vaadi gerçekleşmişti. Dolayısıyla bu tarihi kentin temellerinden sarsılması için yapılması gereken her türden müdahalenin ruhani bir niteliğe sahip olduğu düşünülüyordu ve atılacak adımlar konusunda kaygı taşınmıyordu. Konstantinopolis’in Osmanlı’nın yeni başkenti yani payitaht ilan edilmesi de (1458) uzun sürmeyecekti.

Fetihle birlikte Konstantinopolis’le simgeleşen tarihi birikim yıkımdan geçmekteydi. Bu tarihi Hıristiyan kentinin İslamlaştırılması adına atılan her adım aynı zamanda kentin dönüştürülmesine ve yıkımın başka biçimlerde sürdürülmesine hizmet ediyordu. Osmanlı Sultanı, dönemin ekonomik-politik ve psikolojik ortam ve dinamiklerini çıkarları doğrultusunda doğru değerlendirerek Hıristiyan topluluklar açısından esnek bir tutum geliştirse de, esas yön değişmeyecekti. Hıristiyan dünyasının bölünmüşlüğünden faydalanmanın hesabı yapılarak 1454’te yüzyıllardır Ortodoks kilisesine hükmeden İstanbul Ekümenik Patrikliği, Fatih tarafından yeniden devreye sokulur. Atadığı patrikle Doğu Kiliselerini Katolik Roma Kilisesi karşısında tekrar etkinleştirmekle kalmaz, Hıristiyan dünyasının bölünmüşlüğü üzerine etkide bulunabilecek fırsat ve ortam yaratmış olur. Ortodoks Rum kilisesine ve patriğe tanınan imtiyazlarla Hıristiyan

topluluklar da Osmanlı tebaasına dahil ediliyordu. Böylece İstanbul ticaretinde etkin olan Rum ve Cenevizli ticaret çevreleri de Osmanlı sınırlarında tutularak ekonomik getirilerinden faydalanabilecek zemin de sağlamlaştırılıyordu.

Kısacası Osmanlı, fethettiği Hıristiyan topraklarında yaşayanları kılıçtan da geçiriyordu, boyun eğdirerek yanına da çekiyordu; İslam'a geçişlerine de yol açıyordu ve ağır vergi yükleriyle, ayrımcı politikalarıyla kimi imtiyazlar eşliğinde tebaasına da dahil ediyordu. Yine sınırları genişledikçe idare sorununu yaşamamak için devşirme yoluna giderek Hıristiyan nüfustan yararlanılıyordu. Devşirme yani din, dil, kültür açısından bütün köklerinden arındırılarak Sultan'ın hizmetine alınan ve onun idaresini mutlak biçimde benimsemek amaçlı yetiştirilen Arnavut, Bulgar, Rum kökenli Hıristiyan çocuklar ilk akla gelenlerdir. Bu çocuklar fethedilen topraklardaki Hıristiyan ailelerinden zorla alınırlardı. Yaşları, sağlıkları uygun Ortodoks kökenli çocuklardı bunlar. İstanbul, Bursa gibi merkez yerlere götürülür, sünnet ettirilir, İslam dinine geçirilir, Türkçe öğrenmeye zorunlu kılınır, Türk ailelerinin yanlarına verilerek yaşam biçimi, kültürü açısından değişime tabi tutularak yetiştirilir ve gelişimlerine göre ya daha seçkin bir eğitime yönlendirilerek saraya hizmet edecek biçimde ele alınır ya da Yeniçeri Ocağı'na gönderilerek savaşçı yapılırlardı. Devşirme, zamanın despotik zihniyetini yansıtan en olumsuz uygulamalardan birisidir. En barbar asimilasyon politikasıdır. Özellikle sarayda üst düzey görevlere kadar getirilen devşirmeler dikkat çekicidir. Vezir, Veziri Azamlık gibi Osmanlı paşaları olarak geçen birçok kişiden söz etmek mümkündür. Sadece şöyle bir rakam bile bazı şeylerin anlaşılması için yeterlidir herhalde; Osmanlı'da 1453-1623 yılları arasında görev yapan Sadrazam sayısı 47'dir ve bunlardan beş tanesi Türk asıllıdır, geri kalanların tamamı farklı etnik kökenli Ortodoks Hıristiyan devşirmelerdir.

“Baba tarafından Osman’ın -yani Türk- soyundan gelen hükümdarların hemen hepsinin annesinin Hıristiyan kökenli ca-riyeler olduğu Osmanlı İmparatorluğu, bu paradoksal yapısıyla dünyada benzeri bulunmayan bir devlet görünümündeydi. Hükümet ve idare işlerinde padişaha yardımcı olmakla görevli vezirler ve sadrazamlar, yüksek memurlar ve valiler, ordunun seçkin askerleri ve zabitlerinin pek çoğu ya devşirilmiş ya köle pazarlarından satın alınmış ya da savaş alanlarından esir edilmiş Hıristiyan kökenli insanlardı.” (Solnon, 2013:156)

Bu genel görünüm yüzlerce yıl sürmüştür.

Konstantinopolis’in fetih sırasında ve sonrasında Osmanlı tarafından yapılanlar yüzlerce yıla yayılan Osmanlı zihniyetine ve uygulamalarına dair genel tutumu yansıtmaktadır. Farklı din, dil, kültür ve etnisiteden halkların kaderi artık siyasi, toplumsal ve idari bir çizgiye dönüşen Osmanlı’daki bu tutuma göre belirlenecektir.

Osmanlı İmparatorluğu en geniş sınırlarına ulaştığında kozmopolit bir karaktere bürünmüştü. Çeşitlilik açısından oldukça renkliydi. Günümüz itibarıyla ulus devlet kimliğini kazanmış otuzun üzerinde farklı ülkeyi içine alan topraklardan, farklı inançlardan, dillerden, etnik kökenden ve kültürden söz ediyoruz. Bu çeşitliliğin yönetimi şüphesiz ki Türk tarih anlayışının sunduğu gibi, “barış içerisinde”, “kardeşlik temelinde bir yaşam”ı gerçek anlamda içermiyordu. Aksine toplumsal çeşitlilik din temelli ayrımcı politikalara göre tanımlanarak, bazı imtiyazlar eşliğinde Osmanlı’ya biat şeklinde ele alınıyordu. Bu çerçevede bazı tanımlara ya da sıfatlara değinmekte fayda vardır. “Gayri Müslim”, “Gavur”, “Zımmi”, “Millet” vs. gibi.

“Gayri Müslim” kavramından başlayacak olursak, bu ifadelendirme her açıdan yanlıştır ve olumsuzluk içermektedir. “Gayri-Ar. 1 ayrı, başka, öteki. 2 bundan sonra, artık, bundan böyle. 3 [ga’yri] esk. Osmanlıca da ilgeç olarak, önüne geldiği

Arapça sıfatların anlamlarını “olmayan”, “bulunmayan” “karşı” “aykırı”, “uzak” vb. anlamlarında olumsuzlaştırır, Türkçe’deki olumsuzluk eki “-siz” (ünlü uyumuna göre değişerek “-sız”, “-suz”, “-süz”) işlevini de üstlenir, yokluk bildirir; örneğin “gayri ahlaki” (ahlaka aykırı), “gayri ciddi” (ciddi, ağırbaşlı olmayan), “gayri kafi” (yetersiz) gibi.” (Püsküllüoğlu, 2004: 381)

En yalın sözlük anlamına bakıldığında bile doğrudan olumsuzluk bildirmektedir. Müslümanlık inancına sahip olanların başka dinlere, inançlara ve bunlara inananlara karşı ayrımcı, ötekileştirici, dışlayıcı bakış açısını yansıtmaktadır. Elbette ki sadece “bizden olmayan” gibi kaba olumsuz bir algıya ya da bakışa neden olunmuyor böylesine bir tanımlamayla, aynı zamanda başka dinleri, inançları kendisine uzak, kendisine aykırı gördüğünden onların bir inanç ya da din olarak algılanması ya da kabul görülmesi de baştan zedelenmiş olunuyor. Benzer biçimde bu algıyı pekiştiren ve zihinlerde diriliğini süreklileştiren diğer bir olumsuz ifade de “gavur” söylemidir.

“Gavur, Osm. ha 1) ka. Müslüman olmayan kimse, özellikle Hıristiyan, Avrupalı, batılı, 2) dinsel inancı olmayan kimse, dinsiz kimse 3) S. mec. hiç acıması bulunmayan, acımasız (kimse) 4) S. mec. dediğinden hiç dönmeyen, çok inatçı (kimse)...” (Püsküllüoğlu, 2004:380) “Gayri Müslim” kavramıyla Müslümanın, başka dini ya da dinden olanı kendine göre tariflerken ötekileştirmesi, ayrıştırması sözkonusuydu, “gavur” ifadesiyle bu durum daha da uçlaştırılmaktadır. “Dinsel inancı olmayan, dinsiz kimse” şeklindeki bir yakıştırma doğrudan düşmanlık beslenmesine yol açacaktır/açmaktadır. Nitekim tarih boyunca bu yanlış bakış açısıyla oluşturulmuş tanımlamaların, nitelendirmelerin ciddi olumsuz sonuçlara yol açtığını bilmekteyiz. Köklü bir şekilde zihinlerde yer edinmiş bu olumsuz ifadeler günümüzde de kullanılmaktadır. Bu problemlili zihniyetin geç-

mişten günümüze kadar onca acı deneyimlere rağmen yaşatılıyor olması da bir başka sorundur.

“Gayri Müslim” ve “gavur” ifadeleri her açıdan sorunlu ve yanlıştır. Özel bir çabaya gerek olmadan bile en uç olumsuzluklara kapı aralayan kavramlardır. Diğer dinlerin ve inançların doğrudan “dinsizlik” ya da “inançsızlık” olarak görülmesi, meşrulaştırılmaktadır. Dolayısıyla Müslümanlık inancının dışında kalan tüm inançlara ve inananlarına karşı en başından ayrımcı, ötekileştirici ve hatta dinsel düşmanlığa yol açacak tarzda dışlayıcı fikirlere zemin sunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’nun İslam dininin esaslarına göre yapılanması ve yönetilmesi aynı zamanda 16. yüzyıldan itibaren Halifelik kurumunun taşıyıcısı olması, din merkezli siyasi egemenliği daha da güçlendirmiştir. Haliyle İslam dini dışındaki diğer dinlerden ve inançlardan topluluklara karşı çok daha belirgin çizgiler oluşturularak sorunlu ortam ve algılar da keskinleştirilmiştir. Nitekim bu sorunlu yaklaşımlarla Osmanlı sınırları dahilindeki Müslüman toplulukların neredeyse tümü kuşatılmıştır. “Gavur icadı”, “gavurluk etmek”, “gavurluğu tutmak”, “gavur eziyeti”, “gavur inadı”, “gavur dölü” gibi deyimleşmiş kalıpların dünden bugüne, kuşaktan kuşağa aktarılarak sürdürülüyor oluşu bile birçok şeyi izah etmeye yetmektedir aslında.

Elbette ki bütün bu sorunlu düşünceleri yaratan dönemin egemen sınıfları ve onların ideolojisidir. Hıristiyanlık dinini ve mezheplerini ve Musevilik dinini ya da daha diğer inançları veya mezhepleri kendi dinsel kimliğinin bütünselliği içerisinde görüp tanımlamak yerine, “Gayri müslim” gibi bir kavramla ifadelendirme yoluna gitmek en iyimser yorumla kendisi gibi olmayanları horlamaktır, aşağılamaktır ve değersizleştirmektir.

Her din ya da inanç kendi tarihi, sosyal ve toplumsal süreçleriyle birlikte varolmuş ve yaşam bulmuştur. Hıristiyanlık ve

Musevilik dini İslamiyet'ten çok daha önceki dinlerdir Hatta İslam'ın kutsal kitabı Kuran'daki kimi ifadelerde bile bu dinlere yer verilmektedir. Ama buna rağmen özellikle Hıristiyanlık ve Musevilik dinine ve bu dinden olanlara yönelik bu sorunlu ifadeler hep kullanıldı. Oysa ne Hıristiyanlıkta ne de Musevilikte aynı anlama gelecek içerikte yani "gayri Hıristiyan" ya da "gayri Yahudi" ifadeleri rastlanılmaz. O yüzden Osmanlı İmparatorluğu'nda dinsel ayrımcılık oldukça belirgindir, süreğendir ve çizgiseldir. Osmanlı'da daha da sistemli hale getirilen bu uygulamaların tarihi aslında epeyce gerilere uzanmaktadır. Eva Groepler şu bilgileri vermektedir; *"İslamiyet'in ilk yüzyılında (750'ye kadar) ilk halife hanedanı Emeviler Suriye de, Şam'da oturmaktaydı; burada Yunan ve Suriye Hıristiyanlarının etkileri, örneğin Kudüs'ün temsilinde yapılan anlaşmanın da ortaya koyduğu, Yahudilere duyulan Hıristiyanlar arasında kök salmış nefret ağır basıyordu. 614'te Persler Filistin'e saldırmışlar, Yahudiler de onlara katılmışlardı, 629'da Filistin yeniden Bizans'ın eline geçince Hıristiyanlar öçlerini aldılar. İmparator Heraklius, Hıristiyan halkın Yahudilerin işini bitirmesine izin verdi ve Yahudilerin Kudüs kentine girmesini yasakladı. Aynı yasağın Halife Ömer tarafından yineleniği söylenir. Bir, iki yüzyıl sonra hukuk bilginleri tarafından geliştirilen ilk zımni tüzüğü Muhammed'in ikinci halifesi olan Ömer'e dayandırılır; efsaneye göre ünlü Ömer Ahdi onundur..."* (Groepler,1999:15). Zımni (korunan) statüsünün Osmanlı'dan önceki İslam devletlerine dayandığı doğrudur. Eva Groepler'in ifade ettiği gibi Ömer zamanında mı yoksa daha öncesine ya da sonrasına mı tarihlendirilmektedir bilmiyoruz. Ama bu statü, İslam diniyle birlikte oluşan devletlerde Hıristiyan ve Yahudi olan topluluklar için kullanılmıştır. Zımni statüsü, özel bir vergi ödemeleri karşılığında, dinlerini değiştirmeye zorlamaksızın Müslüman devletin içinde ikinci

sınıf tebaa olarak yaşamlarına izin verilmesini içeriyordu. Hi-maye altında tutulan ve ikinci sınıf tebaa muamelesi görülen Hıristiyan ve Yahudi topluluklar ve egemen devletlerin belir-lemiştir oldukları sınırlara ve yükümlülöklere de gereken özeni göstermek zorundaydılar.

Osmanlı'da zımmi olarak tanımlanan topluluklar fiiliyatta dini cemaatler şeklinde ele alınsa da "millet sistemi" adı altında kabul görüyordu. Buradaki "millet" etnik kimlik üzerinden ya da bunu çağrıştıran bir içerikten ziyade "dinsel cemaat" anla-mıyla kullanılıyordu. Bu cemaatlere tanınan kimi haklar da bir nevi günümüz kavramıyla ifade etmek gerekirse bir çeşit "kül-türel özerkliliktir." "Rum milleti", "Ermeni milleti" gibi ifade-lerle esasen dinsel farklılığa vurgu yapılıyordu. Osmanlı'da eğitim dili Arapça olduğundan Arapça kökenli kelimelerin yeri ağırlıktadır. "Millet" kelimesi de Arapça kökeni itibari ile "din, mezhep" anlamına da gelmekteydi. "Millet sistemi" buradan kaynaklanmaktadır. Zaten konuşma dili olarak öne çıkan Os-manlıca; Arapça, Farsça Türkçe, Kürtçe gibi dillerin karışımıdır. Dolayısıyla Osmanlıca kullanılan her kavram bu dilsel karışım dikkate alınarak ele alınmalıdır.

Kısacası çok etnili, çok dinli, çok dilli ve çok kültürlü koz-mopolit bir yapıya sahipti Osmanlı İmparatorluğu. Türkler, Kürtler, Araplar, Çerkesler, Lazlar, Arnavutlar gibi Müslüman halklar, genel tebaayı oluştururdu. Türkler ve Müslüman un-surlar ise bu bileşenler içerisinde "millet-i hakime" olarak ege-men konumda tutuluyordu. Hıristiyan ve Yahudi topluluktan halklar ise ikinci sınıf tebaa "zımmi", "gayr-i müslüm", "mil-let-i mahkûme" şeklinde ele alınıyordu.

Şimdi de Osmanlı sınırları dahilindeki özellikle Hıristiyan ve Yahudi topluluklara yönelik ayrımcı uygulamaların pratik yansımalarına değinmeye çalışalım.

Farklılıklara Yönelik Pratik Uygulamalar

“İmparatorluğun Asya eyaletlerinde nüfusun büyük bir çoğunluğu Müslümandı (bilhassa Türkler, Araplar ve Kürtler), ayrıca çok sayıda Hıristiyan ve Musevi azınlık vardı. Balkanlar’da ise çoğunluk Hıristiyandı (Rumlar, Bulgarlar, Sırlar, Karadağlılar, Ulahlar), burada ise pek çok Müslüman azınlık topluluğu vardı (Boşnaklar, en çok Arnavutlar, Türkler, Pomaklar yani Müslüman Bulgarlar). Nüfus içerisinde bu dinsel bölünmeler önemliydi. Çünkü imparatorluk en azından kuramsal olarak, dinsel hukuk esasına göre yönetilen bir İslam imparatorluğuymuştu. Osmanlı İmparatorluğu’nun din ve devlet arasında hiçbir fark gözetmediği fikri eskiden kabul görürken, modern araştırmalar, Osmanlıların din ve siyaseti en azından uygulamada belli ölçülerde ayırdıklarını belirtme eğilimindedir. Şeriat kuramsal olarak, imparatorlukta en yüksek seviyede hüküm sürmesine karşın 18. yüzyıla gelindiğinde uygulamada aile hukuku ve mülkiyet meselelerinin sınırları içerisine hapsedilmiş durumdaydı.” (Zürcher, 2010: 26-27)

Evet, Osmanlı İmparatorluğu’nda Kur’an ve şeriat esasları belirleyiciydi. Haliyle sınırları dâhilindeki farklılıkları da içine alan genel bir idari ve toplumsal düzenin oluşturulmasında din esasları öne çıkmaktaydı. Müslüman topluluklar doğrudan Osmanlı tebaası olarak kabul görüyorken Hıristiyan ve Musevi dininden topluluklar ise “zımmi” statüsünde ikinci sınıf tebaa olarak kabul ediliyordu. İmparatorluk coğrafyasına dönüştürülen toprakların başta Hıristiyan kadim halkları olmak üzere Musevi toplulukları 15. yüzyıldan itibaren “millet sistemi” denilen ve ikinci sınıf tebaa konumunu pekiştiren statüyle ele alınıyordu. Bu durumun görünürde olumlu bir yaklaşım olarak algılanması mümkündür ama pratikte ayrımcılığı, ötekileştirmeyi, dinsel farklılık üzerinden dışlamayı ve hatta horlayıcı, aşağılayıcı tutumlara doğru-

dan kapı açabilecek birçok uygulamayı içerdığı de kesinlikle gözden ırak tutulmamalıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda din ve dinin egemenliği esas olduğundan toplumsal düzenin şekillendirilmesinde şeriat hükümleri bağlayıcı olmuştur. Müslüman topluluklar dinsel hukuk kurallarına göre yönetilirken Hıristiyan ve Musevi toplulukların da İslam dininin bu dinlere ve dinlere inanan topluluklara dair yaptığı vurgular ve bunların yorumlarına göre ele alınması ve imparatorluk düzenine de bu çerçevede dâhil edilmesi benimseniyordu. Nitekim "cizye" denilen yani kafa vergisi olarak da bilinen vergi "zımmi" statüsünün ön şartı olarak uygulamaya konulurken Kuran'daki Tevbe Suresi'nin 29. ayeti esas alınıyordu; "*Kendilerine kitap verildiği halde Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Resulünün haram ettiğini haram tanımayan ve hak dini (İslam) din edinmeyen kimselerle, alçalmış oldukları halde Cizyeyi kendi elleriyle verinceye kadar harbedin*" (Öztemiz, 2013:33) denilmektedir. Zaten pratik uygulamalar ortaya konulduğunda bu içerik daha iyi anlaşılacaktır.

"Millet sistemi" 1453'te Konstantinopolis'in fethi sonrası Fatih Sultan Mehmed tarafından şekillendirildi. Yüzyıllardır Ortodoks Kilisesi'ne hükmeden İstanbul Ekümenik Patrikliği 1454 yılında yeniden kurumsal kimliğine kavuşturulduğunda bünyesinde Rumlar, Bulgarlar, Sırlar, Karamanlılar, Arnavutlar, Melkitler, Eflaklılar, Moldovyalılar, Hırvatlar, Rutenyalılar, Suriyeliler ve Araplar yer alınıyordu. Böylece Ortodoks Kiliseleri'nin önemli bir kısmı Osmanlı denetimindeki Rum Ortodoks Patrikliği çatısı altına alınıyordu. İlerleyen yıllarda 1461'de Ermeni Ortodoks Hıristiyan Kilisesi çatısı altında Ermeniler, Kildaniler, Kıptiler, Gürcüler, Habeşler gibi Hıristiyan kiliseleri bir araya getirilir. 16. yüzyılda yoğunlaşan Musevi göçüyle de Yahudi dini liderliği tanınır. Rum, Ermeni ve Yahudi milleti şek-

lindeki statüyle de Osmanlı düzeni içerisinde resmîyet kazandırılır. Bu grupların dini liderleri aynı zamanda “millet başı” olarak kabul görürdü. Patrikler, Piskoposlar ve Hahambaşları verilen yetkilerle kendi sorumluluk alanlarında dini otoriteydiler. Bu cemaatlerde sorumluluklarıyla öne çıkan ruhban sınıfları Osmanlı’ya vergiden de muaf tutuluyordu. Böylece Osmanlı yönetimiyle, kendilerine sunulan ayrıcalıklar temelinde ilişkiler kuruluyordu. Bağlılık, sadakat ve biat içeren bu ilişkilerle dini cemaatlerin idaresi, denetimi ve düzene uyumu kontrol altında tutuluyordu. Cemaatlerdeki dini liderlerin seçimi topluluğun kendi içerisinde yapılırsa da seçilen kişi padişahın onayına sunuluyordu. Bu kişinin niteliği önemli oluyordu. Çünkü Osmanlı yetkilileriyle ilişkileri sağlayan, yürüten ve denetleyen konumdaydı. Vergilerin toplanmasında, İmparatorluk toprakların ekip-biçilmesi için gerekli dağıtımın düzenlenmesinde, cemaat içerisindeki düzenin ve güvenliğin sağlanmasında, kiliselerin, okulların idaresinde ve kontrolünde cemaat liderleri nüfus ve yetki sahibiydiler. Yine yargı ve hukuk alanında kendi iç meseleleri olarak tanımlanan fiillerin değerlendirilmesi ve sonuçlandırılması dini liderlerin yetkisine ve denetimine bırakılıyordu. Evlenme, boşanma, miras, vasiyetname gibi konular da cemaat mahkemelerince ele alınabiliyordu. Dini eğitim ve genel eğitim de serbestti. Kendi içlerinde sosyal yardımlaşma ve iç vergilendirme kanunlarında bağımsızlardı. Kendi okullarını, hastanelerini, dini kurumlarını (sınırlandırmalar ve izin dâhilinde), mahkemelerini ve ilgili kurumlarını oluşturmada belli imtiyazlara sahiptiler. Ekonomik olarak ticarete, mesleki iş alanları açma ve işletmede de bazı imtiyazlar söz konusuydu.

Zamanına göre bir çeşit dini ve kültürel özerklik çerçevesinde ve belirli sınırlamalar dâhilinde “öz yönetim” özellikleri de içeren bazı hakların ve imtiyazların verildiği doğrudur. Bunlar mevcut uygulamaların Hıristiyan ve Musevi topluluklar açıl-

sından görece olumlu denebilecek yanlarıdır. Lakin Osmanlı devletinde sosyal politikalar geleneksel İslam ideolojisi temelinde oluşturulduğundan süreçlere yön veren pratik yönelimlerde dinsel ayrımcılığın potansiyel bir olgu olduğu da aşikârdır. Aksi halde sosyal ve idari bir birim olarak görünen dini toplulukların Osmanlı idari düzeni içerisinde barınmaları uzak bir ihtimal olurdu. İslam dininin egemenliği ancak ve ancak dinsel ayrımcılık unsurlarıyla temellendirilmekteydi. Yasaklar, sınırlamalar, dayatmalar eşliğinde ikinci sınıf tebaa olmanın pratik yansımalarına bakarak ayrımcılığın yansımalarına dair daha somut fikirler edinebiliriz. Kısaca özetlemek gerekirse;

Her şeyden evvel padişah tarafından kabul gören dini cemaatler, imparatorluk yasalarına harfiyen uymak zorundaydı.

Müslümanlarla aynı vergiyi ödemelerine rağmen ayrıca cizye vergisine de tabidirler.

Siyasi, idari, askeri üst düzey mevkilerde yer alamazlardı, çok nadir örnekler dışında böyle bir mevkide bulunmaları din değiştirme şartına bağlıydı.

Yeni kilise, sinagog gibi ibadet yerleri yapamazlar, çan çalamazlardı.

Müslümanların yaşadıkları yerlerde kilise dışında haç çıkaramaz, yüksek sesle ayin yapamaz, dini ayin alayı düzenleyemez ve dini propaganda yapamazlardı. Dini propagandanın cezası ölüm olabiliyordu.

İbadetlerini yerine getiren Müslümanları rahatsız etmemeleri gerekirdi.

Giyim tarzları ve dış görünüşleri Müslümanlardan farklı olmak zorundaydı. Rumlar siyah renkli şapka ve ayakkabı, Ermeniler kırmızı renkli şapka ve ayakkabı, Yahudiler mavi renkli şapka ve ayakkabı giymek zorundaydı. Renkler konusunda farklı rivayetler dillendirilse de esas olan bu sınırların katı bi-

çimde belirlenmiş olmasıdır. Zira Müslümanların giydiklerini giymeleri kesinlikle yasaktı.

Pahalı ya da gösterişli kumaşlar kullanmaları yasaklanabiliyordu.

Evleri Müslümanların evlerinden yüksek ve gösterişli olamazdı.

Müslümanların yoğun olduğu yerlerde ancak izinle oturabilirlerdi.

Müslümanlarca kutsal görülen yerlere “zımmiler” yerleşmezlerdi.

Silah taşıyamaz, şehir içinde atla dolaşmazlardı.

Yürürken karşılaşma durumunda Müslümana yol vermek zorundaydı.

Müslüman kadınlarla evlilik, hatta konuşmak ve dokunmak yasaktı.

Müslüman karşısında saygı gösterilmesi ve ayağa kalkılması zorunluydu.

Kadı karşısında “zımmilerin” şahitliği geçersiz sayılırdı ve kadının bir cezaya hükmetmesi durumunda Müslüman’a verilen cezanın iki katı uygulanırdı.

Eğer biri kaza ile bir Müslüman’ın ölümüne neden olmuşsa ancak ihtida yani din değiştirme koşuluyla ölüm cezasından kurtulabilirdi.

Farklı mahallelerde yaşamak durumundaydılar.

Yukarıda ifade edilen “zımmi” ve “millet sistemi” statüsü bağlamında ele alınan ve duruma göre sıkı biçimde uygulanan, yerine göre de esnetilebilen ama 19. yüzyıl ortalarına kadar esasen hayat bulan tutumlardır. “Millet’i Hakime” yani Müslüman tebaa ile “Millet-i Mahkûme” yani ikinci sınıf tebaa olarak görülen Hıristiyan ve Yahudi toplulukları birbirinden ayıran, farklılıkları ayrımcılık temelinde körükleyerek halklar arasına inançlar üzerinden mesafe koyan ve egemen olana boyun eğ-

meysi, biatı ve riayeti kimi imtiyazlarla perdeleyen ve özünde dinsel ideolojiye dayanan ötekileştirici, dışlayıcı, horlayıcı, aşağılayıcı uygulamalardı.

Toplulukların dinlere göre tanımlanarak böylesine uygulamalarla birbirlerinden ayrıştırılması, kopartılması aynı zamanda din temelli gerici ön yargıların beslenmesine ve büyütülmesine de zemin sunuyordu. Böylece topluluklar arasındaki ayrışma da süreklilik kazanıyordu. Çeşitlilik söz konusu olsa da ele alışlar ve uygulamalar toplulukların ekonomik, sosyal, kültürel ve idari açıdan ayrışmasına neden oluyordu. Osmanlı İmparatorluğu farklı inançlardan toplulukları kapsamaya çalışırken, çağına göre daha ileri olan siyasi ve idari bir yapılanma içerisinde değildi. Keza topluluklara yaklaşım konusunda da resmi tarihçiler tarafından sunulmak istendiği gibi “hoşgörülü”, “iltimaslı” ya da “toleranslı” Osmanlı toplumunun olduğu söylemleri gerçekleri tam olarak yansıtmıyordu. Her siyasi-sosyal toplumsal sistem kendisini yapılandırırken geleceğini ve sürekliliğini doğrudan belirleyecek olan çıkarlarını en üst seviyede düzenlemeyi esas alır. Bu da esasen ekonomik-sosyal olgular üzerinden şekillendirilir. Osmanlı'nın fetihçi karakteri ve hakimiyet oluşturduğu topraklar üzerinde önemli boyutlardaki Hıristiyan nüfusunun varlığı mevcut uygulamaların kapısını aralıyordu. Çünkü Hıristiyan topluluklar yüzlerce yıldır yaşadıkları coğrafyanın birikimini taşıyordu. Dolayısıyla o topraklardaki ekonomik olanakların, dinamiklerin ve ilişkilerin de deneyimini taşıyorlardı. Osmanlı yöneticileri bu gerçeği görüyor ve kendi çıkarlarına göre düzenlemenin farkına varıyordu. Fetihle ele geçirilen toprakların işlenmesi için yerleşik topluluklara ihtiyaç duyuluyordu. Aksi halde Osmanlı ekonomisinin bel kemiği olan vergi sistemi nasıl ayakta kalabilirdi?

Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan ve Yahudi topluluklara, görece olumlu bazı haklar tanıması “hoşgörü” ile izah edi-

lemeyecek kadar nesnel olgulara dayanmaktadır. Ekonomik ve siyasi çıkarlar temelinde farklılıkları kapsamaya çalışan sosyal politikalar benimseyen pragmatist bir Osmanlı gerçeği söz konusuydu. Hıristiyan nüfusu hem ekonomik çıkarları gereği hem de Katolik Hıristiyan dünyası karşısında Ortodoks Hıristiyanlığı yanında tutarak imparatorluğun daha genel çıkarlarını güvenleleyen siyasi-sosyal hesapları gereği bazı esnek tutumlarla egemenliği altına almıştır. Bu egemenlik şüphesiz ki tavizsiz ve katı bir riayeti ve egemen olanın üstünlüğüne biatı içeriyordu.

Tarihte olanları irdelerken böylesine somut olgular üzerinden hareket edilmesi önemlidir. Aksi halde niyetler, gerçeğin üzerini kapatacak düzeyde tarihi tersyüz edecektir.

Osmanlı yönetim erki, Hıristiyan ve Yahudi toplulukların ekonomi alanındaki yetkinliklerini görüyordu. Bu topluluklar özellikle ticari faaliyetlerde tecrübeliydiler. Hıristiyan Batı dünyası ile çeşitli ilişkiler vardı ve devam ediyordu. Yine yabancı dilleri biliyor olmaları önemliydi. Dolayısı ile Osmanlı ile Batı arasındaki ilişkilerde aracılık yapabilecek niteliklere de sahiptilerdi. Ayrıca bilimsel-teknik gelişmeleri takip etmeleri ve kullanabilme özellikleri, yararlanma nedenleri arasındaydı. Tıp alanında, hekimlikte, çeşitli imalat alanlarında yetkinlerdi. Gemi ve tersane yapımında ve çeşitli döküm işlerindeki becerileri tartışılmazdı. Zaten Osmanlı sarayınca kabul edilen dönemin en gözde el zanaatları, ustaları, mimarları, hekimleri, ticaret erbapları ya Hıristiyan veya Yahudi ya da din değiştirmiş Hıristiyan kökenli “dönme”lerdir. Öne çıkan birçok isim üzerinden bu durum resmi tarih dizicileri açısından bile inkâr edilemeyecek kadar açıktır. Osmanlı egemenliği, çıkarlarını gözeterek bu potansiyeli kullanmıştır.

Osmanlı yönetimi altındaki Hıristiyan ve Yahudi topluluklara ekonomik ilişkiler alanında belirli kolaylıklar sağlanması bu yüzdendir. Nitekim bu topluluklar özellikle ticaret ve imalat

alanında genel olarak hep ön plandaydılar. Belirli dönemler Yahudiler öne çıkarken değişen dengelere göre Rumlar ve Ermeniler etkin olabiliyordu. Bu durum Batı'nın çıkarlarına göre değişiyordu. Osmanlı da kendi çıkarları doğrultusunda bu ilişkilere yön vermek amacıyla çeşitli müdahalelerde bulunabiliyordu. Çıkarlar ve denge döngüsü içerisinde 19. yüzyılın köklü alt-üst oluşuna kadar bu ilişkiler devam etti.

19. Yüzyıl; ortam, dinamikler, batı etkisinin bir unsuru olarak misyonlar

Osmanlı İmparatorluğu 18. yüzyılın ortalarından itibaren geleneksel yapısının hem zamana yanıt olamayan özelliklerinden hem de birbirini zincirleme olarak etkileyen bozulma ve düzensizliklerden kaynaklanan temel sorunlarını çözme arayışına girer. Sorunlar bütün bir yapıyı kapsıyordu. Her ne kadar öncelik askeri reformlara verilse de birbirini besleyen ve etkileyen ekonomik, sosyal ve idari yapıdaki sorunlar gözardı edilemeyecek düzeyde önemli ve günceldi. Haliyle yapısal gerçeklik değişen zamana yanıt olabilme dinamiklerine çok uzaktı. Öte yandan kapitalizm, geleneksel yapıları radikal biçimde sarsarak yeni siyasal, sosyal ve ekonomik sistemlere evrilme yönünde değişime, dönüşüme zorluyordu. İmparatorlukların çözülmesine de giden süreçlerin önünü açan ve kaçınılmaz yolu gösteren bu gelişmeler Osmanlı İmparatorluğu için istisna değildi. Nitekim 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren ulus devletler temelinde kopuşların yaşanmasıyla imparatorluğun fiili çözülmesi ateşlenmişti. Konumuz bir bütün olarak Osmanlı'daki ekonomik, sosyal, siyasal ve idari değişim sürecini ve özelliklerini incelemek olmamakla birlikte kadim halkların geleceğini doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen kimi dönüm noktalarına değinmek de gerekmektedir.

19. yüzyıl ulus devletlerin oluşum zamanıydı. Osmanlı İm-

paratorluğu karma yapısından dolayı bu potansiyeli fazlasıyla taşıyordu. Batılı devletlere sınır olan Hıristiyan topluluklar her geçen gün güçlenerek yayılan uluslaşma dalgasının etkisine açık durumdaydılar. Zaten öteden beri süregelen ekonomik ve ticari ilişkiler, mezhepsel farklılıkları olsa da Hıristiyanlık ortak paydasından doğan bağ, kültürel etkileşim, sosyal hareketliliğe bağlı olarak yaşanan sosyal değişim ve daha başka dinamiklerle belirli birikim de sağlanmıştı. Yani zaman ulusal uyanışlara neden olacak ortamın olgunlaşması yönünde hızla akıyordu. 1804'te Doğu Avrupa'ya sınırı olan Sırp'ların ayaklanmasıyla ateşlenen yangın, zamanla Balkan topluluklarını da saracaktı. Ekonomik ilişkiler alanındaki değişim, toplulukların yaşamlarına yeni biçimler getiriyor ve daha farklı fikirlere yönelmelerine ortam hazırlıyordu. Teknolojik gelişmeler, eğitim olanaklarının artması ve eğitimin yaygınlaşması, iletişim imkânlarının çeşitlenmesi ve artması, kiliselerin bağımsızlaşmasıyla toplulukların dini ve etnik duygu ve düşünceler temelinde sosyal bağlarının güçlenmesi, kentleşmenin büyümesi, nüfus yapısının değişmesi gibi birçok faktör geleneksel algıları, düşünce ve davranış kalıplarını yıkıyor ve toplumları kapitalist zincirin halkalarına eklenmeye sürüklüyordu.

Osmanlı İmparatorluğu, ulus devletler olgusunun kapıya dayandığını biliyordu. Yapısal sorunların da beslediği bu süreç hızla ilerliyordu. Bu durumu belirli ölçülerde durdurmak ya da en azından yavaşlatmak istese de, zamana egemen olan dinamiklerin kendi alanını daralttığının ve müdahale edebilme olanaklarını zayıflattığının farkındaydı. Bu yüzden bazı reformlarla, düzeltmelerle nefeslenmek istiyordu. Mısır ve Yunanistan'ın toprak olarak kopmasıyla her şey daha da görünür olmuştu. Dolayısıyla mevcut sosyal politikalarda değişikliğe giderek toplulukları elinde tutabilmenin yollarını arıyordu. Batılı güçlerin, çıkarlarını da gözeterek bazı isteklerini Osmanlı'ya dayatmasıyla gidişata reformlarla müdahalenin önü açılır.

Batılı güçlerin Hıristiyan topluluklarla ilişkileri, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra daha başka dinamiklerle çeşitlenerek güçlenir. Bu da misyonerlik faaliyetleriyle hayata geçirilir. Katolik, Protestan, Ortodoks Hıristiyan misyonerleri Osmanlı sınırları dâhilinde Hıristiyanlık propagandası dahi yasakken kimi boşluklardan yararlanarak bu topluluklarla önemli bağlar kurmayı başarırlar. Amerikan, İngiliz, Fransız, İsveç, Alman ve daha sonraları sınırlı da olsa Rus misyonları Hıristiyanların yaşadığı bölgelerde adeta nüfuz alanı oluşturma rekabetine girerler. Misyonlar emperyalist-kapitalist devletlerin sömürgeci ve yayılcı emelleri için işlevsel bir basamak gibidir. Etki alanları için uygun zemin hazırlıyorlardı. Görünürdeki din temelli yaklaşım aslında daha önemli amaçları perdelemek içindir. Misyonlar halkları dinsel ayrımcılık yönünde parçaladılar, birbirlerinden kopardılar, zayıflattılar. Bu gerçeklik unutulmamalıdır. Misyonların sayıları ve çalışma alanları hızla artarken çeşitli yardım ve dayanışma çalışmaları altında alanlarda etkinlik kurarlar. Vakıf hastaneleri, klinikler açarak sağlık hizmeti sunarlar. Kız-erkek okulları, kolejleri, yurtları açarak eğitim olanaklarından yararlanmaları sağlanır. Kimsesiz çocuklar için yetimhane açılarak bakımları üstlenilir. Yerel dillerde yayın çıkarılmasına ve İncil'in topluluk diline çevrilerek dağıtılmasına özel önem verilir. Küçük işlikler kurarak el sanatlarına toplulukların katılmaları sağlanarak ekonomik katkı olanakları yaratırlar. Hayır kurumları oluşturularak yardımlaşma ve dayanışma ilişkilerine ortam hazırlarlar. Yani her misyon eğitim, sağlık ve barınma olanakları başta olmak üzere çeşitli sosyal politikalarla Hıristiyan toplulukları kendi kiliselerinin etki alanına dahil etmek için yoğun çalışmalara girer. Bu çalışmalarından da belirli sonuçlar elde edilir.

Misyonerler imtiyazlı ve nüfuzlu birer gözlemci sıfatıyla tarihi misyonlarını oynarlar. Her misyon kendi cemaatlerince

maddi ve manevi olarak desteklenirdi. Temel sorumlulukları İncil anlayışını her yere taşımak ve kalıcı etkiler oluşturmak üzerine şekilleniyordu. Dolayısıyla dini ve sosyal yaşama kendi bakış açılarıyla müdahale ederlerdi. Zamanla güçlenenler etki alanlarındaki meselelere de dâhil olurlar ve siyasi nüfuz edindirirlerdi.

Misyonerlik çalışmaları Hıristiyan toplulukların yaşam biçimlerini yeni düşünceler doğrultusunda değişime yönlendirir. Zamanın düşünce imkânlarıyla tanışma ve ilişkilennemeleriyle toplumsal uyanışların yolu açılır. Sosyal düzenleri yeni arayışlara paralel farklılaşır. Her ne kadar din etrafında bir etkileşim gibi görünse de misyonerlik faaliyetleri toplulukların yaşamlarını daha geniş bir yelpazede dönüşüme zorluyordu. Nitekim tarihin akışı bu durumu bütün çıplaklığıyla ortaya koymaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu da 1839 Tanzimat Fermanı sonrası kiliselerin bağımsızlaşmasına giden yolu açar. Daha önceden “millet” statüsünde görmediği farklı Hıristiyan kiliselerini ve topluluklarını Ermeni, Rum ve Yahudi milletine tanınan ayrıcalıklar doğrultusunda kabul eder. Katolik ve Protestan topluluklar da “millet” olarak statü kazanır. 19. yüzyılın yarısına gelindiğinde Kildani, Nasturi topluluklar da bağımsız kiliseler olarak kabul edildiler. Osmanlı’daki bu reform çabaları mevcut iklimin değişmesinde önemli bir role sahiptir. 1839 Tanzimat Fermanı ile *“İmparatorluğunu tabiyetlerinden her hangi bir sınıfı, bir diğerine göre, mezhep, dil ya da ırk bakımından alçaltmaya yönelik bütün ayrımcılıklar ve tanımlamalar ebediyen idari yönetmelikten çıkarılacaktır... Millet ayrımı yapılmaksızın İmparatorluğumdaki tüm tabiyetler yeteneklerine ve haklarına uygun olarak kamu işlerine getirilebilir ve o işlerde bulunabilir... İmparatorluğumdaki bütün tabiyetler (...) yaş ve sınav şartlarını yerine getirdikleri takdirde ayırım yapmaksızın sivil ve askeri okullara kabul edilirler... Müslümanlar ve Hı-*

ristiyan tebaaya ya da diğ er gayrimüslimler arasındaki tüm ticari, cezai hukuk işlemleri (...) karma mahkemelere sevk edilecektir... vergi eşitliğini kapsayacak tabiyetler eşitliği (...) Müslümanlara olduğu kadar diğ er gayrimüslim ayinler iş verme kanununun gerekliliklerine göre olmalıdır... Vergiler, sınıf, mezhep ve din ayrımı yapılmaksızın İmparatorluğ um'daki tüm tabiyetler için aynı oranda istenebilir... İmparatorluğ um'un bütününi ilgilendiren her durumda her milleten biri idareci ve bir delege Üst Hukuk Kurulu'nun görüşmelerine çağrılacaktır” (Kieser, 2010: 72-73) esasları açıklansa da uygulamada birebir karşılık bulmuyordu.

İmparatorluğ un geleneksel yapısı vaat edilen “eşitlik”lerin hayat bulmasına olanak sağlayacak özelliklere uzaktı. Nitekim bu esaslar büyük ölçüde kâğıt üzerinde kalır. Niyet olarak yapılmak istenenler, dönemi itibarı ile olumlu özelliklere sahiptir. Lakin İmparatorluğ un bel kemiğini oluşturan egemen sınıf ve katmanları tarafından vaat edilen “eşitlikler” mevcut düzenin sağladığı kimi çıkar olanaklarının zayıflamasına ya da ortadan kalkmasına neden olacağından benimsenmedi. Hıristiyan ve Yahudi topluluklar içinse aksine zamanına göre olumlu gelişmeydi vaat edilen “eşitlikler”

1839 Fermanı'yla vaat edilenler yaşama geçirilmeyince aynı maddeler yeniden kaleme alınarak 1856'da İslahat Fermanı adıyla bir kez daha ilan edilir. Bunda 1856 Paris Antlaşması'nın etkisi önemlidir. Çünkü bu anlaşma uyarınca Osmanlı İmparatorluğ u milletler topluluğ una kabul edilir ve uluslararası yasaların ilgili hükümlerine tabi olmanın yükümlülüğ ü altına girer. İslahat Fermanı Batılı güçlerin Osmanlı üzerindeki etki ve gücünü göstermek bakımından önemlidir. Batılı güçlerin kendi iradelerini Osmanlı'ya kabul ettirmelerinin somut bir göstergesidir. Zaten Kırım Savaşı sonrasında ilan edilmesi Hıristiyan topraklarını himaye altına alma çabasını yansıtmaktaydı.

Bu fermanlar, Hıristiyan topluluklara bazı alanlar açmıştı. Her topluluk kendi okullarını ve dini kurumlarını sayı olarak artırır, özellikle okul sayılarındaki artış ve kiliselerin biraz daha serbest hareket edebilmesi, topluluklara kendi içlerinde daha bilinçli bir bütünleşmeye yönelebileme imkanı sağlar. Eğitim olanakları, yayın çıkartabilme yolunun açılmasına ve yayılmasına vesile olur. 1857 yılında İstanbul'da 13 Türkçe, 9 Rumca, 9 Ermenice, 7 Fransızca, 3 Bulgarca, 2 İngilizce toplam 47 dergi ve gazetenin çıkarılıyor oluşu önemli bir göstergedir.

İşte bütün bu gelişmeler ve oluşan dinamikler aynı zamanda Osmanlı'nın köklü sorunları ve sürece hükmeden kapitalizm gerçeği ve ulusal bağımsızlık arayışları 19. yüzyılın karakterini biçimlendiriyordu. 1977-88 (93 Harbi) Osmanlı-Rus Savaşı sonrası imzalanan Berlin Anlaşması'yla (1878) Osmanlı İmparatorluğu köklü değişimler geçirir. Toprak ve nüfus yapısı değişir. 1876'da Romanya ve Karadağ, 1878'de Sırbistan ve Bosna bağımsızlığını ilan ederken aynı tarihte Bulgaristan özerlik elde eder. Ulusal uyanışlar, ulusal devletlerin oluşumu Osmanlı'nın toprak yitirmesi olarak sonuçlanıyordu.

Ayrıca 1878 Berlin Anlaşması'yla Osmanlı'nın yapması gereken reformlar uluslararası bir mesele haline getiriliyordu. Emperyalist-kapitalist güçlerin Osmanlı üzerindeki sömürgeci emelleri siyasal içerikler kazanarak daha da güçleniyordu. Bu da Hıristiyan topluluklar üzerindeki Batı etkisine daha geniş alanların açılması anlamına geliyordu.

Elbette ki bu süreçte Osmanlı'nın olumsuz gidişatının önüne geçilmesini ve modernleşme yönündeki değişimlerle İslami politik geleneğin yeniden hâkim kılınmasını isteyen aydınlar da görünür hale geliyordu. "Genç Osmanlılar" ya da "Jön Türkler" gibi yeni fikirlerle öne çıkanlar uluslaşma ve ulus devletler gerçeğinin ideolojik, felsefi, politik referanslarını görüyor ve zamana uyumlu araçlar öne sürüyorlardı. 1876'da Meşrutiyet'in

ilan edilmesiyle oluşan iklimin Osmanlı coğrafyasının bütününe yayılması ve kalıcılılaşması, süregelen topraksal kopuşun ve parçalanmanın durdurulması olarak da görülüyordu. Ama 2. Abdulhamit, Meşrutiyet'i çok kısa sürede boşa çıkararak sürece geleneksel çizgi doğrultusunda müdahale etmeyi tercih edince, Osmanlı toplumları açısından iklim başka bir biçime evrilir.

Bu süreçte “Osmanlıcılık” fikri benimsenir. “Vatan” kavramı üzerinden bütün farklılıkları kapsayacak bu söylemle birleştirici, bütünleştirici politikalar oluşturulmak istenir. Milletler ayrımı ortadan kaldırılarak ve din-mezhep farkı gözetilmeyerek bütün herkesin Osmanlı kimliği altında bütünleşmesi şeklinde idealize bir fikir olarak olgunlaştırılmak isteniyordu Osmanlıcılık akımında. İmparatorluğun dağılmasının engellenmesi ve mevcut bütünlüğün korunmasını amaçlayan bu akımla aynı zamanda isyanlar şeklinde her bir yandan gelişen-güçlenen milliyetçilik dalgası da kırılmak isteniyordu. Osmanlı kimliği ile diğer etnik ve dini topluluklar gerçeğinin görünürlüğü belirsizleştirilerek, milletler temelindeki uyanış dinamikleri zayıflatılacaktı. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarları için tehdit niteliğinde görünen düşüncelerin gelişmesi ve yayılması engellenecekti. Esasen “Osmanlıcılık” fikriyle etnik duyguların üzeri örtülmek isteniyordu. Arzulanan amaç bu idi. Yani milliyetçilik fikirlerinin önünü alarak milliyetçi hareketlerin doğuşunu engellemek, Osmanlı'nın toprak kaybetmesini önlemek ve Osmanlı'nın iyileştirilip, dağılmasına mani olmak...

Bunlar görünürdeki politik amaçlardı. Ama Osmanlıcılık düşüncesinin arka planında, egemen etnik kimliğin yani ulusun milliyetçilik ideolojisi yatıyordu. Taner Akçam'ın “ 19. yüzyılda oluşmaya başlayan Osmanlı muhalefet hareketinde ve daha sonraki Jön Türkler'de İmparatorluktaki Türk egemenliği tartışılması dahi gereksiz olan son derece doğal bir durumdur. Ve ancak Türklerin egemenliğinin kabulü koşuluyla diğer ulus-

lara yaşam alanları tanınacaktı. Henüz Türkçülüğün ortada olmadığı, Osmanlıcılık, İslamcılık gibi düşüncelerin egemen olduğu dönemlerde bile, bu düşünceyi savunanlar, bu düşünce ile Türk egemenliğini kastettiklerini hiçbir yanlış anlamaya yer bırakmayacak bir biçimde tekrar etmişlerdi..." (Tekin, 2011: 17) şeklindeki isabetli vurgusu önemlidir. Osmanlıcılık söylemi, esasen, zamana egemen olan ve toplumsal alt-üst oluşlarla yeniden yapılanmalara giden yolu açan ekonomik, sosyal, siyasal, ideolojik ve kültürel dinamiklerin büyüttüğü hareketlilik karşısında dalgakıran olmaktı. Bu da ancak ve ancak egemen ulusun diğer etnik gruplar üzerindeki hâkimiyetinin öncelenmesi ve korunmasıyla mümkün görünüyordu.

Neticede ne Osmanlıcılık fikri ne de "İslami Birlik" düşüncesi olarak, özellikle 2. Abdülhamit tarafından savunulan İslamcılık fikri Osmanlı'nın parçalanmasının ve dağılmasının seyrini değiştirmeye yetti. Çünkü her iki akımın özünde Türkçü-milliyetçi ve aynı zamanda İslam dininin egemenlik anlayışları yatmaktaydı. Dolayısıyla Hıristiyan, Yahudi, Ezidi, Alevi, Nusayri ve hatta Müslüman Araplar ya da daha başka inanç ve etnik gruptan herkes bu düşünce akımlarıyla nelerin amaçlandığını az çok biliyordu. Bu akımlar Osmanlı sınırları dahilindeki farklılıkları bir arada tutabilecek niteliklere sahip değildi. Aksine egemen ulus kimliğini olgunlaştırarak Türkçülük fikrinin ideolojik alt yapısını şekillendiren akımlardı. Zaten zamanın seyri de bu gerçeği teyit eder niteliktedir.

19. yüzyılın Osmanlı İmparatorluğu açısından diğer bir yanı da yitirilen topraklarla birlikte yaşanan nüfus hareketliliğidir. Bu hareketlilik ağırlıklı olarak kaybedilen savaşlar neticesinde dışarıdan içeriye doğru Müslüman nüfus göçü şeklinde yaşanır. İç göçler şeklinde Osmanlı egemenlerinin müdahalesiyle gerçekleşen nüfus hareketlilikleri de söz konusudur. Nüfus hareketliliği Osmanlı'nın demografik yapısını değiştirir. Müslüman

nüfus yoğunluğu artış gösterir. Göçler ya da iskan politikalarıyla gerçekleştirilen yerleştirmeler aynı zamanda düşünsel bazda etkileşimlere de vesile olur. Türk milliyetçiliğini uyaran bir etki yaratır bu nüfus hareketliliği. Bu birikim zamanla Osmanlı egemenlerinin atacağı adımlar için de politik-ideolojik rezerv olarak görülüp değerlendirilecektir. Nüfus hareketliliğine dair Fuat Dündar'ın verdiği bilgiler özet niteliğindedir. *1789-1800 yılları arası 500.000 Tatar, Osmanlı topraklarına göçtü. 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından imzalanan Edirne Anlaşması sonrası gerçekleşen Kırım göçü Anapa ve Poti Ruslara bırakılınca başladı. Üçüncü yoğun göç 1860-64 yılları arasında gelen 400.000 Kırım Tatar göçüydü. Tatar göçmenleri toplamda (1783-1922 arası) 1.8 milyona erişiyordu. 1859-1878 yılına kadar Kafkasyalı 2 milyon göçmenin ancak 1.5 milyonu Osmanlı topraklarına vardı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Balkanlar'dan Anadolu'ya tekrar yoğun göçler oldu. Balkanlar'dan 1.5 milyon kişi göç ederken yollarda 300 bin kişi öldü...*" (Dündar, 2007: 56) Bunlar, yüzyıldaki Osmanlı nüfusu ile kıyaslandığında önemli rakamlardır.

Bu süreçte iç göçler, daha doğrusu zorunlu göçe tabi tutulma, yani sürgünler ise öncelikle Kürtlere uygulanır. 19. yüzyılın ortalarına doğru ve son çeyreğinde yaşanan Kürt isyanları ve Osmanlı'nın da birkaç yüzyıldır süregelen Kürtlerin görece "özerk" statüsüne müdahale ederek, Kürtler üzerinde Osmanlı otoritesini yeniden tesis etme isteği sonucu, yüz binlerce Kürt iç ve batı bölgelere sürgün edilir. Boşalan yerlere de dışarıdan gelen Çerkes, Tatar, Boşnak, Gürcü, Arnavut vd. topluluklar yerleştirilir. Gerek dışarıdan içeriye göçler gerekse de içeriden dayatılan göç, sürgün ve tehcir şeklindeki uygulamalar Osmanlı'nın geleneksel devlet politikasına dönüşerek toplulukların yaşamları altüst edildi.

Sonuç olarak, 19. yüzyılın en temel dinamikleri Osmanlı

İmparatorluğu'nu ekonomik, sosyal, siyasal, idari ve ideolojik argümanlar boyutuyla etkiledi, değişime zorladı ve yeni sorunlar yüklenmesine neden oldu. "Tanzimat dönemi" olarak adlandırılan ve sosyal-ekonomik politikalarla bazı reformlar ön gören süreç kağıt üzerinde ifade edilenlerin gerisinde kalınca, zamana yön veren politikalar egemenliğini sürdürdü. Osmanlı, toprak kaybetti. Hıristiyan topluluklar uluslaşma yönüne girdi, bazıları ulus devletlerini kurdular. Osmanlı sınırları dahilinde yer almaya devam edenler de bu gelişmelerden etkilenerek kendi dinamiklerini oluşturmaya başladılar. Belirli bölgelerdeki Hıristiyan nüfus yoğunluğu ve ulusçu eğilimlerin güçlenmesi Osmanlı egemenlerini yeni arayışlara zorlasa da, Osmanlı içinde 19. yüzyıla damga vuran ulusçu, milliyetçi fikirler taban oluşturarak geliyordu. Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi akımlar 19. yüzyıla hükmeden iklimin ürünleriydi. Yine Batılı güçlerin Osmanlı üzerindeki ekonomik-siyasi etkisini ve gücünü artırmasıyla Hıristiyan topluluklarla ilişkilendirme imkanları çeşitlenir ve bu toplulukların 19. yüzyıla egemen olan fikirlerle tanışmalar sağlanır. Osmanlı İmparatorluğu ile Hıristiyan ve Yahudi topluluklar açısından yüzlerce yıla yayılan geleneksel idari-sosyal ve ekonomik politikaların ilerlemekte olan sürece yanıt olmayacağı da fiilen açığa çıkıyordu. Kapitalizmin ve ulus devletler zamanının önüne geçebilmesi artık zordu. Değişim, dönüşüm ve yeniden yapılanmalar radikal biçimde yaşanmaktaydı.

19. yüzyıl, Batılı emperyalist-kapitalist devletlerin ekonomik-sosyal-siyasal ve askeri yönlerini şekillendiren sömürgeci politikalarını etkiledi. Yeni pazar arayışları ve yayılmacı politikalar için Osmanlı gibi çok uluslu imparatorluklar potansiyel sömürü alanları olarak öne çıkıyordu. 18. ve 19. yüzyılda Fransa ve İngiltere gibi ülkeler Osmanlı üzerinde etkili iken, kapitalist gelişim sürecine sonradan dahil olan ama hızla geli-

şen Almanya, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ekonomik-siyasi ve askeri ilişkiler bazında Osmanlı'yı etkisine almayı başararak İngiltere ve Fransa'nın yerini aldı. Almanya emperyalist politikaları çerçevesinde özellikle İngiltere'nin etkinlik alanlarına yöneldi. Irak ve Bakü petrollerinin kokusu emperyalist pazar dalaşını körüklüyordu. Almanya hem İngiltere'nin hem de Rusya'nın yayılmacılığını durdurmaya odaklanmıştı. İngilizler, Mısır ve Kıbrıs'ı almış ve Ortadoğu'da etkin durumunu geliştirmişti. Fransızlar Suriye'de, İtalyanlar Kuzey Afrika'da nüfus alanları peşindeydiler. Ruslar da Balkanlar'a ve Kafkasya'ya yönelmişler ve Pan-Slavizm akımıyla ulusçuluk rüzgarını güçlendirerek Osmanlı'nın toprak yitirmesinin yolunu açıyordu. Almanya, Osmanlı'nın zayıflıklarını çok iyi analiz etmişti. 1880'lere gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak kaybı büyüktü. Romanya, Sırbistan, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Yunanistan, Teselya, Kıbrıs ve Kafkas kıyıları yitirilmişti. Bu kayıplar Osmanlı'nın bütün topraklarının üçte birine karşılık geliyordu ve nüfus olarak % 20'ler civarına denk düşüyordu. Ekonomi ise çöküş halindeydi ve aşırı borçlanma ve mali politikasızlık, durumu daha da derinleştiriyordu. Osmanlı parası tarihinin en büyük değer kaybını yaşıyordu. Avrupa endüstrisi, sanayi üretimi ve sermayesi durmaksızın gelişiyor ve gücünü artırıyor. Bu da Osmanlı'yı daha geniş pazar alanına dönüştürüyor ve ithalata dayalı bağımlılık ilkesinin sarmalında, bunalımlarını süreklileştiriyordu.

Alman yayılmacılığı açısından Osmanlı'nın bu görünümü bir fırsattı. O yüzden Anadolu'ya yöneldiler. Diplomatlarıyla, misyonerleriyle, subaylarıyla, rahipleriyle, doktorlarıyla, öğretmenleriyle, tüccarlarıyla, teknisyenleriyle adeta seferber oldular. Demiryollarının yapımı, bankaların açılması, diğer Batılı emperyalistlerin elindeki ticari şirketlerin alınması, Osmanlı ordusunun eğitiminden donanımına kadar daha birçok alanda

gözle görülür boyutlarda Alman nüfuzu gelişti. Almanlar için İngiltere ve Fransa ile yüzlerce yıldır ekonomik, ticari, sosyal ilişkileri olan Hıristiyan topluluklar özellikle Rumlar ve Ermeniler artık birer sorun haline geldi. Çünkü Almanlar diğer emperyalist-kapitalist ülkelerin Osmanlı üzerindeki gücünü ve etkisini kırmak için yerel Müslüman topluluklara yönelmişlerdi. Dönemin padişahı 2. Abdülhamid de Osmanlı'nın olumsuz gidişatını Pan-İslamizm düşüncesinin toplumda hakim hale getirilmesiyle engellenebileceğine inanıyordu. Pan-İslamizm söylemleri Alman yayılmacılığıyla da örtüşüyordu. Çünkü Almanlar Müslüman toplulukları, ilişkilerinin odağına almışlardı. İşte bu kesişme Osmanlı-Alman ittifakını kökleştirirken, Osmanlı sınırlarında yaşayan Hıristiyan topluluklar açısından da çok yeni sorunlar demektir. Çünkü Almanya özellikle ekonomik etkinlikleriyle öne çıkan bu toplulukların İngiltere ve Fransa ile ilişkilerinden rahatsızdı ve her ne pahasına olursa olsun bu durumun radikal biçimde tasfiyesinden yanaydı. Nitekim bu tasfiyeye giden sürecin ideolojik-politik ve pratik alt yapısı da yavaş yavaş olgunlaştırılıyordu.

Ölümcül sona giden sürecin ilk işaretleri (1894 -1896)

19. yüzyılın dinamikleri, kimi çelişkileri keskinleştirirken sürecin özellikleriyle harmanlanan daha başka çelişkilerin olgunlaşmasına da vesile olur. Öne çıkan dinamiklere değinmek gerekirse; emperyalist-kapitalist devletlerin sömürgeci, yayılmacı emellerini gerçekleştirmek için yeni pazar alanları ya da nüfuz bölgeleri edinme arayışının hız kazanması; ulus devletler olgusunun güçlenmesiyle gelişen milliyetçilik ideolojisi ve ulusal bağımsızlıkçı isyanların yaygınlaşması; etnik çeşitliliğe sahip imparatorlukların ise potansiyel etki alanları olarak öne çıkması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun da içten içe kaynayan çelişkileriyle, çatışmalarla birlikte çıkarlar odağı haline gelmiş

olması. Bu ana zemin üzerinde kısa sürede sayısız çelişki yaşam bulur, derinleşir ve keskinlik kazanmaya başlar. Osmanlı'nın sınırları dahilindeki her yerde gerilim, bunalım, çatışma, ayrışma, kopuşma yani genel bir ifadeyle kaos egemen hale gelir. Bu kaotik ortamdan çıkış arayışları da radikal pratik adımları esas alan yönelimlerle gerçekleşir.

Osmanlı İmparatorluğu açısından 19. yüzyıl, 20. yüzyılın başlarında şekillenecek ortam ve dinamiklerin her yönüyle olgunlaşması demektir. Bu durum sadece Hıristiyan ya da diğer inançlardan halklar için geçerli değildi. Müslüman toplulukların geleceğini de doğrudan etkileyecekti. Coğrafyanın kadim halklarından Kürtler, tartışmasız en önemli kesimdi. Zaten Osmanlı yönetimiyle kurulmuş olan ilişkiler 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren bozulmaya başlamış ve yüzlerce yıl süren kısmi ayrıcalıklı konumlarını yitirmişlerdi. 16. yüzyılın başında Yavuz Sultan Selim'in padişahlığı sırasında Safavi Devleti'ne karşı savaşta Kürtlerin Osmanlı'dan yana saf tutmasıyla başlayan süreç Kürtlere belirli imtiyazlar getirir. Kürt beylikleri, emirlikleri özerk bir statüyle Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişkilendirilir. 1840'lara gelindiğinde bu yarı bağımsız ya da özerk statü 19. yüzyılın genel atmosferinin de etkisiyle daha farklı siyasal-idari arayışlar eşliğinde değişime uğrar. 1842'deki Bedirhan Bey Ayaklanması mevcut statünün değişmesini hızlandırır. Yunanistan'ın bağımsızlığı, Mısır'ın genişçe özerk bir statü kazanması Kürt emirlerini, beylerini teşvik etmekle birlikte farklı arayışlara yönlendirir. Bedirhan da topraklarını genişleterek, "bağımsız" bir yönetime kavuşmak için harekete geçer. Bu amaç için birçok Kürt liderini birleştirmeyi başarır. Cizre'yi başkent ilan eder. Kendi adına para bastırır, toprak dağıtır, daha az vergi alır vs. Bu isyanda gelişen Kürt ulusal bilincinin uyanışı Osmanlı'nın ağırlaşan vergi politikaları, ekonomik-siyasi-idari baskıları, bölgedeki dengelerin bozul-

ması ve Osmanlı'nın 300 yıllık statüyü tasfiye etme isteği gibi nedenler önemli rol oynar. Bedirhan İsyanı'na bir kısım Asur kökenli Hıristiyan aşiretler de destek verir, içinde yer alır. İsyanına destek vermeyenler ise Bedirhan'ın katliamına maruz kalır. 10 bin Nasturi, Bedirhan tarafından vahşi biçimde katledilir. Bu katliamın duyulması üzerine Batılı güçler Osmanlı'ya baskı uygular ve Bedirhan İsyanı 1847'de bastırılır. Bu isyanın bastırılması sonrasında Kürt beylikleri dağıtılır, özerk statü kaldırılır ve Kürdistan coğrafyasında Osmanlı otoritesi yeniden tesis edilir. Bu süreçte binlerce Kürt kırımdan geçirilir ve zorunlu göçe tabi tutulur. Dağıtılan Beyliklerin yerine dini liderler öne çıkartılır. Kürt dini liderleri, şeyhleri Kürt coğrafyasının yeni siyasi figürleri olarak devrededir artık.

Dini şeyhler zamanla çok etkin birer siyasi otorite haline geldiklerinden bölgedeki gelişmelerin odağında yer alırlar. İşte bu liderlerden birisi de Şeyh Ubeydullah'tır. 1880'lerde Şeyh Ubeydullah Osmanlı ve İran Kürtlerini birleştirerek dini motifleri ağır basan bağımsız bir Kürdistan kurma girişiminde bulunur. Hatta İran topraklarının batı bölümünü istila ederek nüfuz alanını bile genişletir. Ama İran ile Osmanlı'nın işbirliği sonucu bu isyan bastırılır. Şeyh de sürgüne gönderilir. Kürt aşiretleri bir kez daha dağıtıldığından yaşanmış deneyimler, birikime dönüşme imkanı bulamaz.

Bedirhan İsyanı'nda olduğu gibi Şeyh Ubeydullah İsyanı sürecinde de bölgedeki Hıristiyan topluluklara büyük zarar verilir. Özellikle Hıristiyan köylerin yağmalanması adeta bir yıkım boyutunda gerçekleşir. Hıristiyan halklar bir kez daha Kürt saldırganlığı sonucu büyük yıkımlara maruz kalır. Bu durum Osmanlı egemenlerince de kabul görür ve desteklenir. Kürt dini liderleri üzerinden bölgedeki Hıristiyan topluluklar baskı altına alınırken dolaylı da olsa Osmanlı'nın politikaları hayata geçirilmektedir.

16. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı egemenleri Kürtlere tanıdıkları imtiyazlar doğrultusunda, bölgedeki Hıristiyan toplulukları Kürtlerin yağmacı, talancı ve baskıcı uygulamalarına kurban etmişlerdi. Bölgedeki Ermeniler, Süryaniler, Nasuturiler, Kildaniler ve Yakubiler, Kürtlerle iç içe yaşamalarına rağmen Osmanlı'nın kılıcı misali bir dayanakla güçlenen Kürtlere açık birer hedef haline getirilmişlerdir. Kürtler de en basit taleplerle Osmanlı'ya başkaldırdıklarında kanlı ve vahşi yöntemlerle karşılık bulmalarına rağmen, kendi öz dinamiklerini oluşturamama zayıflığıyla Hıristiyan halklara düşman kesilirler. Osmanlı'nın özel politikalarının devreye girmesiyle de bu düşmanlık her fırsatta binlerce Hıristiyan'ın ölümüyle sonuçlanacak şekilde yaşatılır ve büyütülür.

Bu gelişmelerin en önemlisi Hamidiye Alayları'dır. 2. Abdülhamid'in 1891'de büyük bir gayretle ve hevesle oluşturduğu Hamidiye Alayları, Mezopotamya'nın Hıristiyan halklar başta olmak üzere Ezidilerden Alevi Kürt aşiretlerine kadar birçok kesimi şoursuzca emellerine kurban etti. Hamidiye Alayları gerçeği dönemin Osmanlı egemen sınıflarının 20. yüzyıla dair emellerini nasıl gerçekleştireceklerini açıkça ortaya koyan bir gelişmedir.

Osmanlı egemenlerinin artık toprak kaybına ve bu amaca yakın hiçbir pratik yönelime tahammülü yoktu. Dolayısıyla otoritenin, denetimin zayıf olduğu, aynı zamanda bağımsızlık, özerklik gibi modern milliyetçi taleplere potansiyel bölgelere yeni güç odakları üzerinden müdahale ederek denetim altına almak istiyorlardı. Hamidiye Alayları görünürde sınır bölgesindeki Rusya ve İran tehdidine karşı oluşturulmuş olsa da esas amaç, hedef ve pratik süreç bambaşkaydı. İç hedeflere odaklanmış amaçlarıyla öne çıkan bir çeşit iktidar misyonluğudur Hamidiye Alayları. Çoklu amaçların iç içe geçirildiği özel bir örgütlenmedir.

Hamidiye Alayları, Kürt Sünni ve Şafî aşiretlerinden oluşturulur. Resmi amaç, Rus işgaline karşı önlemdir. Doğu illerindeki Sünni Hanefî egemenliğini, otoritesini güçlendirmek ve diğer inanç gruplarını da çeşitli yollarla bu mezhebe döndürmek gibi hedefler de söz konusudur. Ama esas amaç Kürtleri kendi içinde parçalamak, birbirine düşman etmek ve böylece iç birliklerini baltalamaktır. Bedirhan Bey ve Şeyh Ubeydullah isyanlarıyla oluşmuş Kürt milliyetçi uyanışın yeniden gerçekleşmemesi için olası potansiyeli çürütmek, yozlaştırmak ve böylece Kürt tehlikesini bertaraf etmek; aynı zamanda Kürt aşiretlerini zayıf düşürmek ve Osmanlı'nın denetimine tabi kılmak gibi amaçlar da gerçekleştirilecekti. Hamidiye Alayları gerçeği, geri planda Kürtlerin bütünü açısından böylesine hedefleri içerse de Osmanlı'nın oyunları bunlarla sınırlı değildi. Din ve milliyet düşmanlığı bölgedeki bütün halklar için körükleniyordu. Özellikle daha bilinçli, nüfus olarak daha yoğun ve belirli bölgelerde örgütlenme imkanı da bulabilmiş Ermeniler gibi kadim halkların her türden demokratik taleplerinin ezilmesi, etnik temelli başkaldırıların önlenmesi, bastırılması ve yola getirilmesi şeklindeki dini ve milli düşmanlığı tetikleyen amaçlar öne çıkartılıyordu. Bunların gerçekleştirilmesi için de Hamidiye Alayları'na çeşitli imtiyazlar ve ucu açık yetkiler tanınıyordu.

Bu kapsamda; askeri olarak gerekli teçhizatla donatılırlar, düzenli askerlik yükümlülüğünden ve vergiden muaf tutulurlar, kendilerine çeşitli memurluklar verilir, özel yetkilerle konumlandırılırlar, gerekirse vergi toplamak ya da bu amaçla baskı yapmak gibi, yine özel hukuka tabi tutulurlar, kimi icraatlarından dolayı cezai bir soruşturmanın yapılmayabileceğine dair teminat verilir, eğitim olanaklarından yararlanmaları bizzat sağlanır vs. Böylesine özel muamele eşliğinde onlarca alay oluşturulur. Ermeni, Süryani, Nasturi, Kildani, Ezidi, Alevi

Kürtler gibi ümmet dışı kabul edilen halklar Hamidiye Alayları'nın hedef kitesidir. Öyle ki Ezidi aşiretlere bile din değiştirmeleri ve Hamidiye Alayları'na dahil olmaları yönünde yoğun baskı yapılır. Keza Alevi Kürtler de benzer bir baskının öznesi olur.

Hamidiye Alayları'nın özellikle Mezopotamya'nın kuzey iç bölgelerinde yaşamakta olan kadim halkları hedefe oturtması şeklinde bir amaçla oluşturulması Osmanlı egemen sınıflarının kendilerini kuşatan zamanın dinamiklerine karşı koyabilme politikasının ne olacağına ya da nasıl hayat bulacağına dair en belirgin gelişmelerden birisidir. Tanzimat dönemiyle filizlenen siyasal-sosyal ortam, ilişkiler, beklentiler, arayışlar ve yönelimler ancak böylesine despotik, şuarsuz ve düşmanlıkta sınır tanımayan özel oluşumların varlığıyla ve yaratacağı iklimle ortadan kaldırılabılır, etkisizleştirilebilir ve tasfiye edilebilirdi. Kadim halkların binlerce yıldır bir arada ve iç içe yaşamaları ancak ve ancak böylesine bir yapılanmanın dizginsiz saldırganlığıyla parçalanabilir, düşmanlıklar beslenip büyütülebilir ve kadim halklar coğrafyasının tarihi dokusu bozulabilirdi. Nitekim daha sonra yaşananlar her şeyi anlaşıp kılacak niteliktedir.

Osmanlı'nın gelecek kaygısı büyüktü. Kaygılarını gidermek için tercih ettiği yol ise bir o kadar yıkıcı, parçalayıcı ve ölümcüldü. Artık kanlı katliamlar çözüm yolu ve çare olarak görülüyordu. 1894-1896 yıllarında Ermenilere yönelik gerçekleştirilen katliamlar serisi, sonrasında yaşanacakların bir çeşit provası niteliğindedir.

1894 Sason "Ayaklanması"yla Mezopotamya'nın bağrında yaşanacak katliamların fitili ateşlenmiş olur. Sason, ağırlıklı olarak Ermenilerden ve Kürtlerden oluşan ama Asur kökenli önemli bir nüfusu da barındıran köklü bir yerleşim birimidir. Buradaki Hıristiyan halklar özellikle de Ermeniler hem Osmanlı'nın ağır vergi yükünden kaynaklanan baskılara hem de Kürt

aşiretlerine ödenen vergilere ve çeşitli amaçlarla gerçekleştirilen Kürt saldırılarına karşı tepki biriktirmekteydi. Bu çifte vergi sistemi ve Kürt saldırıları Sason'un Hıristiyan halkını derinden sarsıyor ve yaşamlarını daha da güçleştiriyordu. Ve belirlenen vergi tutarı her geçen gün artırılarak ağırlaştırılıyordu. 1894 yılında Ermeniler vergi ödemeyi reddederler. Bunun üzerine Osmanlı yerel idarecileri zaten potansiyel olan, başta Kürtler olmak üzere bölge Müslümanlarını Ermenilere karşı kışkırtırlar. Ermenilerin sınırlı bir alanda vuku bulan haklı çıkışlarına dönemin etkin örgütlerinden Hınçak'ın da kısmi desteğinin abartılı biçimde işlenmesiyle Osmanlı yerel zorbaları başta olmak üzere topyekun Osmanlı egemenleri durumu bir ayaklanma olarak adlandırırılar. Böylece kanlı müdahaleleri için aradıkları ortamı, ellerine geçen fırsatı daha da genişleterek olgunlaştırırılar. 1894-96 aralığında birçok bölgeye yayılan katliam serisi başlar.

Osmanlı sultanı 2. Abdülhamid'in emri üzerine Osmanlı ordusu ve Kürt çetelerinden oluşan güçler, amansız saldırılara girişirler. Din düşmanlığının alenen körüklenmesi ve "gavur asiler" in katledilmesi olarak kışkırtıcı bir ajitasyonla bölge Müslümanlarınca adeta kutsal bir görevin ifası gibi görülen katliam, yakma-yıkma, yağma-talan ve göç etmeler başlar. Camilerde bu yönlü vaaz verilir ve halk dolduruluşa getirilerek Hıristiyan toplulukların üzerine salınır. On binlerce Ermeni katledilir. Cesetleri yakılır, çukurlara doldurulur. Sadece Sason'da 40 köy tamamen yakılır, yıkılır ve Ermenilerden arındırılır. Katliamlarla birlikte binlerce yılın birikimi yok edilir; mal, mülk yağmalanır. Bölge Kürtleri arazi ve mülklere el koyarlar. Katliamlar sırasında yaşananlar ise herhangi bir öldürme emelinin ötesinde vahşilikler içermesi bakımından hem tüyler ürperticidir hem de beslenen düşmanlığın derinliğini yansıtması bakımından çarpıcıdır. Ermeni soykırımını araştırmacısı Vahakn N.

Dadrian'ın verdiği bilgiler şöyledir; “Sason Katliamı modern Osmanlı tarihinde barış zamanında gerçekleştirilen ve herhangi bir dış savaşla ilgisi bulunmayan Ermenileri hedef alan örgütlü kitlesel cinayetin ilk örneğiydi. 24 gün sürmüştü (18 Ağustos-10 Eylül 1894). Zulmün yaşanmasından birkaç hafta sonra, olay yerinde bir araştırma imkanı bulan İngiliz Konsolos Muavini Cecil M. Hollard, ayrıntılı bir rapor yazmıştı. Buna göre ‘yaklaşık yirmi beş köyün büyük çoğunluğu yok edilmişti. Bazı köyler bu ülke ortalamasından çok büyüktü.’ Sırf Bitlis’ten intikal eden müfrezeler ‘evleri içindekilerle birlikte yakmak için kullanılan seksen teneke gazyağı getirmişlerdi’. Özellikle Geligüzan adlı köyde, ‘elleri ayakları bağlanıp, sıraya dizilen pek çok genç erkek, üzerlerine çalı çırpı atılmış ve ateşe verilmişti’ Bunun dışında, ‘en çok kullanılan silah ... süngüydü’. Ama ana kuvvetlere bağlı askerlerin ‘hamile kadınların karınları yarıp, bebekleri parça parça doğradıkları gibi pek çok iğrenç barbarlıklardan da söz ediliyordu...’ Başka bir yerde ‘altmış kadar genç kadın ve kız bir kiliseye kapatılmış, askerlere dilediklerini yapmaları ve sonra da öldürmeleri emredilmiş, onlar da bu emri yerine getirmişlerdi.” (Dadrian, 2008: 184-185) Benzeri saldırınlıklar hızlı bir şekilde bölgeye yayılır.

Sason katliamına tepkiler ilk olarak İstanbul’da gelişir. Ocak 1895’te binlerce Ermeni, Sason katliamını protesto eder. Başkentte böylesine bir gösterinin yaşanması Osmanlı egemenlerinin pervasızca saldırılara yönelmesine bahane olur. Kanlı bir şekilde müdahale edilir. Yine 19 Eylül-1 Ekim 1895 tarihleri arasında Armenekan adlı Ermeni siyasi partinin desteğiyle Hınçak Partisi İstanbul’da bir başka protesto gösterisi düzenler. Sason katliamını kınamak, Ermenilerin yaşadıkları güçlülere dikkat çekmek ve Osmanlı yönetiminin tavrını protesto etmeyi amaçlayan bir gösteridir. Özellikle taşrada yaşayan Ermenilerin sorunları öne çıkartılarak dikkat çekilmek istenir. Fakat gösteri henüz

başlamadan Osmanlı otoriteleri en sert karşılıkla tutumunu belirler. Ermeniler silah ve satırlarla, ucu çivili sopalarla sokaklarda linç edilerek öldürülür. Müslüman halk da devreye sokularak katliam şehrin her bir yanına yayılır. Ermeni mahallelerinde ölüm, yağma ve yıkım kol gezer. Yine 14-26 Ağustos 1896 tarihinde Taşnak Partisi'nce Osmanlı Bankası'na baskın düzenlenir ve bunun üzerine sokaklarda Ermeni kırımına girişilir.

Bir başka gelişme Ekim 1895-Şubat 1896 arasında Maraş Zeytun'da yaşanır. Zeytun kazası önemli bir Ermeni nüfusa sahip büyük bir yerleşim birimidir. Öteden beri her yerde olduğu gibi buradaki Ermeniler de ağır vergi yükü altında eziliyordu. Ödeyemedikleri vergi borçlarını bahane eden Zeytun kaymakamı Ermenilerin borçlarına karşılık mallarına, mülklerine haciz ya da zorla el koymak gibi yollara başvurur. Bunun üzerine Zeytun Ermenileri kendilerini korumak amaçlı savunmaya geçerler. Gerginleşen ilişkiler, yalan propaganda ve potansiyel olarak her daim pusuda bekletilen din düşmanlığı temelinde çatışma ortamı tam da Osmanlı yerel idarecilerinin arzuladığı düzeyde taşınır. Zaten ortada açıkça dillendirilen "Ermenilerin katledileceği" söylemleri, gelişmelerin gidişatını öncesinden belli etmektedir. Neticede Zeytun Ermenileri her şeyi göze alarak mevcut uygulamalara karşı kesin tavır alarak ayaklanır. 1500 kişilik Ermeni direnişçiye karşı Osmanlı Ordusu 8000 kişilik bir kolordu ve 30-35 bin kişilik Kürt, Türk ve Çerkezlerden oluşan çetelerle saldırır. Ermeni direnişi karşısında kayıp veren Osmanlı, direnişi kırmakta kararlı olsa da misyonlar aracılığıyla devreye giren güçlerin arabuluculuk rolleri sonucu isyan sonlandırılır. Kesin rakamlara ulaşılmasa da farklı raporlara göre 10.000 Osmanlı askeri ile 6.000 Ermeni bu isyan sürecinde yaşamlarını yitirirler. Uzlaşma sonrasında Osmanlı yönetimi vergi muafiyetini kabul eder. Ayrıca Zeytun'un idaresinde Ermeni yardımcılarının yer alması gibi bir uy-

gulamaya gidilir. Ermeniler de silahlarını teslim etmeyi kabul ederler. Tabii isyana önderlik edenlerim sürgün edilmesi şartı da yerine getirilen uzlaşma maddeleri arasındadır.

Zeytun Ayaklanması, Kilikya bölgesinde yaşanması olası benzer gelişmelerin önünü alan bir etkiye de neden olur. Ermeni nüfusu açısından yoğunluğu olan bir bölgedir Kilikya. Osmanlı otoriteleri Zeytun'daki direniş ve aldıkları kayıplardan dolayı bölgeye yayılabilecek benzeri olayları kontrolüne alamayacağını görerek geçici de olsa Zeytun'da uzlaşma yolunu seçer.

Zincirleme katliamların önemli bir ayağı da Ermeni nüfusunun en yoğun olduğu Van'da yaşanır. Van, Ermeniler açısından özgünlükleri olan bir yerdir. Buradaki Ermeniler, devrimci Ermeni hareketinin gelişmesine ve belirli unsurlarıyla ulusal bilincin uyanmasına neden olan Ermeni örgütlerinin varlık gösterdiği bir alandır. Hınçak ve Taşnak örgütleri, sosyalist söylemlerle milliyetçi amaçları iç içe geçiren ve Osmanlı egemenliğinin baskılarına, adaletsizliklerine yine Ermenilere çok büyük acılar yaşatan Kürt zulmüne karşılık silahlı direniş de benimseyen ulusal devrimci oluşumlardır. Hınçak (Çan) Partisi 1887'de Avrupa'daki Ermeni diasporası öncülüğünde Cenevre'de kuruldu. Sosyalizmden daha fazla etkilenmiş bir partidir. Zamanla Osmanlı sınırları dâhilinde etkin olmaya başlar. Taşnaksutyun yani Taşnak örgütü ise Ermeni Devrimci Federasyonu olarak 1980'de Tiflis'te kurulur. Zamanla milliyetçi çizgiyi esas alır. Bir diğer parti ise 1885'te kurulan Armenakan'dır. Armenakan Partisi sosyal bir devrim öngörmez, esasen Van ve çevresini merkez alan ulusal talepli bir Ermeni ulusal hareketi olarak konumlanır. İşte bu üç parti, Van merkezinde işbirliğine girerek Ermenilerin kaderlerini belirleyecek süreçlerde "biz de varız" diyebilecek bir konuma ulaşırlar.

Haziran 1896'da Van şehir merkezi başta olmak üzere bütün kırsal alanları da içerisine alan çatışmalar başlar. İlk etapta Hın-

çak-Taşnak ve Armenakan Partilerinin örgütlediği ortak savunma hattının başarılı karşı koyuşuyla saldırılar çok az can kaybıyla savuşturulur. Ama kırsal kesim çok daha kanlı saldırıların hedefi haline gelir. Esas katliamlar taşrada yaşanır. Osmanlı despotizmi her yerde olduğu gibi burada da kendi askeri gücünün yanı sıra yağmacı, talancı, başıbozuk Kürt çetelerini kullanarak saldırganlığını boyutlandırır. Yerel Müslüman halka yönelik camilerde imamların, mollaların, softaların tahrik eden, din düşmanlığını körükleyen, nefret duygularını kışkırtan ve türlü yalan propagandayla kitleleri ajite eden ve Hıristiyan halkalara yönelecek her türden şiddeti din adına meşrulaştıran vaazları, katliamların çok daha korkunç biçimlerde vuku bulmasına neden olur. Kiliselerin yakılması, yıkılması ve yağmalanması gibi dini sembollerin hedef alınması öteden beri Osmanlı zihniyetinin potansiyel olarak her zaman canlı tuttuğu dinsel ayrımcılık ve devamındaki düşmanlıktan kaynaklanmaktadır. Her gerilim anında kullanılmaya hazır bir silah misali işlenmiştir bu potansiyel.

Haziran 1896'da çeşitli girişimlerle Van merkezde etkin olan Ermeni devrimci partileri ve milisler çatışmaların son bulması amaçlı uzlaşmaya ikna edilirler. Ateşkes sağlanır. Silahlarını teslim etmeye razı olan milisler, verilen sözlü "güvencelere" inanarak Rusya sınırına doğru yola koyulurlar. Koyu karanlık zihniyetin aynı anda kırsal bölgeleri yakıp kavururken, silahsızlanmış bu bileşenin geçişine izin vermesi şüphesiz ki olasılık dışıydı. Nitekim öyle de yapılır ve silahsız bu insanlar Hamidiye Alayları ve Osmanlı askerleri tarafından katledilir. Van ve civarında katliama, yağmaya ve yıkıma maruz kalmayan köy bırakılmaz. Diri diri yakılanların; hançerle, baltayla doğrananların, kılıçtan geçirilenlerin, tecavüze uğrayan kadınların ve anne karnında ya da kundakta öldürülen çocukların tam sayısını kimse bilemez. 350 civarında köyün böyle-sine korkunç saldırılarla yakıp yıkıldığı, birçok misyon

raporunda yer alır. Ve Haziran 1896'da Van'da Osmanlı'nın sistematik pogromlarından biri daha gerçekleşmiş olur. 15-20 bin arasında Ermeni katledilir. Açlık, sefalet, hastalık, barınaksızlık ve göçle bu sayının arttığı bir başka gerçektir.

Van, Osmanlı için de önemliydi. Ermeni nüfusunun zayıflatılması ve hemen aynı tarihlerde Van ve civarına Kürt nüfusunun yerleştirilmesi ve böylece Rusya'ya karşı sınır boyunda denge sağlanması gibi amaçlarını belirli ölçülerde gerçekleştirmiş olur.

1894-96 aralığındaki devlet şiddeti, zorbalığı ve katliamları elbette ki Sason, Van, Zeytun, İstanbul gibi yerlerle sınırlı değildir. Despotik Osmanlı egemenliği Ermeni nüfusunun olduğu neredeyse her yerleşim biriminde benzer saldırılar düzenler. Harput'ta 1895'te “ *Harput vilayeti Toplu İstatistiği, ateşe verilen 28.562 evden, 5.530 tecavüz vakasından, 15.179 cebren İslamlaştırma vakasından, 39.234 ölüden söz etmektedir.*” (Kieser; 2010: 287) Urfa genelinde 1895 yılında 8 bin, Eğin'de 2 bin Ermeni öldürülür ve yüzlerce köy yakılır, yıkılır. Benzer katliamlar Trabzon, İzmit, İstanbul, Gümüşhane, Bayburt, Erzurum, Halep, Kayseri, Muş, Bitlis, Sivas, Niksar-Zile, Diyarbakır, Palu, Birecik, Hınıs, Kilis ve daha onlarca kazada, ilçede pervasız biçimlerde gerçekleştirilir.

Osmanlı'nın 1894-96 yıllarında imparatorluk sınırları içerisindeki Ermeni nüfus alanlarında gerçekleştirdiği kırım sonucu 250-300 bin arasında Ermeni katledilir. Bu rakam Türk resmi tarihçilerince kesinlikle reddedilir ve hatta aksi yönde Müslümanların Ermeniler tarafından öldürüldüğü yalanı işlenir. Tüm bu sürece dair V. N. Dadrian şu bilgileri verir; “...*Katliam sahalarına yaptığı iki aylık (Mayıs- Haziran 1896) keşif gezisinin arkasından, Lepsius aşağıdaki verileri derlemiştir. 2500 kasaba ve köy terk edilmiş, 645 kilise ve manastır yıkılmıştı. 559 köyde ve şehirlerde hayatta kalan yüzlerce aileye zorla İs-*

lamiyet kabul ettirilmiştir. Bunların içinde, ölüm tehdidi altında bu şekilde din değiştirmiş olan Erzurum ve Harput vilayetlerinden bin beş yüz Ermeni de vardı. Ayrıca 328 kilise camiye de dönüştürülmüştü. Bunların dışında 508 kilise ve manastır tamamen yağmalanmış, 21 Protestan ve 170 Gregoryan-Apostolik papaz öldürülmüştü... (Dadrian, 2008: 244-245)

1894-96 yıllarında yaşananlar belirli yanlarıyla soykırım özellikleri içermektedir. Bu sürece dair farklı yorum ve değerlendirmeler yapılmaktadır. Yaşananları “pogrom” kavramıyla tariflendirenler de bulunmaktadır. Pogrom kavramı Yidiş diline Rusça’dan girer. Rusça “gromit” yani “yıkma”, “şiddetle yok etmek” fiilinden türeyen ve esasen “organize bir biçimde, ırk veya dini nedeniyle büyük bir gruba karşı işlenen zorbalık veya öldürme” anlamına gelmektedir. 1894–96 aralığında yaşananlar ise bunun çok daha fazlasını içermektedir.

Osmanlı’nın uyguladığı ve gerçekleştirmek istediği herhangi bir zorbalıkla ya da öldürme eylemiyle açıklanamayacak düzeyde farklıdır. En barbar biçimde yüz binler öldürülüp; sayısız insan yaralanır, sakat kalır; kadınlar kaçar ve tecavüzler en korkunç boyutlarda yaşanır; barındıkları her yer yağmalanır, yakılır, yıkılır ve hayatta kalanlar amansız bir yoksunluğa itilir; sürgüne ve göçe zorlanır; açlık, sefalet ve hastalıklar sonu gelmeyen ölümlerin yaşanmasına yol açar; topluluğun inanç değerleri ve sembolleri ortadan kaldırılır; kültürel değerleri yok edilir; mallarına mülklerine el konulur.. vs. İşte bütün bu fillerin şuarsuz biçimde hayata geçirildiği ağır bir tablodan söz ediyoruz. Yaşananlar en iyimser haliyle bir etnik grubun, inanç topluluğunun, kültürün organize ve kapsamlı bir biçimde kırımdan geçirilmesidir, yok edilmesidir. Osmanlı egemen sınıflarının, emelleri doğrultusunda giriştiği ama nihayete erdiremediği bir çeşit soykırım yönelimidir ve gerçekleştirilen boyutuyla da “kısmi soykırımdır.”

Sonuç olarak Osmanlı egemenleri 19. yüzyılın dinamiklerini ve pratikteki etkilerini bütün açıklığıyla görebilmişlerdi. Onlara göre tehlike kapıda değildi artık sınırlar dâhilindeki birçok yerdeydi. Dolayısıyla Tanzimat dönemi reformlarıyla olgunlaştırılmak istenen siyasi ve sosyal ortam dinamikleri tasfiye edilmeliydi. Osmanlı sultanı 2. Abdülhamid, iktidarını güçlendirmek ve Osmanlı'daki olası yeni toprak kaybının önüne geçmek için bu tasfiye sürecini kanlı politikalarla yönetmeyi benimsedi. Osmanlı otoritesini İslamcılık temelinde yeniden tesis etmek ve merkezileştirmenin gereklerini hiçbir kaygıya kapılmadan icra etmek sürecin ana çizgisi ve güzergâhıydı artık. Sınırlar dâhilindeki Hıristiyanlara ve olası devrimci yönelimlere karşı panzehir İslami tepkilerin örgütlenmesi, aktifleştirilmesi ve yönlendirilmesi idi. Halifelik kurumu üzerinden Doğu vilayetindeki Müslüman toplulukların kışkırtılması, tahrik edilmesi ve dinsel unsurlar eşliğinde harekete geçirilmesi ve “padişah buyruğu” kültürünün de etkisiyle devlet gücünü yanlarında hissetmeleri ve din düşmanlığının meşru bir zemine oturtulması ve mevcut çelişkilerin ve gerilimlerin patlaması ile ortam ve koşullar yeterince olgunlaştırılmıştı. Ayrıca Sünni Kürtlerin özel çabalarla ve ele alışlarla padişahın nazarında itibar görmesi ve ayrıcalıklı ilişkiler temelinde yeni bir güç odağı haline getirilmesi bölgesel ya da yerel bazdaki dengelerin Hıristiyan topluluklar açısından olumsuz yönde bozulmasına neden olmuştu. Zaten Osmanlı padişahının en önemli arzularından bir tanesi özellikle Doğu vilayetlerinde Sünni İslam egemenliğini pekiştirmek ve daha etkin hale getirmektir. Kürtler bu amacın gerçekleştirilmesinde en önemli unsurdu. Nihayetinde İslamcılık söylemlerinin Osmanlı despotizminin ana hammaddesi olduğu aşikârdır. Radikalleştirilmiş İslamcı ruhun din adına, padişah adına ve bunlarla meşrulaştırılan kendi bencil, bağınaz çıkarları adına nelere yönelebileceğini 1894-1896 yıl-

larındaki “kısmi soykırım” gerçeği ortaya koymaktadır. Katliamlar sonrasında bölgenin demografik yapısı, sosyal düzeni, ekonomik unsurları ve daha başka dinamikleri değişir ve yeniden biçimlenir.

1894-96 yıllarında yaşananlar Osmanlı egemenlerine iktidar olabilme konusunda yeni fikirler aşılır. Din düşmanlığının potansiyelini de görürler. Ümmet çatısı altındaki Sünni kitlelerin etnik farklılığa bakmaksızın din adına nasıl da yıkıcı bir güç haline geldiklerini ve imparatorluk amaçlarıyla Sünni toplulukların çıkarları kesiştiğinde öteki inanç gruplarına karşı düşmanlıkta nasıl da aynı saflarda tek vücut olarak bütünleştiklerini tecrübe ederek öğrendiler. Kürtler, Çerkesler ve tabii ki milleti hakimenin ana unsuru Türkler katliamlar sürecinde bunu en iyi biçimde ortaya koydular. Hıristiyan topluluklar ve diğer inanç grupları açısından hayatın akışı, yaşanmışlıklarla büyütülen öfkelerin, acıların, düşmanlıkların izini sürecekti artık. Çünkü bağımsızlaşan Hıristiyan halklara yönelik devlet merkezli karşı tepkilerin ümmetin geneline yansiyacak biçimde ve özellikle de din düşmanlığı temelinde işlenmesiyle her an eyleme yönelebilecek türden dini önyargıların büyütülmesi; Hıristiyan toplulukların ekonomik açıdan görece iyi olmalarından dolayı oluşan sosyal-ekonomik statü farklılığı ve bu durumun özellikle yağmacı, çapulcu Kürtler açısından tahrik edici bir unsur olarak görülmesiyle Hıristiyanların mallarına, mülklerine, topraklarına, varlıklara sürekli olarak el koyma düşüncesinin diri olması; misyonerlerin de desteğiyle Hıristiyan toplulukların ayrıcalıklara sahip olmalarının Müslümanlar cephesinde olumsuz düşüncelerin canlı kalmasına vesile olması; İslam Sünni egemenliği temelinde yerel bazla otoritenin tesis edilmesi ve bunun için her yolun meşru görülmesi; Halifelik kurumunun hassasiyetlerinin ümmeti seferber etmede yoğun biçimde kullanılması ve yerel dini liderlerin bu zeminden güç

olarak Müslüman kitleleri çıkarlar sarmalında din adına harekete geçirmesi ve İslamcılık söylemleri çerçevesinde Müslüman toplulukların Osmanlı yönetimiyle merkezi düzeyde yeniden ilişkilendirilmesinin sağlanması gibi etkenler binlerce yılın yerleşik kadim halklarının tepesinde bir tehdit olarak durmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu despotik politikalarla ömrünü uzatmanın yollarını arasa da çöküşün travmasını yine kendi elleriyle yaşayacaktı. Nitekim 20. yüzyılın başlarında Osmanlı iç siyasetindeki gelişmeler çok daha büyük bunalımlara yol açarak olumsuz gidişatı derinleştirecekti.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM:

ÇÖKÜŞE GİDERKEN OSMANLI İÇ

SIYASETİNİN KRİZLERİ VE DİNAMİKLERİ

19. yüzyıl dinamikleriyle şekillenen ekonomik-sosyal ve siyasal gelişmeler 20. yüzyılın başlarındaki bunalımlı Osmanlı İmparatorluğu'nu sarsmaya devam eder. Dönemin Osmanlı padişahı II. Abdülhamid şahsına ve yönetim tarzına eleştiriler temelinde gelişen ve aynı zamanda yeni söylemlerle kendine alan açmak isteyen muhalefet cephesi de yavaş yavaş somutluk kazanmaya başlar. İç siyasetin yönünü ve kısa vadeli hedeflerini etkileyebilecek yeni arayış, beklenti ve dinamikler olgunlaşmaktadır. Osmanlı egemenleri için en önemli nokta, ulusal bilincin gelişmesiyle kendi kaderlerini belirleme amacına odaklanmış olası her türden oluşumu boğmak ve yeni toprak kayıplarının önüne geçebilmektir. 1894-96 yıllarında Ermeni halkına yapılanlar bunların somut göstergesiydi. Ama nafileydi. İçeride dönük bu fetihçi ve despotik tutuma rağmen Balkanlar'da Kuzey Afrika kıyılarında ve Arap Yarımadası'nda gerek emperyalist güçlerin çıkar amaçlı müdahaleleriyle gerekse de kendi iç dinamikleriyle kopuşun koşulları olgunlaşıyordu. Nitekim daha öncesinde yitirilen topraklara ek olarak 1878'de Kıbrıs, Kars-Ardahan-Batum, Niş, Dobruca; 1881'de Tunus; 1882'de Mısır; 1885'te Teselya; 1897'de Girit; 1889'de Sudan; 1901'de Midilli; 1908'de Bulgaristan ve Bosna-Hersek de kaybedilir. Aynı coğrafi bölgeler diğer etnik grupların uyanışıyla benzer amaçlar doğrultusunda içten içe kaynamaya devam eder. 1900'lü yılların başlarına dair adeta bir tarih sunumu

yapan “İmparatorluğun Kalbinde” adlı kitapta Osmanlı paşasının sürece ilişkin durum değerlendirmesi bu açıdan önemlidir. Hilmi Paşa (Dönemin Rumeli ve Balkanlar’daki en yetkili kişisidir) ile Yunanlı gazeteci arasındaki konuşmadan; *“Yüzyıllarca Osmanlılarla birlikte uyum içinde ve Osmanlı yönetiminin engin hoşgörüsü çerçevesinde yaşayıp, sonra da daha önce hemşerileri olan insanlardan bu kadar fazla nefret etme noktasına gelmeleri dikkatimi çekiyor. Fransa’dan size bu kadar erken gelen milliyetçilik, halklar için büyük bir kötülük, şimdi aynı şeyler burada da meydana geliyor. Bu kadar yıl birlikte uyum içinde yaşayan insanlar, şimdi birbirlerini öldürüyorlar. Bay Anagnostakis, siz bir Yunansınız, fakat şimdiye kadar tanıdığım Yunan devleti Yunanlılarından farklı olduğunuz için şunu söylemek istiyorum, Makedonya hakkında konuşurken, buranın tarihsel olarak Yunan, siyasi olarak Türk, konuştuğu dil açısından Bulgar, Selanik’in ise nüfus olarak Yahudi olduğu aklınızda bulunsun...*

Hala Cebelitarık’tan İran’a, Viyana’dan Yemen’e kadar uzanan XVI. yüzyılın en güçlü imparatorluğu olduğumuzu mu sanıyorsunuz? Osmanlı ordusunun iki defa Viyana’ya kadar dayanıp Avrupalıların da panikledikleri o zamanlardaki gibi yenilemez ve savaşmaya muktedir olduğumuzu mu sanıyorsunuz? Servetimizin tükenmez, Sultanımızın sanı altında geçen tüm bölgeleri tam anlamıyla yönettiğini mi sanıyorsunuz?

Bunu söylemeye utanıyorum, fakat biz dostum, uzun yıllardır can çekişiyoruz. Tarihteki ilerleyişimiz bitti. İmparatorlukta üst düzeyde bulunan herkes bunun farkında. Bu herkesin bildiği bir sır. Biçim ve zevahiri hala muhafaza ediyoruz zira diğerlerine hala güç ve iktidar sahibi olduğumuz izlenimini bunlar veriyor. İmparatorluğun içerisinde durumun dönüşmesine neden olacak süreçler şimdiden işlemeye başlamış durumda, içeride giderek daha fazla güç, Sultanın konumunu sorguluyor.

Artık hiçbir şey değiliz! Ordusuz generaller, bakanlıksız bakanlar, unvan almak için sultana dünyanın parasını veren paşalar, düzensiz ordudan askeri geçitler, yalandan madalyalar, şeritler, sırmalar... Entrikalar, yozlaşma, çürüme ve düşüş. Dolmabahçe Sarayı o kadar kötü kokuyor ki, Sultan orayı bırakıp daha küçük bir yer olan Yıldız'a geçti. O bile durumu kontrol edemiyor. Tek yapabildiği gelmekte olan sarsıcı değişiklikleri olabildiğince ertelemek. Atinalı şu generale benziyoruz, sanırım adı Kimona'ydı. Ölmüştü, fakat Atinalılar mücadeleden önce askerlerin morali bozulmasın düşmanlar da cesaretlenmesinler diye saklamaktaydılar. Sultan da şu an aynı şeyi yapıyor.

Tabi ki Büyük Güçler her şeyi biliyor, durumun ne kadar yapmacık ve teatral olduğunun da farkındalar. Londra'da, Paris'te, Berlin'de İmparatorluğun son nefesi İstanbul ve Selanik'te olduğundan çok daha net bir biçimde duyuluyor. Atina, Sofya ve Belgrad'da da aynı netlikte duyulmasına izin verdikleri zaman beklenen sonumuz gelecek. Aralarında bölüşme işini bitirip mevcut yerlerin devrini çıkarlarına en uygun şekilde halledene kadar bizim yaşamamıza izin veriyorlar.” (Gogolos; 2013: 120...123)

Bir Osmanlı paşasının çizdiği bu tablo 20. yüzyılın başlarındaki Osmanlı gerçeğinin artık herkesçe bilinen kaba yansımalarıdır. Ama çok daha fazlasının yaşandığı da bir o kadar açık ve belirgindir. İmparatorluk yapılanması, zamanının politik unsurları karşısında çözülmüyordu. Her açıdan çöküşe giden yola girilmiş ve içeriden dışarıdan bütün dinamikler bu süreci olgunlaştırmaktaydı. Geleneksel Osmanlı düzeninin devamı adına ileri sürülen ya da doğru olarak benimsenen ekonomik-sosyal-askeri ve idari tüm politikalar, tedbirler de çare alamıyordu. Aşınma ve çözülme her fırsatta yeni biçimler olarak yayılıyor ve büyüyordu. Özellikle iç siyaset alanında yeni olu-

şumların sahneye çıkma girişimleri ve bu yönde geleneksel yapıyı farklı politik taleplerle değişime zorlama çabaları imparatorluk bünyesindeki tüm toplulukların yönelimini etkiliyordu. Yerleşik geleneksel kalıplar tartışılıyor ve arayış çeşitlilik kazanıyordu.

Farklı muhalefet grupları çeşitli taleplerle İmparatorluk içinde ve dışında örgütleniyor; cemiyetler, partiler kuruluyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti başta olmak üzere birçok muhalif çevre, grup ya da topluluk Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesi temelinde Osmanlı yönetimine karşı baskı oluşturuyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Meşrutiyet'e giden süreç ve iktidar mücadelesinin keskinleşmesi ve İTC'nin iktidarlaşması gibi politik unsurlar ve gelişmeler 1. Emperyalist Paylaşım Savaşı'na kadarki sürecin esas dinamikleri olarak öne çıkıyordu.

Yine Osmanlı egemen sınıflarının Alman emperyalizmiyle ekonomik ve askeri ilişkiler başta olmak üzere birçok alanda bağımsızlık ilişkileri geliştirmesi ve Almanya ile Osmanlı çıkarlarının kesiştiği zeminde sürece yön verilme çabası mevcut krizlerin, gerilimlerin, çatışmaların ve bunalımların toplulukları derinden sarsması anlamına geliyordu. Alman emperyalizminin genel ve bölgesel hedefleri ve çıkarları Osmanlı bünyesindeki Hıristiyan toplulukların yaşamlarını doğrudan etkileyecek özelliklerdedi. Balkan savaşları sonunda kaybedilen topraklarla birlikte iktidar savaşına tutuşmuş İTC'nin Türkçülük ideolojisiyle içe yönelmesi ve yeni katliamlara, tehcirler ve yağma-talana girişmesi Osmanlı Almanya ilişkisinin aynı amaç ve çıkarlar doğrultusundaki ortaklığının muhtemel pratik yansımaları olarak tekrar tekrar hayat bulacak gelişmelerdi. Bu noktalara biraz daha yakından bakıldığında Osmanlı'nın derinleşen çöküş dinamiklerini ve etkilerini görebilmek mümkündür.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 2. Meşrutiyet ve İTC'nin İktidarlaşması

Osmanlı İmparatorluğu, bünyesinde birbirinden farklı etnik ve inanç gruplarını barındırıyordu. Ulusçuluk eğilimleri zamanla bütün bu topluluklar üzerinde farklı düzeylerde etkiler oluşturmaya başlar. Özellikle ulusçuluk ideolojisiyle bağımsız devletleşme sürecine adım atarak fiilen kopuş yaşayan toplulukların pratik yönelimleri İmparatorluk sınırlarındaki diğer etnik grupları uyandıran ya da harekete geçiren itici bir unsur olur. İşte bu gelişmeler Osmanlı'nın asli unsurları olan Müslüman aydınlarını da harekete geçirir ve arayışa iter. "Jön Türkler" ya da "Yeni Osmanlılar" gibi kimi hareketlerin doğuşu bu arayışların sonucudur. Avrupa merkezli modern burjuva fikirlerden etkilenen Osmanlı aydınları sosyal hareketliliklerden de beslenerek Tanzimat Dönemi yeniliklerini şekillendiriyorlardı. 1860'larda başlayan ve 1876'da 1. Meşrutiyet'in ilanı ile sonuçlanan gelişmelerde bu uyanış ve hareketin fikirsel temelde etkileri olduğunu belirtmek gerekir.

Osmanlı iktidarına karşı içeriden gelişen muhalif hareketlerin filizlenmesinin kökleri "Yeni Osmanlılara" dayanır. İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) de Tanzimat döneminin ürünü bu muhalefet ruhundan beslenen farklı grupların, fikirlerin etkileşimiyle şekillenir. 1880'lerin başlarında özellikle Osmanlı padişahının politik tutumlarını hedef alan eleştirel duruşlar temelinde Mekteb-i Tıbbiye öğrencilerinin bir araya gelerek örgütlenme girişimleriyle İTC'nin oluşum süreci başlar. 1889'da "İttihad-i Osmaniye" (Osmanlı Birliği) adıyla gizli bir cemiyet kurulur. Kurucuları arasında farklı etnik kökenlere mensup öğrenci ve aydınlar yer alır. İbrahim Temo gibi Arnavut ve İshak Sükuti-Abdullah Cevdet gibi Kürt ve Mehmet Reşit gibi Çerkes kökenli şahsiyetlerin kurucular olarak öne çıkması dikkat çekicidir. Cemiyet'in kuruluşuna temel teşkil eden fikir Osmanlı

birliğidir. Yani Osmanlıcılık akımını liberal fikirlerle yeni bir içeriğe ve biçime büründürmek isteyen ve esasen Osmanlı toprak bütünlüğünün korunmasını amaçlayan bir oluşumdur.

Osmanlı padişahı 2. Abdülhamid'in hiçbir şekilde tahammül göstermediği ve taviz vermediği bu oluşumlar kısa sürede takibatlara, kovuşturmalara, baskılara, tutuklamalara ve sürgünlere maruz kalır. Buna rağmen birçok yerde taraftar ve ortam bulabilen bu hareketler, içeride ve dışarıda farklı grup ve oluşumlarla etkileşim halinde varlıklarını korumayı ve sürdürmeyi başarırlar. Paris'te Ahmet Rıza'nın başını çektiği bir başka oluşumla İttihad-i Osmani çevresi Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti adı altında birleşirler. Kısa sürede Avrupa başkentlerinde ve önemli şehirlerde şubeler kurulur. 1902 yılında Paris'te gerçekleştirilen 1. Jön Türk Kongresi'yle birçok muhalif oluşum Osmanlı'nın dağılıp parçalanmasını engellemek, Osmanlı birliğini sağlamak ve ıslahatların yapılması için Osmanlı yönetimine baskı uygulamak gibi fikirler etrafında birleşerek daha güçlü bir muhalefet oluşturmaya çalışırlar. Ermeni, Rum, Arnavut, Arap, Türk, Yahudi, Çerkes ve Kürt kökenlilerle birlikte toplamda farklı kökenlerden 47 Osmanlı uyruğu bu kongreye katılır. Padişahın tahttan indirilmesi, yerine yeni bir padişahın getirilmesi, 76 Anayasası'nın yeniden uygulamaya konulması gibi taleplerde ortaklık sağlansa da fikir ayrılıkları da yaşanır. Bu durum belirli bir süre devam eder.

1906 yılında asker kökenlilerden ve bürokratlardan oluşan daha radikal bir grup Selanik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni kurarlar. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti Paris'teki oluşumla birleşerek 1907 yılından itibaren Osmanlı siyasi ortamında daha fazla yer işgal edecek İTC, isim olarak son halini alır. Selanik İttihatçı yapılanmanın merkezidir. Üst düzey ordu subaylarının katılımı ve katkısıyla bu örgüt kısa zamanda özellikle Balkanlar'daki ordu saflarında genişçe bir destek elde ederek büyü-

meye ve yayılmaya başlar. Bu yayılma, Balkanlar'la sınırlı kalmaz. Ermeni ve Yahudilerin destek ve katılımıyla Anadolu'da örgütlenmeye ve kitleleşmeye yoğunlaşırlar. Ermeni Taşnak örgütüyle kurulan ilişkiler ve Taşnaksutyun örgütünün İttihatçılarla birlikteliği, dönemin siyasal atmosferini yansıtması bakımından dikkate değerdir.

İTC başından itibaren asker, sivil kadrolardan ve bürokratik siyasetçilerden oluşuyordu. Gücünü politikadan değil, siyasetle iç içe geçmiş ordudan alıyordu. İttihatçıların askeri kışlaları üs olarak kullanmaları bu yüzdendi. Halka güvenerek ve halk için politik hedefler belirleyen bir yapılanma değildi. Aksine kitlelere güven duymadıkları açıktı. Çünkü esas amaçları devlet ve devletin geleceği idi. Hürriyet, eşitlik, kardeşlik (hürriyet, muşavat, uhuvet) gibi ajitatif söylemler esas amaca ulaşabilmenin yolunu açabilmek adına dillendirilen popülist vurgulardı. Halka karşı sorumluluk taşımazken aksine bütün kaygıları Osmanlı'nın geleceğine dairdi. Devletin kurulması, kollanması ve devamlılığı itttihatçıların asli görev ve sorumlulukları olarak öne çıkıyordu.

İttihatçı yapılanma 1908'e kadar geleneksel "Jön Türk" düşüncesi olan Osmanlıcılık akımı üzerinde pozisyonunu şekillendirir ve Osmanlı birliğinin güçlendirilmesine dayalı bir "ilerleme" amacı benimser. Ama Osmanlıcılık vurgusunu işlerken Türk etnik kimliğinin hakim olduğu, olması gerektiği düşüncesi ve emeli İttihatçılar açısından tartışmasız bir noktadır. Millet ya da milliyetçilik fikri İttihatçılarda her etnik grupta olduğu gibi yavaş yavaş biçimlenen ve aşamalı gelişen bir unsurdu. Osmanlıcılık ve İslamcılık düşüncelerinin temelinde hakim millet kavramı her zaman dinamik bir biçimde yer alıyordu. "Her milletin bir devleti olmalı" şeklindeki ulusçu fikirler Osmanlı aydınlarını da etkilemişti. İmparatorluk niteliği ve bünyesindeki farklı etnik topluluklardan Müslümanların çok-

luğu Osmanlı aydınlarını geleneksel çizgiye yani devletin be-
 kası önceliğinde politik söylemlere itmiştir. İşte bu pratik-po-
 litik anlayış, İTC için de geçerliydi. Ama belli bir süreliğine...
 Çünkü ulusçu, milliyetçi politikaları hâkim hale getirecek ko-
 şullar olgunlaşıyor ve ulusal öz arayışların siyasallaştığı zaman-
 lar yaşıyordu. Aynı zamanda Osmanlı'nın krizleri, çelişkileri
 ve açmazları derinleşiyor ve çözülmesini hızlandıracak dina-
 mikleri güçleniyordu. İTC bu gidişatın önüne geçebilmek ve
 sürecin asıl yürütücüsü olabilmek adına her yolu meşru gören
 bir oluşum olarak ön plandaydı artık.

İTC gizli bir örgütlenmeydi. Askerlerden ve askeri bürokrasi
 kökenli üst tabakalardan kişilerce kurulduğundan ordu ile iç
 içe geçmiş bir yapılanmaydı. Yani militarist ruha başından iti-
 baren sahipti. Siyasal gücünü de militarizmin en kaba düşün-
 celerine hayat veren ordudan alması İTC'yi komplocu, darbeci
 ve provokatif özellikler başta olmak üzere her türden gerici
 yolu, yöntemi ve yönelimi meşru görebilen taşkın bir yapıya
 dönüştürür. O yüzden fırsat bekleyen değil kendi emellerine
 odaklı fırsatlar yaratan bir örgüt olmuştur. 1908'deki gelişmeler
 ve sonrası süreçte yaşananlar bunun en belirgin göstergeleridir.

23 Temmuz 1908 gecesi Osmanlı padişahı 2. Abdülhamid
 1876'da Kanun-i Esasi'yi yürürlüğe koyduğunu duyurur ve 2.
 Meşrutiyet ilan edilir. 2. Abdülhamid'i buna zorlayan ise şüphe-
 siz ki İttihatçıların etkin olduğu Balkanlar'da ordu gücünü kul-
 lanarak isyan etmeleridir. Manastır, Makedonya ve Selanik gibi
 önemli merkezlerde gelişen ve askeri darbeciliğin çeşitli tonla-
 rını da taşıyan bu kalkışma, 2. Meşrutiyet'in ilanında belirleyi-
 cidir. 2. Meşrutiyet'in ilanı kitle desteğinden yoksun bir sürecin
 ürünüdür. Elbette ki çok önemli ekonomik-sosyal sorunlar mev-
 cuttu ve birçok yerde dağınmık, parçalı, kendiliğinden, kısa süreli
 gösteriler, grevler, işgaller ya da daha farklı biçimlerde gelişen
 toplumsal tepkilerin yansıtıldığı pratikler söz konusuydu. Ağır-

laştırılan vergilere, despotik yerel yöneticilere, düşük ücretle kölevari çalıştırma koşullarına, ödenmeyen ücretlere karşı birçok yerde protestolar, gösteriler düzenleniyordu. Böylesine kitlesel ayaklanmalarda İTC'nin esasen etkisi ve katılımı yoktu. Aksine bu hareketlerin sömürücü, baskıcı ve zorbalıkta sınır tanımayan imparatorluk düzenine ya da yönetimine karşı geliştiğinin farkındaydılar. Osmanlı padişahının zorlamasından dolayı bu gelişmeleri kendi amaçlarını gerçekleştirmede cesaretlendirici unsurlar olarak görürler. Ama daha geniş alanlara yayılmasının önünü açacak herhangi bir yönelimde de bulunmazlar. Çünkü İTC için aslolan imparatorluk ve onun bekasıdır. Güçlü bir halk muhalefetinin gelişmesi ve siyasallaşarak süreklilik kazanması kendileri için de son anlamına gelecekti.

1908'de, 1876 Kanun-i Esasiye denilen anayasa yeniden yürürlüğe kondu, meclis açıldı ve Osmanlıcılık ideali tekrar canlandırıldı. Padişah yine tahtında ve Osmanlı kurumları her şeyiyle eskisi gibi konumlarını korumaktaydı. Özü itibari ile 1876'da 1. Meşrutiyet'i ilan ettiren asker-orta sivil bürokratların idealize etkilerinden farklı bir amaçla ya da politik içerikle Osmanlı iktidar yapısını zorlayan ve köklü değişimlere iten bir gelişme değildi 1908. İktidarın, asker-sivil bürokrasinin güçlenen yeni bir kesimiyle paylaşılması ya da el değiştirmesine gidecek yolun açılması idi. Zaten İttihatçıların 1908 sürecinde Osmanlıcılık idealine meyletmeleri ve 1876'da askıya alınanlara odaklı reform arayışlarında yoğunlaşmaları da bu nedenledir. Çünkü imparatorluğun kurtarılması esastı ve arzuladıkları ıslahatlar, kendi yollarının açılması içindi. Dolayısıyla halklar açısından temel hak ve özgürlüklerin önünü açan ve gerçek anlamda demokratik temellere dayalı eşitlik ruhunu canlandıran köklü bir değişimden-dönüşümden söz edilmesi zordu. Egemen sınıflara iktidar yolunu açan ve bu çerçevede olanaklar sunan tepeden inmece sınırlı düzenlemelerden ibaret militarist bir yönelimdir 1908.

Buna rağmen İmparatorluk bölgesindeki bütün halklar, topluluklar geleceğe dair büyük bir iyimserliğe kapılırlar, umutlu beklentilere girerler ve adeta sevinç sarhoşluğu yaşarlar. Geçici bir süre liberal esintilerin yaratılması ve bu ortamdan doğan bazı imkânların verimli biçimde kullanılması, oluşan iyimserliği daha büyük hayal kırıklıklarının yaşanması yönünde büyütür. Ermeniler, Rumlar, Süryaniler, Kildaniler, Nasturiler, Yahudiler başta olmak üzere tüm etnik gruplar ve inançlar benzer umutlar taşıyorlardı. Nitekim Aralık 1908’de açılan Meclis-i Mebusan’da 147 Türk, 60 Arap, 27 Amavut, 26 Rum, 14 Ermeni, 10 Slav ve 4 Yahudi mebusun yer alması ve mevcut çeşitliliğin temsiliyetini asgari düzeyde yansıtması taşınan umutları daha da pekiştiriyordu. Farklı partilerin legal siyaset ortamı bulmaları, çeşitli derneklerin kurulması, yayın faaliyetlerinin yaygın biçimde toplumsal hayata dahil edilmesi, kitle örgütlenmelerinin sınırlı da olsa oluşmaya başlaması gibi gelişmeler, 1908’in kısa dönemli bahar rüzgarlarıyla toplumsal iklime farklı bir renk katar. Ama kısa sürede bu bahar esintisi, yerini kara kışın ağır soğuğuna bırakır.

1908 yılının aynı günlerinde özerk Bulgaristan’ın bağımsızlığını ilan etmesi, Avusturya-Macaristan’ın Bosna-Hersek’i ilhak etmesi ve Yunanistan’ın Girit’i kendi toprağı ilan etmesi gibi toprak kayıplarının yeniden yaşanması İttihatçılar da dâhil tüm Osmanlı otokrasisi ve egemen sınıfları açısından kaygı verici gelişmeler olarak görülür. Devamında 13 Nisan 1909 tarihinde “31 Mart olayı” olarak geçen iktidar çatışmaları yaşanır. İstanbul merkezli başlayan kargaşa ve isyan, Selanik’ten yola çıkan İTC askeri kadrolarından oluşan Hareket Ordusu tarafından bastırılır ve Abdülhamid tahttan indirilir. İsyana katıldığı düşünülen birçok insan sorgusuz sualsiz idam edilir. İTC’nin iktidarlaşmasına giden süreç, bu gelişmelerle birlikte yeni bir ivme kazanır. Zamanla Osmanlı yönetim kurumları

İTC'nin eline geçer ve kısa sürede de gerçek niyetlerini ortaya koyan baskıcı uygulamalara girişirler. Ayşe Hür'ün "*İlk iş muhaliflere baskıyı artırmak oldu. 14 Nisan 1909 tarihli Serseriler ve Zanlı Kişilerle İlgili Kanun ile kişisel özgürlükler zaten büyük ölçüde kısıtlandı. 25 Nisan 1909'da ilan edilen sıkıyönetim 15 Temmuz'a kadar sürdü. Bu arada bir dizi yasaklayıcı kanun çıkarıldı. Bunlardan 17 Haziran 1909 tarihli İçtimaat-ı Umumiye Kanunu ile protesto toplantıları ve gösteri yapmak imkânsız hale geldi 31 Temmuz 1909 tarihli Matbuat Kanunu ile basın özgürlüğü ciddi ölçüde kısıtlandı. 11 Ağustos 1909 tarihli Müslüman Olmayan Vatandaşların Askere Alınmalarıyla İlgili Kanun, 15 Ağustos 1909 tarihli Tatil-i Eşgal (Grev) Kanunu, 23 Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu ve Eşkiyalık ve Fesatçılığın Önlenmesiyle İlgili Kanun ise kullananın elinde hem olumlu hem de olumsuz işlevler görebilecek kanunlardı*" (Hür, 2012: 130) şeklindeki aktarımları, İTC'nin pratik yönetiminin zihinsel inşası niteliğindedir. Baskıcı, diktatoryal ve darbeci özellikleriyle halk üzerine karabasan misali çöreklenen ceberut bir iktidar odağı olgunlaşıyordu. Dün, en önemli amaç olan siyasal kurumlar (anayasa, meclis, seçimler vs) bir süre sonra İTC'nin iktidar olabilmesinin ya da arzuladığı biçimde bir iktidar oluşturabilmesinin önünde engel olarak görülür. Her türden, zor, şiddet, baskı ve hatta cinayet bu amaca ulaşabilmenin temel yöntemi olarak benimsenir.

1912 ilkbaharında yapılan seçimler İTC'nin iktidar hırsını, farklı görüşlere ya da oluşumlara karşı tahammülsüzlüğünü ve amaç uğruna her türlü olumsuz tutumu meşru görme ve uygulama pervasızlığını ortaya koyan önemli bir olgudur. Tarihte "so-palı seçim" olarak adlandırılması ve Türk siyasi tarihinin daha sonraki süreçlerine, ilham kaynağı olması bakımından da dikkate değerdir. Çünkü egemen sınıflar açısından iktidar olabileme ve iktidarda kalabilmenin ahlaki ve politik unsurları İttihatçıların

böylesine uygulamalarıyla mayalanmıştır. Devamında Ocak 1912’te İttihatçı kadroların askeri üniformalarıyla Osmanlı hükümet binasını basarak silah zoruyla yani darbeyle iktidarı kendi istedikleri biçimde yeniden oluşturmaları mevcut uygulamalara başka bir boyut kazandırır. Bâbıali baskını olarak geçen bu olayla, İTC, Osmanlı siyasal ortamının tek söz sahibi haline gelir. Sıkıyönetim ilan edilir, muhalefet “vatan haini” olarak yaftalanarak çeşitli yollarla susturulur ya da tasfiye edilir ve artık bütün kadrolarıyla yekpare İttihat ve Terakki iktidar dönemi başlar.

Tabii bu süreçte savaşlar ve toprak kayıpları da devam eder. 1910-1912 aralığında Balkanlar’da çeşitli nedenlerle ayaklanmalar yaşanır. Bu ayaklanmalar, vergilendirmeye, askere alımlara ve İTC’nin merkezileştirme politikalarına karşı tepkiler şeklinde başlar. Müslüman toplulukların da (Arnavutlar gibi) bu eylemliliklerde yer alması Osmanlı egemenlerinin huzurunu kaçıır. Ama esas büyük dalga sonra gelir. İtalya’nın Trablusgarp’ı işgal girişimiyle başlayan ve bir savaşa dönüşen süreç Balkanlar’daki kimi ulusları böylesine bunalımlı ortamdan yararlanmaya yönlendirir. Henüz İtalya ile gerilim ve çatışmalar nihayete ermeden 1912 yılında Balkan Savaşı patlak verir. Sırbistan, Yunanistan, Bulgaristan ve Karadağ ittifak yaparak Osmanlı’ya savaş ilan ederler. Savaş sonunda Osmanlı büyük bir yenilgiye uğrar. Tüm toprakların üçte birine denk gelebilecek büyüklükte ve Rumeli’nin de yüzde seksen dokuzuna tekabül eden toprakları kaybeder. Aynı zamanda Rumeli nüfusunun yüzde altmış dokuzunu yitirir. Bu esnada Trablusgarp ve On İki Ada da İtalya’ya bırakılır.

İşte bütün bu gelişmeler, 1908’den beri söylemde var olan ama fiiliyatta ise yaşananlardan dolayı durmadan içi boşalan Osmanlılık fikrinin terk edilmesine yol açar. İmparatorluğun önüne geçilemeyen çözülmesi, parçalanması, küçülmesi ve bunun da daha çok etnik çeşitliliğin sonucu ulus devletlere bö-

lünme şeklinde hayat bulması Osmanlı egemen sınıflarını etnisitiye dayalı yeni bir siyasal ruh, kimlik ve ideal oluşturma arayışına yönlendirir. İttihatçı yapının zihinsel arka planındaki siyasal argümanları için ortam ve koşullar da bu vesileyle oluşur. Zaten Türkçülük söylemi 1905'lerden itibaren ideolojik içerik kazanıyor ve siyasallaşıyor, Türk ulusçuluğunun fikirsel temelleri daha somut amaçlar doğrultusunda şekilleniyordu. Tanzimat Dönemi'nden itibaren kültürel bir akım olarak ortaya çıkan Türkçülük, İTC ile birlikte ulus-devlet hedefinin en temel siyasal olgusu olarak yeniden biçimleniyordu.

Türkçülük ideolojisi ve İTC'nin genel politikaları

Türk, Türklük gibi etnik aidiyetlere dayalı terimler Osmanlı İmparatorluğu'nda ortak bir kimlik öznesi ya da topluluk yaşamını kimlik temelinde biçimlendiren özelliklere sahip değildi. 19. yüzyılın ortalarından itibaren yani Tanzimat Dönemi'yle birlikte daha çok kültürel aidiyetlik üzerinden işlenmeye başlanır. Devam eden ulus devletler süreciyle birlikte ise aşamalı biçimde siyasallaşma eğilimine girer ve 20. yüzyılın başlarından itibaren ideolojik unsurlarını da olgunlaştırarak ulusal kimlik niteliğine doğru evrilir. Bu kavramların ne zaman kullanılmaya başlandığı ya da ne gibi niteliklerle ele alındığı konusu ise günümüzde de devam eden bir tartışmadır.

Osmanlı bir imparatorluktu ve etnik kimliğe dayalı bir isimden ziyade dini terimler ya da hanedanlığın soyunu esas alan terimler üzerinden kendisini ifadelendiriyordu. Devlet-i Aliye, Devlet-i Osmaniye, Memalik-i İslam, Memalik-i Şahane, Diyar-ı Rum gibi adlar kullanılıyordu. Türk, Türklük gibi etnik vurguya ve etnisite üzerinden egemenlik kurulan coğrafyanın devlet ya da imparatorluk gibi yapılanmasına, doğrudan ad alma şeklinde belirgin bir kullanıma pek rastlanılmaz. Bu durum Türk etnisitesinin varlığını ya da millet-i hakime kap-

samında asli unsur olarak görülmesini ortadan kaldırmıyordu. “Türk” denildiğinde genel olarak İmparatorluk sınırları içerisinde yaşayan ve Türkçe konuşan Müslümanlar anlaşılıyordu. Hatta Osmanlı seçkin tabakalarınca cahil köylüyü çağrıştıracak biçimde aşağılayıcı bir kavram olarak da kullanılabilirdi. Türk ya da Türklük kavramı 19. yüzyılın ilk yarısına kadar tarihsel, siyasal, sosyal ve kültürel anlamda Osmanlı’nın genel yapılanmasında belirleyici bir önem taşıyordu. Öyle ki Osmanlı İmparatorluğu’nda Türkçe dili bile görünür değildir. Eğitim dili Arapça’dır. Neredeyse bütün medreselerde eğitim Arapça yapılır. Keza Farsça kültür-sanat-edebiyat alanında öne çıkartılan bir dildir. Gündelik yaşamda kullanılan Osmanlıca ise diller karmasıdır; Farsça, Arapça, Türkçe, Kürtçe vs. dillerden oluşmuştur. Dolayısıyla Türklüğe dair güçlü emarelerden söz edebilmek için milliyetçi uyanışların yaşandığı ve hakim hale geldiği 19. yüzyılı beklemek gerekiyordu.

19. yüzyılın son çeyreğinde Tanzimat Dönemi’nin de etkisiyle Osmanlı’nın seçkin aydınları arasında dil üzerinden başlayan ve kültürel uyanışa denk düşen niteliklerdeki anlayışlarla birlikte ilk tohumlar atılır. Türk terimi çeşitli edebiyat ürünlerinde işlenmeye başlanır. Türkçe diliyle ilk şiirler yüzyılın sonuna doğru yazılır. Türk etnik aidiyetine dair fikirsel oluşumlar da dildeki bu uyanışlara dayanır. Zamanla dil birliği vurgusu üzerinden etnik unsurların şekillenmesine olanak sunan zeminde güçlenmeye başlar. Buna paralel Türkçe’nin kullanıldığı farklı coğrafyalara ve oralarda yaşayanlara yönelik özel bir ilgi de gelişmeye başlar. 19. yüzyılda dillerin etnik kökenlerine dair araştırmaların önem kazanmasıyla birlikte etnik köken ile dil ilişkisi üzerinden tarihi köklere ilişkin bilinç ve arayışlar da öne çıkar. Dile dayalı kültürel birlik ve tarihsel doku ortaklığı gibi ulusal unsurlar böylesine arayışlar eşliğinde gelişerek etnik aidiyet bağlarının yavaş yavaş oluşması sağlanır.

Türkçülüğe dair belirgin ilk oluşumlar Rusya topraklarında yaşayan ve kendilerini Türk soyundan sayan Kırım, Tatar aydınları arasında özellikle Rusya'nın Panslavizm politikalarına bir tepki olarak ortaya çıkar. Kırımlı bir aydın olan İsmail Gaspralı dil üzerinden kültürel birliğe dayalı fikirleriyle Pantürkçülüğe dair ilk işaretleri verir. Yine Kazanlı bir Türk olan Yusuf Akçura da aynı yıllarda (1904) toprak kayıplarına alternatif siyasal bir ideal olarak Türklerin birliğini yani Pantürkçülüğü dilendirenlerdendir. Bu süreçlerde bazı araştırmacıların Türklerin kökenlerinin Orta Asya'ya dayandığına ve farklı toplulukların da atası olduğuna ilişkin ırkçı teorilere kapı aramaları ve bunun da mitsel bir anlatı olan "Turan" söylemiyle süslenmesi Türklük vurgusunun yeni içeriklerle ve biçimlerle güçlenmesine yol açar. Hızlı değişimlerin yaşandığı bu zamanlarda elbette ki farklı ideolojik unsurları referans alarak şekillenen farklı düşünceler ve değerlendirmeler de söz konusudur. İçeriden ve dışarıdan farklı söylemlere dayanarak gelişen fikirler birbirini etkiliyor, besliyor ve etnik unsurların görünür hale gelmesini sağlıyordu. Pantürkçülük düşüncesi, sürecin siyasal gelişmelerinden beslenerek öne çıkan ve sonraki ideolojik-politik zeminin esas hammaddesi olarak belirginleşen en önemli siyasal stratejik unsur olarak tarih sahnesinde yer alır. Türklerin birliğini esas alan ve İslam vurgusunu da taşıyıcı bir unsur olarak benimseyen ve zamanla ırkçı ifadeleri de içererek Türk siyasal ve sosyal tarihini şekillendiren Pantürkçülük, Turancılık söylemiyle özdeşleşir. Turan kavramına dair Günay Göksu Özdoğan şu bilgileri aktarır; *"Turan aslında -eski bir İran efsanesinde geçen- Farsça bir sözcüktür. Bu sözcük aşağı yukarı eski Sovyet Türkistanı'na tekabül eden, İran ve Afganistan'ın kuzeyinden Aral Gölü'ne ve doğuda Çin Türkistanı'nın sınırlarına kadar uzanan bir coğrafi bölgeyi ifade eder. 19. yüzyılda özellikle Macaristan'da yapılan Türkoloji araştırmaları*

sonucunda 'Turan' bütün Türki lehçe ve dillerinin yanısıra Fince ve Macarcayı kapsayan Ural-Altay dil ailesini ifade eden yeni bir anlam kazandı. Dönemin çeşitli popüler ırk sınıflandırmalarının da etkisiyle 'Turani' terimi, yaklaşık iki bin yıl önce Orta Asya'da yaşadığı düşünülen bütün halkların ırksal kökenini belirtmek amacıyla kullanıldı. Macaristan'da siyasal bir hareket olarak ortaya çıktı. (...) Bir başka deyişle, Turancılık, kavramsal olarak Türk asıllı halkların, Macarların ve Finlerin birliğini içerir ve bu yönüyle Pan-Turancılıkla eş anlamlıdır(...) 'Turan' teriminin Türkçü hareket içerisinde yaygın olarak kullanılması esas olarak Ziya Gökalp'in etkisiyle olmuştur..." (Özdoğan, 2001: 28)

Turancılık zamanla Pantürkçülükle eş anlamlı olarak kullanılır ve Türk kökenli halkların siyasal birliğini amaçlayan daha özel bir anlam içererek değişime uğrar. Mistik bir bağla anlamlandırılan "Turan" terimi de modern ulus kavramlarından ülke, vatan, yurt gibi gerçekleştirilmesi gereken bir ülkü olarak içerik kazanır ve dönemin siyasal ikliminde yer edinir. İTC'nin yabancı olmadığı bu gelişmeler İTC'nin iktidarlaşmasıyla birlikte çok daha hızlı biçimde siyasal bir zemine oturarak Osmanlı egemen sınıflarının temel ideolojik argümanına dönüşür. Artık, Türklük, Pantürklük gibi etnik terimler ve söylemler Osmanlı iktidar sınıflarıyla sınırlı kalmayacak, aksine bir ulus inşa edilirken bu ulusun dayanacağı toplumsal kesimlerin de aynı idealler etrafında kümelenmesi gerektiğinden yayılacaktır. Yani coğrafi bir zemin ve bu zemini yurt edinecek etnik bir bütünlük. Bunun koşulları ve dinamikleri İTC iktidarı döneminde hızla olgunlaşır.

Bu açıdan Balkan Savaşları bir dönüm noktasıdır. An itibarıyla elde kalan toprakların ve üzerinde yaşayan çeşitli toplulukların kaderi İttihatçıların diktatoryal iktidar anlayışına bağlı olarak atacağı adımlara göre etkilenecek ya da belirlenecektir.

Şüphesiz ki bu adımların ideolojik-politik temelini ise Türk etnik unsuruna dayalı uluslaşma yani bir ulus yaratma ve bu ulusa ait coğrafi bir zemin belirleyerek ulus devlet inşasını gerçekleştirme amacı oluşturacaktı. Çünkü Balkan Savaşları ve sonuçları Türkçülüğün hızlı bir şekilde siyasallaşmasının fitilini ateşlemişti. İttihatçılar da zaman kaybetmeden siyasal, toplumsal ve ekonomik hayatın bu ideolojisiyle şekillenen amaçlar doğrultusunda yeneden biçimlendirilmesine girişirler. Kısa sürede örgütlenme alanlarını yaygınlaştıran ve iktidar anlayışına göre merkezileştirme politikalarını da oluşturarak toplumsal yaşam üzerinde belirli bir denetim oluşturan İTC artık Türkleştirme uygulamalarıyla zamana müdahale ediyor ve yönetiyordu.

Zaten Türkçülük fikri bir süredir kendi mecrasında olgunlaşmaktaydı. Yusuf Akçura ile başlayan ve İTC üyesi Ziya Gökalp'le daha somut ideolojik-politik içerik kazanarak toplumsal hayata dair tüm unsurların Türkleştirilmesi esasında karşılık bulan uygulamalar hızla gelişmekteydi. Türkçülük ideolojisinin yayılması ve toplumsal tabanda karşılık bulması için kurulan dernekler ve yayın faaliyetlerine başlayan çeşitli dergiler de bu süreçte önemli rol oynarlar. Türk Demeği, Türk Yurdu, Genç Kalemler gibi dergiler ve 1912'de kurulan Türk Ocağı Demeği, Türkçülüğü yaymakla kalmaz aynı zamanda daha geniş yelpazede siyasal, sosyal ve ekonomik projelerle Türkçülüğe yeni boyutlar da kazandırır. İttihatçı ya da İttihatçılık dışında bağımsız bir görünüme sahip olan bütün fikir odakları dönem itibarıyla Türkçülük ideolojisinin farklı versiyonları olarak genel yönetime katkı sunabilmekteydi. İTC'nin süreçteki durumuna ilişkin G. Göksu Özdoğan şu bilgileri vermektedir; “ *İttihat ve Terakki, politikaları açısından, bakıldığında, İttihat ve Terakki'nin özellikle askeri kanadının, daha Birinci Dünya Savaşı patlak vermeden önce 'Turancı' bir görüşle hareket ettiğini gösteren kanıtlar vardır. 1913'te ve sonrasında İttihat ve Terakki*

himayesi altında kurulan çeşitli paramiliter gençlik örgütleri, esas olarak, savaşlarda büyük yarar sağladığı görülen çeşitli Avrupa izci örgütlerini örnek almışlardı. Bu örgütlerin amaçları arasında Anadolu köylerinin genel yaşam ve sağlık standartlarını yükseltmek üzere gönüllü çalışma ve yardım ilkesine de yer verilmişti. Bir başka deyişle, bu örgütlerin kurulması, bu dönemde genel Türkçülük akımının bir boyutu haline gelen toplumsal ilerici bir kaygıyı da taşıyordu. Yine de bu örgütlerin kurulması militarist bir bakış açısıyla yorumlanan 'Turancı' bir görüşü yansıtıyordu. Gençliğin militarist yönde eğitiminin 'Türk ırkını' canlandıracağını düşünen Enver Paşa, söz konusu örgütlerin Başbuğluğunu üstlendi. Bu doğrultuda kurulan ilk gençlik örgütü olan Türk Gücü Cemiyeti'nin (1913) hangi koşullarda oluşturulduğunu açıklayan, Kuzucuoğlu Tahir Bey imzalı bir bildiriye Cemiyet'in amaçları şöyle dile getirilmişti; 'Büyük Turan'ı özleyen yeni, uyanık Türk dünyası, Turan'ın altın tacını taşıyacak saltanat binasının dört direğini dikti: Türk Bilgi Derneği, Türk Yurdu, Türk Ocağı ve Türk Gücü... Dernek'in meydancısı, Ocak'ın bekçisi, Yurd'un koruyucusu, Turan'ın akıncısı olacak.' (Özdoğan; 2001: 80)

Bu militarist ırkçı örgütlenme modeli İttihatçıların vazgeçilmezidir. Burada şunu görmek gerekir; Türkçülük anlayışıyla militarizm birlikte ve iç içe ele alınmıştır. Aşırılıkları içinde barındıran ve büyüten bu tarz, zamanla toplumsal yapının radikal biçimde bozulmasının, değişmesinin ve dönüşmesinin de yürütücü dinamiği haline gelir. Özellikle genç nesiller bu yönelimin esas kitlesel hedefi olarak belirlenir. Bu yüzden oluşturulan gençlik örgütlenmeleri süreçte önemli işlev üstlenir. Yarı askeri özellikler taşıyan bu örgütlenmeler, Alman usulüdür. Örgütlenmeler kültür, spor, jimnastik, beden eğitimi, izci vs. gibi etkinliklerle varlık gösterse de bunlar görünürdeki yüzüdür. Oysa esasen ırkçı, militarist ruha sahip Türkçü bir nesil yetiştirilmek-

tedir. Çünkü buralarda açık biçimde askeri eğitimlerin yapıldığı bilinmektedir. Zihinlerin ideolojik unsurlarla, ajitatif söylemlerle ya da Türkçülük propagandalarıyla şekillendirilmesinin ancak pratik başka özelliklerinin kazanılmasıyla mümkün olabileceğini İttihatçılar bilmektedir. Zira kendi deneyimleri ve sıkı ilişkiler içersinde oldukları Alman öykünmeciliğiyle yapılması gerekenleri görüyor ve kavriyorlardı.

İttihatçılar ulus bilincinin gelişmesi ve ulusal bir devlet kurulması için gerekli ön şartların farkındaydılar; siyasal ve toplumsal birliğin sağlanması ve ortak aidiyetler etrafında bir kimlik yaratılması ve bu unsurlar temelinde Türklüğün ete-kemiğe büründürülmesi... İşte bu yönelimin temel ideolojik-politik karşılığı da “Türkleştirme” olarak belirlenir. Yani kadim halklar coğrafyasının çeşitliliğini ortadan kaldıracak köklü sistematik ve alabildiğine zora dayalı homojenleştirmeyle, mevcut coğrafya Türk etnik kimliğine yurt yapılacaktı. Homojen ulus inşasının amaç edinilmesi, Osmanlı gibi çok uluslu, çok dinli toplumsal oluşumlarda şüphesiz ki ağır sonuçlara yol açacak potansiyel bir süreç demektir. Çünkü Osmanlı sınırları dâhilinde Osmanlı'nın o dönemki toplam nüfusunun yüzde 25-30'luk kısmını Hıristiyan, Yahudi ve Ezidi vd. inançlardan topluluklar oluşturmaktaydı. Yaşanan birçok soruna rağmen bu kesimler ekonomik alanda önemli bir gücü ve potansiyel olarak halen varlıklarını sürdürmekteydiler. Nüfus olarak bazı yerlerde yoğunlaşmış olsalar da çoğunlukla coğrafyanın dört bir yanına yayılmış durumdalar. Dolayısıyla İttihatçıların farklı etnik ve inançtan toplulukları da hedef haline getiren “Türkleştirme” politikalarını hayata geçirmeleri kolay olmayacaktı. Ama olgunlaştırılan bir politika olarak sürekli güç kazanmaktaydı.

İTC'nin “Türkleştirme” politikalarının nasıl yaşam bulacağı ve hangi pratik uygulamalar içereceği kısa sürede belirginleşir. Nüfusun Türk ve Müslüman olmayanlardan arındırılması yani

demografik yapının radikal biçimde değiştirilmesi... Bunun da tehcir, sürgün, zorla göçertme ve çeşitli iskân politikalarıyla mümkün olabileceğine inanıyorlardı. Bir diğer önemli öncelik de Ermeni ve Rum topluluğu, başta olmak üzere çeşitli etnik inançtan toplulukların her türlü varlığına el konularak bunların Müslüman nüfusuna aktarılması... Yani yağma, talan yoluyla ekonominin Türkleştirilmesi. Uygulamada herhangi bir sorun yaşanmaması için de sürece dâhil edilecek Müslüman nüfusunun aynı zamanda din üzerinden kışkırtılarak kendinden olmayanlara karşı düşmanlık beslemesi ve bu düşmanlığı birçok unsurla süreklileştirerek pratikleştirmesi yönünde özel örgütlenmelerin yoğun çabasıyla şekillendirilmesi söz konusudur. İttihatçılığın ideologlarından Ziya Gökalp'ın ulusal bir ekonominin yaratılması amacı, pratikte “milli iktisat politikası” adı altında “iktisadın Türkleştirilmesi” olarak gerçekleştirilecekti.

Bu süreçte demografik yapının değişmesine yol açan gelişmeler de “Türkleştirme” yöneliminin önemli bir unsuru olarak ele alınır. Kaybedilen topraklardaki Müslüman toplulukların göçü, İttihatçılar açısından potansiyel kitlesel bir güç demektir. Bu nüfusun, sınırlar dâhilinde Müslüman olmayan toplulukların yaşadığı bölgelerde bir denge unsuru olarak dağıtılması, coğrafyanın etnik ve dini dokusunun arzulanan biçimde dönüştürülmesi ve uygun ortamın hazırlanması demektir. İskân uygulamalarına paralel olarak ele alınan diğer bir konu da coğrafi zeminin egemen etnik unsura göre yeniden adlandırılmasıdır. Yani yer adlarının değiştirilmesi...

Yer adlarının değiştirilmesi coğrafyanın “Türkleştirilmesinde” önemli bir adım olarak görülür. İlk olarak İttihatçılar tarafından dillendirilir ve 1913 yılında çıkartılan İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi ile resmileştirilir. Binlerce yıldır bu coğrafyada yaşayan halklarla özdeşleşmiş yer isimleri sistemli olarak Türkçe yeni isimlerle değiştirilmeye başlanır. İl, ilçe,

köy gibi yerleşim yerleri başta olmak üzere dağ, nehir, yayla, ova vb. birçok coğrafi-tarihi yer adı İttihatçılarla başlayan, Kemalist rejimle devam eden ve günümüzde dahi önemini koruyan bir “Türkleştirme” serüvenidir.

Kısacası İttihat ve Terakki, coğrafyanın ve iktisadın “Türkleştirmesi”ni iktidar politikalarının ana eksenini olarak belirlemiştir. Politikaların uygulanabilmesi için militarist, diktatoryal ve ceberrut bir rejim oluşturulmuş ve bu rejimin devamını sağlamak adına birçok misyonla donatılmış Teşkilat-ı Mahsusa gibi özel bir örgütlenme ile de askeri-pratik anlamda güçlendirilmiştir. İTC ve Teşkilat-ı Mahsusa Osmanlı devlet düzenine egemen olan ve yön veren önemli unsurlar olarak artık iktidarla, rejimle özdeş hale gelmişti. Artık coğrafyanın “Türkleştirilmesi” adına her türlü yıkım politikasını hayata geçiren ve bu amaç uğruna en vahşi uygulamalara tereddütsüzce yönelen bir iktidar odağı ve Osmanlı gerçeği vardı.

Görünüm ile gerçeklik arasındaki durak:

1909 Adana Katliamı

1894–96 aralığında gerçekleştirilen Ermeni katliamları Osmanlı egemen sınıflarının daha sonraki yıllara dair muhtemel düşünce ve eylem potansiyelini de açığa çıkartan olaylardı.

Söz konusu İmparatorluğun bekası olunca hiçbir tereddüde dahi yer bırakmadan her türlü zor, zorbalık ve öldürme biçimlerinin meşru bir yol olarak nasıl benimsenip uygulandığına tarih tanıklık etmişti. Osmanlı'nın katliamcı tutumu bir süreliğine durulur gibi gözükse de gelişmeler bu eğilimin diri kalması ve güçlenmesi yönünde ilerliyordu. Osmanlı muhalefet gruplarının daha somut siyasal amaç ve oluşumlarla olgunlaşmaya başladığı bir zamanda, katliamlardan geçmiş Ermeni toplumu da bu sürecin dinamikleriyle ilişkilendirilir ve 2. Abdülhamit'i hedef alan muhalefet grupları ile çeşitli birlikteliklere yönelir.

Özellikle Jön Türkler olarak adlandırılan muhalif kesimlerle geliştirilen ilişkilerin zamanla ittifak boyutuna kadar ulaşması dikkate değerdir.

Osmanlı ve Ermeni muhalefet güçlerinin birliktelikleri, ortak cephede yer alışları ve belli amaçlarda buluşabilmeleri dönemin siyasal atmosferi içinde düşünüldüğünde belki olağan karşılanabilir. Bu ilişkiler 1907’de Paris’te gerçekleştirilen Jön Türkler Kongresi’ne Ermeni Taşnak komitesinin katılması ve devamında işbirliği kararının alınmasıyla daha da ileri taşınır.

Şüphesiz ki Taşnak Ermeni Örgütü, Osmanlı sınırları içindeki tüm Ermenileri temsil etmiyordu. Aksine bu birliktelik hali, Ermeniler arasında eleştiri konusu da olur. Bu eleştiriler İttihat ve Terakki’nin Türkçü politikalarından dolayı derinleşerek devam eder. Buna rağmen Taşnakçılar İttihat ve Terakki’yle olan ortaklığını gelişmelere göre yenileyerek sürdürmeyi yeğler. Öyle ki 1908 sonrası seçimlerde parlamento için ortak listeler bile çıkartırlar. Bütün bunlar bir yana Nisan 1909’da binlerce Ermeni’nin Adana’da katledilmesi gibi büyük bir vahşet yaşanmasına rağmen Taşnak Partisi’nin İTC ile birlikte hareket etmeyi sürdürmesi düşündürücüdür. Çünkü Adana katliamından birkaç gün önce “31 Mart Olayı” gerçekleşmiş ve İttihatçılar ayaklanmayı bastırmak adına adeta savaş hukukunu andıran uygulamalarıyla 1908’in görünürdeki olumlu havasını bir anda karanlık bir atmosfere çevirmişlerdir. Birkaç ay içerisinde çeşitli anayasal değişikliklerle etnik temele dayanan derneklerin yasaklanması, askerliğin Müslüman olmayan inançtan topluluklar için zorunlu kılınması, Türkçe’nin zorunlu eğitim dili yapılması ve yine hukuk alanında mecburi tutulması, yabancı okulların yani misyon okullarının daha sıkı denetime alınması, sivillerin silahsızlandırılması gibi 1908’le gelen liberal ortamı ve imkanları tersine döndürecek kararlar alınır ve uygulamaya sokulur. İroniktir ama bu kararların alınmasına

Taşnakçılar da destek verirler. Ayşe Hür “...1909 Mayıs ve Ağustos ayında 158 kanun ve tasarının İTC ve Taşnaksutyuncuların ittifakıyla Meclis-i Mebusan’da kabul edilmesi ittifakın henüz kopmadığını düşündürüyordu” şeklinde bilgi verir.

Aslında benzer sıkıntılar Rumlar arasında da yaşanır. Nasıl ki Ermeniler farklı gruplaşmalardan dolayı birlik zemini oluşturamadıysalar Rumlar da kendi içlerinde benzer bir bölünmüşlük yaşarlar. Bu parçalanmışlığı etkileyen birçok ekonomik, sosyal ve siyasal unsur olduğu açıktır. Modern ulus düşüncesinin dinamikleri şekillenirken aynı paralelde kapitalist yapıya özgü sınıfsal ayrışmalar ve çelişkiler de somutluk kazanmaya başlamıştır. Bir tarafta orta sınıf niteliğindeki toplumsal kesimler diğer tarafta dini kurumların başını çektiği patriklik gibi etkin çevreler ve öte yandan geniş halk tabakası... Toplumların sınıflar temelinde yeni dinamiklerle tanışması sürecin olağan bir gelişmesiyken aynı anda dağılma, parçalanma korkusuyla kendini var etmeye çalışan bir İmparatorluk çatısı altında olunması her şeyin çok daha derinden yaşanmasına neden oluyordu. Özellikle ekonomik açıdan belirli bir konuma gelmiş tabakalar mevcut pozisyonlarını korumak istiyorlardı. İşte bu yüzden Osmanlı iktidar çevreleriyle çıkarları doğrultusunda uzlaşmacı ilişkileri önemsiyor ve yaşatıyorlardı. Nitekim Yahudilerin İTC’ye verdikleri çok yönlü destek ve oluşturdukları ilişkiler, bu açıdan özel olarak dikkate değer bir durumdur.

Böylesi ilişkiler ortamında Nisan 1909’da Adana’da gerçekleştirilen Ermeni katliamı, dönemin Osmanlı egemen zihniyetinin özünü açığa vuran bir gelişmedir. 31 Mart (12-13 Nisan) 1909’daki siyasal kriz ortamıyla ilişkili olarak Adana ve civarında 1894-96 yıllarında gerçekleştirilen pogromlarla benzerlik arz eden katliamlar arasında 25-30 bin arasında Ermeni, en acımasız yöntemlerle öldürülür. Katliama neden olan gelişmeler hakkında ya da kimlerin kışkırtması olduğu yönünde çe-

şitli değerlendirmeler yapılmaktadır. “İttihatçılar mı, Abdülhamid yanlıları mı yoksa hepsinin ortak bir yönelimi ya da yerel bazda öne çıkan gerilimlerin bir sonucu mudur?” şeklinde birçok soru sorulmakta ve yorum yapılmaktadır. Elbette ki yaşananlar, sürecin genel dinamiklerinden ve aynı şekilde yerel özelliklerinden bağımsız değildir. Kilikya’nın kadim halklarından Ermeniler. Katliam öncesinde Adana’da 60-70 bin civarında bir nüfusa sahiptirler. Konuya dair V. Dadrian’ın yaptığı değerlendirme önemlidir; *“Osmanlı başkentinde karışık devrime kalkışan kalabalıkların tersine, Adana ve Ermeniler İttihatçıların meşrutiyet özgürlükleri ilkelerinin açık ve kimi zaman ateşli savunucuları olarak tanımlanıyordu. Onlar, kimi Jön Türk liderliğine dış bileyen Abdülhamid’in sadık yandaşları, kimi koltuklarını kaybetme endişesi taşıyan eski rejimin bürokratları ve çoğu ‘gâvur’ tebaanın, eski reyanın kendileriyle eşit olma fikrini sindiremeyen öfkeli pek çok Türk’ü kıskırtma noktasına varıncaya kadar yeni elde ettikleri özgürlüklerini kendilerinden geçerek kutluyorlardı. Ayrıca Adana ve havalisi 1894–96 Abdülhamid devri katliam ve yıkımlarından kurtulmuş olan ender yerler arasındaydı. Şehrin yerlisi Ermeni ahalinin nispi zenginliğiyle birleşen bu olgu, onları fırsat düştüğünde imha edecek uygun hedef haline getiriyordu.”* (Dadrian; 2008: 270)

Yüzyıllardır “gâvur” isimlendirmesi üzerinden Hıristiyan halkı dinsel önyargılarla ötekileştiren ve potansiyel hedef haline getiren bu sorunlu zihinsel gerçeklik fırsat bulduğu her vakitte çeşitli inançlardan topluluklara yönelmeyi olağan bir davranışa dönüştürmüştür. Kur’an ve İslam dini Müslüman topluluklarda tartışmasız iki olgudur. Ve hayatı düzenleyen şeriat ise “ilahi anayasa” olarak algılanır ve önemsendir. Dolayısıyla Hıristiyan toplulukların kendileriyle eşit tutulmalarını düzenleyen yasal değişikliklere karşı azımsanamayacak boyutlarda dışavuru-

ran ya da henüz yansımayan tepkiler söz konusuydu. 1894-96 aralığında yaşanan Ermeni kıyımının izleri henüz kapanmamıştı. Kilikya bölgesi ise bir istisna olarak bu kıyımın dışında kalmıştı. Ama Nisan 1909'daki gelişmelerle birlikte Adana ve civarındaki Ermenilere yaşatılanlar da bir istisna değildi.

İlk olarak 14 Nisan 1909 günü Adana ve civarındaki Türkler Ermeni mahallelerine saldırırlar. Başboş düzensiz ve dinsel fanatik duygularla saldıran Türkler, oldukça yetersiz bir donanımına sahip az sayıdaki Ermeni direniş gücü tarafından geri püskürtülür. Türkler bu saldırıları sonucunda önemli kayıplar verirler. Gerilim ve çatışmalar yayılarak devam eder. Bunun üzerine Osmanlı Meclisi duruma müdahale etmek amacıyla bir Meclis heyeti ile Hareket Ordusu'ndan bir birliğin bölgeye gönderilmesine karar verir. Bu esnada aracılar üzerinden her zamanki gibi yine Ermenilerin silahlarını teslim etmeleri istenir ve güvence olarak da Hareket Ordusu'nun bölgeye gelmesi gösterilir. Ermeniler silahlarını teslim ederler. Hareket Ordusu'nun kente girmesi üzerine intikam duygusuyla tutuşan kalabalıklar katliama girişirler. Kısa sürede onbinlerce Ermeni kılıçtan geçirilerek, doğranarak, diri diri yakılarak katledilir. Kiliseleri, okulları, evleri, işyerleri ve her türlü varlıklar yağmalanır, yakılır, yıkılır. Bütün bunlar bölgeye "sükuneti, düzeni sağlamak" amacıyla gönderilen ordu güçlerinin doğrudan desteği ve katılımıyla gerçekleştirilir. Yaşananlar karşısında İttihatçı zihniyet bizzat Cemal Paşa'yı görevlendirerek bölgeye gönderir. Olayların yatışması amaçlı yapılan yargılamalar sonucunda 56 Müslüman ve 7 Ermeni suçlu gösterilerek idam edilir. Kilikya çevresinde genişçe bir alana yayılan bu gelişmeler Ağustos 1909'da 25-30 bin Ermeni'nin ölümü ve bu bölgede Türk-İslam egemenliğinin yeniden tesisıyla sonuçlanır. Ermeniler Adana'daki nüfuslarının yarısını kaybetmekle kalmazlar, geride kalanların gelecekleri de çalınır. Çünkü vahşetin

ve ölümün gölgesindeki zaman bir kez daha umutsuzluk ve karanlık aşılamıştır.

Adana'da yaşananlar, gerçeklerle gösterilmek istenenler arasındaki perdeyi aralamaktaydı. Meşrutiyet'e giden sürecin en etkin şiarıydı özgürlük, eşitlik ve kardeşlik düşü. Müslümanlar, Hıristiyanlar, Yahudiler başta olmak üzere birçok kesim tarafından dillendirilmekteydi. Aynı şekilde her kesimden farklı düşünenler ya da sürecin şiarına rağbet etmeyerek benimsemeyenler de vardı. Buna rağmen 2. Meşrutiyet'in ilanı, dönemi açısından niyet olarak önemli bir gelişmeydi. Lakin egemen sınıflar arasındaki iktidar çatışmasının kısa sürede hakim hale gelmesi 2. Meşrutiyet'le beslenen umutlara gölge düşürmüştü. Zaten sürece karakterini veren esas gelişmeler Meşrutiyet ikliminin dışında olgunlaşmaktaydı. İçerideki ve dışarıdaki dinamikler Meşrutiyet düşünüyü gerçeğe dönüştürecek güçten yoksundu. Çünkü uluslaşma ve ulus devletler kurma yönündeki siyasal arayışlar ve dinamikler ağır basmaya devam ediyordu. İttihatçı zihniyet ve amaçlar da bu temelde şekillenerek yolunu düzlüyordu. Adana'da yaşanan katliam karşısındaki tutumları ve sonrasındaki uygulamalarıyla İttihatçılar, Osmanlı iktidar odaklarından çok da farklı bir yaklaşıma sahip olmadıklarını açık etmişlerdi. Nihayetinde daha sonraki gelişmeler birçok söylemdeki sahteliği ve geçiciliği halklara yaşatılanlar özgünlünde açıkça ortaya çıkmaktaydı.

Alman emperyalizmi ile ilişkiler ve sürece etkileri

Osmanlı İmparatorluğu'nu çöküşe götüren sürecin son çeyreğine damgasını vuran olgulardan bir tanesi de şüphesiz ki Osmanlı-Alman ilişkileridir. Almanya'nın Osmanlı ile ilişkileri Abdülhamid'in padişahlığıyla paralellik arz etmektedir. Almanya 1871'de ulusal birliğini gerçekleştirdikten kısa bir sonra özellikle sanayideki hızlı gelişmeyle emperyalist-kapitalist dev-

letlerin paylaşım arenasına dahil olur. 1890'dan itibaren sanayi başta olmak üzere bankacılıkta yani finans kapital alanındaki gelişmelerle Almanya'nın etkinlik sahası da genişlemeye başlar. Öyle ki 1. Emperyalist Paylaşım Savaşı öncesinde Avrupa'nın en gelişkin ekonomik gücü olarak öne çıkar. 1890'lardan itibaren Osmanlı Sultanı Abdülhamid emperyalist-kapitalist ülkeler arasındaki çok yönlü rekabet nedeniyle oluşan fırsatlardan yararlanmaya yönelir. İngiltere ve Fransa dışında yeni bir alternatif olarak Almanya önem kazanır. Abdülhamid'le başlayan Osmanlı-Almanya ilişkileri İttihatçılarla derinleşerek devam eder.

Almanya'nın madencilikte, bankacılıkta, kimya sanayinde, silah üretiminde ve serbest ticarete baş döndürücü gelişmesi ve bunu da kısa bir sürede başarmış olması her açıdan sorun yaşayan ve krizlerle kuşatılmış olan Osmanlı'nın yeniden düze çıkabilme ihtimaline dair bir seçenek olarak Osmanlı egemen sınıflarını da heyecanlandırmaktaydı. Alman askeri gücünün ve donanımının da bu süreçte kendine özgü dinamikleriyle gelişmiş olması, Osmanlı'yı Almanya'ya yönlendiren diğer bir olgudur. Çünkü Osmanlı ordusunun düzeni, savaşma kapasitesi, donanımı, eğitimi gibi temel konularda ciddi sorunları mevcuttu. Abdülhamid'in ilk işi ordunun modernleştirilmesiydi. İşte bu vesileyle Almanya ile oluşturulan ilişkiler çerçevesinde bizzat Alman Kayzerinin emriyle gönderilen Binbaşı Von Der Goltz kısa sürede Osmanlı ordusunda kilit bir konuma yükselmeyi başarır. Osmanlı ordusunun, özellikle de ordunun idaresinde sorumlu olacak subayların Alman ekolüne göre eğitilmesi Osmanlı siyaset arenasının geleceğinin de farklı dinamiklerle şekillenmesine vesile olur. İttihatçı subayların, Alman askeri ruhunu biçimlendiren temel doktrinlerle yetiştirilmesi dönemin genel görünümünün daha iyi anlaşılması açısından önemlidir. Çünkü Alman ekolünde güçlü ordu aynı zamanda disipline edilmiş toplumla paralellik arzeder. "Asker Millet" kavramının

Alman modelinde önem kazanması da bu yüzdendir. Toplumunu militarize eden ve her an ordunun yedek gücü gibi teyakkuzda tutan bu anlayış kendine özgü ulusçu bir kimlik ve devlet olgusu yaratmıştır. Vatan ya da yurt kavramı da bu anlayıştan dolayı askeri bir içerik kazanır. Yani ordu ile halkın bütünleştirilmesine dayanan uluslaşma ve vatan algısıyla aynı zamanda ordunun toplumu şekillendiren misyonuna sahip bir kurum olarak meşru görülmesi gibi anlayışların gelişmesinin zemini hazırlanır. Zaten İttihatçı iktidar süreciyle ordunun misyonu, gücü ve iktidar odağı haline gelmesi Alman yapılanmasının bir ürünü olarak karşımıza çıkar. İttihat ve Terakki'nin Türkçülük ve Türkleştirme politikalarının ana çizgileri incelendiğinde, her ne kadar yerel dinamikleri ve özellikleri içermiş olsa da Alman ulusçuluğuna dair birçok anlayışın yansıdığı görülmektedir.

Osmanlı-Alman ilişkilerinin önemli bir ayağı da ekonomik ilişkiler çerçevesinde somutlanıyordu. Kayzer 2. Wilhelm'in Abdülhamid'le sıkı ilişkileri, Kayzer'in Osmanlı sınırları çerçevesinde 1898'deki doğu seyahatiyle daha da perçinlenir. Daha öncesinde (1888'de) elde edilen ilk imtiyazla demiryolu inşasında başlayan Alman şirketleri Kayzer'in seyahatiyle Anadolu'yu Bağdat'a bağlayan demiryolu projesiyle imtiyazlarını genişletirler. Öteden beri İngiltere'nin olduğu bu hattın önemi büyüktü. Hem zengin petrol yataklarının ulaşım ağıyla ilişkisi kurulacak hem de her türlü askeri lojistik sevkiyat gerçekleştirilecekti. Almanya'nın İngiliz etkinlik bölgesine öncelik vermesi basit bir rekabet ya da pazar dalaşı olarak şekillenmiyordu. Aksine İngiliz ve Rus yayılmacılığına karşı stratejik çıkar hesapları ve hamleleri olarak değer kazanıyordu. Almanya'nın, Osmanlı'nın "bekası"na olan bu düşkünlüğü güçlü bir Osmanlı İmparatorluğu amacı taşııyordu. Kendi gücüne bağımlı ve çıkarları uğruna ayakta kalabilecek ama her açıdan da kolayca yönlendirilebilecek bir Osmanlı'nın varlığıyla amaçlarını ger-

çekleştirecekti. Özellikle İttihatçı iktidarlaşmayla birlikte Osmanlı-Almanya ilişkileri, siyasi zeminde güçlü çıkar ortaklıkları temelinde daha da derinleşir. İTC'nin emperyalist paylaşım savaşı öncesi Turancı bir rota belirlemesinin Alman çıkarlarıyla paralellik arzemesi tesadüfi değildir. Osmanlı-Alman işbirliği birinin siyasi çıkarlarıyla diğersinin de emperyal ekonomik ve siyasi hesaplarının aynı potada buluşturulması demektir. İTC'nin Turancı, Türkçü politikaları ve aynı süreçte olgunlaştırılan "iktisadın Türkleştirilmesi" gibi doğrudan farklı inançlardan ve etnik kimliklerden halkları hedef alan yönelimlerin Alman emperyalizminin çıkarlarıyla örtüşen ortak bir zeminde hayat bulması da bu yüzdendir. Şüphesiz ki bu çıkar örtüşmesi ve işbirliği Anadolu ve Mezopotamya'nın kadim Hıristiyan halklarına karşı yıkıcı bir sürecin de başlangıcıydı.

Almanya ilk olarak 1867'de halkı eğitmek ve Hıristiyanlığın propagandasını yapmak için İstanbul'a papazlar gönderir, kilise ve okullar açar. Devamında Alman diplomatları harekete geçerek çeşitli yerlerde büyük elçiliklere bağlı elçilikler ya da temsilcilikler açarlar. Misyon dernekleri ve çeşitli kuruluşlarıyla Anadolu'nun içlerine kadar yayılırlar. Rahipler, öğretmenler, doktorlar, tüccarlar, subaylar, arkeologlar, gezginler, mühendisler ve daha niceleri Osmanlı topraklarına açılan kara ve deniz yolu koridorlarında adeta yarışircasına akın ederler. 1889'da Alman Kayzer'in Konstantinopolis ziyareti ve Abdülhamid'le temelleri atılan "dostluk" muhabbetleri Alman hegemonyasına ve yayılcılığına yeni olanaklar sunar ve alan açar. Kısa zamanda muazzam imtiyazlar edinen Alman şirketleri bir zamanlar Abdülhamid'in "kadim dostu" olan İngilizleri Osmanlı sınırları içerisinde özellikle ekonomik çıkarı ve imkanları açısından bozguna uğratırlar. İngiliz şirketlerinin elinde bulunan ve tamamlanmamış olan projeleri dahi ellerinden çekip alırlar. Demiryollarının tamamı Alman imtiyazına geçer. Alman

bankaları da fırsatlardan yararlanarak bankacılık alanında güçlü bir konum elde der. Aynı şekilde Alman şirketleri mevcut Osmanlı sanayi işletmelerinin tek söz sahibidir artık. Ticaret el değiştirir. İngiliz emperyalizminin elinde olan birçok şey Alman sömürgelerinin eline geçer. Tabii bu el değiştirmelerle birlikte bir zamanlar İngiliz ve Fransız şirketleriyle ekonomik ve ticari ilişkiler yürüten Rumlar ve Ermeniler de Alman emperyalizminin hedef tahtasına oturtulur. Bu, Almanya'nın başından beri arzuladığı amaçlardan birisidir. Çünkü Osmanlı ticaret burjuvazisi denildiğinde akla ilk gelenler Rumlar ve Ermenilerdir. Bunların tasfiye edilmesi de Alman emperyalizminin öncelikleri arasındaydı.

Mihail Rodos bu durumu şöyle özetlemektedir: “...*Anadolu topraklarında yolların düzelmesini sağlayan Baron Adolf Von Marschall'ın gizli ajanları, Türk Anayasası'nın kurulmasının hemen ardından Jöntürklerin hizmetinde bulundular. İslamlaştırma politikasının Almanlaştırma politikasının evladı ve yansıması olduğu söyleniyordu. Almanlar kendilerine zarar vermeden, tüm yabancılara darbe indirdikten ve ezdikten sonra onların yerlerine geçmek için kaçınılmaz bir fırsat yakalıyorlardı. Büyük gizlilik altında sabırla çalışıyorlardı. Başarılarını dayandırdıkları merkez Jöntürkler'in Kulübü idi. 'Deutsche-Bank' yüksek sermaye sağlıyordu. Jöntürklerin maddi ihtiyaçlarını kimseye bağımlı olmadan karşılamaları gerekiyordu. Almanlar onlara tüm kolaylıkları sağlıyordu. Kısa zamanda İstanbul, İzmir ve Selanik'te sipariş kabul eden yüzlerce büro açtılar. Hamburg-Karadeniz deniz yollarının büyük transatlantikleri Almanları durmaksızın Anadolu limanlarına çıkartıyorlardı. Almanlar daha emin bir yolla, Türkleri kendilerine çekmek için Avusturyalılarla birlikte, daha sonra kutlama törenleriyle resmi bir nitelik kazanan Türkiye'ye ticari amaç güden geziler düzenlemeye karar verdiler. Türkler de on-*

lardan geri kalmamak için ziyaretlerine karşılık verdiler, göğüslerini de nişanlarla ve günün anısına verilen madalyalarla doldurdular...

Jöntürkler artık Alman toplumu ile kaynaşmışlar ve yüce bir Türkiye için birlikte çalışıyorlardı! Almanların hakimiyeti gün geçtikçe güç kazandı ve Almanya'dan Türkiye'ye akın akın göç edenler çoğaldı. Deniz ulaşımı yoğunlaşıyor ve Anadolu kıyılarından Hamburg Limanı'na doğru seyreden yüzlerce gemi birbiriyle karşılaşıyordu. Alman gemi şirketleri Jöntürkler'e ve onların üyelerine gönderdikleri bir bildiriyle Alman bayrağını taşıyan gemilerle bile bedava seyahat edebileceklerini ilan ediyorlardı.” (Rodos, 2011: 53-54-55)

Alman emperyalizmi İttihat ve Terakki ile umduklarından da öte fırsat ve olanaklar bulur. Almanya'nın sömürgeci politikalarını hayata geçirebilmesi için en ideal ortam ve koşullar bizzat İttihatçı egemenler tarafından tepsi içerisinde Almanlara sunulur. Alman sermayesinin kısa sürece coğrafyanın dört bir yanında boy göstermesi, kendine alan açması ve başat bir konum elde etmesi krizlerle boğuşan Osmanlı egemenleri açısından arzulanan bir durumdur. Çünkü buna muhtaçtılar. Düyun-u Umumiye ile Fransa ve İngiltere'ye aşırı borçlanmayla gelen ağır ekonomik buhrandan çıkış yolu olarak, hızlı gelişen ve yeni pazarlar arayışında olan Alman emperyalizmi ve sermayesi görülmekteydi. Almanya'nın yeni pazar arayışı, ekonomik hegemonya oluşturma çabası ve Anadolu üzerinden İngiliz etkinlik bölgesi olan Ortadoğu'ya yayılma emeli ile İttihatçı iktidarın muhtaçlık halleri bu ilişkilerin gelişmesinin buluşma noktasıydı. Alman emperyalizminin dizginsiz at oynatacağı eşsiz bir pazar ve aynı zamanda toplumsal, sosyal ve politik ortam boyutuyla da her an müdahale edilebilecek çelişkiler yumağı bir alandı Anadolu ve Mezopotamya coğrafyası. Bu noktada el ele veren İttihatçılarla Alman

sömürgecileri coğrafyayı kadim haklardan arındırmak gibi ortak bir hedefte de buluşurlar.

Bu buluşmanın öncesine de bakmak gerekir. Almanya Abdülhamid'in 1894-96 yıllarında Ermenilere yönelik coğrafyanın dört bir yanında gerçekleştirilen soykırım katliam karşısında sessiz kalarak onaylayıcı bir tutum takınır. Almanya'nın tutumuna ilişkin yazar V. N. Dadrian, "siyasi papaz" olarak tanımlanan Alman ilahiyatçı Frederich Noumann'ın dile getirdikleri üzerine şunları aktarır; "*Noumann imperatora eşlik ettiği 1898 yılındaki ziyaret sırasında Türkiye'de bir ay kalmıştı. Noumann, Bismarck'in savunduğu türden milliyetçiliğin mirasına bağlı kalmakla birlikte 2. Wilhelm'in Türkiye ile ilgili tutumunu da tamamen paylaşıyordu. Büyük bir açıklıkla, Almanya'nın yüksek çıkarlarının 'özel duygularımız yönünden ne kadar acı verici olursa olsun, Türk İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanların ıstırabına politik olarak kayıtsız kalmamızı' sürdürmemizi gerektiriyor demişti. Bu konunun 'derin ahlaki temellere' dayalı olduğunu söyleyen papaz, 1894-1896 döneminin Ermeni katliamlarına bir gerekçe bulmak için şöyle devam ediyordu... Noumann'a göre, son tahlilde bu 'Ermeni kırım' eylemi Türkiye'nin 'içteki olayları' çözme yöntemini gösteren bir politik olay ve bu şekliyle 'kendisini Asyatik biçimde ifade eden politik tarihin bir parçası'ydı...*

Abdülhamid çağı katliamlarının son evresinin (Kasım 1896) ardından Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Sorunlar Dairesi Yakınoğu İşleri Başdanışmanı Alfons Mumm Von Schworzentein tarafından açıklanmıştı... Tezin üç temel çizgisi, bu belgenin içeriğini vurguluyordu: 1) Kurnaz ve fesat bir ırk olarak Ermeniler, kendi ulusal varlıklarının tehlikeye düştüğü duygusunu yaşayan Türkleri kıskırttılar; 2) Almanya'nın mutlak olarak hiçbir çıkarı olmayan bir ırkın lehine duruma müdahalesi için hiçbir neden olmadığı gibi, bir Hıristiyan halkın lehine hi-

lale karşı haçlı seferi başlatmak Alman siyasetinin vazifesi de olamaz; zira geçen yıl müdahaleci güçlerin lehte araya girme girişimleri bu halkın acılarını daha da arttırmıştır ve; 3) Türkiye'nin bütünlüğünü başka şekillerde tehdit eden tehlikeler ve Türkiye'deki çok sayıda Alman'ın ekonomik çıkarları düşünülürse ne kadar üzücü olursa olsun 'Ermenistan'daki kıyımlar genel tablo içinde küçük kötülükler olarak görülmelidir.' (Dadrian; 2008: 156-157)

Bismarc'la temeli atılan Alman dış politikası, Alman ulusal çıkarlarının önceliğine dayanmaktaydı. Alman çıkarları ne zaman ki Osmanlı coğrafyası üzerinde yaşam alanı bulmaya başlayınca, Almanya'nın tutumu da bu gelişmeye paralel güncellenir. Çıkarları söz konusu olduğunda katliamlara seyirci ya da kayıtsız kalmakla yetinmezler aksine, oluşturulan derin ilişkiler çerçevesinde katliamların dolaylı ya da doğrudan parçası haline gelirler. Alman Kayzeri'nin Osmanlı sınırları içerisinde görevli olan tüm personeline katliamlar karşısında sessiz kalınması talimatı vermesi, basına bu yönlü haberlerin sızmaması ve ağır sansür uygulanması için tedbirler alması, hatta Alman Konsoloslarının, subaylarının, misyonlarının ve elçiliklerinin buldukları bölgelerde Ermenilerle ilgili bilgi toplamaları ve rapor hazırlamaları ve bunları da Abdülhamid'e iletmeleri gibi istihbarat çalışmalarını organize etmesi, katliamlara tanıklık halinde hiçbir şekilde dahil olunmaması yönünde kesin talimatlar vermesi gibi tutumlar Osmanlı-Alman ilişkilerinin Hıristiyan halklar aleyhinde nasıl bir niteliğe sahip olduğunu göstermekle birlikte Alman emperyalizminin katliamlardaki rolüne dair de fikir vermektedir.

Emperyalist sermayenin böylesine çoklu çıkar politikaları oluşturarak, kendisine sömürü alanları açması aynı zamanda o alanların toplumsal, politik, ekonomik ve sosyal açıdan yıkımına yol açan süreçlerin de ateşlenmesi demektir. Osmanlı-

Alman ilişkileri 20. yüzyılın başında gerçekleşen Hıristiyan halkların tehciri ve kıyımı ile bu gerçeği ortaya koyan çok daha farklı boyutlarıyla da irdelenmeyi hak eden bir örnektir. Nitekim Rum halkının tehcirine ve Ermeni halkının soykırımına ve oluşan bu ortamla Asur kökenli halkların da kırımına neden olan süreç, bu ilişkinin en uç sonuçları olarak karşımıza çıkarak tarihe kaydedilmiştir.

Çizgileşen Paradigma: İçe Yönelim ve Arındırma

20. yüzyılın başlarındaki gelişmeler toplumsal, siyasal ve sosyal açıdan değişimlere, dönüşümlere yol açan yeni dinamiklerle şekilleniyor ve kendi mecrasında istikrarlı biçimde ilerliyordu. Elbette ki bu gelişmeler ya da dinamikler, içerdiği anlamlar ve pratik yansımaları bakımından halklar cephesinde farklı karşılıklar buluyordu. Özellikle de Osmanlı İmparatorluğu gibi farklı inançlara ve etnik aidiyetlere sahip toplulukları içeren coğrafyalarda her şeyin çok daha boyutlu yaşanabilme potansiyeli mevcuttu. Çünkü gelişmeler ve dinamikleri toplumsal çelişkileri olgunlaştırıp derinleştirmekle kalmıyor çatışmalara evrilecek, çözülmesine ya da yeni biçimler almasına vesile olan yolu açıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda olgunlaştırılan süreç ve çelişkiler de şüphesiz ki toplumsal çeşitliliğin birikimine paralel olarak şekillenmekteydi. Bu sürecin en belirgin unsuru hiç tartışmasız, iktidarlaşan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile onun belirli siyasal hedeflere odaklanarak çizgileşen paradigmasıdır. Çünkü İttihat ve Terakki, Osmanlı gerçeğini kendi meşrebince toplumsal, siyasal, ekonomik, sosyal vb. yönleriyle topyekün değişime zorlamaktaydı. Varlığı, devamlılığı ve çıkarları bunu gerektiriyordu.

İttihat ve Terakki, Osmanlı egemen sınıflarının iktidar odağıydı artık. Dolayısıyla dönemin siyasal, sosyal ve ekonomik dönüşüm projelerinin hem mimarı hem de yürütücüsü olarak

konumlanmaktaydı. Osmanlı'nın bekası adına öngörülen ya da benimsenen düşünceler kaçınılmaz olarak 1. Emperyalist Paylaşım Savaşı'nın eşliğine kadarki sürecin birikimini taşıyor ve ulaşılmak istenen hedef de bu birikimin ürünü olarak şekilleniyordu. Ana eksen Türk ve Müslümanlardan oluşan homojen bir toplum yaratma ve bu topluma dayalı ulus devlet inşasını gerçekleştirme hedefine oturtulmuştu. Bu eksenin oluşturulmasının önündeki en önemli engel olarak Hıristiyan topluluklar işaret edilmekteydi. Haliyle ana eksenin önündeki bu engelin kaldırılması yani coğrafyanın bu nüfustan arındırılması İttihatçı zihniyetin öncelikli hedeflerindendi. Ulus devleti Türk ve Müslüman temelde kurgulayan İttihatçılar için içe yönelmek, coğrafyayı Türk etnik kimliğinin vatanı haline getirmek adına Türk ve Müslüman olmayanları tasfiye etmek anlamına geliyordu. Hem İttihatçıların emelleri ve çıkarları hem de ilişki ve işbirliği içerisinde oldukları Alman emperyalist çıkarları bu yönelimde ortaklaşıyor ve buluşuyordu.

İttihatçı yapılanma coğrafyanın dört bir yanında oluşturduğu örgütlenme ağını kullanarak bu amacın gerçekleşmesine dönük ideolojik zemin yaratmaya girişir. İç içe yaşayan topluluklar özellikle din üzerinden ayrıştırılarak birbirine karşı düşmanlık beslemeleri yönünde kışkırtılmaya hazırlanır. Toplumsal sorunların, sıkıntıların yani yoksulluğun, açlığın, yoksunluğun ya da gerilimli her türlü yaşamsal meselenin sebebi olarak "gavurlar", "dinsizler", "inançsızlar" ya da "hainler" gibi sıfatlarla gösterilen Hıristiyan topluluklar işaret edilir. Özellikle de Ermeniler ve Rumlar. Öyle ki toprakların yitirilmesi meselesi bile Hıristiyan topluluklarla irtibatlandırılır. Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Doğu Anadolu Bölgesi'nde kendi devletini kuracağı dolayısıyla Osmanlı'nın yeniden toprak kaybedeceği yönünde propaganda yapılır. Ermenilerin ve Rumların ticarete ve çeşitli iş kollarındaki etkin varlığı Müslümanların yoksulluğunun se-

bebi olarak gösterilir. Birçok yerde “gavur malları satın almayın” ya da “onlarla bu yönlü ilişkileri sonlandırın” şeklinde önyargıları besleyen, düşmanlaştırıcı söylemler daha sıkı ve gerçek dışı söylem devreye sokulur. Zaten öteden beri “Millet-i Hakime” ve “Millet-i Mahkûme” şeklindeki din temelinde Müslüman’ı üstün, Hıristiyan ve Yahudi’yi ise “kafir” ya da “inançsız” şeklinde gösteren kurumsallaştırılmış uygulamalarla Hıristiyanlara, Yahudilere yönelik ciddi bir önyargı, ayırım, dışlama ve öteki olarak görme biçiminde en iyimser tabirle içten içe büyütülen bir düşmanlık zemini sözkonusuydu. Bu aynı zamanda Türklük bilincinin mayalanması anlamına da geliyordu. Yani kendi varlığının önündeki engel olarak “öteki” ya da “düşman” algısı güçlendiriliyordu. Keza yitirilen topraklardan göçerek Osmanlı’ya sığınan yüzbinlerce Müslüman’ın başlarına gelenlerin ya da yaşadıklarının sebebi olarak doğrudan Hıristiyanları işaret etmeleri ve gelişmiş milliyetçi hissiyatlarla kendilerine yapılanların benzerinin başta Ermeniler ve Rumlar olmak üzere tüm Hıristiyanlara yapılmasını dillendirmeleri tehciye giden sürece düşünsel temelde zemin hazırlanması bakımından itekleyici bir etki yaratır.

Aslında 1894-96 Ermeni katliamları ve 1909 Adana katliamı Osmanlı egemen sınıfları açısından basit deneyimler değildi. Askeri gücün yanında basit bir kıvılcımla kısa sürede harekete geçerek hem yönelimin dinamik gücüne dönüşebilen hem de amaca ulaşmak adına saldırganlıkta ve vahşette oldukça cüretkar davranabilen potansiyel bir kitle güruhunun farkına varılmıştı. Her türden gerici, bağınaz önyargının ya da düşüncenin Müslüman kitlelerde özellikle Hıristiyan topluluklar başta olmak üzere farklı tüm inançlara karşı anında mobilize olabilen düşmanlığa dönüşmesinin boyutlarına ilişkin gözlem ve bilgilere ulaşılmıştı. Yakın zamanda gerçekleşen Adana katliamındaki akıllara durgunluk veren öldürme biçimleri, büyü-

tülen kin, nefret ve düşmanlık hallerini ortaya koyuyordu. Osmanlı egemen sınıfları, zihinleri her türden zorbalığın, bağınazlığın ve vahşetin sınırsızlığıyla silahlanmış böylesine bir kitle gerçekliğinden feyz almıştı. Katliamlarla birlikte katliama maruz kalan toplulukların her türden malı, mülkü, barınağı, işyeri ve ibadethaneleri aynı dizginsizlikle yağmalanıyor, talan ediliyor ve yakılıp yıkılıyordu. Zihinleri silahlanmış ve yeni amaçların gerçekleştirilmesi doğrultusunda tekrar silahlanmaya hazır önemli bir yedek gücün ya da harekete geçirilebilecek milis gücün varlığını bilmek İttihatçıları heyecanlandıran ve umutlandıran şeylerdi. Türkçülük ideolojisinin hayat bulabileceği en uygun ortama ve dinamiklere sahip zamanlardan geçildiğini biliyordu Osmanlı iktidar sınıfları. O yüzden içe yönelim politikası esas alınmıştı.

İçe yönelim politikasının ana hatları bizzat Alman ideologların önerileriyle şekillendirilmiştir. Alman generalleri ve siyaset erbapları Osmanlı'nın geleceğinin Anadolu topraklarında ve ırksal bağları olduğu düşünülen Asya topraklarında yattığını öne sürüyor ve işliyorlardı. Kaybedilen Avrupa topraklarından artık vazgeçilmesi gerektiğine ve doğuya yönelinmesinin imparatorluğun tek çıkış yolu olduğuna ilişkin aralıksız biçimde Alman görüşlerinin propagandası yapıyordu. Özellikle Anadolu'nun Türkleştirilmesi ve bunun için nelerin yapılması gerektiği konusu Almanlar açısından netti. Bilhassa Anadolu'ya yani içe yönelime vurgu yapılmasında ve Kafkasya'nın işaret edilmesinde elbette ki Almanya'nın emperyalist, yayılmacı çıkarları ön planda tutulmaktaydı. Ermenilerin ve Rumların tasfiyesi ve coğrafyanın Türkleştirilmesi Osmanlı egemen sınıflarıyla Alman emperyalizminin çıkarlarının politik olarak kesişme noktasıydı. Artık birlikte hareket etmeleri için yeterince neden, ortaklık ve uygun zemin mevcuttu. Zaten Alman emperyalizmi 20. yüzyılın başlarında Afrika ülkesi olan Na-

mibya'da emperyal çıkarları adına soykırım olarak tanımlanabilecek bir vahşeti gerçekleştirmiş ve bunun sıcak deneyimleriyle Osmanlı egemen sınıflarının temsilciliğini yürüten İttihatçılara yol göstermekteydiler.

Bir parantez açarak Namibya'da yaşananlara bakmakta fayda vardır. Çünkü Rum, Ermeni, Süryani, Nasturi, Kildani ve Ezidi halklara uygulananlarla hem bir paralellik kurmak hem de süreçteki Alman rolünün derin etkisini görmek bakımından önemlidir.

Almanya 1884 yılında Namibya'da Hererolar ve Namaların yaşadığı toprakları kolonileştirir. Sömürgeci politikalarıyla bölgede kölelik düzeni oluşturur. Yerli halklara yönelik her türlü zorbalığı, vahşeti ve insanlık dışı muameleyi sınırsız biçimde hayata geçirir. Yerlilerin toprakları işgal edilir, karşı çıkanlar olursa acımasızca öldürülür. Kölelik düzeni çerçevesinde Alman askerlerinin yerli kadınlara tecavüzleri dahi meşrulaştırılır ve tecavüz edenlere herhangi bir cezai uygulamaya gerek bile duyulmaz. Almanya'nın sömürgeci ve yayılmacı politikaları zamanla daha geniş alanlara yönelir. 1903 yılında Almanya'nın demiryolu projesi kapsamında usulsüzce ve zorbalıkla Hereroların topraklarından belirli bir kısmına daha el koyması, yerlileri isyana yönlendirir. Sömürgeciliğe karşı haklı başkaldırıları esnasında onlarca Alman askerini öldürülür ve Alman yerleşim alanlarına el konulur. Alman egemen sınıfları 1904 yılında onbinden fazla askeriyle ve her türlü vahşeti yapmakla yetkilendirdiği generalleriyle bölgeye müdahale eder. 1904-1908 arasında Hererolara yönelik Alman katliamları sonucu onbinlerce insan öldürülür. Katliam rakamları konusunda 60-70 bin ile 100 bin rakamları telafuz edilir. Bu da her halükarda mevcut Herero nüfusu düşünülduğünde en az % 80'inin yok edildiği anlamına gelmektedir. O yüzden 20. yüzyılın ilk soykırımı olarak ifadelendirilmesi yanlış değildir.

Elbetteki Almanlar bu kadar insanı katledderken binbir çeşit öldürme yöntemiyle yerli nüfusun eritilmesi için özel ortamlar oluşturur. Askeri olarak Hereroların yaşadığı bölgeyi kuşatmaya alırlar ve susuz çöllerine giden yolu açık bırakarak Hereroları çöllerine sürerler. Ancak diğer yandan çöldeki su kaynaklarını zehirlemeyi de ihmal etmezler. Böylece susuzluktan ölümlerin yolunu açık tutmuş olurlar. Su kaynaklarının başına ölüm tuzakları kurmaktan da geri durmazlar. Toplama kampları adı altında –aslında ölüm kamplarıdır- yerler açarak yakalanan onbinlerce Hereroyu buralara kapatırlar. Kamplardaki insanları ayırım yapmaksızın her türlü işte köle olarak çalıştırırlar. Ölüm kamplarında çalıştırılanlar hastalıktan, yeterli beslenememekten ve aşırı çalıştırmaktan topluca yaşamlarını yitirirler.

Tabii bu kamplar aynı zaman “tıbbi” ya da “antropolojik” deneyler içinde kullanılır. Bu kampları deney alanı olarak kullanan Alman antropolog Eugen Fischer, Nazizm döneminin el üstünde tutulan hocası olur. Öyle ki Yahudi soykırımı sürecinde Yahudiler üzerinde genetik deneyleri ile bilinen Josef Mengele’ye de hocalık yapar. İttihatçı Dr. Bahaddin Şakir’in Erzurum’da, Ermeniler üzerinde “tıbbi” deneyler yapmasına ilham veren de bu pratiklerdir. Yani Alman tecrübesinin yol göstericiliğidir.

Almanlar aynı yıllarda (1905) bir başka topluluk olan Namaları da soykırım kurbanı yaparlar. Benzer öldürme politikası Namalara da uygulanır. Binlercesi doğrudan katledilir ve yine binlercesi ölüm kamplarına kapatılarak köle yapılır, çalıştırılır ve yavaş yavaş öldürülür. Alman sömürgeciliğinin, yayılmacılığının faşizminin ve ırkçılığının karakterine ilişkin fikir vermesi açısından 20. yüzyılın başındaki bu deneyim önemlidir. Çünkü bu deneyimlerini İttihatçıların kendi amaçlarını gerçekleştirmelerinde adeta bir eylem kılavuzu gibi sunarlar. Elbette

ki eksikliklerini gideren çok daha detaylı, planlı ve sistematik ele alışlarla zenginleştirerek. İttihatçıların soykırım ve tehcir deneyimleri de Nazi Almanyası'nın gözünden kaçmayacaktı.

Alman emperyalizmi bu deneyimlerle bazı sonuçlara varıyordu şüphesiz ve bu sonuçlar üzerinden de sömürgeci politikalarını şekillendiriyordu. Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişkilerinde bunları rahatlıkla ve açıklıkla da ortaya koyabiliyordu. Tehcirin ve soykırımın başlatılmasından kısa bir süre öncesinde Alman-Türk Derneği'nin öncülüğünde gerçekleştirilen bir konferansta Alman yetkililerinin bir rapor kapsamında İttihatçı rejime sundukları öneriler oldukça dikkat çekicidir.

“1 Rusya neredeyse yüzyıldır uyruk milletleri korumak istediği bahanesine sığınarak, Türkiye'nin iç işlerine müdahale ediyor.

2. Sonuçta imparatorluğun tüm Türk olmayan milletleri kendilerini Türk hakimiyetinden kurtarmışlar ve Türkiye'nin toprakları iyice küçülmüştür.

3. Balkan Savaşı krizinden yararlanarak Ermeni Sorununu yeniden ısıtan Rusya'nın yeni bir reform projesi ortaya atmakta gizli amacı, Türk topraklarının daha da küçülmesidir.

4. Türkiye'nin başına yeni bir felaket sarmamak için Van, Bitlis ve Erzurum gibi Rus-Türk sınır bölgelerine komşu vilayetlerinde yaşayan yarım milyon Ermeni'nin tahliye edilmesi şarttır. Bunlar güneye nakledilerek, Halep ve Mezopotamya bölgelerinde yeniden iskan edilmelidir.

5. Buna karşılık, bu yerlerde yaşayan Araplar Rus-Türk sınır boylarına yeniden iskan edilmelidir.” (Dadrian; 2008: 374)

Almanlar bunlarla yetinmezler. Osmanlı ordusunda üst düzey görevlerde bulunmuş Liman Von Sanders ve Goltz gibi generallerinin yer aldığı ve İttihatçı liderlerin de katıldığı gizli bir toplantı düzenlenir. Almanlar bu toplantıda İttihatçılara, Er-

menilerin yaptıklarını iddia ettikleri bazı fiillere dair kendince kanıtlar sunarlar ve tedbir alınmasının zorunluluğuna değinirler. Tedbir vurgusunun İttihatçılar cephesindeki karşılığının ne olduğunu da zaman gösterecekti.

İttihat ve Terakki Fırkası tek başına iktidar olmanın ve Osmanlı'ya hükmetmenin verdiği güçle amacını gerçekleştirmede önemli fırsatlar yakalamıştı. Büyük bir gayretle de amaca giden yolda ilerlemekteydiler. Almanya'nın güçlü devlet olma sürecini ve modelini her açıdan referans alıyorlardı. İttihatçılar Osmanlı topraklarını Türk ve Müslüman olmayan unsurlardan arındırmak, Türklüğe dayalı ulus devlet inşa etmek ve hatta sınırlar ötesine açılarak bütün Türklerin birliğini İslam çatısı altında bir imparatorluk niteliğinde tesis etmek gibi yayılmacı emellere de odaklanmış askeri ve siyasi bir aygıt olarak güzer-gahını kesin çizgilerle belirlemişler ve Alman emperyalizmiyle birlikte coğrafyanın kaderine hükmediyorlardı. Amaca giden yolda en önemli hedeflerden biri de ekonominin Türkleştirilmesiydi. Çünkü Türk unsurunun egemenliği ancak ve ancak sermaye sınıflarının varlığı ve gücüyle mümkün olabilecekti. 18. ve 19. yüzyılda Osmanlı iktisadi alanında güçlenmeyi başaran iki önemli burjuva sınıfı öne çıkıyordu. Birisi Osmanlı bürokrat burjuvazisi diğeri de ağırlıklı olarak Rum, Yahudi ve Ermenilerden oluşan ticaret burjuvazisidir. Bu iki burjuva sınıf zamanla zenginleşse de farklı etnik ve dinsel konumlarından dolayı birleşik ve güçlü bir Osmanlı burjuvazisi olarak öne çıkamıyorlardı. Osmanlı bürokratik burjuvazisini oluşturanlar Müslümanlardı. Zayıf ve sınırlı da olsa Müslüman ticaret burjuvazisi de bulunuyordu. Ama ticaret burjuvazisini oluşturan Hıristiyan ve Yahudi burjuva sınıflarla kıyaslanamayacak düzeyde de cılızdılar. Hem de devlet destekli dönemsel teşviklere ya da sunulan olanaklara rağmen.

Neticede güçlü Türk burjuvazisinin yaratılması İttihatçı yö-

nelimin öncelikli hedefleri arasındaydı. Hem Osmanlı devletinin bekası hem de Türk ulus devletinin oluşturulması buna bağlıydı. Rum ve Ermenilerin her ne pahasına olursa olsun coğrafyadan sürülmesi İttihat ve Terakki'nin gizli ajandasında öncelikli ve vazgeçilmez başlık olarak yer almaktaydı. Zaten İttihatçı paradigmanın ana hatlarını şekillendiren düşünceler yakın bir tarihte netleşmişti. 1910 yılında Selanik'te gerçekleştirilen Kongre sırasında bazı gizli toplantılar yapılır ve emperyalist paylaşım savaşı öncesinde uygulamaya konulan çizginin askeri-politik unsurları şekillendirilir. Nüfusun arındırılması, ana yönelim olarak öne çıkartılır. Nüfusun arındırılması yönelimi aynı zamanda Ermeni ve Rum topluluklarının her türlü mal varlığına el konulmasını ve yağmalanmasını da içeriyordu. Böylece yağmalanan varlıklar, yerellerdeki Türk unsurunun mülkiyetine geçirilerek ekonominin millileştirilmesi de sağlanabilecekti. Nitekim 1914 yılından itibaren coğrafyanın her bir yanında etnik temizlik, tehcir ve yağma-talan şeklindeki arındırma politikalarının nasıl da sistematik biçimde ve tereddütsüzce hayata geçirildiğine tanıklık edilecekti.

BEŞİNCİ BÖLÜM

COĞRAFYANIN KÖKLERİNDEN ARINDIRILMASI; TEHCİR VE İMHA

4 Eylül 1908 tarihinde bir Rum avukatı ve şairi olan Mikail Argiropulos'un İttihatçı kadrolardan Dr. Nazım'la İzmir'de yapmış olduğu söyleşi aslında 2. Meşrutiyet'in görünürdeki bayramlık ortamında bile İttihatçıların neleri amaçladıklarını yansıtmaya bakımından önemlidir. İttihatçı Dr. Nazım; "*Mesuliyeti bizzat yüklendiğimiz ulusal birliği sağlamayı orada aşamalı olarak gerçekleştireceğiz. Konuşmamızın başından beri, Komitecilerin sabit fikirlerini saklamak niyetinde değilim. Kastettiğimiz, her fedakarlığa katlanarak yurdumuzun elemanlarının tek bir ulus ve tek bir İslam dini fikrini benimsemeleri için çalışacağız, öyle ki çoğunluk veya azınlıklar, Elenler, Türkler, Ermeniler ve Yahudiler sözkonusu olmasın, 'sizler ve bizler' diye bahsedilmesin, Hıristiyanlık, Müslümanlık, Musevilik ilk planda olarak insanları gruplara ayırmasın, fakat istisnasız hepimiz bağlı kalacağımız tek bir Müslüman ülke içinde birleşme idealini ön planda tutmalıyız*" (Rodos, 2011: 63) diyordu.

Birkaç yıl sonrasında, 1910 yılında Selanik Kongresi sırasında yapılan gizli toplantılarda Talat'ın ifade ettikleri de aynı paraleldedir: "*Kanuni Esasi'nin Müslüman ve gavur (kafir, gayri-Müslimler için kullanılan aşağılayıcı bir terim) eşitliğiyle ilgili hükümlerin kabul edildiğinin farkındasınız. Ancak bunun gerçekleşmeyecek bir ülkü olduğunu hepimiz tek tek biliyor ve hissediyorsunuz. Şeriat (İslam'ın dini yasaları), bizim bütün tarihimiz ve yüz binlerce Müslüman'ın duyguları ve hatta bizzat*

gavurların duyguları... gerçek eşitliğin kurulmasının önünde aşılmaz bir engel oluşturur... Bu nedenle, imparatorluğu Osmanlılaştırma görevimizi başarınca kadar eşitlik meselesi diye bir şey olamaz.” (Dadrian, 2008:267)

Keza etnik temizlik denildiğinde akla ilk gelen İttihatçı kadrolardan Dr. Bahattin Şakir; “*İmparatorluğumuzun sınırları içinde hala geçmişten kalan, zararlı yabancı otlar gibi sökülüp atılması gereken milletler bulunmaktadır*” derken bir başka konuşmasında Dr. Nazım da “*Sadece Türklerin kalmasını istiyorum. Türklerin dışında kalan tüm diğer unsurlar temizlenmelidir*” (Hofmann, 2013: 192) diyecekti.

Her halükarda coğrafyanın kaderi yeniden yazılacaktı. Osmanlı’da iktidarlaşan İttihatçı zihniyetin yegane arzusu buydu. Takibat, tehcir, imha, yağma-talan ve buna paralel tek tipleştirme... Yani nüfustan arındırmanın İttihatçılar cephesindeki pratik karşılığı bunlardı. Hıristiyan nüfusun tasfiyesi için mümkün olan bütün şiddet ve zor unsurları kullanılacaktı, hem de tereddütsüzce. Sürecin sağlayacağı imkan ve fırsatlardan da azami ölçülerde yararlanılarak amaç gerçekleştirilecekti.

1914 yılında başlayan nüfustan arındırma diğer bir ifadeyle coğrafi zeminin her açıdan Türkleştirilmesi politikası, İttihatçılıktan Türk ulus devletine ve onun bütün bir tarihi boyunca farklı boyutlara sahip olsa da devam ettirilen asırlık ideolojik-politik bir çizgi ve gelenektir. Hıristiyan toplulukların tamamı, belirli bir süre sonrasında Yahudiler, Ezidiler ve Müslüman olan diğer tüm etnik gruplar Kürtler, Araplar, Lazlar, Çerkesler, Gürcüler, Arnavutlar, Romanlar ve farklı inançlardan Aleviler gibi birçok kesim milliyetçi, şovenist, ırkçı fanatizmin hedefi haline getirilerek bu çizginin çeşitli uygulamalarına maruz kalırlar.

Despotik İttihatçı Osmanlı rejiminin, içe dönük bir fetih olarak da ifadelendirilebilecek coğrafyanın Hıristiyan nüfustan arındırılması ya da diğer bir tabirle Türkleştirilmesi politikası,

fiiliyatta iki temel saldırı üzerine oturtulmaktaydı; tehcir ve imha. İnsanları köklerinden yani yaşama dair bütün unsurlarından radikal biçimde koparmayı ve tamamen ortadan kaldırmayı amaçlayan bu yönelim 20. yüzyılın en zalimane yöntemlere başvurularak insanlığın katledilmesine dair ilk örneklerinden biri olarak tarih sayfalarına işlenecekti.

Osmanlı'nın her döneminde çeşitli vesilelerle nüfus hareketlilikleri yaşanmıştır. Bazen nüfusun dengelenmesi amaçlı kaydırmalar şeklinde, bazen çeşitli yönetim zaafiyetlerine potansiyel oluşturduğu düşünülerek daha farklı bölgelere göçertme ya da sürgün şeklinde. Bazen de savaşların neticesinde ya da toplumsal, siyasal alt-üst oluşlardan dolayı, mesela imparatorluktan kopan yeni ulus devletler gerçeğinden ötürü farklı etnik grupların imparatorluk topraklarına göçmeleri şeklinde gerçekleşmiştir. Nüfus hareketlilikleri sürgün, göç, iskân vs. kavramlarla izah edilse de en basit göç olgusunun dahi özünde tarihi, siyasal, sosyal, etnik, inançsal, kültürel ya da ekonomik nedenlere dayalı *zor unsuru* söz konusudur. İster içe dönük olarak gelişsin ister dışa dönük olarak her türden nüfus hareketi toplumsal yıkıma yol açar ve yıkıcıdır. Çeşitli çıkarların nedeni ya da sonucu olarak devreye sokulduğundan olağan değildir. Ama Osmanlı'nın egemenliğinin tesisi ve devamı söz konusu olduğunda her türden nüfus hareketliliği olağan ve aynı zamanda meşru bir gelişme olarak görülmüştür.

Tehcir kavramına gelecek olursak zorla göç ettirme, göçertme, sürme ya da zorunlu göç gibi anlamlar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Buradaki esas nokta şüphesiz ki zor olgusudur. Eğer zor olgusunu olgunlaştıran nedenler yani ekonomik-sosyal-siyasal-ideolojik unsurlar radikal amaçlar içeriyorsa, tehcir kavramı da bambaşka bir boyuta evrilir. Artık olağan nüfus hareketliliği olarak değerlendirilmemesi gereken çok farklı bir nitelik söz konusudur. Tehcir kavramının İttihatçı

rejim nezdindeki karşılığı da bu paralelde anlam kazanmaktadır. Yani herhangi bir nüfus hareketliliği şeklinde değil aksine söz konusu nüfusun, tehcir söylemi adı altında en radikal usullerle var oluş temellerinden tamamen koparılması ve devamında da ortadan kaldırılması biçiminde gerçekleşir. Evet, Hıristiyan nüfusun bünyeden atılması ancak böyle mümkün görülüyordu.

Tehcir politikası bağlamında ilk uygulama Bulgarlara yapılır. Balkan savaşları sonunda Edirne'nin yeniden Osmanlı'ya kalmasıyla İttihatçı rejim Trakya'yı Bulgar nüfustan arındırır. Hıristiyan nüfus sınır dışı edilir. Yine aynı tarihlerde Amavutların bağımsızlık elde etmesiyle Amavutlara sınırlar kapatılır. Öyle ki Balkanlar'dan gelen Müslüman nüfus göçünün içerisindeki Müslüman Amavutlar kesin bir tutumla ayıklanarak geri gönderilir. Ege ve Trakya bölgesindeki Amavutlar ise Anadolu'nun iç bölgelerine dağıtılırlar. Bir diğer etnik grup olan Boşnaklar da İttihatçıların Anadolu'nun Türkleştirilmesi politikasına paralel olarak iç bölgelere sevk edilirler. Buna benzer uygulamalar sonraki yıllarda da vazgeçilmez devlet politikası olarak benimsenir ve hayata geçirilmeye devam edilir.

1913 yılının sonları Anadolu'nun Mezopotamya'nın kadim halkları açısından telafisi mümkün olmayan büyük yitimlere, kayıplara yani yok oluşlara neden olan sürecin başlangıcıdır. İttihatçılar, tehciye ilk olarak Ege ve Trakya'da yaşayan Rumlarla başlarlar. Rumların yani Elen soylu halkların Anadolu'dan kopartılmasına öncelik verilse de bu süreç zamana yayılmış biçimde devam eder. Asıl nüfus 1914-1922 arasında İttihatçıların ve devamcıları olan Kemalistlerin anladığı biçimdeki tehcir yoluyla tasfiye edilse de günümüze kadar süren bir zamana yayılmıştır. 1914 Rum tehcir deneyimi çok daha ölümcül biçimler eşliğinde 1915'te Ermeni halkına uygulanır. Emperyalist paylaşım savaşıyla oluşan fırsatları değerlendiren İttihatçılar, Mezopotamya'nın en eski halklarından Asur soylu Süryanileri,

Nasturileri ve Kildanileri de aynı yıl ölümcül tehcire tabi tutar. Yine bölgenin kadim halkları Ezidiler de benzer uygulamalardan kaçamaz. Bir diğer inanç grubu olan Yahudiler ise bu süreçlerde Hıristiyan halkların yaşadıkları gibi yıkımlara maruz kalmazlar. Yahudiler daha çok Türk ulus devletinin kurulması sonrasındaki inşa sürecinde ve 2. Emperyalist Paylaşım Savaşı öncesinde ve sırasında asimilasyon yani Türkleştirme uygulamalarının hedefi haline gelirler.

Coğrafyanın Türk ve Müslüman olmayan nüfustan temizlenmesi için koşullar olgunlaştırılmış, hazırlıklar yapılmış ve atılacak ilk adımlara dair işaret verilmişti. Artık tehcir ve etnik temizlik yani soykırım, Anadolu'nun ve Mezopotamya'nın kadim halklarına dayatılan iki temel saldırı politikasıydı.

Rumların Tehcirinde İlk Aşama

Yunanlıların ve Osmanlı sınırı dahilinde yaşayan Rumların sıklıkla tercih ettiği isimlendirmedir “Küçük Asya” tabiri. Helen soylu halklar yoğun olarak Ege, Trakya, Karadeniz ve Kapadokya diye isimlendirilen bölgelerde yaşarlar. “Küçük Asya” ile daha çok Ege'den başlayarak Anadolu'nun içlerine doğru uzanan Rum yerleşim alanları ifade edilir. Ama Kapadokya ve Pontus gibi yerlerde yaşayan Rumlar da “Küçük Asyalı” olarak değerlendirilir. Tabii ki Rumların yaşadıkları yerler sadece buralarla sınırlı değildir. Benzer bir nüfus yoğunluğu Doğu Trakya'da da mevcuttur. Bunun yanısıra binlerce yıldır bu coğrafyada yaşanıyor olmasından ötürü daha başka yerleşim bölgelerinde de irili, ufaklı nüfuslarıyla varlık göstermektedirler.

Dr. Georgios Nakracas, “Anadolu ve Rum Göçmenlerinin Kökeni” adlı kitabında 1912 yılında Atina Üniversitesi profesörlerinden Sotiriadis'in Anadolu Rum topluluklarının demografik yapısı üzerine yaptığı çalışma istatistiklerine yer vermektedir. Her ne kadar verileri bir başka çalışmayla kıyas-

layarak yerine göre sorunlu bulsa da dönemin nüfus etkinliğini yansıtması bakımından önemlidir. [Tablo: 1, Sayfa 353]

Buradaki vilayetler birçok sancağı içermektedir. Mesela Aydın vilayeti İzmir, Manisa, Denizli ve Menteşe sancaklarını kapsamaktadır. Aydın vilayetinde Rum nüfusu bu sancaklarda Aydın'daki Rumların toplamıdır. Yazar aynı çalışmasında İzmir sancağına ilişkin;

“Sotiriadis'e göre 1912'de İzmir sancağında 754.046 kişilik toplam nüfus içinde 449.044 Helen vardı ve Helenler nüfusun % 59.5'ine tekabül ediyorlardı. Ayrıca şunu da söylemeye değer ki, İzmir sancağının toplam 12 kazasındaki bu 449.044 Helen'den 395.559'u yani % 88'i 6 kıyı kazasına, yani Bergama, Foça, İzmir, Urla, Karaburun ve Çeşme (Krini) kazalarına yerleşti. Bu kazalarda Helenler çoğunluk nüfusu oluşturuyorlardı” (Nakracas; 2003: 82) bilgisini verir. Aynı yıl İzmir sancağındaki Türklerin sayısı ise “219.494” olarak verilmektedir. Rum nüfusuna Ege bölgesinin bütün yerleşim alanlarında rastlamak mümkündür. Vilayet, sancak, kaza ve köylerde yerine göre çoğunluk nüfusu oluştururlarken yerine göre de daha küçük bir nüfusla varlık gösterdikleri yerleşim alanları olabiliyorken genel olarak Ege bölgesinin kıyı ve iç bölgelerinin tamamında Rum nüfusu önemli bir yer tutmuştur. İzmir (Smyrna), Aydın (Miletos), Denizli (Luodikeia), Manisa (Saruhan), Çanakkale (Dardanel), Bursa (Prusa), Balıkesir (Misya) ve bugünün coğrafi bölümlere ayrılmış isimleri ile Marmara kıyı illeri İzmit (Nikomedeia), Bilecik (Biledjik) ve İç Anadolu'ya doğru Kütahya, Afyon, Eskişehir gibi birçok yerleşim birimi Helenlerin yaşam alanları olmuştur.

Yine Kapadokya bölgesi Rumlar açısından önemli bir alandır. Hem ekonomik hem de kültürel birikim yönüyle Rumlar buralarda yerleşik ve etkindir. Niğde, Kayseri (Kaisareia), Nevşehir (Neopolis) ve daha çok kazada Rum nüfusu önemli bir

yer tutar. Nakracas'ın nüfus verilerine bakılırsa, "*Sotiriadis, 1912'de Niğde sancağında 230.490 kişilik toplam nüfus içinde 55.518 Rum yaşadığını yazmaktadır. Rumlar toplam nüfusun % 24'ünü oluşturuyorlardı...*" (Nakracas, 2003: 172) Niğde sancağına bağlı Nevşehir (Neopolis) kazasında, "*Sotiriadis, 1912'de burada 25.330 kişilik toplam nüfus içinde 10.790 Helen olduğunu yazmaktadır. Helenler, nüfusun % 42.5'ini oluşturuyorlardı.*" (Nakracas, 2003: 177) Yine Kayseri sancağı için, "*Sotiriadis'e göre 1912'de Kayseri sancağında 194.281 kişilik toplam nüfus içinde 23.201 Rum vardı ve Rumlar nüfusun % 11.9'unu oluşturuyorlardı.*" (Nakracas, 2003:180)

Rumların nüfus olarak yoğunluk gösterdiği diğer bir bölge Pontus vilayetleridir. Günümüz Karadeniz bölgesinin bütün kıyı kesimlerini ve Orta Karadeniz'in iç kısımlarını kapsayan üç ana vilayet üzerinden ele alınır. Kastamonu, Trabzon ve Sivas... Bu vilayetler birçok sancağı içermektedir. Örneğin Trabzon vilayetinin Samsun, Rize ve Gümüşhane sancaklarını içermesi gibi. Ordu, Giresun ve Trabzon kazası gibi toplam 9 kazayı içeren Trabzon sancağına ilişkin Nakracas: "*Sotiriadis'in resmi budunsal çizelgesine göre 1912'de Trabzon sancağında 585.751 kişilik toplam nüfus içinde 154.774 Helen vardı ve Helenler toplam nüfusun % 26.4'üne tekabül ediyorlardı. Türkler ise 404.656 kişi Ermeniler de 26.321 kişiydiler.*" (Nakracas, 2003: 196) Yine Giresun kazası için, "*Sotiriadis'e göre 92.003 kişilik toplam nüfus içinde 44.214 Helen vardı ve Helenler toplam nüfusun % 48'ini oluşturuyorlardı*" "*Ordu (Katoria) kazasında Sotiriadis'e göre 118.920 kişilik toplam nüfus içinde Helenler 19.930 kişiydiler ve nüfusun % 16.3'ünü oluşturuyorlardı*" Tirebolu (Tripolis) kazası içinde "*1912'de 49.528 kişilik toplam nüfus içinde 17.821 Hellen vardı ve Helenler nüfusun % 36'sını oluşturuyorlardı.*" (Nakracas 2013: 208-209) Bölgenin önemli sancaklarından Canik veya Samsun (Amisos) geneli içinde,

“Sotiriadis’e göre 1912’de 392.126 kişilik toplam nüfus içinde Ortadoks Hıristiyanlar 136.087 kişiydiler ve nüfusun % 34.7’sini oluşturuyorlardı. Türkler ise 233.454 kişiydiler ve nüfusun % 59.5’e varan bir oranla çoğunluğu oluşturuyorlardı.” (Nakracas, 2003:213) Bu sancakta aynı yıllarda 22.585 Ermeni nüfusun yaşadığı da belirtilir. Sadece Samsun kaza merkezindeki 119.506 kişilik nüfusun 78.643 kişisinin Rumlardan oluşması ve nüfus içinde % 65.8 gibi bir orana denk düşmesi ve yine Bafra kazasında 79.653 kişilik nüfustan 37.495 kişinin Türkçe konuşan Ortadoks Hıristiyan (Rum)lardan oluştuğu ve toplam nüfusun % 47’sine denk geldiği bilgisi bile coğrafyanın kadim haklarında Rumların köklü bir tarihe sahip olduklarının görülmesi açısından önemlidir.

Pontus bölgesinde ayrıca Lazistan veya Rize sancağı yer alır ama buradaki Rum nüfusu çok düşüktür. Diğer sancak ise Gümüşhane (Argirupolis) sancağıdır, *“1912’de 147.377 kişilik toplam nüfus içinde Sotiriadis’e göre 59.748 Ortodoks Hıristiyan yaşıyor ve Hıristiyanlar nüfusun % 40’ını oluşturuyorlardı. Bu Rumlardan 48.135 kişi, yani % 80.5’i kuzeydeki Torul (Aradasa) kazasına yerleşti.”* (Nakracas, 2003: 224)

Son olarak Sivas (Sabastica) vilayeti kapsamındaki Sivas, Amasya, Tokat ve Karahisar sancaklarındaki Rum nüfusuna bakacak olursak; *“1912’de Amasya sancağında 285.339 kişilik toplam nüfus içinde Sotiriadis’e göre 36.739 Rum vardı ve Rumlar sancak sakinlerinin % 12.8’ini oluşturuyorlardı... Tokat sancağında 216.893 kişilik toplam nüfus içinde Sotiriadis’e göre 27.174 Rum vardı... Karahisar sancağında Rumlar daha kalabalık olup Sotiriadis’e göre 1912’de 84.307 kişilik toplam nüfus içinde 27.761 kişiydiler ve nüfusun % 39’unu oluşturuyorlardı.”* (Nakracas, 2003; 227-228)

Elbette ki bütün bu rakamsal veriler demografik yapının gerçekliğini birebir yansıtmayacaktır. Yine de farklı kaynaklardan

sunulan detaylı ya da daha genel verilerle kıyaslama yapıldığında coğrafyadaki Rum nüfusuna dair çok da uzak olmayan veriler olarak kabul edilebilir. Yüzyılın başında coğrafyadaki demografik çeşitliliğin ve nüfus olarak varlıklarının görülmesi açısından önemli verilerdir. Helen, Grek, Rum, Pontus... vs her ne isimle ifade edilirse edilsin bu halk sosyal, kültürel, ekonomik ve tarihi birikimiyle Anadolu'nun kadim halklarından. Binlerce yıldır da farklı etnik gruplarla iç içe yaşamışlardır. Felaketin eşiğine doğru adım atılırken demografik zeminin biraz olsun farkına varabilmek, sonrasında yaşananları anlayabilmek açısından bu veriler gerekli olduğu kadar önemlidir de.

Yukarıdaki veriler sadece Rum vurgusuna odaklıdır. Ama o yerleşim birimlerinin çoğunda farklı etnik kökenden ve inançlardan haklar da yaşamaktaydı. G. Nakracas, İzmit (Nikomedea) sancağı için şu tabloyu verir. [Tablo 2, sayfa 353]

Yine benzer nüfus çeşitliliğine sahip bir başka sancak ise İstanbul vilayetinin doğusunu yani Asya bölümünü oluşturan Üsküdar (Skutari veya Hrisoupolis) Sancağıdır. Bu sancak Kartal, Gebze, Beykoz, Adalar, Şile kazalarını kapsar. “*Toplam nüfus 258.480’dir. Türkler 124.281, Rumlar 76.457, Ermeniler 35.560, Yahudiler 5.695*” (Nakracas, 2003; 159) kişi olarak verilir. Nüfus çeşitliliğinin diğer bileşenleri ise Müslüman topluluklardı. Osmanlı egemenleri son 100-150 yıllık süreçlerinde sınırları içerisindeki farklı etnik gruplardan epeyce bir Müslüman kitleyi iskan politikalarıyla coğrafyaya dağıtmıştı. İttihat ve Terakki de bu politikayı aynı şekilde ve hatta daha sistematik ve politik yönelimine uygun biçimde ele alıyor ve uyguluyordu. Dolayısıyla Hıristiyan halkların ve Yahudilerin yaşadığı yerlerde Türkler dışında Araplar, Çerkesler, Arnavutlar, Tatarlar, Gürcüler, Kürtler, Lazlar, Romanlar gibi farklı topluluklara sıklıkla rastlanabilmekteydi. Bazı yerlerde nüfus yakın zamanlarda karma bir özelliğe bürünse de kimi yerlerde

ise oldukça gerilere giden birliktelikler ve iç içe yaşamlar söz konusuydu. Rumlar ve Türkler birçok yerleşim birimlerinde ya iç içe ya da oldukça yakın komşu yerleşim birimleri şeklinde yanyana yaşamışlardı.

Rumlarla Türler arasındaki ilişkilere dair fikir edinebilmek açısından Aydın'da doğan ve 1922 yılında birçok Rum gibi tehcirle, mübadeleyle yaşadığı yerden kopartılarak Yunanistan'a sürülen yazar Dido Sotiriyu, gerçek yaşam öykülerinden yola çıkarak Aydın yöresindeki Rum ve Türk köylerine ve yaşananlara dair şunları aktadır;

"Şu yeryüzünde cennet diye bir şey varsa, bizim Kırkica o cennetin bir parçası olsa gerekti... Ormanlarla kaplı dağlık bir bölgede kuruluydu köy. Önümüzde denize kadar göz alabildiğine uzayan Efes Ovası... baştan başa yemiş bahçeleriyle, incirlikleriyle, zeytinlikleriyle, tütün, pamuk mısır ve susam tarlalarıyla dolu olan bu ova bizim köye aitti..."

Köyümüzde hiç Türk olmadığı ve bazen kendi aramızda bile Türkçe konuştuğumuz halde, Yunanistan sevgisi yüreğimizde sönmez bir ateş gibi yanardı. Kireçli, Havuzlu, Balacık gibi civar köylerde oturan Türklerden hep itibar görürdük; zeki ve çalışkandık onların gözünde. Bu fikirlerini değiştirmelerine de katiyen fırsat vermezdik, ne yalan söylemeli... Tatlı dil, güleryüz sırası gelince uygun bir 'bahşiş'le çantada keklik haline getirirdik onları. Her Allah'ın günü dağlardan akın akın Türk köylüleri inerdi pazarımıza. Odun, kömür, kümes hayvanı, kaymak, yumurta, peynir sözün kısası Anadolu'nun zenginliğini yapan ne varsa satar; ihtiyaçlarını bizim dükkanlardan alıp akşama dönerlerdi. Kimisi dostlarının evinde misafir kalırdı; bizimle birlikte yer, bizimle birlikte yatarlardı. Türk köylerine kocabaş hayvan, at ya da süt almaya gittikleri zaman bizimkiler de oradaki dostlarının evinde ağırlandı. Ve dağ yollarında karşılaştığımız vakit kocaman selamün aley-

kümler çekerdik karşılıklı, 'sabahlarınız hayırlı olsun!' derdik." (Sotiriyu, 2009:15-20-21)

Halklar arasında böylesine ortamlar ve ilişkiler çok daha zengin biçimleriyle varolmuştur. Birbirlerinin acılarını, üzüntülerini ve sevinçlerini paylaşabilen düğünlerine, bayramlarına katılan, ekonomik ve ticari ilişkilerin yanı sıra dayanışma ve yardımlaşma temelinde paylaşımlar geliştirebilen halklar olarak bir arada nasıl yaşanabileceğine dair sayısız ilişki biçimlerine hayat vermişlerdir. Egemenlerin ayrımcılığı temel alarak dinsel önyargıları besleyen, düşmanlık tohumları misali kini, nefreti ve ötekileştirmeyi her zaman körükleyen tutumlarına rağmen. Halklar yerine göre bütün bu olumsuz kuşatmayı yok sayarak kendi aralarında iyi ilişkiler kurabilmiş ve yaşatabilmişlerdir. Bütün halkları içerisine alarak adeta kendisinin bir parçasına dönüştüren siyasal gelişmeler, bu ortam ve ilişkiler gerçekliğini temellerinden sarsmaya başlamıştı. 19. yüzyılın siyasal dinamikleri ve yaşamlara yansımaları içten içe birikime yol açmıştır. Nitekim 1912 yılında gerçekleşen Balkan Savaşları ve sonuçlarıyla birlikte Anadolu'nun kadim halklarından Rumların da kaderleri geri dönülmez biçimde egemen siyaset arenasına kurban edilmişti. 1913 yılının sonlarına doğru Balkanlar'dan Trakya'dan toprak yitiren Osmanlı oradaki yüz binlerce Müslüman'ın göçüne maruz kalırken, Doğu Trakya Rumlarını yaşadıkları yerlerden Yunanistan'a sürmeye başlayarak tehcir ateşini yakıyordu.

Doğu Trakya bölgesi stratejik bir öneme sahipti. Öncelikli ekonomik ve siyasal nüfus alanı olarak dikkat çekiyordu. Bölge komşu devletler açısından yitirilmemesi gereken en değerli topraklardandı. Yunanistan, Bulgaristan ve Osmanlı egemenlerinin toprak talepli güç savaşlarına giriştikleri bir çatışma ve gerilim bölgesi haline gelmişti. Nihayetinde Balkan Savaşları mevcut yapıyı temellerinden sarsacak sonuçlara yol açınca güç ve denge durumu da yeniden şekillenmeye başlar. Yüzlerce, binlerce yıllık

yerleşik bir yaşam birikimine sahip halklar çizilen yeni sınırlardan ve ulus devletler gerçeğinin tektipleştirici politik tutumlarından dolayı, sürgüne, tehcire, göçe zorlanırlar. Doğu Trakya bölgesinde, o yıllarda tahminen 350-400 bin civarında Rum nüfusun yaşadığı varsayılmaktadır. İşte bu nüfusun tamamı Balkan Savaşları esnasında başlayan ve sonrasında da hızlandırılan sürgünlerle Doğu Trakya'dan Yunanistan'a gönderilirler. Yüzbinlerce Rum'un köklerinden kopartılarak sürülmesi şüphesiz ki basit bir göç olgusu şeklinde gerçekleşmiyordu. Baskı ve zora dayalı yöntemlerin yanısıra göçe zorlayıcı ortamın oluşması için türlü türlü uygulamalara başvurulur. Ağır vergilendirmeler, mala ve mülke el koymalar, soygun, yağma, ticaret yasakları, kısıtlamalar, korku ve tedirginlik yayma, Balkan Savaşları sırasında orduya alınan Hıristiyan askerlerin firar etmesi ve orduda zafiyetin oluşmasının kaynağı olarak Rumların ve Ermenilerin gösterilmesi, Yunanistan'la işbirliği yaptıkları ve savaşın kaybedilmesine neden olduklarına kadar çeşitli yalan, çarpıtma propagandalarıyla düşmanlığın körüklenmesi gibi zincirleme düşünce ve uygulamalarla süreç hazırlanır ve amaca uygun biçimde işletilir.

Balkan Savaşları ve yeni sınırlar aynı zamanda Hıristiyan halkla Müslüman halkın birbirine düşmanlıklarının körüklenmesi açısından egemen sınıflara ortam ve olanak sağlıyordu. Sınırların ötesinde kalan halklar için yaşamak daha önceki sorunlu zemine rağmen görece "olumlu" olan özelliklerden oldukça uzak ve olanaksız hale geliyordu. Ulusal çitler örülüyor, sınırlar ulus ideolojisinin amaçlarına paralel çiziliyor, topraklar tarihsel derinliklerden gelen çok seslilikten arındırılıyor ve halklar bütün varoluş özellikleriyle birbirlerine düşman ilan ediliyordu. Egemen ideolojiler ve ekonomik siyasal çıkarlar coğrafyaları dipsiz bir karanlığa sürüklüyordu. Amaç uğruna zora, şiddete, baskıya, katliama, kırıma, tehcire, sürgüne, ötekileştirmeye, düşmanlaştırmaya dayalı her türden yolu ve yön-

temi meşru gören, benimseyen ve uygulamaktan geri durmayan egemen zihinler zamanıydı. Düşmanlıkları kendi varoluşlarının zemini haline getiren bu zihinler, halkları kendi zamanlarına tutsak etmekle kalmadılar, ortadan kaldırmak gibi radikal hedeflerin öznesi haline getirdiler.

Dido Sotiriyu aynı kitabında; *“Reayada yüzlerce yıllık kurtuluş özlemleri uyandıkça Jön Türk hareketi de gelişmekteydi. Bir zamanlar Girit için söylediklerini şimdi Makedonya için söylüyorlardı. -Bizim Makedonya!*

Ve bu mesele onlar kadar bizleri de ilgilendirmekteydi Jön Türkler, ‘uyan ey uyuşuk ahali’ diyordu halka; ama ‘uyuşuk’ ha deyince uyanmıyordu, dürtüklemek gerekiyordu onu, dürtükleme görevini de Hıristiyanların mağdur edilmesi ve hatta katledilmesinde görmekteydi...” Devamında Ortadoğu gezintisinden dönen bir Rum’un orada Deutsche Palestine Bank yani Alman Filistin Bankası tarafından dağıtılan bir broşürü de yanında getirerek köylülere okumasını aktarır. Broşürde:

“Eğer biz Türkler açsak ve ıstırap çekiyorsak, bunun sebebi, servetlerimizi ve ticaretimizi ellerinde tutan gâvurlardır! Bunların istismarına ve küstahlığına daha ne kadar göz yumacağız? Gâvur mallarını satın almayın. Onlarla her türlü ilişkiyi kesin... Ne ihtiyacımız var dostluklarına? Onlarla, sözüm ona kardeşçe geçinmek size ne kazandırıyor? Siz samimi olarak onlara sevgi ve servetinizi ikram ediyorsunuz ama onlar...” (Sotiriyu, 2009: 50-51) şeklinde düşmanlığın nasıl körüklendiğine ilişkin hem Alman emperyalizminin hem de İttihatçı rejimin yönelimine dair bilgiler vermektedir.

Zaten Alman emperyalizmi Rumların varlığından rahatsızlığını açıkça ortaya koyuyordu. Ekonomik, askeri ve politik amaçlarını gerçekleştirmenin önünde bir engel olarak görüyordu Rumların varlığını. Keza aynı şekilde İttihatçıların mevcut coğrafi zemini etnik açıdan homojenleştirmesinin yani tertipleştir-

mesinin de önündeki öncelikli engel olarak Rumlar aleni işaret ediliyordu. Almanya'nın ekonomik, politik ve askeri amaçlarıyla İttihatçıların Pantürkçülüğü veya diğer bir tabirle Panturancılığı esas alan yayılmacı emellerinin kesiştiği yerde ortak hedef ve engel olarak Anadolu ve Mezopotamya'nın Hıristiyan halkı gösterilmekteydi. Dido Sotiriyu şöyle özetliyor o günleri:

Türkler, Küçük Asya'nın tek başına efendisi olmaktan çıkmışlardı artık. Beyin Almandı, Türk ise kol... Biri tasarlıyor, öteki yapıyordu... Çok geçmeden İzmir'e bir Alman generali geldi. Prusya üniformaları içinde, fatih edalı kupkuru bir adamdı bu: Liman von Sanders'ti adı. İzmir metropoliti Kri-zostomo bu adam için 'adını andığınız her keresinde gargara yapıp ağzınızı temizleyiniz' demişti. Bir uğursuzluk gibi çökmüştü Küçük Asya'nın üzerine. Bizi toptan imha edip, Altın Tiftiği elimizden koparıp almak için gönderilmişti. Anadolu tam bir Prusya sömürgesi idi sanki.

Harpten çok önce memlekette bir Alman 'uzmanları' akını başlamıştı: Tüccar, asker, polis, arkeolog, sosyolog, iktisatçı, doktor, rahip, öğretmen kisvesi altında durumu incelemeye, bizim aslımızı, geçmişimizi ve halimizi, istidat ve servetimizi öğrenmeye geliyorlardı. Hepsi de aynı ürkütücü sonuca vardılar: Biz şeytan zekâlı Rumlar ve Ermeniler, burada fazla kilit noktası tutuyorduk elimizde..." (Sotiriyu, 2009: 63)

Alman emperyalistlerin İttihatçıları her açıdan etki altına aldıkları ve yönlendirdikleri açık bir gerçekliktir. İttihatçılar, Balkan Savaşları sonrasında İzmir'in karşısında yer alan ve stratejik öneme sahip olan Sakız ve Midilli adalarının Yunanistan'a kalmasıyla Ege kıyılarının Yunan tehdidine açık hale geldiğini düşünüyorlardı. İzmir gibi nüfusunun yarısından çoğunu Rumların oluşturduğu ve bu yüzden "gavur İzmir" olarak adlandırılan körfez kenti daha da önem kazanıyordu. Ekonomik, sosyal, kültürel açıdan İzmir adeta bir Rum kentiydi. Tarihsel

olarak bu birikimi her yönüyle taşıyor ve yansıtıyordu. Dolayısıyla bu potansiyelin her ne pahasına olursa olsun bertaraf edilmesi hem Almanlar hem İttihatçılar için tek yoldu: Tehcir!

1913-16 yılları arasında Osmanlı'da Amerikan Büyükelçiliği yapan Henry Morgenthau birebir gözlemleri ve ilişkileri üzerinden şunları ifade eder; "*Almanya'nın kıskırtmasıyla hareket eden Türkiye şimdilerde bu tehcir sırasında Çanakkale'de görev yapmış Alman amirali Usedom, 'acilen Rumların kıydan nakledilmesi teklifini yapanlar'ın Almanlar olduğunu üç yıl sonra söyledi bana. Usedom'un söylediğine göre bunun altında yatan neden tamamen askeriymiş. Talat ve arkadaşlarının Alman oyununu oynadıklarının farkında olup olmadıklarından emin değilim, fakat Almanların bu işte onları habire kıskırttıklarına hiç kuşku yok.*" (Morgenthau, 2005: 48)

Her şey ayrıntılı biçimde planlanır. Ege kıyıları Rumlardan arındırılacak ve bütün varlıklarına el konulacaktı. Coğrafyanın Türkleştirilmesi aynı zamanda ekonominin de Türkleştirilmesi demekti. İttihatçılar bölgede yaşanacakların devlet eliyle gerçekleştirilmediği algısını oluşturmak için gizli toplantılarla Rumların tehcirine ve kırımını organize ederler. Teşkilat-ı Mahsusa'nın has adamları bizzat görevlendirilir. "Vatansever" unsurlar diye tabir edilen suçlulardan oluşan ve katliam gerçekleştirmeyi adeta meslek edinmiş gruplar devreye sokulur. Teşkilat-ı Mahsusa şeflerinden Kuşçubaşı Eşref'in başını çektiği olaylar kısa sürede Ege bölgesinin tamamına yayılır. Öyle ki Kuşçubaşı Eşref olaylardan önce bölgede ön inceleme yapar ve yabancı ülke konsolosluklarının çokluğundan rahatsızlık duyar ve yapacaklarının kamuoyuna yansımaması için çeşitli tedbirler dâhilinde bizzat çetelerinin öne çıkartılmasına vurguda bulunur. Bölgedeki resmi görevliler ve kurumlar yaşanacaklardan haberdar değilmiş gibi davranacak ve görünürde dâhil değilmişçesine hareket edeceklerdi. Her şeyi Teşkilat-ı

Mahsusa hallededecekti. Yapılan planlar ve sürdürülen hazırlıklar çerçevesinde bölgeye bazı atamalar da yapılır : “Ege havalisindeki ‘temizleme’ işini, ordu olarak Pertev Paşa’nın (Sayın Pertev Demirhan) kumandasında olan 4. Kolordu’nun Erkan-Harbiye reisi Cafer Tayyar Bey’in (rahmetli General Cafer Tayyar Eğilmez) mülki amir olarak İzmir Valisi Rahmi Bey (merhum), İttihat ve Terakki Fıkrası namına da mes’ul murahhas Mahmut Celal Bey (Sabık Reisi Cumhur Celal Bayar) ifa edeceklerdi. Devletin bütün kuvvetleri, bu planın tatbiki için harbiye nezaretinin ve başkumandanlığın verdiği emirlere göre hareket edeceklerdi.” (Çetinoğlu, 2009: 101)

Bu sürecin yürütülmesinde önemli uygulamalardan birisi de Hıristiyan halkın askere alınmasıydı. Askere alımın Rumlar ve Ermeniler tarafındaki karşılığı Amele Taburları’na yani ölüm taburlarına dâhil edilmektir. Eli silah tutabilecek Rum gençleri padişahın fermanıyla apar topar askere çağrılırlar. Yüzlerce yıldır Osmanlı tebası olmanın bir yükümlüğü olarak bu çağrıya riayet eden Rumların sayısı az değildir. Osmanlı kolluk güçleri Rum köylülerinin kapılarına dayanır ve zor kullanarak oğullarını ailelerden kopartarak Amele Taburları’na gönderir. Amele Taburları’nın ne olduğunu bilenler ise çareyi gizlenmekte, kaçmakta bulsa da Osmanlı zulmünün sonu gelmez. Bu vesile ile köylere baskınlar düzenlenir. Rumlar sürekli tehdit altında tutulur, yakalananlara köy meydanlarında ailelerinin gözü önünde işkence yapılır. Bazı yerlerde ise doğrudan kurşunlanırlar.

Amele Taburları’na alınan Hıristiyanlara bariz şekilde kölelik dayatılır. En ağır koşullarda ve yoksunluklar ortamında çalışmaya zorlanırlar. Yol yapımında, tünellerde, orman işleminde, madenlerde, taş kırmada ve oradan oraya adeta yük hayvanı gibi malzeme taşıma gibi en ağır işlerde çalıştırılırlar. Günün 18-20 saati çalışmayla geçer. Çalışma sırasında yavaş

davranmak bile kırbaçlı işkencelerin nedeni olabilir. Açlık en büyük sorundur. Çünkü yiyecek adına verilenler bir parça ekmek ve çoğu zaman ölmüş hayvan leşlerinden alınan etlerle yapılan çorbadır. Barınma yerleri ise hayvan ağılları misali yerlerdir. Açlıktan, bakımsızlıktan, pislikten, bulaşıcı hastalıklardan, kötü hava koşulları karşısında korunmasızlıktan ve çok çalışmaktan Hıristiyan gençler bir bir düşerler. Öyle ki binlerce insandan oluşan taburlarda kısa zamanda birkaç yüz insan ancak ayakta kalabilir. Onbinlerce Hıristiyan genç böylesine vahşi koşullarda hem köle olarak çalıştırılır hem de kurşun harcanmaksızın sessizce tasfiye edilir. Kaçmayı başarabilenler bir ihtimal ayakta kalabilirdi. Ama savaş ortamında oluşturulan öylesine bir zemin vardı ki her yerde kelle avcıları misali asker kaçağı ya da Hıristiyan avlayan askeri birlikler, çeteler ya da milisler kol gezer.

Amele Taburları ile İttihatçılar iki şeyi aynı anda yapıyorlardı. Hıristiyanların emek gücü sonuna kadar kullanılarak insan gücüne ihtiyaç duyulan her işi halletmek ve bu esnada da tehcir sırasında Hıristiyan nüfusunu genç ve dinamik unsurlardan yani direniş unsurları açısından zayıf bırakarak en önemli potansiyeli ortadan kaldırmak. Bu yüzden Amele Taburları'nda toplanan genç Hıristiyan nüfus bilinçli olarak çok daha uzak yerlere sevk edilir. Örneğin İzmir'den, Aydın'dan toplanan Rumların Ankara'ya, Yozgat'a, Konya'ya sevk edilmesi gibi. Böylece geri dönebilme imkanları ortadan kaldırılıyordu. Amele Taburları'nda ölenlerin sayısı bilinmemektedir. Ama on binlerle ifade edilebilecek düzeyde yüzlerce taburun oluşturduğu düşünülürse etnik temizliğin bir parçası olarak görülen bu uygulamada ciddi bir nüfusun sistematik bir biçimde öldürüldüğü açıktır. Tıpkı Alman emperyalizminin Afrika ülkesi Namibya'da yaptığı gibi. Orada toplama kampları ölümle özdeşti, burada da Amele Taburları.

Osmanlı fermanına saf ve temiz duygularla yanıt vermeyi, Osmanlı tebaasının bir parçası olmayı vazifesi bilen Rumlar, en acımasız ve vahşi usullerle etnik temizliğe kurban edilmişlerdi. Köylerde, kasabalarda yaşlı erkekler dışında kimseyi bırakmadıklarından tehcir ve tehcirin arka planında hayata geçirilen yağma ve talanlar, yakma-yıkma ve öldürmeler çok daha kolay hale gelecekti.

Dido Sotiriyu Amele Taburları'na dahil edilen bir Rum'un yaşadıklarını özetlerken bütün bir gerçeği olduğu gibi yansıtır. Aydın'ın bir köyünden Amele Taburu'na alınan köylünün hikayesi; *"İzmir-Ankara arası beş gün beş gece sürüyordu. Ağır gidiyordu trenler, odun yakıyorlardı çünkü: Türkiye'nin kömürü Almanya'ya aitti... Hayvan vagonlarına doldurmuşlardı bizleri. Kapıları günde sadece bir kere açıyorlardı. Katardaki dört yüz seksen kişiden yalnız üç yüz on tanesi ulaştı menzile. Öbür yüz yetmiş yolda kayboldu. On muhafızımız vardı trende. Sonradan ganimete konabilmek için kaçanlara göz yumuyorlardı. Sefaletin bağrından kopup gelmiş bu zavallı insanların gözünde, ana sevgisinin ve umutsuzluktan gelen cömertliğin el ele verip, tıka basa yiyecek doldurduğu yüz yetmiş paket, hayale sığmaz bir hazine gibiydi.*

Kaçanların kaç tanesi evine sağsalim dönebilmiştir, bilmiyorum. Bir metre kalınlığında, bir kar tabakasıyla örtülü dağlar sarp ve çıplaktı üstelik: bu da yetmezmiş gibi, Türk asker kaçaklarıyla doluydu. Kasaba başlarında adım başı kontrol noktaları kurulmuştu; Avuç dolusu paralar gerekliydi nöbetçileri merhamete getirmek için. Sonrası için de şans gerekliydi... Binlerce Rum böyle telef oldu.

Beni Ankara'nın seksen kilometre uzağındaki Kilisler Köyünde bulunan 'İkinci Amele Taburu'na verdiler. Bölgede yolları onarmak ve bir Fransız şirketinin harpten önce başlatmış olduğu demiryolu hattını tamamlamak üzere on iki tabur vardı...

...*Hastalıktan ölmeden çıkanlar için dört aylık refakat izni imzalıyordu... Üç yüz binden yedi yüz tanemiz paçayı kurtarırsak bunu Şükri Efendinin cömertliğine borçluyuz.*" (Sotiriyu, 2009: 81-91)

Üç bin insanın iki bin üç yüzü bulaşıcı tifüs hastalığıyla baş başa bırakılarak ölüme terk edildiler. Ki böylesine onlarca taburun varlığı düşünüldüğünde ölümleri tahmin etmek zor olmasa gerek.

Bu taburlar, ölünceye dek bedenleri eritilen Hıristiyanlar içindi. Oradan oraya işlerin peşinden sürükleniyor ve ölümlerin sürekliliği için ne gerekiyorsa eksik edilmiyordu. Öyle ki hasat zamanlarında varlıklı Türk çiftçilerin işleri görülsün diye onların hizmetine de veriliyordu. Bu durum amaç hasıl oluncaya dek sürdürülür.

Amele Taburları'nda bunlar yaşanırken örgütlenmiş İttihatçı zihniyet de Ege kıyılarında Rumları tehcire zorlayarak arındırma işine girişir. Girit'ten, Makedonya'dan, Epir'den gelmek zorunda kalmış mülteciler, İttihatçıların yerel yöneticileri, cami hocaları, sözü geçer eşraflar, Teşkilat-ı Mahsusa birlikleri, çeteler ve daha niceleri dört bir yandan Hıristiyan halklara karşı türlü türlü düşmanlıkların tohumlarını atar. "Gavurları ortadan kaldırmak"tan, "arazilerine mallarına el koymak"tan, "zengin olmak için onlardan kurtulmak"tan söz edilir.

Dağlarda dolaşan Müslüman asker kaçaklarına, soyguncu-yağmacı çetelere haber salınır, "*Hıristiyanları temizlerseniz, kılnıza dokunulmayacak*" diye. Böylece ölümlü sürgün ve yağmalar, yıkımlar her yana yayılır. Yerlerinden yurtlarından edilir Ege Rumları. 1914'e doğru başlayan bu tehcir, savaş sırasında da aralıksız devam eder. Evlerine, topraklarına, bağlarına-bahçelerine tüm varlıklarına el konulur. Rum halkı denize doğru sürülür. Yunanistan'a ve adalara gitmeleri için her yola başvurulur. Bu esnada binlerce insan özellikle kadın ve çocuklardan oluşan

nüfus çetelerin ve askerlerin vahşi uygulamalarına maruz bırakılır. Tecavüzler, işkenceler, öldürmeler eşliğinde yüz binlerce Rum köklerinden kopartılır, atılır. Yaşlılar, hastalar tehcir sırasında yollarda ölür. Binlerce insan Yunanistan'a varabilmek için kayık, tekne ve sal arar. Küçük deniz taşıtlarına kapasitesinin çok çok üzerinde insan bildirilir. Can pazarı koşullarda yine ölümler eşlik eder bu yolculuklarda. Kıyılarda bekleyen kalabalıklara çetelerin, askerlerin ölümcül saldırıları ise eksik olmaz. Yüzlerce insan silahsız, savunmasız ve en olumsuz haldeyken etnik kıyımın kurbanı olarak mezarsız bir şekilde kıyılarda toprağa karışırlar. 1914 ilkbaharı Batı Anadolu Rumları için ölümcül karakış zamanlarına dönüştürülür. Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın 14 Mayıs 1914'te verdiği bir emir aslında her şeyi izah ediyordu;

“Politik nedenlerden dolayı Küçük Asya kıyılarında yaşayan Rumların köylerini boşaltmalarını, Erzurum ve Haldia (Gümüşhane) vilayetlerine göç ettirilmeleri zorunluluktur. Rumlar eğer söz konusu yerlere gitmeye karşı çıkarlarsa, Müslüman kardeşlerimize sözlü talimatlar verin ki, onları her türlü yöntemle gönüllü olarak göç etmeye zorlasınlar. Göç edenlerden evlerini kendi rızalarıyla terk ettiğine dair belge almayı unutmayınız.” (Hoffman, 2013;182)

Rumlar, gidebilmeleri oldukça sorunlu ve zor görünen uzak illere sevk seçeneğiyle baş başa bırakılırlar. Kabul etmemeleri açık olan bu planlı yönelimdeki amaç bellidir; kendi istekleriyle topraklarını terk ederek Yunanistan'a gitmeleri. İç bölgelere zorunlu göç ettirme yoluna da yaygın olarak başvurulmuştur.

Bu ilk tehcir sürecinde farklı farklı rakamlar telaffuz edilse de yüz binlerce Rum'un göç ettirildiği bilinmektedir. İlk aşamada 300-400 bin civarı Rum'un yerinden yurdundan kopartılarak sürgün edildiğine dair farklı çevrelerin açıklamaları mevcuttur. Ama bu rakamın çok daha büyük olması da yabana atılmaması gereken bir gerçekliktir. Çünkü Osmanlı, emperya-

list paylaşım savaşında taraf olduğunu açıklayıp savaşa dahil olduktan sonra içe dönük fetihçi politikalarını sürdürmekteydi.

Dolayısıyla Batı Anadolu Rumlarının ölümler eşliğindeki yolculuğu devam ediyordu. Tehcir aynı zamanda şuursuzca öldürülmeleri de içeriyordu. İttihat ve Terakki rejimi yarattığı ortamdan azami düzeyde besleniyor ve güçleniyordu. Etnik temizlik, savaş ortamıyla birlikte ve İttihatçı propaganda yöntemleriyle kitlesel taban bularak coğrafyanın her yanına sirayet etmişti. Katliam, sürgün ve yağma dizginsiz bir şekilde yayılarak devam etmekteydi.

Rumların tehciri 1914 yılında başlasa da 1916-1922 yılları arasında Anadolu'nun iç kesimleri ile Pontus bölgesinde kesin sonuç alınmaya kadar aralıksız sürer. İkinci bir aşama olarak daha sonrasında ayrı bir başlık altında Rum tehciri ele alınacaktır.

Rumlara yönelik tehcir ve katliamın rakamsal sonuçları günümüzde bir tartışma konusu olsa da aslolan bu coğrafyanın kadim halklarından Rumların, Osmanlı rejimi tarafından Alman emperyalizmiyle işbirliği içerisinde, yaşadıkları yerlerden sökülüp atılmaları ve kırıma uğratarak nüfusların eritilmesidir. 1912'lerde 3 milyona yaklaşan nüfuslarıyla Rumlar bu coğrafyanın en kalabalık Hıristiyan topluluğuydu. 1914'de başlayan etnik temizlik temelli arındırma politikalarıyla bu nüfus on yıl içerisinde ortadan kaldırıldı. Tek gerçek budur.

Ermeni Soykırımı

Kesin tarihi bilinmemekle birlikte 1914 sonlarında ya da 1915 başlarında gerçekleştirildiği tahmin edilen gizli bir toplantıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti Ermenilerin kati suretle tasfiyesini hedefleyen on maddelik bir karar metni oluşturur. İstanbul'daki Britanya Temsilciliği ile Londra'daki Hariciye Nezareti arasında yapılan yazışmalarda yer alan İngiliz arşivlerinde bulunan On Emir adındaki karar metni şöyledir:

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin On Emri:

1) *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 3. ve 4. maddelerden faydalanarak bütün Ermenice cemaatlerini kapatın ve aralarında devlet aleyhine çalışan herkesi tevkif edin ve onları Bağdat yahut Musul gibi vilayetlere sevk edin ve onları yolda yahut orada ortadan kaldırın.*

2) *Silahları toplayın.*

3) *Van, Erzurum, Adana gibi hakikatte Ermenilerin Müslümanların nefretini kazanmış oldukları mahallelerde, münasip ve hususi vasıtalarla Müslümanların imanını tahrik edin, Rusların Bakü'de tertip ettiği gibi katliamlar tatbik edin.*

4) *Erzurum, Van, Mamuret el-Aziz (Elazığ) ve Bitlis gibi vilayetlerde idareyi halka bırakın ve askeri kuvvetlerin Müslümanlara fiilen yardım ettiği Adana, Sivas, Bursa, İzmit ve İzmir gibi vilayetlerin aksine, askeri disiplinli kuvvetleri (jandarma gibi) güya katliamları durdurmakta kullanıyormuş gibi yapın.*

5) *50 yaşın altındaki bütün erkekleri, papaz ve muallimleri imha edin, kızları ve çocukları Müslümanlaştırın.*

6) *Kaçmaya muvaffak olabileceklerin ailelerini nakledin ve yaşadıkları yerle bütün temaslarını kesin.*

7) *Ermeni memurların casus olabilecekleri ihtimaliyle, devlet daireleri yahut makamlarından tard edin.*

8) *Ordudaki bütün Ermenileri münasip bir tarzda imha edin. Bu işi asker deruhte edecektir.*

9) *Faaliyete her yerde aynı anda başlayın ve binaenaleyh müdafaa hazırlıklarına zaman bırakmayın.*

10) *Bu çok hafî talimatların iki yahut üç eşhastan ziyadesinin öğrenmemesine dikkat edin. (Dadrian, 2005: 3334-335)*

İttihat ve Terakki Cemiyeti despotik, fanatik özellikleriyle öne çıkan kendine has liderleriyle, diktatoryal bir yapı olmakla birlikte aynı zamanda militarize olmuş Osmanlı siyasetinin de yegâne yürütücüsüydü. Sadece bir iktidar partisi, örgütü ya da

cemiyeti değildi. Hem görünürde bir iktidar organıydı hem de gizliliğini sürdüren ve bu çerçevede amaçları hedefleri ve yönelimleri olan bir örgüttü ve aynı zamanda Osmanlı devleti aygıtına hükmeden yegâne gücü.

Dolayısıyla devlet mekanizmasını amaçları doğrultusunda organize edebilme ve imkânlarını çok yönlü biçimde seferber ederek kullanabilme serbestliğine sahipti. Amaca giden yolu şekillendirmek, araçlarını oluşturmak, tüm hazırlıklarını oluşturmak ve nihayetinde pratikleşmek söz konusu olduğunda İttihatçı diktatörlük bundan fazlasına sahipti. Yukarıdaki on maddelik metin, onlarca yıllık Ermeni sorununun İttihatçı zihniyet tarafından nasıl “çözölmek” istendiğini yansıtmakla beraber aynı zamanda niyetini de ele vermektedir.

Açık biçimde etnik bir grubun topyekûn imhası doğrudan hedeflenmiştir. Bilinçli, planlı, organize, eşgüdömlü ve sürekliliği hedeflenmiş güç birliği temelinde seferber edilmek istenen bir ölümcül şiddet yöneliminin örgütlenmesini, uygulanmasını içermektedir İttihatçı “çözüm” projesi. Bunun basit karşılığı hedeflenen kitlenin doğrudan ve topyekûn ortadan kaldırılmasıdır. Ermeni nüfusunun imhasını esas alan bu ölümcül fanatizm, şiddetin ve despotizmin organize edilmesi ve fiiliyatta yönetilmesi şüphesiz ki karmaşık ve zordu. İşte bu yüzden şiddetin, kırımın ve yıkımın organize edildiği çok detaylı bir imha amacına odaklanılmış ve arzulanan sonuca göre motive edilerek harekete geçirilmiş aşırı bir güce ve gücün ölümcül şiddetine ihtiyaç öncellenmiş, bu yönelim, öncesi olan ve adım adım olgunlaştırılan siyasal emellerin birikimi olarak şekillendirilmiştir. Nitekim 1915 ilkbaharına kadar Osmanlı Ermenilerinin yaşadıkları bunu teyit etmektedir.

Ermeni halkının imhasını hedefleyen kırım projesi, gelenekselleşmiş Osmanlı politikalarından bağımsız değildi. Yüzyıllardır Osmanlı düzeni içerisinde Müslüman olmayan halka karşı

önyargılı, ötekileştirici ve ayrımcı düşünce ve davranışlar olağan bir durum olarak görülmekteydi. Hatta Osmanlı düzeninin kurumsallaşmış bir gerçeği olarak kabul ediliyordu. Dolayısıyla Müslüman olmayan toplulukların hedef haline getirilmesi için gerekli ortam ve zemin her daim mevcuttu. Nitekim 1894-96 yıllarında ve 1909'da Adana'da gerçekleştirilen kıyımlar bu zeminin ne kadar güçlü olduğunun tecrübe edilmesine de imkan sağlamıştı. 1914 yılında Ege ve Trakya Rumlarından yüz binlerin tehcir edilmesiyle de mevcut deneyimlere yeni bir içerik kazandırılmıştı. Zor gibi görünenin aslında mümkün olabildiğini tecrübe etmişti İttihat ve Terakki. 1914 sonrası yaşananlar, bunalımlı Osmanlı gerçeğinin çözülme ve dağılma birikiminin yansıması olarak coğrafyanın kaderinin yeniden belirlenmesiydi.

İttihatçılar öteden beri arzuladıkları Osmanlı düzeni içerisinde her türlü hazırlığı içten içe yürütüyorlardı. 2. Abdülhamit döneminin tecrübeleriyle kendi amaçlarını daha radikal kararlar, yöntemler ve araçlarla iç içe geçirerek kesin sonuç için oldukça detaylı planlamalara ve lojistik hazırlıklara girilmişti. İttihatçı yapılanmanın ideolojik, siyasi ve askeri kadrolarının tamamı aynı amaçta birleşmiş ve izlenecek yolu hep birlikte çizmişlerdi. Dolayısıyla gizliliğin, iç disiplinin uyumun, sadakatın ve kararlılığın egemen olduğu bilinçli ve dinamik zihinsel bir arka plan da mevcuttu. Kararların alınmasında, politikaların oluşturulmasında, planlamada, kullanılacak araçların tespitinde, uygulama araçlarının en ince detaylarına kadar kurgulanmasında ve uyumluluğun yani eşgüdümsele sürdürülebilirliğin sağlanmasında her açıdan organize olmuş despotik bir yapı ve onun siyasi iktidarıyla şekillenmiş bir Osmanlı rejimi vardı. Böylesine bir devlet mekanizmasının her açıdan kendisinden daha zayıf, güçsüz, örgütsüz, donanımsız ve dağınık olan bir topluluğu imha etmeyi amaç edinmesi dahi korkunç bir fikirdir.

Ermeniler Osmanlı sınırları dahilinde oldukça geniş sayılabilecek alanlara dağılmış halde yaşamaktaydılar. Anadolu ve

Mezopotamya dahil birçok bölgede nüfus olarak varlık göstermekteydiler. Mezopotamya'nın kuzeyi Anadolu'nun kuzey doğusu, Kilikya, Kapadokya, Trabzon, İstanbul ve daha birçok yerde Ermeni nüfusu yerleşik olarak hem de yüzlerce yıldır yaşamlarını sürdürmekteydi. Ermeni nüfusunun mevcut coğrafya üzerindeki konumu önemlidir. Çünkü Türk resmi tarihçilerinin 1915 sonrasında yaşananları kendilerine göre tariflerken ya da çeşitli gerçeklere dayandırarak izah ederlerken en çok tarif ettikleri konuların başında gelen olgulardan bir tanesidir; Ermeni nüfusu ve dağılımı.

Bu konuda bazı verilere göz atmakta fayda vardır. [Tablo 3, sayfa 354]

Yine başka bir tabloda;

“Osmanlı İmparatorluğunda 1912 yılındaki Ermeni nüfus
Ermeni Patrikhanesi'nin istatistikleri

Türkiye Ermenistan'ında	1.018.000
Vilayet-i Sitle'nin diğer bölgelerinde	145.000
Kilikya'da	407.000
Avrupa Türkiyesi'nde	530.000
Toplam	2.100.000

(Carthy, 1998: 50)

Biraz daha yerel bazda bakılması açısından bir başka tabloda şu bilgilere yer verilmektedir. (Tablo 4, sayfa 355)

Ve son olarak;

“Kilikya'daki vilayetlerin ve bağımsız sancakların Ermeni nüfusu, 1330

Yer	Nüfus
Adana vilayeti	74.490
İçel bağımsız sancağı	440
Halep vilayeti	58.007
Maraş bağımsız sancağı	45.051
Urfa bağımsız sancağı	21.553

(Carthy, 1998: 88)

Yukarıdaki istatistiki veriler Ermenilerin mevcut nüfuslarını ve dağılımlarını tam olarak yansıtmayabilir. Nüfus sayımlarının nasıl ele alındığı ya da uygulanan yöntemlerin mevcut durumu tam olmasa bile aşgari düzeyde yansıtıp yansıtamadığı konusu dönemin sınırlılıkları içerisinde dikkate alınarak anlaşılır bulunabilir. Patrikhanelerin kendi cemaatlerini kayıt altında tutma çalışmaları öteden beri var olan bir uygulama olduğundan yansıtılan rakamları nüfus gerçekliğini doğruya yakın veriler olarak değerlendirmek gerekir. En azından hem nüfus yoğunluklarına hem de yerel ölçekteki dağılımlarına bakarak Ermenilerin yaşadığı yerlere dair bilgiler edinerek tehcir ve soykırım olgusunun kapsamını daha bariz görebilme imkanına sahip olunabilir. Tabii yukarıdaki tablolarda belirtilen yerler dışında daha başka yerleşim alanlarında da Ermenilerin yaşadığı bilinmektedir. Bu da göz önünde tutulması gereken bir eksiklik olarak not edilmelidir.

Gerek Ermeni patrikliğinin kayıtlarında gerekse de o yıllardaki İstanbul Alman Büyükelçiliğince yapılan hesaplarda Osmanlı sınırları içinde yaşayan Ermeni nüfusu 2.5 milyon olarak verilmektedir. Aynı yıllarda yani 1. Emperyalist Paylaşım Savaşı öncesinde 2-2.5 milyon Rum ile 700-800 bin Asur kökenli Süryani, Kildani, Yakubi, Nasturi hesaba katıldığında 5-5.5 milyon civarında bir Hıristiyan nüfus söz konusudur. Aynı yıllarda Osmanlı'nın toplam nüfusu ise kabaca 15 milyon olarak verilmektedir. Rakamlar, İttihatçı zihniyetin Türkleştirme politikalarına kurban ettikleri halkların nüfus olarak büyüklüğünün görülmesi açısından önemlidir.

Ermeni halkı istisnai birkaç yer dışında esasen dağınık, örgütsüz ve sadece kiliseler etrafında cemaat olarak bir araya gelebilmiş zayıf bir görünüme sahipti. Ulusal bilinç ise daha çok kiliseler üzerinde işlenen Hıristiyanlık temelindeki fikirlerle ve Osmanlı düzeni içerisinde kendini var etmeye ve korumaya odaklı konumlanma şeklinde ama oldukça zayıf denilebilecek

özelliklerde tohumlanıyordu. Osmanlıların despotik uygulamalarına rağmen hala Osmanlı sınırları dahilinde bir tebaa olarak yaşama beklentisini diri tutuyorlardı. Yüzlerce yılın birlikte yaşama geleneğini naif biçimde bağlı kalarak hala gelecek umutlarını mevcut ortam ve düzen içerisinde büyütme istiyorlardı. Taşnak ve Hınçak örgütleri ise henüz geniş Ermeni kitlesi ile güçlü ilişkiler kuramamıştı. Belirli ölçülerde Van, İstanbul gibi bazı yerlerde öne çıkmış olunsa da daha kapsayıcı bir örgüt olabilme dinamiklerinden yoksunlardı. Emperyalist devletlerin Ermeni sorununa bakışları ve sorun karşısındaki konumlanışları ise sömürgeci çıkar ilişkilerine ve bu ilişkiler dengesini koruma amaçlarına göre şekillenmekteydi. Rusya, Fransa ve İngiltere bu politikanın başını çeken ülkeler arasındaydı.

Duruma göre pozisyon değiştiren ya da belirsizliği beklentiye dönüştürerek Ermeni sorununu siyasi bir malzeme gibi kullanan emperyalist zihniyetin gerçek yüzü tehcir ve soykırım esnasında ortaya çıkmıştır. Zaten Ermeni meselesinin uluslararası nitelik kazandığı tarihten itibaren özellikle Osmanlı despotizminin uygulamalarıyla gerçeklikte nasıl bir düzeye uğradığı daha öncesinden pratik olarak görülmüştü. Çeşitli reform önerilerini içeren anlaşmalara rağmen fiiliyatta yaşananlar hep aksi yöndeydi. Neticede Ermeni sorunu “Doğu sorunu” ifadesi olarak daha genel bir vurguyla adlandırılrsa da, Osmanlı egemen sınıfları açısından katliam, imha ve her türlü zorbalıkla eşleştirilen bir olgudan ibaretti. Dolayısıyla Ermenileri radikal bir biçimde yaşadıkları topraklardan silinmesi Osmanlı rejimi için olağan bir görev gibi algılanmaktaydı. Nitekim “On Emir” ve daha başka kararlarla bu sürecin fitili çoktan ateşlenmişti.

Emperyalist Paylaşım Savaşı başladığında Osmanlı devleti “tarafsızlığını” beyan etmişti. Oysa görünürdeki bu tutumun arka planında çok daha farklı ilişkiler, hesaplar, çıkarlar, hedefler ve anlaşmalar söz konusuydu. İttihatçı emellerle Alman ya-

yılmacılığının kesiştiği çıkarlar zeminine yaşamsal düzeyde önemin verildiği bir zamanda Osmanlı'nın "tarafsızlığı" sadece kendisinin inanabileceği göstermelik bir yalandı. Nitekim "tarafsızlık" açıklamasının yapıldığı günlerde Osmanlı'yla Almanya arasında gizli ittifak anlaşması imzalanıyordu.

“Almanya ve Türkiye arasındaki gizli anlaşma İstanbul-2 Ağustos 1914

1. Almanya ve Osmanlı devletleri, devam etmekte olan Avusturya Sırbistan muharebelerinde tarafsız kalacaklardır.

2. Eğer Rusya savaşa girerse ve Almanya da Rusya'ya karşı savaş ilan ederse, Osmanlı devleti Almanya'nın yanında savaşa girecektir.

3. Osmanlı devleti savaşa girerse, Türk ordusunun emir ve kumandası Alman asker heyetine verilecektir.

4. Almanya, İtilaf devletlerine karşı Osmanlı devletinin mülki tamamiyetini kabul edecektir.

5. Bugünkü muharebelerden doğabilecek uluslararası karışıklıklardan iki imparatorluğu korumak için kurulan bu birlik yukarıda isimleri geçen delegeler tarafından imzalanır imzalanmaz yürürlüğe girecek ve 31 Aralık 1918 tarihine kadar geçerli olacaktır.

6) İki taraftan biri bu sürecin sonlandırılmasından altı ay öncesine kadar anlaşmanın fesholacağını diğer tarafa bildirmezse anlaşma beş yıl daha uzatılmış olacaktır.

7) Anlaşma bir ay içinde imparator ve padişah tarafından onaylanacaktır.

8) Anlaşma gizli kalacak ve iki tarafın da onaylaması ile yayınlanacaktır.” (Yeghiayan/Femanian, 2009: 173)

Emperyalist Paylaşım Savaşı'nın hızlı bir şekilde genişlediği Ağustos 1914'te Osmanlı ile Almanya'nın gizli ittifak anlaşması taraflar açısından arzu edilen bir gelişmeydi.

Almanya'nın bu savaşta kilit pozisyonda olduğu, olacağı açıktı. Osmanlı egemenleri de olası savaş ortamıyla doğabilecek fırsatları pusuda yatarcasına kollamaktaydı. Rusya'nın Temmuz 1914'te seferberlik ilan etmesi, Ağustos başında Almanya'nın Rusya'ya savaş ilanı, aynı günlerde Fransa'nın Almanya'ya savaş ilanı ve İngiltere'nin de dahil olmasıyla yangın büyüyeerek yayılınca, Osmanlı egemenleri de boş durmaz ve 3 Ağustos 1914'te seferberlik ilan ederler. Savaşın başlaması bile bu ilan için yeterli bir neden olarak görülüyordu. Seferberlik demek eli silah tutabilecek olan Ermeni, Rum, Yahudi gibi Müslüman olmayan bütün erkeklerin askere alınması ve savaş bahanesiyle halkların varlıklarının devletin zoruyla yağmalanması yani açlıkla, yoklukla ve ölümlerle başbaşa bırakılmasıydı.

Rumlarda olduğu gibi Ermenilerde de ilk önce 20-45 yaş arasında olanlar askere çağırıldılar. Zamanla bu yaş aralığı 15-20 ve 45-60 genişletilerek neredeyse Hıristiyan nüfusunun tamamını erkeklerden arındırma uygulamasına dönüştürülür. Asıl amaç Ermeni nüfusunun ortadan kaldırılması olduğundan seferberlik ve askere çağrılar, Ermeni toplumunun savaşına, direnme ya da karşı koyma potansiyelini zayıflatmak ve yok etmektir. Nitekim bu vesileyle 18-45 yaş aralığında 300 binden fazla Ermeni, Osmanlı ordusunda askere alınır. Her şey "On Emir" çerçevesinde aşamalı olarak hayata geçirilir. Zaten 14 Temmuz 1914'te Dahiliye Nazırı Talat'ı öldürmeyi planladıkları gerekçesiyle Ermeni örgütü Hınçak'a operasyon düzenlenmiş ve örgütün önder kadrolarından 20 kişi tutuklanmıştır. Bunların tamamı Ermeni aydınlarıdır: Doktor, gazeteci, avukat, yazar, editör gibi önemli mesleklerden kişilerdir. Ki bunların tamamı yaklaşık bir yıl sonra tehcir ve soykırımın en çok yaşandığı zamanlarda Haziran 1915'te İstanbul Beyazıt Meydanı'nda, Harbiye Nazırlığı önünde, vatana ihanet suçlamasıyla idam edilirler. Böylece kendisiyle işbirliğine yanaşmayan Hın-

çak'lara karşı tavrını açıkça ortaya koyar İttihatçılar. Gerçi 1915 ortamında İttihatçılar için artık bütün Ermeniler öncelikli düşmandır. Zira aynı yıl kendileriyle ittifak halinde olan aşırı uzlaşmacı Taşnak Partisi'nin yönetici konumundaki kadrolarının çoğunu hapse tıkmaları her şeyi ifade edebilmekteydi.

Yine Eylül 1914'te bizzat Talat'ın emriyle Ermeni toplumunun cemaat liderleri ve siyasi kimlikleriyle öne çıkan ileri gelenlerinin gözetim altında tutulması istenir ve her yerde eşgüdümlü şekilde takibatlar başlatılır. Aynı anda da Ermenilerin silahsızlandırılması adı altında neredeyse bütün yerleşim birimlerine baskın düzenlenir ve Ermeniler bu vesileyle yoğun baskılara maruz bırakılır. Aslında Ermeni halkının silahlı tehdit düzeyine varabilecek silahlanma durumu söz konusu değildir. Çünkü öteden beri Müslüman olmayan halkın silahlanması yasaklanmıştı. Silah temin edebilmiş olanlar zaten yapılan çağrılara riayet ediyorlardı. Buna rağmen "Ermeni tehdidi" algısını güçlendirmek ve uygulamalarına meşru bir zemin yaratmak için İttihatçılar "silahsızlandırma" söylemini bilinçli şekilde tahrik ederek kullanırlar.

1914 Ekim sonlarında Osmanlı'nın paylaşım savaşına fiilen dahil olmasıyla her şey çok daha hızlı bir şekilde gelişir. 11 Kasım 1914 tarihinde Cihad ilan edilir. Böylece İttihatçılar, savaşın ihtiyaçları ve askere alma bahanesiyle tasarlamış oldukları planların hayata geçirilmesi için elverişli ortama ve koşullara fazlasıyla sahip olurlar. Bütün camilerde okutulan cihad ilanı şöyledir: "*'Ey Cemaat-i Müslim!'* diye başlıyordu bu belge. Saadete aşık ve hak yolunda hayatlarınızı ve mallarınızı hiç düşünmeden feda eden, tehlikeye sinisini siper edebilen sizler, şimdi taht-ı hümayın etrafında toplanınız. Kur'an'da bu ve ahir alemde bize saadet vaat eden Allah'ın emirlerine itaat ediniz; taht-ı halifeye sarılınız ve Devlet-i Aliye'nin Rusya, İngiltere, Fransa ve müttefikleriyle harp halinde

olduğunu ve onların ümmeti Muhammed'in düşmanları olduğunu idrak ediniz. Müminlerin Efendisi Halifemiz Müslümanları cihada çağırıyor!" (Yeghiayan/ Fermanian, 2009: 195)

Cihad ilanı Müslümanlara çağrıdır ama ilan edilen düşman algısı alanı ise oldukça geniştir ya da genişletilmeye uygundur. Rusya vurgusunun yer alması bile kitlelerin Ermenileri dolaylı olarak hedefe oturtması için yeterlidir. Çünkü geleneksel Osmanlı propagandasında Ermenilerle Rusya ilişkileri ve bu çerçevede vatana ihanet suçlamalarına konu olunması bakımından her zaman canlı bir zemin mevcuttur. Ayrıca cihad çağrısındaki Müslümanlık adına, sultan ve halife adına yapılan vurgular kitleler nezdinde sadece Rusya, Fransa ve İngiltere'ye yönelik düşmanlığı körüklemiyordu. Daha geniş olarak Hıristiyanlığa yönelik bir düşmanlığın da kapısı aralanıyordu. Ki bu öteden beri Osmanlı'nın fetihçi askeri çizgisinin en temel askeri propaganda unsuruydu. Zaten savaşın başlaması ve cihad çağrılarıyla kışkırtılmış kitleler birçok yerde kendilerine vazife çıkararak Ermenilere yönelmede vakit kaybetmezler. Bir de savaş vesilesiyle ihtiyaç adı altında mallara el konulması önu açık biçimde hayata geçirilince Ermenilerin doğrudan düşman olarak görülmesi ve buna uygun her türlü saldırının hedefi haline gelmesi kaçınılmaz olur.

Cihad çağrısı Halifelik ve Sultanlık adına esasen Müslüman topluluklara yapılırken hiç zaman kaybedilmeden hatta çok daha öncesinden yani seferberlik ilan edilir-edilmez Ermeni, Rum erkeklerinin askere alınması da dikkatlerden kaçmaması gereken uygulamalardandır. Seferberlik ve cihat ilanı kapsamına Hıristiyanların dahil edilmesi İttihatçı organizasyonun planlı uygulamalarındandır. Coğrafyanın her bir köşesindeki Ermeni yerleşimlerine gidilerek belirtilen yaş aralığındaki erkekler baskılarla ve zora dayalı türlü uygulamalarla askere alınırlar. Bedel parası ödeyebilecek durumda olanlar ilk önce

muaf tutulsa da asıl niyet başka olduğundan bir süre sonra onlar da ödedikleri parayla ölüm yolculuğuna dahil edilirler. Rumlara uygulananların aynısı Ermenilere de uygulanır. Durumlarına göre savaş hizmetleri çerçevesinde gruplandırılırlar. Yol, inşaat, demir yolu vs. gibi istihkam işlerinde çalıştırılırlar. Amele Taburları denilen birlikler şeklinde köle misali muameleye tabi tutulurlar. Zorbalıkta sınır tanımayan Osmanlı zihniyetine rağmen Ermeniler yine de böylesine insani olmayan koşullarda ne görev verilmişse uysal bir şekilde yapmaya gayret ederler. Öyle ki bu durumu İttihatçı şeflerden Enver bile Konya Ermeni piskoposuna 26 Şubat 1915'te yazdığı mektubunda dillendirir; *"Size bu fırsatla Osmanlı ordusundaki Ermeni askerlerin, şahsi gözlerimle tanıklık edebileceğim gibi, savaş cephesinde vazifelerini dürüstçe yerine getirdiklerini söylemek durumundayım. Osmanlı Hükümeti'ne bağlılıkları iyi bilinen Ermeni halkına benim tatmin ve şükran hislerimi ifade ettiğimi iletmenizi rica ederim."* (Yeghiayan/Fermanian, 2009: 112)

Elbette ki eli kanlı Enver bunları söylerken dört bir yana yayılan gerçeklerin üzerini örtmeyi ve Ermenilerin Osmanlı ordusunda yaşadıkları vahşet karşısında oluşan tepkileri bertaraf etmeyi amaçlıyordu. Ancak diğer yandan bunların dillendirilmesiyle aslında gerçekler itiraf ediliyordu. Aynı zamanda Ermenilerin isyankar olduklarına ya da vatana ihanet ettiklerine ilişkin kara propagandaların nasıl da boş yalanlar olduğu ortaya konuluyordu. Yoksa pratikte Amele Taburları cephesinde yeni bir durum söz konusu değildi. Açlık, hastalık, işkence ve ölüm vardı. *"Kendilerine yiyecek artıkları veriliyordu; Eğer hastalanırlarsa, giysileri de dahil olmak üzere üstlerinde başlarında ne varsa alınarak düştükleri yerde bırakılıyorlardı. Eğer arkada kalanlar gidilecek yere varmayı başarırlarsa, nadiren katledilmekten kurtuluyorlardı. Çoğu olayla Ermeni askerleri daha kestirmeden ortadan kaldırılıyorlardı; onları soğukkanlılıkla vurmak giderek*

adetten olmaya başlamıştı. Hemen her seferinde usul aynuydu. Bazen 50'li veya 100'lü gruplar alınır, dörder dörder birbirlerine bağlanır, ardından köyden biraz uzakta تنها bir yere götürülürdü. Aniden tüfek sesleri havayı yırtar ve refakatçi olarak giden askerler asık suratla kampa dönerlerdi. Cesetleri gömmeye gönderilenler onları her zaman çıplak bulurlardı, çünkü tüm giysileri alınmış olurdu. Canilerin kurbanlarını vurmada önce kendi mezarlarını kazdırmaya zorlayarak acılarını katladıklarını da biliyorum.” (Mortgenhau, 2005; 225)

Aynı şekilde silahsızlandırma söylemleriyle yapılan baskınlarda da akıl almaz zorbalıklara, işkence ve öldürmelere girişilir. *“Silah arama, harp vergileri toplama, firarileri izleme bahanesiyle [Ermenilere karşı] çoktan yerleşmiş olan sistematik bir biçimde gerçekleştirilen yağma, baskın ve cinayet uygulamaları gündelik olaylar haline gelmişti”* (Dadrian, 2008: 331-332) şeklindeki durum tespiti bizzat bir Türk yazarı dillendirir. Silah araması bahanesiyle, Hıristiyanların kiliseleri yağmalanır, talan edilir, kutsallarına saldırılır, hakaretler edilir, papazlara işkenceler yapılır. Bulunduğu iddia edilen silahlarla kilise görevlileri, din adamları donatılır ve halkın içerisinde linç ortamında teşhir edilerek suçlanırlar ve doğrudan yargılamaya tabi tutulurlar. Silah getirmeyen, getiremeyenler ise kadın, çocuk, yaşlı gözetilmeden dayaktan geçirilir. Öyle ki hamile kadınlar dahi çırılçıplak soyularak sokaklarda kırbaçlanırlar. Ermeni din adamlarının sakalları yolunur. El ve ayak tırnaklarının sökülmesi, kızgın demirle dağlamalar, kızgın yağ dökmeler ve çarpmıha gererek el ve ayakları çivilemeler gibi en acımasız işkenceler olağan hale getirilir. Bazı yerlerde silah teslim etmedikleri vakit karşılaştıkları işkencelerden kurtulmak için Müslümanlardan parasıyla silah satın almaya çalışanlar dahi olur. Bütün bu işkence ve zorbalıklar Osmanlı idarecileri ve askerlerince icra edilir. Öyle ki Van Valisi olan Cevdet Bey Ermenilerin ayak tabanlarına at nalı çaktıracak

kadar nefretini ve düşmanlığını sergilemekten çekinmez. Kendisinin “Başkale Nalbandı” olarak anılması da bundandır.

Savaş ihtiyaçlarının temini bahanesiyle yapılanlar da bu sürecin bir parçası olarak benzer zorbalıkların ve acıların yaşanmasına vesile olur. Bir Alman görgü tanığının ifadeleri şöyledir; *“Ekim sonuna doğru (1914), Osmanlı hükümeti savaşa girdiğinde görevliler ihtiyaç duydukları her şeyi Ermenilerden almaya başladılar. Malları, paraları her şeyleri müsadere edildi. Daha sora, herkesin Ermeni dükkânlarına gidip ihtiyaç duyduğu ya da dilediği her şeye el koyması serbest bırakıldı. Belki de bunların ancak binde biri gerçekten savaş ihtiyacıken, geri kalanı salt soygunculuktu. Kafkasya cephesinde cepheye yiyecek vb. nakledilmesi şarttı. Bu amaçla, Hükümet 300 Ermeni’yi Muş’tan Rus sınırına üç hafta süren hamallığa gönderdi. Yaşlı erkeklerden oluşan grubun içinde yaşı on ikiyi aşmayan küçük çocuklar da vardı. Her Ermeni’nin elinde ne varsa alındığından, bu garibanlar yolda açlık ve soğuğa dayanamayıp öldüler. Üzerlerindeki elbiseler bile yolda çalınmıştı. Bu 300 Ermeni’den otuz, kırkının dönmesi bile mucizeydi; geri kalanlar ya dövülerek öldürülmüş ya da yukarıdaki nedenlerle can vermişlerdi.”* (Yeghiayan/Fermanian, 2009: 77)

İhtiyaç temini sadece yağma olarak gerçekleşmiyordu. Bu süreçte, genel saldırının bir parçası olarak ölümcül uygulamalarla işletiliyordu. Ermenilerin varlıkları öteden beri yerel ileri gelenlerin gözüne batmaktaydı. Uygun ortam olduğu anda kine, nefrete ve düşmanlığa dönüşen bu “ilgi”, barbarca saldırıganlıklar şeklinde dışa vurmaya başlar. Hazırlık mezalimi büyük bir hınçla ve her yana yayılan bir salgın gibi devam eder. Ermeni halk bütün bu zulme rağmen boyun eğmeyi sürdürecektedir kadar biçare haldedir. Zaten İttihatçı arzulardan bir tanesi de ekonominin milleştirilmesi olduğundan bu sistematik yağma ve soygun bizzat teşvik edilir. Fetihçi geleneğin içe yönelik

yansıması da mazlum Ermeni halkı üzerinde bir şekilde gerçekleşir. Elbette ki her şey bunlarla sınırlı kalmaz. Bu yönelimin çok daha ağırı 1915 ilkbaharında nihai amaç doğrultusunda yeniden uygulamaya sokulur. Yine de 1915 öncesi yaşananlarının özeti olarak Mardin’de görev yapan misyonlardan Dr. Daniel M. B. Thom’un 16 Ağustos 1914 tarihli mektubuna göz atmakta yarar vardır;

“Sevgili Mr. Peet: - ‘Savaş cehennemdir’ ve bana öyle geliyor ki, sonuçlarını hiç düşünmeden savaşa giren İtilaf Devletleri üzüntü ve acıyla karşı karşıya ve son NEREDE? Burada bile savaş ilan edilmemesine rağmen ‘cehennemle’ karşılaşmıyoruz. İki haftadır her gece, askere giden erkekleri görüyoruz, kocaları ile karılarının, anne babalar ile çocuklarının, kardeşlerin ve arkadaşların yürek burkan ayrılmalarına tanık oluyoruz. 20-45 yaşlarındaki bütün erkeler silah altına alınıyor, geride yalnızca anne ve küçük çocuklar kalıyor, artık nasıl geçimlerin sağlayacak hiçbir yolları bulunmuyor, ‘eve getiren adam’ın günlük kazancından başka gelir kaynakları yoktu, o da gitti, şimdi ne yapsınlar? Asker 5 kuruş maaş alıyor, bununla tütününü alacak, tayını dışında bir şey yiyecek olursa onu alacak, sonra da geriye kalanını geçinsinler diye ailesine gönderecek! Bunlara inanabiliyor musun? [...] Burada bulunduğum bütün bu yıllar boyunca ve Türkiye’nin burada katıldığı savaşlar sırasında bugün gördüğümüz durumla hiç karşılaşmadık; Erkekleri ve atları aldıktan sonra, dükkânlara sıra geldi, yenecek her şeye el koydular, ihtiyaç gördüklerini mühürlediler. İnsanlar soyuldu, iflas etti, parasız pulsuz kaldı, dükkânlar kapandı. Yüzde 100 faizle borç alınıyor, o da para bulunursa. Boyunlarda, kollarda ne kadar altın varsa çıkarıldı, pazara götürüldü, hurda demir gibi satılmaya çalışıldı, ama kimse almıyordu, herkes muafiyet bedellerini ödemek üzere para bulmak için akla gelen her yola başvuruyordu. Devlet şehirde ve

etrafındaki kırsal yörelerde erkek, hayvan, para bırakmadı, her şeye el koydu, görülmemiş derecede zengin bir hasat, adam ve hayvan yokluğundan kaldırılamadı, çürümeye terk edildi. Halkın ve devletin uğradığı zarar çok büyük, kaç milyonu bulduğunu kestirmek olanaksız. Şu maceralı ömrümde çok şey gördüm, bir devletin böyle intihar gibi bir harekete giriştiğini hiç görmedim; Bu devlet gemisini Türkler değil başka beyinler idare ediyor, zorlu sulara doğru sürüp gemi kayalara çarpıp parçalanacak, enkaza dönüşecek, ardından yabancı şirketler gelecek ve kurtarma işlerine başlayacak: Zavallı Türkiye, zavallı Türkiye körlemesine gidiyor, ordunun başında adı IŞIK (Enver) olan bir adam var, ama fenerin karanlık yüzünü çevirmiş, paldır-küldür uçuruma, kesin bir yıkıma doğru sürükleniyor, böyle bir körlük hiç görülmüş müdür?" (Kieser; 472-473)

Tehcir; Soykırım Yolculuğu

Geleneksel tarih yazıcılığında kronolojik dizim ya da belirli süreçlerin tarihlendirilerek yazımı önemli yer tutar. Bir olayın, gelişmesinin veya bir sürecin başlangıcına ilişkin elbette ki tarihlendirmenin yapılması önemlidir. Ama bu tek başına bir başlangıç tanımlaması şeklinde sunulduğu vakit eksik kalır ve sorunlu yaklaşımlara yol açar. Mesela Ermenilere yönelik tehcir ve soykırımdan konuşulacağı zaman bunun başlangıcının 1915 ilkbaharında İttihatçı rejimin aldığı bir dizi kararlar, sonrasında bu kararların uygulanması ve sonuçlarıyla ilgili değerlendirmeler şeklinde bir tablonun oluşturulması sorunlu olduğu kadar eksiklik de içerir. Çünkü 1915 ilkbaharında başlatılanlar aslında önceki politikaların birikimi ve bu birikimin ruhunda yaşam bulmuş nihai adımların somutlanmasıdır. Yani zamana yayılarak olgunlaştırılmış komplike bir süreç olarak görülmesi gerekmektedir. Bu, 19. yy sonlarında Osmanlı rejiminin tutuşturduğu bir yangındı. Yangın zaman zaman körüklenirken

bazen de belirli süreliğine görünürde küllenmesi ama içten içe de yanması sağlanarak hep canlı tutuluyordu.

1894-96 yıllarındaki katliamları ile 1909 Adana katliamını gerçekleştiren zihniyetle 1915 nihai yönelime odaklanmış zihniyet arasında esasta bir fark yoktu. Aksine birbirinden beslenen zihinsel bir devamlılık söz konusuydu. Yirmi yıl önce yangını tutuşturanların gerçekleştirdiği vahşete, ardıllarının daha organize, sistematik, planlı, hazırlıklı, eş güdümlü ve bir o kadar da kararlıca giriştikleri vahşette arzulanan amaç aynıydı; coğrafyanın Hıristiyan nüfustan ve öncelikle de en güçlü görünen Ermenilerden arındırılması. İttihatçılar tahttan indirdikleri II. Abdulhamid'in bu kapsamdaki fikirlerini büyük bir tutkuyla içselleştirmişlerdi. II. Abdulhamid "İslamcılık" söylemiyle coğrafyayı tek tipleştirme arzundaydı, İttihatçılar ise bunu Türkleştirme ideolojisiyle renklendirerek daha radikal emellere dönüştürdüler.

Kısacası Ermeni halkının topyekun imhasını amaçlayan tehcir ve soykırım gerçeği zamana yayılmış uygulamalar zincirinden oluşmaktadır. 19. yy siyasal dinamiklerini, çalkantılarını, gelişmelerini ve gerilimlerini göz önünde bulundurmadan ve Osmanlı gerçeğinin bu süreçteki durumunu ve aynı şekilde imparatorluk bünyesindeki farklı etnik kökenden toplulukların genel atmosferinden etkilenmişliklerini ve bütün bunlarla olgunlaştırılan pratik yönelimleri doğru bir yöntemle ve aynı zamanda iç içe ilişkiler temelinde ele almadan 1915'te ve sonrasında yaşananları anlamak ve anlamlandırmak eksik kalır, kalacaktır. Resmi tarih yazıcıları, tarihi kendilerince biçime sokmakta ve "içerik" kazandırmakta epeyce maharetlidir. Tarihi çarpıtmak için yaşananları dar bir zaman diliminin içine hapsederek an'daki bazı nedenleri, gelişimleri, ilişkileri ya da sonuçları her şey olarak yansıtmaya çalışırlar. Bu yüzden tarihe ve olgulara çok daha geniş bir yelpazeden bakılması çok önemlidir. Tehcir ve soykırım gerçeği bir ulusun,

ırkın yok edilmesi olarak tarihte yer aldı. Dolayısıyla yazılacakların yükü ağır olacaktır. Bunun sorumluluğuyla bir nebze olsun tarihi ve gerçekleri özgürleştirebilmek adına Ermenilere dayatılan bu ölümcül yazgıya dokunabilmek önemli olacaktır.

1914-1915 aralığında Ermenilere yaşatılanlar daha sonrasında yaşanacakların habercisi niteliğindedir. Baskı, şiddet, işkence, cinayet, soygun, yağma ve hakaretlerin, aşağılamaların onlarca biçimi gündelik olaylar şeklinde vuku bulurken Ermenilere yönelik düşmanlıklar coğrafyanın her yanında en uç noktalara doğru nitelik değiştirerek büyütülüyordu. Bir arada yaşayabilmek bir yana aynı topraklarda, uzak komşular olarak kalabilmenin koşulları dahi yok ediliyordu. Ermeni-Müslüman gerilimi tüm şiddetiyle olgunlaştırılıyordu. İttihatçı zihniyet, zamanı kendi emelleri doğrultusunda istediği biçimde yönetebiliyordu. Ermeniler bu ölümcül zamanın öncelikle kurbanları ilan edilmişti.

Amerikan Büyükelçisi Morgenthau ile tehcir fikrinin mimarı ve en kararlı savunucularından Talat Paşa arasındaki konuşmada Talat Paşa: *“Bu insanlar”* dedi, *“Onlara söylediğimizde silah bırakmayı reddettiler. Van’da ve Zeytun’da bize karşı geldiler ve Ruslara yardım etiler. İstikbalde kendimizi onlara karşı müdafaa etmenin tek yolu var, o da onları sevk etmek”* ve devamında, *“Ermeni meselesine dair durumumuzu izah etmek. Ermenilere dair itirazlarımızı üç farklı grupta toplayabiliriz. Evvela, Türklere nazaran fazlasıyla zenginleştiler. İkincisi bize hükmetme ve müstakil bir devlet kurmaya kararlılar. Üçüncü olarak düşmanlarımızı alenen teşvik ettiler. Kafkaslar’daki Ruslara yardım ettiler ve orada onların yüzünden muvaffak olamadık. Bundan dolayı bu harp bitmeden evvel onları kuvvetsiz bırakmaya kati kararlıyız”* (Morgenthau, 2005: 246-247) diyerek savaş ortamının toz-duman havasında Ermenilerden kurtulma kararlılığını çekincesizce ortaya koymaktadır.

Osmanlı rejimi öteden beri yabancı ülkelerin kendi iç me-

selelerine müdahalesini önemli bir engel ve zaafiyet olarak görmekteydi. Özellikle Hıristiyan toplulukların sorunları üzerinden, Osmanlı'ya dayatılan bazı anlaşmalara ve bu anlaşmalar çerçevesindeki reform taleplerine karşı hem uzlaşmaz bir tutum hem de tahammülsüzlük gösterilebiliyordu. Savaş ortamıyla Osmanlı hükümeti tek taraflı olarak bu içerikteki anlaşmaları feshettiğini açıklar. Böylece kimsenin kendisine karışamayacağı ya da hesap soramayacağı serbest bir ortam oluşturarak emellerini sessizce gerçekleştirebilecekti. Bu tür anlaşmalarda kağıt üzerinde Hıristiyan toplulukların korunmasına ilişkin kimi güvencelerden söz edilse de fiiliyatta karşılığı olmuyordu. 1878'de imzalanan Berlin Anlaşması'na rağmen 1894-96 ve 1909 nasıl önlenememişse Şubat 1914'ü Rusya'ya Ermeni Sorunu bağlamında taahhüt edilenleri içeren anlaşma da 1915'e engel olamayacaktı.

Paylaşım Savaşı'na Alman emperyalizminin yanında ve güvencesinde giren Osmanlı devleti ilk ağır yenilgisini Kafkas cephesinde alır. Sarıkamış gerçeği Pantürkçü, Turancı emellere erken darbe vurur. On binlerce Osmanlı askeri, emperyal amaçlar uğruna, sert iklim şartlarında ölüme mahkum edilir. Sarıkamış yenilgisi İttihatçıların emperyal savaş politikasının ve maceracı askeri çizgisinin trajik bir yansıması olarak sonuçlanmıştı. İttihatçı rejim ise tüm kadrolarıyla hep bir ağızdan Doğu Cephesi'ndeki yenilgilerinin nedeni olarak Ermenileri işaret etti. Onlara göre Osmanlı ordusuna alınan Ermeniler firar ettiler ve Rus ordusuna katıldılar. Araziyi, yolları, stratejik yerleri vs. bilmeyen Rus ordusuna bilgi vererek Rusların zafer kazanmasına vesile oldular. Zaten onbinlerce Ermeni de Rus ordusunun yanında gönüllü birlikler şeklinde yer alarak Osmanlı'ya karşı savaşmaktaydı. Dolayısıyla Rus Ordusu'nun Doğu'da ilerlemesi ve başarılı olmasının asıl nedeni Ermenilerin Ruslarla bu ilişkileri ve iş birliğiydi. İttihatçılar için bunların ne kadarı doğrudur

veya gerçeği yansıtır ya da bir nedendir, çok önemli değildir. Onlar için gereken şey Ermenileri imha etmeye faydası olacak bahanelerin üretilmesidir. İttihatçılar bu söylemleri, amaçlarını gerçekleştirmenin en önemli bahaneleri olarak ileri sürer ve etkin biçimde de kullanırlar. Ermeniler “vatan hainidir!”

Ermenilerin Rus ordusu saflarında gönüllü birlikler şeklinde yer aldıkları doğrudur. Ama Rusya sınırları dahilindeki Ermeniler gerçeği de göz ardı edilmemelidir. Rusya dönem dönem Ermenilerin “koruyuculuğu”na girişir ve bu politikasını öne de çıkarırdı. Bu tutumu da çıkarlarına ve koşullara göre değişime uğrardı. Tıpkı Batılı emperyalist devletler gibi Rusya da kendi emellerinin bir aracı olarak Ermeni meselesinden faydalanmaya çalışırdı. Buna rağmen Ermeniler Rusya’dan yana beklentilerini koruyorlardı. Bu yüzden gönüllü birliklere Batı Ermenistan’dan da dahil olanlar vardı. Bir ulusun kuşatılmışlık içerisinde kendi yazgısını oluşturma arayışı kapsamında bakıldığında böylesine zorunlu tercihlerde bulunması anlaşılmalıdır. Ancak sorun bu değildir; zira Ermenilerin, Rusya’nın yanında olması söz konusu olmasaydı da İttihatçılar benzer bahaneler üreterek tehcire ve soykırıma yöneleceklerdi.

Yine Osmanlı ordusundaki Ermeni askerlerin firar etmeleri konusu da aynı şekilde bir bahane unsurudur. Savaş sürecinde ordudan firar edenlerin sadece Ermeni ya da Rumlar olmadığı da bilinen bir gerçekliktir. Firar eden binler, on binler arasında Müslüman askerlerin sayısı çok daha fazladır. Buna rağmen Ermeni askerlerinin firarı bilinçli olarak öne çıkartılır. Orduya çağrılmış olan Ermeni ve Rum kökenli askerlerin nelere maruz bırakıldıkları ve sistematik bir biçimde nasıl ortadan kaldırıldıkları açıktır. Amele Taburları’nda olsun daha farklı savaş hizmetlerinde olsun her yerde ölüm vardı Hıristiyan askerleri için. Firar etmek Ermeniler için yaşama şansına dair bir olanaktı. Ermenilerin firarı çökmekte olan Osmanlı düzeni ve ordusu

için çok küçük bir detaydır. Ama İttihatçılar için öyle değildir. Bahaneler zincirinin önemli bir halkasıdır.

Aynı süreçte Van'da yaşanan Türk Ermeni çatışması da İttihatçılar açısından aranan bir gelişme olarak değerlendirilir. Van, tarihi açıdan Ermeni yerleşim alanıdır. Anadolu'nun Kuzeydoğu sınır kapısıdır. Kafkasya ve İran'a sınır olması ve nüfusunun ağırlıklı olarak Ermenilerden oluşması Osmanlı rejimi açısından her daim sorun olarak görülmüştür. Osmanlı boyunduruğunun diğer alanlara kıyasla kısmen zayıf kaldığı yerlerin başında gelir. Buna rağmen Van şehri de Osmanlı'nın katliamcı yönelimlerinden kurtulamaz. Özellikle Ermeni örgütlerin bu bölgede belirli düzeyde etkin olmaları, daha güçlü cemaat ilişkileri ve direnç gösterebilme potansiyeli taşımaları gibi dinamikleri Van'ı görece güçlü kılabilmıştır. Nüfus olarak Ermenilerden sonra göçebe ve yerleşik Kürtler öne çıkar. Türk nüfusu azınlıkta olmasına rağmen Van'ın stratejik konumundan dolayı Osmanlı rejimi idari ve askeri açıdan bu alandaki etkinliğinden de taviz vermez.

Tehcir ve imha hazırlıkları coğrafyanın her yanında hızla sürerken Van ilinin bunun dışında tutulması söz konusu dahi olamazdı. Seferberlik ilanıyla gelişen askere çağrılar, ihtiyaç denilecek mallara zorla el konulması, silahsızlandırma adı altında yaşanan baskılar, bu süreçlerde işlenen cinayetler, askere alınanlara yönelik acımasızlıktan öte ölümcül muameleler gibi hızlanarak her yerde hayata geçirilen uygulamalar Van'da da yaşanır. Van'ın stratejik konumu ve önemi eklenince Osmanlı rejiminin daha hesaplı ve katı uygulamalarla Van'a yükleneceği bilinen bir gerçeklikti. Hatta bazı İttihatçı kadroların Ermenilerin Rusya'ya karşı ayaklanmaları için yoğun çaba sarf ettikleri ve Ermenilerin bu teklifi reddetmeleriyle gerilimin "vatan hainliği" söylemleri çerçevesinde tırmandırıldığı bilinmektedir. Ermenileri katletmeye yönelik bahaneler oluşturma konusunda Osmanlı'nın sıkıntısı yoktur, olmamıştır da.

Nitekim Osmanlı'nın savaşa dâhil olması sonrasında Van'daki dengeleri alt-üst etmek ve Osmanlı despotizmini ege-
men kılmak için "Başkale Nalbandı" olarak ün yapacak olan
ve aynı zamanda Enver Paşa'nın kayınbiraderi Cevdet Bey
Van'a vali atanır. Ruslarla harp halindeyken aleyhte durum
oluşmasın diye Ermenilere görece ılımlı davranan İttihatçılar,
Ruslar cepheden geri çekilmeye başlayınca gerçek niyetlerini
açığa vururlar. Rus desteğinden mahrum Ermeniler Osmanlı
ordusunun hedefi haline gelir. Rusların zayıflığından yararla-
narak ilerlemeyi aklına dahi getirmeyen Osmanlı ordusu tüm
gücüyle Van'ı istila eder. Osmanlı ordusunun kadın, çocuk,
yaşlı, hasta vesaire ayırımı yapmaksızın katliama girişmesine
karşın Ermeni halkı direnme ve karşı koyma imkânına sahip
olduğu yerlerde haftalarca Osmanlı'ya karşı savaşır.

Buna rağmen on binlerce Ermeni yine de katledilir. Teslim
olmayan Van Ermenilerini "isyan etmek"le suçlayan İttihatçı
rejim her zamanki gibi geleneksel uygulamalarıyla imhayı de-
rinleştirerek her tarafa yayar. Bu durum Rus ordusunun tekrar
Van'a yönelmesine kadar devam eder. Ermeni halkı Osmanlı'nın
imhasına karşı koyabilmek için mücadele etse de Van, tarihinin
en büyük yıkımını yaşamaktan kurtulamaz. Osmanlı despotizmi
her yeri yakar, yıkar. Üç-beş haftalık Osmanlı istilasını neticesinde
kesin olmamakla birlikte 50-60 bin civarında Ermeni katledilir.
Kadınlara tecavüzler, genç kadınların cariye olarak götürülmesi,
çocukların kaçırlarak Türk ve Kürt ailelerine verilmesi, köle
gibi satılmaları ve türlü türlü vahşet yöntemleriyle ölümlerin ser-
gilenmesi Van Ermenileri içerisinde kaçınılmaz olmuştu. "İsyan
eden" Van halkı kıyımdan geçirilmiş ve nüfus eritilmişti.

Nisan 1915'te Van'da bunlar yaşanırken İttihatçı rejim Er-
menilerin tamamını hedefleyen kapsamlı imha yönelimi için
merkezi düzeyde seferber olmuştur. Muhtemelen Şubat sonla-
rında ya da Mart başlarında İttihat ve Terakki Partisi'nin mer-

kezi düzeyde ama daha dar bir bileşeniyle yaptığı tahmin edilen toplantı neticesinde, Ermenilere yönelik başlatılan sürecin daha belirgin imha adımlarıyla hızlandırılması kararlaştırılır. Alınan kararların bazıları 1914 sonbaharından itibaren imhanın hazırlık evresi olarak uygulamaya konulmuştur. Ermenilerin ayrılıkçılığı, hainliği, isyankârlığı gibi bilinen bahaneler üzerinden devletin güvenliği öne sürülerek coğrafyadaki bütün Ermenilerin tehcir edilmesi İttihatçıların asıl amaçlarına paralel yeni bir aşama ve imha usulü olarak devreye sokuluyordu. Aynı anda bütün kentlerde yoğun gözaltılar ve tutuklamalar yapılır. Ermeni partiler kapatılır, resmi kurumlarda görevli Ermeniler uzaklaştırılır, Ermeni aydınların tasfiyesine girişilir, her yerde devlet emri ile camiler üzerinden Müslüman kitlelere din ve ırk temelinde nefret aşılansarak Ermenilere karşı kışkırtılması için muazzam çaba gösterilir. Nisan 1915'te Ermenilerin yaşadığı tüm kentlerde eşgüdümlü olarak doktorlar, avukatlar, öğretmenler, eczacılar, yazarlar, işyerleri olan mekân sahipleri, gazeteciler gibi ileri gelen herkes tutuklanır. Kısa süre sonrasında da işkence ya da doğrudan öldürülerek ortadan kaldırılırlar. Bu insanların neredeyse hiçbiri İttihatçıların iddia ettiği gibi sabotaj, casusluk veya benzeri suçlamalara konu olacak faaliyetler içerisinde yer almamışlardır. Bu yüzden sorgusuz sualsiz ve yargılamaya bile gerek duyulmadan katledilirler. Bu çerçevede İstanbul merkezli tutuklama furyasında Ermenilerin en seçkin düşünce, bilim, sanat insanları ve başka mesleklerden 2345 kişi tutuklanır. Bu rakamlara dair şöyle bir dağılım verilir;

“196 Edebiyatçı (Şair, Romancı, Tiyatrocu, Besteci), 168 Sanatçı (Ressam, Heykeltıraş), 575 Müzisyen (Şarkıcı, Dansçı, Çalgıcı), 336 Doktor (Tıp Doktoru, Eczacı), 176 Üniversite Öğretim Görevlisi ve üyesi, 160 Hukukçu (Avukat, Hakim, Savcı), 62 Mühendis (Mimar ve Şehir Planlamacısı, 64 Oyuncu ve Yapımcı)...” (Çetinoğlu, 2009: 120)

Bu tutuklamalara eski Ermeni milletvekilleri Krikor Zohrap ve Vartkes Serengülyan gibi isimler de dâhil edilir. Hepsi de sürgün adı altında Ankara, Diyarbakır yollarında katledilirler. Nasıl askere alımlarla Ermeni toplumunun savunma gücünü oluşturabilme ihtimalinden dolayı erkekler kırımdan geçirilmişse aynı şekilde yaşananların ve yaşanacakların sesi olmaları ihtimali ile Ermeni aydınları tasfiye ediliyordu. 24 Nisan 1915 tarihli emrin gereği, bu şekilde yerine getiriliyordu. Elbette ki emrin içeriği dardı ama fiiliyattaki kapsamı ve etkisi ise tahayyüllerinin de ötesindeydi. Dâhiliye Nazırı Talat'ın özel çabaları sonucu bahsi geçen emir hızlı bir şekilde yerel otoritelere yani Teşkilat-ı Mahsusa'yla doğrudan ya da dolaylı bağlantılı her yere iletilir. Osmanlı'nın güvenliği adına Ermenileri hedef alan "iç fetih"e dört bir yandan başlanır. Kısa bir süre sonra da tehcir kararı alınır; *"Askeri otoritelerinin hükümet düşmanlarına karşı alacağı tedbirler hakkındaki geçici Kanun"* –Meclis kapalı olduğu için- 27 Mayıs 1915 tarihinde Meclis-i Vükela çıkarmıştı. Bu kanunun 2 Haziran'da yayınlanan Fransızca versiyonu şu şekildedir:

"1. Madde. Savaş düzeni sürecinde ordu, silahlı kuvvetler ve tümen komutanları ve teğmenleri, ayrıca bağımsız grupların komutanları, askeri güçle birlikte en sert şekilde davranma ve halkın, hükümetin emirlerinin ya da milli güvenlik ve kamu düzenini korumak maksadıyla aldığı tedbirlerin yerine getirilmesini önlemeye yönelik her türlü karşı koyma, silahlı saldırı ya da direnişi ne şekilde ne şekilde olursa olsun bütünüyle önleme hakkına sahiptirler.

2. Madde. Ordu, bağımsız silahlı kuvvetler ve tümen komutanları askeri gereklilik halinde ve casusluk ya da ihanet şüphesi duydukları durumda bireysel ya da toplu halde köy ve kasaba mükimlerini başka bölgelere gönderebilir ve oralara yerleştirebilirler.

3. Madde. Bu yasa resmen ilan edildikten itibaren yürürlüğe girmiştir.” (Kieser, 2010; 478-479).

Bu kararın alınış biçimine ve sürecine dair tarihçi ve yazar Vahakn N. Dadrian şu bilgileri vermektedir:

“Ermeni ahaliyi umutsuzluğa sürükleme sürecinin son ve kesin adımı tehirdi. 26 Mayıs 1915 tarihli (yeni takvimle) bir memorandumda, Dâhiliye Nazırı Sadrazam’dan tehirlere yetki tanıyan özel bir kanunun kabine aracılığıyla yürütülmesini istemişti. Kabine 30 Mayıs’a kadar herhangi bir işlem yapmamış olmakla birlikte Memorandum 29 Mayıs’ta Sadrazam tarafından onaylanmıştı. Bu arada 27 Mayıs’ta basında Muvakkat Tehcir Kanunu yeni olağanüstü yasanın yürürlüğe konulduğu yer almıştı bile. Ermenilere özel olarak gönderme yapmayan kanun, Ordu, Kolordu ve Tümen Kumandanlarıyla mahalli garnizonların kumandanlarına casusluk, ihanet şüphesi ve askeri zorunlulukla halk topluluklarını tehcir emri verme yetkisi ile donatılan otoritelerin sadece saldırı ya da tehlike hissetmesi ya da sezmesi gerekiyordu. Bu belirsiz ama ucu açık yetkilendirme Türkiye’nin Ermeni ahalisinin büyük kısmının tehiri ile sonuçlandı. Bir Türk tarihçinin teslim ettiği gibi, Dahiliye Nazırı ‘bir oldu bitti yaratma niyetindeydi’ ve bunun taslağını sunmadan önce tehcir uygulamalarını başlatmakla kabineyi kanunu onaylamaya zorlamış[tı]” (Dadrian; 2008: 333).

Diktatoryal İttihatçı rejim için kanuni gerekliliklerinin ne kadar önemsiz olduğu 29 Mayıs 1915 tarihli Muvakkat Tehcir Kanunu’nun ele alınış biçiminde kendini bir kez daha gösterir. Önce uygulanır sonra göstermelik yasal prosedürler gerçekleştirilir. Meclis’in, kabinenin İttihatçı rejimin icraatlarını onaylama merciine dönüşmesi de aynı otoritelerin başarıları arasındadır.

Tehcire dair formalite yasal prosedürler Mayıs sonlarında gündem yapılırsa da bazı bölgelerde tehcirlerin aylar öncesinden

başlatıldığı bilinmektedir. Erzurum'da kimi köyler Kasım 1914'ten itibaren boşaltılmaya başlanır. Yine Osmanlı için her daim bir Ermeni kalesi misali direnişleri ile öne çıkan Maraş Zeytun şehri, öncelikli hedefler arasında gösterildiğinden Mart 1915 sonlarında Osmanlı ordusunun kuşatılmasıyla istila edilir ve Nisan ortalarında Zeytun ele geçirilir. Tüm Ermeniler önce Konya'ya oradan da Suriye Çölü'ne Deir-ez Zor'a sürülürler. Yine Mart sonlarında Kilikya bölgesindeki diğer Ermeniler de tehcirin ilk kurbanları olurlar. Adana, Mersin ve İskenderun bunların başında gelmektedir. İttihatçılar boşaltılan yerleri hızlı bir şekilde Balkanlar'dan gelen muhacirlerle doldururlar. Bunun en tipik örneği Zeytun'da yaşanır. Zeytun'un Ermenice ismi Ulnia'dır ama İttihatçılar tehcirden birkaç ay sonra buranın ismini Süleymanlı olarak değiştirirler ve Makedonya muhacirlerini yerleştirirler. Ermenilerin evleri, toprakları, bağları, bahçeleri de bunlara dağıtılır. Yani yasal ritüellerden önce nihai amaca uygun olarak tehcir ve arındırma daha öncesinden başlatılmış ve son yasal mevzuatlarla da devletin sorumluluğunda bir uygulamaya dönüşmüştür.

Tehcir gerçeğinin pratik süreçlerine değinmeden önce İttihatçı yönelimin ana unsurlarından birisi olarak 10 Haziran 1915 tarihinde Ermenilerin mal ve varlıklarına el konulmasına ilişkin çıkarılan kanunu da ifade etmek gerekir. Bu kanunla görünürde sürgüne gönderilen halkın mal ve varlıklarının nasıl yönetileceği, "korunacağı" ve elden çıkarılacağı yani açık artırma yoluyla satılacağı ve maddi tutarın savaştan sonra sahiplerine nasıl "iade edileceği"ne dair maddeler vardır. Bunun fiiliyattaki karşılığı yağma, talan, soygun ve sermayenin iktisadın el değiştirerek Türkleştirilmesidir. Zaten 26 Eylül 1915 tarihinde de Muvakkat Haciz ve Müsadere Kanunu ile malların elden çıkarılmasına karar verilir. Emval-i Metruke (terk edilmiş mallar) ifadesi ile de meşru bir zemin oluşturmaya çalışırlar. Ermeni varlıkları konusunda Talat Paşa'nın Amerikan Büyükelçisi

Morgenthau ile yaptığı sohbet aslında söze yer bırakmayacak bir niteliktedir; Morgenthau: *“Bir gün o güne kadar duyduğum en şaşırtıcı konuşmayı yapmıştı. New York Life Insurance Company ve Equitable Life Of New York, Ermenilerle yıllardır hatırı sayılır iş yapmıştır. Bu insanların yaptıkları yaşam sigortaları tutumluluklarına iyi bir örnektir.*

‘Keşke’ dedi Talat ‘Amerikan hayat sigortası kampanyalarının bize Ermeni poliçe sahiplerine tam listesini vermesine yardımcı olsan. Hepsi şimdi ölü sayılır ve arkalarında parayı alacakları varisleri yok. Tabii ki hepsinin devlete mahlul olması lazım, zira hak sahibi şimdi hükümdür. Öyle değil mi?’” (Morgenthau, 2005: 249) Konuşma yapılırken tehcir ve soykırım devam etmektedir.

Katlettiği insanların hayat sigortalarına dahi göz dikecek kadar korkunç soğukkanlı bir karakterin kini, nefreti ve düşmanlığı karşısında söylenecek pek bir söz kalmıyor!

Tehcir kararını veren Osmanlı rejimi gerekli hazırlıklarını daha öncesinden yapmış olduğu üzere karar çerçevesinden tüm yerel otoritelere ve birimlere telgraf yoluyla gereken emri iletir. Mayıs-Haziran aylarında coğrafyanın her yanında eş güdümlü olarak Ermeniler “sevk” adı altında ölümcül yolculuğa zorlanır. Kısa sürede Erzurum, Sivas, Harput, Bitlis, Muş, Diyarbakır başta olmak üzere İstanbul ve İzmir dışındaki neredeyse her yerde tehcir yani kitlesel kıyım yolculuğu başlatılır. Ermeni nüfusunun daha az olduğu batı illeri ve yerleşim birimlerinde emrin gerekleri harfiyen yerine getirilir. Kastamonu, İzmit, Bursa, Kütahya, Konya, Niğde, Kayseri, Amasya, Sinop, Tokat ve daha birçok yerde aynı şeyler yaşanır. Yani Batı ve Orta Anadolu’dan Karadeniz’e, Marmara’nın doğu ucundan Doğu Anadolu’nun en uzak noktasına ve Mezopotamya’nın kuzey kesimlerine Kilikya bölgesi de dahil her yerde yüz binlerce kadın, çocuk, yaşlı, hasta ayırt edilmeksizin imha edilmek ama-

cıyla zorlu, amansız ve her adımda türlü vahşetin sergilendiği ölüm yolculuğuna çıkartılırlar.

Tehcir, 2 milyondan fazla Ermeni'yi kapsıyordu. Emre paralel Ermenilerin toplanması sağlanacak ve Suriye Çölü'ne nakledileceklerdi. Tellallar emrin içeriğine uygun olarak Ermenileri köy, kasaba ve kent meydanlarında toplanmaya çağırır. Bazı yerlerde birkaç gün hazırlık yapmaları için çağrılar önceden yapılırken kimi yerlerde ise aksine apar-topar evlerinden çıkartılarak toplanma yerlerine gitmeye zorlanırlar. Toplumsal konumları ne olursa olsun ayırım gözetilmez. Eğitimleri ekonomik düzeyleri ya da mensup oldukları sosyal sınıf ne olursa olsun hepsi de emrin kapsamında tehditti ve sevkleri zorunluydu. Aslında olağan bir sevk durumunun yaşanmayacağı alenen kendini göstermekteydi.

Tellalların duyuru yapmasına fırsat tanımadan kapılara dayanıyordu. Hastalar yataklarından kaldırılır, çocuklar uykularından uyandırılır, ocakta yemekleri, teknede hamurları, leğenlerde çamaşırları bıraktırılır kadınlara, karnı burnunda hamile kadınlar, yürümeye takati kalmamış yaşlılar, kundaktaki bebekler, tarlada-bahçede çalışanlar, koyunlarını otlatan çobanlar ve daha niceleri yanlarına bir şey almalarına fırsat ve zaman verilmeden süngü zoruyla toplanma yerlerine götürülürler.

Bazı yerlerde hazırlanmalarına zaman tanınsan da peşi sıra ellerindeki mallarını satmaları söylenir Ermenilere. Durumun farkında olan fırsatçılar, devlet eliyle sağlanan soygun pazarından azami düzeyde faydalanmaya girişirler. Yok pahasına alırlar her şeyi. Sevklerin geçici olarak iç bölgelere yapılacağı, savaştan sonra geri döneceği ve mülklerinin devlet güvencesinde olacağı gibi yalanlar da bu esnada sık sık dillendirilir. Buna rağmen yağma ve soygun hem yerel otoritelerce hem de Müslüman halk tarafından dizginsizce gerçekleştirilir. Öyle ki hayat sigortaları misali ellerinde tuttıkları birkaç altın vs. gibi

değerli eşyalarını bile emaneten karakollara bırakmaları söylenir. Kafile toplanma yerinden ayrılmadan her şey çoktan pay edilmiştir oysa.

Kitlesel kırım yolculukları esnasında, Ermeni halkına uygulanan öldürme yöntemlerine dair çokça örnek sunmak mümkündür. İnsanın algılama ve anlama ölçülerini tarumar edebilecek niteliklerde ve biçimlerde ve hatta tarif edilmesine yanıt olabilecek bambaşka kelimelere, kavramlara muhtaç şeyler yaşatılır Ermenilere. İşte bir örnek;

Emperyalist Paylaşım Savaşı'ndan önce Ankara'daki Ermeni nüfusu 63.605 olarak verilir. Tehcirin başlaması ile ölüm yolculuğuna çıkanların sayısı ise 61.000 olarak geçer. Ankara, Ermeni nüfusunun, tamamından arındırılır. Bu sürece dair Morgenthau raporlara dayalı şu bilgileri aktarır;

“Ankara’da on beş ile yetmiş arasındaki tüm erkekler tutuklandı, dörderli gruplar halinde bağlandı ve Kayseri’ye götürülmek üzere sevk edildiler. Beş ya da altı saatlik bir yolculuktan sonra تنها bir vadiye ulaşmışlardı ki bir grup köylü sopa, çekiç, balta, tırpan, testere ve belle üzerlerine saldırdı. Bu alet edevat tabanca ve tüfekten daha acılı bir ölüme neden olmanın dışında, İttihatçıların ifadesi ile çok daha tasarrufluydu, çünkü barut ve kovan gerektirmiyordu. Böylelikle, varlıklı ve yetişkin tüm erkekler dâhil olmak üzere Ankara’nın erkek nüfusu yok edildi ve ölümcül bir biçimde sakatlanmış vücutları, vahşi hayvanların bulunduğu vadide bırakıldı. Bu eylemin tamamlanmasının ardından köylüler ve jandarmalar mahalli bir kahvede toplandı, notlarını karşılaştırıp öldürdükleri ‘gavur sayısı’ ile övündüler.” (Morgenthau, 2005: 230)

Farklı inanca mensup bir soya, ırka, topluluğa karşı kin, nefret ve öldürme çılgınlığı ancak bu kadar kışkırtılabilirdi herhalde. Böylesine şuursuzca öldürme yollarına başvuranların ruh halleri, öldürülen insanların içinde buldukları durumla kı-

yaslandığında çok daha korkunç olsa gerek. Fetvalarla zihinleri körleştirilmiş kalabalıklar, Osmanlı rejiminin süngüsü, kılıcı, tüfeği misali bilenerек Ermeni halkının üzerine salınıyordu. Din adına, imparatorluk-sultan-Halife adına, cennete yaklaşma adına ve şüphesiz ki ganimet adına “gavur” kıyımına koşuyorlardı. Türkler, Kürtler, Çerkezler ve daha başkaları hep birlikte kendi insanlıklarını da kıyımdan geçiriyorlardı. Coğrafyada insana, insanlığa dair ne varsa yok ediliyordu.

İşte bir Alman subayı olan Schnundenbach'ın tanıklık ederek günlüğüne de kaydettikleri; *“Türk subaylar ve jandarmalar her akşam sürgünler arasından seçtikleri onlarca Ermeni erkeği süngü taliminde hedef olarak kullanıyorlardı.”* (Dadrian, 2008: 303)

Zihinlere kazınmış düşmanlık sınır tanımayan barbarlık düzeyini yansıtmaktadır. Katletmenin böylesine sıradanlaştırılması ve bu sıradanlığın yaygın biçimde tehcir yollarındaki kadın, çocuk, yaşlı ayırt etmeksizin tüm Ermenilerin imhasında kendini göstermesi, zihinsel yıkımın boyutunu da ortaya koymaktadır. Katletmenin zevkine varacak kadar derin bir körleşme ile saldırmak olağan şeylere dönüşüyordu. Çünkü her yerde aynı zihniyetin davranış biçimleri ölüm olarak Ermeni halkının üzerine yağıyordu. İşte tehcir esnasında Ermenilerin kırımdan geçirilmesine dair anlatılanlar;

“Bir jandarmanın bize sürgüne zorlanan kadın ve çocuk kafilelerine ne kadar kötü davranıldığını en ince ayrıntılarına varuncaya değin anlatmasıyla, içimiz ürperdi. Ermenileri rahatlıkla katletmişlerdi. Her gün on yirmi ceset koyaklara atılıyordu. Yürüyemeyecek kadar zayıf olan çocukların kafalarını eziyorlardı.

Bir gün erkenden bu kader kurbanlarının geçişini işittik. Bu talihsizlerin içinde buldukları durumu kelimelere dökmek zor. Ortalığı bir ölüm sessizliği kaplamıştı; genci yaşlısı, hatta dedeler eşeklerin bile kolay kolay taşıyamayacağı yükler al-

tında iki büklüm ilerliyorlardı. Hepsi birbirine zincirlenmiş, sonra da dik bir kayalıktan Fırat nehrinin sularına atılmışlardı. Bu manzara karşısında dehşetten donakaldık. Bize eşlik eden jandarmalardan biri, daha sonra ortadan kaldırılan 3000 kadın ve çocuktan oluşan benzer bir kafileyi Nene Hatun'dan (Tercan) aldığını söylüyordu.

30 Mayıs'ta 674 Ermeni Dicle nehri üzerinde 13 şalopaya bindirildi. Her şalopada jandarma da vardı. Bunlar Musul yönünde yola çıkarıldılar. Yolda jandarmalar para ve giysilerini aldıktan sonra, bütün bu talihsizleri nehre attılar. Parayı yanlarına alıp giysileri bit pazarında sattılar.” (Yeghiayan/Fermianian, 2009: 81-82-83)

Yine görgü tanığı Urfa Süryanilerinden Louis Ganima şunları anlatır;

1915 sonbaharında, hemen hemen çöl alanı içinde kalan Muhammed-Han noktasına ulaştılar... Kafileler 10.000 kadın, kız ve çocuktan oluşuyordu... İlk birkaç gün askerler kurbanların elinde kalanları yağmalamakla meşguldü. Elbisesiz, açlık ve soğuktan mecalsiz düşmüş iki bin kişi hastalık ve sert iklim koşullarına dayanamayıp öldü. Susuzluktan çıldıran birkaç yüz kişi kendisini bu çöl ülkesinde bol bulunan sarnıçlara atıp burada ölümlerini sürdürürken, Kürtlerin saldırılarına uğrayan çok sayıda kurban da öldürülüp sarnıçlara atıldı. On üç sarnıç bu şekilde doldu. Bir gün, kalan yedi bin Hıristiyan beş yüz Kürt atlısı ve yüz elli polis tarafından kuşatıldı. Talihsiz zavallıları bu kurak bölgede yaygın olan uzun kuru otlarla kaplı bir alanda toplayan failer, otları tutuşturdular. Bundan önce kurbanların her şeyini yağmalamışlardı... Alevlerden kurtulanları tüfek ateşiyle öldürdüler. Gerçekten de yukarıdaki kafilelerden kalan birkaç bin insan da işte böyle yok edildi.”[...]

“Bu korkunç holokosttan sonra ellerinde eleklerle çıkagelen Kürt kadınları ve çocukları, altın bulabilmek için külleri ele-

meye başladılar; zira ilerde kullanmak için Hıristiyan kadınların altın paraları yutmaları yaygın bir uygulamaydı.”[...]

“Çetelerin Bitlis kazasındaki zalimliği kelimelerle anlatılacak gibi değil. Bu kazanın tüm erkek nüfusunu katlettikten sonra, Türkler çevre köylerden 9.000 kadın ve çocuğu toplayıp Bitlis’e götürdüler. İki gün sonra bu 9.000 kişiyi Dicle kıyısında yürüttüler; hepsini vurup nehre attılar.” (Yeghiayan/Fermianian, 2009; 85-86)

Yine Osmanlı ordusunun Müslüman bir subayı tanık olduklarını aktarır;

“1915 Ağustos’unda, Muş’un kenar mahallelerinde, tarlalarda yatan çok sayıda kadın, erkek ve çocuk Ermeni cesedi gördüm. Kimi vurulmuş, kimi bıçaklanmış ve çoğu korkunç bir şekilde parçalanmıştı. Kadınların çoğu çıplaktı.

“Muş civarındaki köylerde, sokaklarda bir deri bir kemik, perişan halde yaşlı kadın ve çocuklara rastladım.

“Aynı ay, Bitlis dışındaki bir kampta, jandarma muhafızında yaklaşık 500 kadın, kız ve çocuk gördüm. Jandarmalara bu insanlara ne olacağını sordum. Onların tehcir edileceklerini, ama yolda çetelerin onların icabına bakması için emir aldıklarını söylediler. Çeteler Osmanlı hükümeti tarafından Ermenileri katletmeleri amacıyla örgütlenmişlerdi. Bunlar Kürtler, jandarmalar ve özellikle serbest bırakılan mahkumlardan kuruluydu...

“Aynı Ağustos ayında, Siirt’ten yaklaşık iki saat uzaklıkta kırsal bölgede yaklaşık 15.000 katledilmiş Ermeni’nin cesedine rastladım. İki koyakta birbirlerinin üstüne yığılmışlardı. Siirt’in Ermeni piskoposu kendi isteğiyle yakınlardaki bir mağaraya götürülüp vurulmuştu.

“Siirt’ten Muş’a dönüşümde, Muş’un kenar mahallelerindeki bir köyde, çoğu kadın ve çocuk 500’den fazla Ermeni bir ahıra kapatılmıştı. Jandarmalar tavandaki bir delikten aşağıya yanan meşaleler fırlatıyorlardı. İçerdekilerin hepsi diri diri

yandı. Yaklaşamadım, ama alevleri görüyor ve zavallı kurbanların çığlıklarını işitebiliyordum.” (Yeghiayan/Fermianian, 2009; 98-99)

Neticede her yerde Ermeniler Osmanlı zulmünün akıl almaz katliamlarıyla yok ediliyordu. Görece daha şanslı gibi görünen İç Anadolu'dan ya da daha batıdan bazı Ermeniler tren vagonlarıyla Suriye çöllerine doğru yola çıkartılsa da sonları aynı oluyordu. Hayvan taşınan vagonlarda, havasız, susuz, aç ve üst üste istiflenmiş biçimde ölüme doğru gönderiliyorlardı. Trenler istasyonlarda mola verseler de Ermenilere mola yoktu. Su içmemeleri, nefeslenmemeleri gerekiyordu. Emir böyleydi ve harfiyen uygulanıyordu. Bu yolculuklar esnasında bile yüzlerce, binlerce Ermeni gün yüzü görmeden susuzluktan, açlıktan, nefessizlikten ölebiliyordu.

Öldürme usulleriyle öne çıkan bir başka alan ise Karadeniz'dir. Özellikle de Trabzon'da yaşananlar:

“İtalya'nın eski Trabzon Konsolosu G. Gorrini ile yapılan ve 25 Ağustos 1915 tarihinde Roma gazetesi 'Il Messagero'da yayınlanan röportajından alıntılar:

'Bu gerçek bir katliamdı, suçsuz insanlar öldürüldü; benzeri görülmemiş, duyulmamış bir faciaydı. İnsanlığın, Hıristiyanlığın ve milliyetçiliğin en kutsal hakları ayaklar altında çiğneniyordu, tarihte kanla lekeli kara bir sayfaydı bu. Geçmişte her türlü katliam ve baskının dışında tutulmuş olan Ermeni Katoliklere karşı da, bu kez herkesten daha kötü davranıldı. Bu kötülükler de merkezi hükümetin emriyle yapılmıştı. Trabzon'da 14.000 kadar Ermeni vardı, bunlar Gregoriyan, Katolik ve Protestandılar. Hiçbir zaman kargaşalığa neden olmamış, polisi toplu önlem almak zorunda bırakmamışlardı. Ben Trabzon'dan ayrıldığımda, onlardan geriye yüz kişi bile kalmamıştı...

Sürgüne gönderilen Ermenilerin Konsolosluğun pencereleri altından kapısı önünden geçişlerini izlemek; ne ben ne de başka

biri onlara cevap veremez, elimizden hiçbir şey gelmezken, yardım için yalvarışlarını duymak korkunçtu. Kent kuşatma altındaydı; her noktası tam bir savaş donanımına sahip 15.000 kişilik bir askeri birlik tarafından korunuyordu, binlerce polis memuru, gönüllüler alayı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri de bu muhafızlık görevine katılıyordu. Feryatlar, gözyaşları, ayrılıklar, birçok intihar olayı, korkudan aniden ölenler, delirenler, yangınlar, suçlu sayılanların kentin ortasında vurularak öldürülmesi, evlerde ve köylerde hiç nedensiz aramalar yapılması; yollarda her gün yüzlerce ceset bulunması, genç kadınların zorla Müslüman yapılması ya da ötekiler gibi tehcire zorlanması, çocukların ailelerden ayrılması, Hıristiyan okullardan çıkartılıp sokağa atılması, zorla Müslüman ailelere verilmeleri; yüzlerce insanın üzerlerindeki gömlekle gemilere bindirilmesi, sonra Karadeniz'in sularına atılıp boğulmaları, kimisinin Değirmendere' de boğulması, Trabzon'dan ayrılmadan önceki günlere ait unutulmaz anılarım bunlar.” (Yeghiayan/Fermianian, 2009; 132-133)

Trabzon eyaletinde yani diğer sancaklarıyla birlikte toplamda 55-60 bin Ermeni'nin yaşadığı bilinmektedir. Trabzon sancağı dışında Ordu'da 9.000, Çarşamba'da 13.000 ve Ünye'de 8.000 rakamları verilir. Bunların neredeyse tamamına yakını en kısa yoldan ve bilinen usullerle katledilirler. Küçük mavnalara bindirilen ve çoğunluğu kadın ve çocuklardan oluşan binlerce Ermeni birkaç mil denize açıldıktan sonra boğulmaları için suya atılırlar. Günlerce sahil boylarına Ermenilerin cesetleri vurur.

Trabzon'daki olaylar nedeniyle yürütülen davada konuşan Ordulu bir tüccar ifadesinde; *“Kaymakam Faik'in bir öğleden sonra onları Samsun'a götürme bahanesiyle kadın ve çocukları iki mavnaya doldurduğunu gördüm. Ama seyahat için iki güne ihtiyaç duyan mavnalar iki saatte döndü; kurbanların cesetleri sahilde görülmeye başlandı.”* (Dadrian, 2004; 215)

Kendilerini savunabilecek güçte dahi olmayan binlerce kadının ve çocuğun bu şekilde katledilmesi despotik Osmanlı rejimine yön veren fanatizmin düzeyini göstermektedir. Elbette ki Trabzon'da yaşananlar diğer yerlerdekinden farklı değildi. Her yer adeta öldürme biçimleri konusunda yeni usuller sergileme çılgınlığına kapılmışcasına icraatlarını ortaya koyuyordu. Kitlesel cinayet çeşitliliğinde hiçbir alan ötekini aratmıyordu aslında. Katletmenin koşulları öylesine oluşturulmuştu ki, öldürmek için özel zihinsel bir çabaya gerek duyulmuyordu. Elinde ne varsa ya da eline ne geçirdiyse anında bir silah gibi kullanıyordu saldırganlar.

Bu süreçte görev almış olan Türk doktorlarının uygun ortamlar yaratarak çeşitli zehirleme, boğulmaya yol açma ya da mikrop enjekte etme gibi "tıbbi deneyler" adı altında yüzlerce Ermeni'yi katlettikleri de bir başka vahşet olarak tarihe kaydedilmiştir. İttihat ve Terakki'nin fiiliyatta da en aktif iki insanı olan Dr. Nazım ile Dr. Bahattin Şakir ile Diyarbakır valiliğine atanan köklü İttihatçılardan Mehmet Reşit (Şahingiray) akla gelen ilk isimlerdir. Sonradan kurulacak olan Türk devletinde önemli yerlere gelecek olan Tefvik Rüştü Aras ve Mithat Şükrü Bleda gibi karakterler de zamanında İttihat ve Terakki'nin kıyım politikalarında yer almışlardır. Trabzon Halk Sağlığı Müdürü olarak görev yapan Dr. Saib'in çocukları nasıl katlettiğine ilişkin ise yürütülen göstermelik yargılanma esnasında şu bilgilere ulaşılır;

"Yargılamanın on dördüncü duruşmasında (26 Nisan 1919-Cumartesi), genç bir kadın, Manning Yerazyan, şaşırtıcı bir ifade vermiştir. Kendisi kız kardeşiyle Trabzon'u terk etmiş ve çocukların 'dezenfeksiyon', yani buhar banyosu yoluyla, suyu kaynama derecesinde ısıtıp meydana gelen buharla nefes aldırmamakta, böylece boğulmalarına yol açarak ortadan kaldırıldığına tanık olmuştu. Ordunun kullandığı bu 'etüv'

sisteminin yeri, standart bir mahal, Kızılay Hastanesi değildi, (bazılarının, dağıtım) ve (kalanlarının da) imha(sı) için ayrılan çocukları toplama yeri olarak hizmet gören iki okul binasıydı. İttihad Mümessili Nail ve Sıhhiye Müfettişi Dr. Saib, sonradan okullarda istihdam edilen Türk kadınlarınca seçilecek kurbanların listelerini hazırlarlardı. Okullardan birinin asma katında, istim odası olarak kullanılan çinili bir oda vardı. Türk kadınlar gruplar halindeki çocukları buhar banyosu için o odaya götürürlerdi. ‘Evvvela, vakaalara inanmadık. Lakin bir-gün, birden bire kesilen çığlıklar işittik ve sonra bir ölüm ses-sizliği hakim oldu. Sonra ne olduğunu idrak ettik. ‘Dezenfeksiyon’ holünün kapısındaki sepetler her şeyi anlatı-yordu. Dr. Saib ‘istim’ sözcüğünü kurbanları ölümcül etkili bir tür toksik gazla teçhiz edilmiş bir odada tuzağa düşürmek için kullanıyordu. Bu sepetler, ölümlerin cesetlerini Karadeniz’e dö-kerek ortadan kaldırmak için, Kızılay Hastanesi dahil olmak üzere başka yerlerde de kullanılmıştır.’ (Dadrian, 2004;160)

Benzer öldürmeler farklı yerlerde de gerçekleştirilir. Mesela Erzincan’da tehcir edilen Ermenilerin yola çıkarılmadan önce tifo hastalarının kanıyla aşılandıklarını ve sonrasında yüzlerce-sinin bu hastalıktan öldüğünü bizzat başka Türk doktoru dile getirir. Yine bir başka askeri tabibin çeşitli serumların insanın temel bazı organlarındaki etkisini görmek için Amele Tabur-ları’ndaki Ermenileri denek olarak kullandığı anlatılır.

Yukarıdan aşağıya, çığrından çıkmış acımasızlığa, amacı gerçekleştirmenin yegane yolu ve davranış biçimi olarak içsel-leştirmiş bir imha aygıtı söz konusudur. İmhanın nasıl gerçek-leştirildiği ya da gerçekleştirileceği önemli değildir. İmhaya iştirak edenlerin sınıfsal-sosyal konumları ya da toplumsal yapı içerisindeki yerleri de önemli değildi artık. Bir amaç vardı; bir ulus, bir ırk, bir topluluk, bir inanç, bir dil-kültür ve tarih yok edilecekti. “Farklı” olmanın tüm dinamikleri, düşman ilan edil-

menin nedenleri haline getirilmişti. Ermeni olmak ve Hıristiyan olmak yeterliydi katledilmek için. Ermeniler katlediliyordu, tek hakikat buydu. Hiçbir ayırım gözetilmiyordu. Yaşı, cinsiyeti, sosyal-ekonomik düzeyi, dini, mezhepsel farklılığı her ne olursa olsun imhadan muaf tutulmuyordu, tutulmayacaktı. 1894-95'te yaşananlardan farklı olacaktı. Yani tüm Ermenilerden kurtulmak adına her şey yapılmalıydı ve yapılıyordu.

Tehcir ve imha her yerde kesintisiz uygulanıyordu. Bazı illerde toplama kampları oluşturulur. Kafileler buralara yönlendirilir. Tabii ulaşabilme durumları olursa. Yüz binlerce insan güneye, çöllere giden yollarda açlık, susuzluk, bitkinlik, hastalık ve nerede, ne zaman geleceği belli olmayan yağma, soygun ve katliam saldırıları karşısında biraz daha yaşayabilmek adına yürüyorlardı. Ölümleri çoktan yazılmıştı aslında. Ama ölümden öte acıları yüklenmeleri içindi bu tehcir yolculuğu. Acımasızlık adına ne varsa görmeleri, yaşamaları gerekiyordu ki, yaşamaya dair bütün duygular da anlamını yitirebilsindi. Ve imhaya odaklanmış zihinler bunu başarmaktaydı.

Çocuklar annelerinden sökülüp alınıyor ve Müslüman ailelere veriliyordu; Müslüman gibi yetiştirilmeleri için kaçırılıyor, satılıyor ya da köle gibi çalıştırılmak amaçlı alınıyorlardı. Anneler bu ayrılıklara dayanamayıp deliriyor ya da intihar ediyordu. Kimileri ise hayatta kalmanın mümkün olmadığını anladıklarında çocuklarını bir ihtimal yaşayabilirler diye kendiliğinden birine bırakmaya çalışıyordu. Zulme, vahşete maruz kalmasınlar diye çocuklarıyla birlikte kendilerini sulara, uçurumlara bırakanlar ise bir başka dayanılmazlık hali olarak yaşayabiliyordu.

Tehcir kafilelerini "korumak"la görevlendirilen jandarmalar belirli bir süre sonra esas vazifelerini icra etmekte gecikmezler. Her türlü zulmün, vahşetin, işkencenin, yağmanın, tecavüzlerin ve kıyımların uygulayıcıları olarak yolları cehenneme çevirir-

ler. Ermenilere yönelik düşmanlıkta sınır tanımayan cellatlar olduklarını ortaya koyarlar.

Yol boylarında çetelerin, köylülerin, aşiretlerin, gözü dönmüş ne kadar güruh varsa hepsinin bitmek bilmeyen saldırıları karşısında hayatta kalabilmek ise bir başka zulüm olarak yaşanır. Türkler, Kürtler ve Çerkesler bu tür saldırılar da yer alanların başında gelmektedir.

Açlık ve susuzluk ise bir ölüm aracına dönüştürülmüştür. Haftalarca süren yolculuklar sonunda halen hayatta kalan olmuşsa da bedenen yarı ölü haldedir. Suların yanından geçirilirken bile suya ulaşmaları engellenir. Yeltenenler ise oracıkta katledilir. Bir subaşına gelindiğinde parasını ödeyebilene izin verilmesi gibi işkenceler her kafilenin karşılaştığı durumlardandır. Zaten tehcir yolculuğunun en başından itibaren planlanması da bu şekildedir. Çöllere ulaştırılmaları amaç değildi. Amaç oraya ulaşmamaları için her türlü yola başvurularak Ermeni nüfusunun yollarda yok edilmesiydi. Ölümcül yolculukta yaşananlar İttihatçıların planlarına ve öngörülerine uygun olarak gerçekleştiriliyordu. Katletmek esastı ve halen yaşayanlar varsa da koşullardan dolayı kendiliğinden ölmeliydi. Açlık, susuzluk, ağır iklim şartları, tifo, dizanteri, kolera gibi bulaşıcı hastalıkların yaygınlaşmasıyla binlerce, on binlerce insan yol boylarında, dağ koyaklarında, vadi tabanlarında yığılıp kalıyordu. Kamp olarak kurulan yerlerde dahi insani hiçbir ihtiyaç bilinçli olarak sağlanmıyor ve buralarda bile on binlerce Ermeni hayatını kaybediyordu. Artık her yer ölüm tarlalarına dönüştürülmüştü. Yaşamak ise anlamını yitirmiş, uzak bir kavramdı Ermeniler için.

Fırat ve Dicle suları katiller sürüsünün toplu kıyımlar için kullandıkları yerlerin başında gelmektedir.

Ermenileri yok etme sürecinde sıklıkla karşılaşılan durumlardan birisi de tecavüzlerdi. Kafilelere saldırılarla gerçekleştirilen tecavüzlerin haddi hesabı yoktur. Bunun dışında

jandarma komutanları, il-ilçe yöneticileri, çete liderleri ve daha başkaları, onlarca Ermeni kadını zorla alıkoyarak, kaçırarak ya da henüz tehcir başında bizzat toplatarak harem kurarlar. Trabzon davaları esnasında orada yaşananları yerel idareciler itiraf ederler. Trabzon Valisinin Kızılay Hastanesi'ne kapattığı 15 Ermeni genç kadına tecavüz ettiği ve bazı Ermeni kadınlarını İstanbul'daki tanıdıklarına cariye olarak hediye ettiği resmi kayıtlarda yer alır. İlçe yetkilileri ve çete üyeleri her yerde Ermeni kadınları alıkoyar ve evlere kapatırlar. "İşleri" bittikten sonra da hepsini katlederler.

"İşte, Osmanlı Ordusu'ndaki bir erkânı harp mülazımının ifadesine göre, Bitlis'te olanlar; bütün Ermeniler bölgeden tahliye edilmişlerdi ve Bitlis'de, kasabanın en büyük Ermeni ailelerine mensup olmakla, kalmaya mecbur edilmiş sadece üç yüz genç kız kalmıştı. Hepsi Ermeni Kilisesinde sıkı kontroldeydi ve ordunun kullanımı için tutuluyordu. Erat ve de Zabitan kısa zamanda hastalık yatağı haline gelen kiliseyi ziyaret ediyordu. Cepheye giderken kasabadan geçen her müfreze izlerini bırakıyordu, dolayısıyla kısa bir müddet sonra bütün bu talihsiz kızlar hasta oldular. Bunun farkına varan kasaba kumandanı, 'bütün bu kadınlar Osmanlı Ordusunun kıymetli kuvvetlerini bitap düşürmekten ve anayurdun çocuklarını hastalıklarıyla zehirlenmekten cezalandırılsın' diye emretti ve neticede onlardan kurtulmaya karar verdi. Bazıları zehirlendi, öbürleri idam edildi." (Dadrian, 2004: 175)

Hristiyan kadınları haremlere dolduran ve onlara seks kölesi gibi kullanmayı Osmanlı idari sisteminin kurumsal parçası dönüştüren köklü bir gelenek söz konusudur. Zaten savaş ganimeti çerçevesinde dinen de uygun görebilen yerleşik anlayışlarla meşru bir zemin de mevcuttur. İçeride düşman ilan edilen Ermenilerin bu düzeyde korkunç tecavüzlere maruz bırakılmaları hazırlanmış ve an'da kısırılmış zihniyet için en kolay icraat gi-

biydi. Neredeyse bütün Ermeni erkeklerinin daha öncesinden askere alınmasıyla kadınlar ve çocuklar için en büyük kırılma ortamı oluşturulmuştu. Savunmasızlık hali her şeyin çok daha ağır ve ölümcül yaşanmasına neden olmuştu.

Kadınlar ve çocuklar nüfus olarak en büyük kesimi oluşturmaktaydı. Dolayısıyla her türlü zulmün, vahşetin, işkencenin ve akıl almaz öldürme yöntemlerinin kurbanları haline getirildiler. Zorla Müslümanlaştırılmak, evlatlık edilmek, köle gibi satılmak ve türlü sapkınlıkların kurbanı edilmek şeklinde ölümden beter arzuların, isteklerin ve emellerin nesnesi gibi kullanıldılar.

1915 kışına doğru yüz binlerce Ermeni katledilmişti. 5-6 aylık bir sürede coğrafya mezarsız kabristana dönüştürülür. Katliamdan kurtulabilen, kaçabilen binlerce Ermeni, yerleşim yerlerinden uzak durarak dağlarda, mağaralarda yaşam kavgasına tutuşur. Birçoğu açlıktan, ağır kış koşullarından, hastalıktan yaşamını kaybederken, devam eden Ermeni avı dolayısıyla gizlendikleri yerlerde jandarmalara, çetelere ihbar edilenler de yakalanarak katledilirler.

Ne yapacağını bilemeyen, nerede olduğunu ve nereye gideceğini kestiremeyen kadınlar ve özellikle de yetim kalmış çocuklar doğup büyüdükleri toprakların yabancılara misali dolaşıp dururlar. Yetim kalmış çocukların sayısına ilişkin yüz binler rakamı telaffuz edilir. 1916 yılının sonlarına dek dağda taşta bu şekilde hayatta kalmayı başarmış insan hikayelerine tanıklık edilirken katliam da devam eder.

İttihat ve Terakki, Ermenilerin toptan imhasında öyle kararlıdır ki, Ermenileri saklayan, koruyan, kollayan Müslümanlar için bile ağır cezai yaptırımlar içeren kararlar alır ve güvenlik güçleri aracılığıyla her yere iletir. Artık bir Ermeni'yi barındırmanın karşılığı ölüm olabiliyordu. Böylesi durumlarla karşılaşan ve insani nedenlerle bu vahşete karşı olduğundan

Ermenileri korumaya çalışan Müslüman ailelerin olduğu da inkar edilemez elbette ki. Lakin ceberrut rejimin ölümcül kararlarından dolayı sakladıkları Ermenileri teslim etmek zorunda bırakılanların sayısı da küçümsenemez.

Yüzlerce binlerce çocuk, bölgelerdeki Hıristiyan misyon kuruluşları tarafından da sahiplenilir, kurtarılmaya çalışılır. Kiliselerin, yardım kuruluşlarının bu türden çabaları bile engellenmeye çalışılır. Ermeni çocukların Hıristiyan yetimhanelerinde yaşamalarını gelecek açısından bir tehdit olarak gören Osmanlı rejimi her türlü zorluğu dayatır, güçlük çıkarır ve hatta yerine göre tehditlerde bulunmaktan geri durmaz. Bu yüzden yetim çocukları toplayıp kendi denetimlerindeki yetimhanelerde tutma söylemine sarılırlar. Oysa asıl amaç çocukları müslümanlaştırarak asimile etmektir.

Soykırımın esas adımı olarak 1915 baharında başlatılan süreçle birlikte Osmanlı rejimi büyük oranda amacına ulaşmıştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Teşkilat-ı Mahsusa, jandarma ve polis gücü, hapishanelerden salınmış katiller sürüsü, suçlulardan oluşan çeteler, yerel idari yapılarda sorumlu valiler, kaymakamlar ve çeşitli kurumların başında bulunan bürokratik sorumlular, doktorlar, cami imamları, dini fanatizmin körüklenmesiyle din adına, Allah adına kışkırtılarak Ermenilerin katledilmesine, malının, mülkünün yağmalanmasına yönlendirilmiş Türkler, Kürtler, Çerkezler başta olmak üzere Müslüman yığınlar bu katliamın, kırımın icracılarıdır. Şüphesiz ki Osmanlı rejimine hükmeden İttihatçı yapı asıl mimardır. Tehcir ve soykırımın planlanması, örgütlenmesi, hazırlığı, yönetimi, uygulanması dendiğinde her şeyden bu yapı sorumludur. Lakin sahada yaşananlara bakıldığında yelpazenin epeyce geniş olduğu da bir gerçekliktir.

Katliamlara dahil olan Müslümanlardan söz edilirken birçok yerde de tam tersi davranan Türklerin, Kürtlerin olduğu da bilinmektedir. İttihat ve Terakki'nin kararlarına karşı çıkan, ka-

rarların uygulanmaması için gücü, olanakları ölçüsünde seferber olan, rejimin tehditlerine rağmen Ermenileri sahiplenmekten çekinmeyenlerin olduğu da bilinmektedir. Yıllarca iç içe yaşamının duygu ve düşüncesiyle kendi öz deneyimlerine kulak vererek rejimin kışkırtmalarını, yalanlarını ve dayatmalarını reddedenlerin hikayeleri de vardır. Ve bilinmektedir ki Kürtlerle iç içe yaşanan yerlerde Kürtçe, Türklerle iç içe yaşanan yerlerde Türkçe konuşan Ermeniler bulunmaktadır. Bu ilişkileri bir değer gibi sahiplenenler de çıkar, bir anda kesip atarak en fanatik davranışlara yönelerek sürece dahil olanlar da. Yine de ibrenin yönü Ermenilerin katlinden yana ağır basmıştır. Tarih ve yaşananlar bu gerçeği bir ulusun kıyımı olarak kaydetmiştir.

İttihat ve Terakki rejimi öylesine bir fanatizme sahipti ki Anadolu ve Mezopotamya'nın kuzeyini Ermeni mezarlığına çevirmekle doyuma ulaşamamıştı. Soykırıma perde yaptığı tehcirle Ermeni nüfusunun büyük bir bölümü yok edilse de, göstermelik tehcir hedefi olan Suriye Çölleri'ne yarı ölü biçimde varabilmiş yüz binlerce Ermeni'nin de diğerleri gibi aynı sonu yaşaması için zaman kaybedilmeden harekete geçilir.

Soykırımın devamı; Çöllerde ölüm kampları ve imha

Ermeni meselesinden kesin olarak kurtulmak isteyen İttihatçı rejim her aşaması imhayı içeren bir dizi planla, örgütlenme ve hazırlıkla süreci istediği gibi yönetiyordu. Savaş ortamını ve ilişkilerini de kullanarak yabancı ülkelerin müdahale ve yardım girişimlerini engelleyen Osmanlı rejimi Ermeni sorununu bütün bir ulus yok etme temelindeki amacı doğrultusunda halletmeye devam ediyordu. Tehcir görüntüsü altında hedeflenen imhanın, öngörülen plan çerçevesinde gerçekleştirilmesine rağmen çöllere ulaşan yüz binlerce Ermeni'nin varlığı İttihatçı rejimin huzurunu kaçırır. Duruma hiddetlenen Talat Paşa vakit kaybetmeden Teşkilat-ı Mahsusa üzerinden Suriye Çölle-

ri'ndeki yarı ölü sayılan kadın ve çocuk nüfusu imhaya girişir. Tehcire ve soykırıma dair kanıt kalmamalıydı. Ermeni ismi Osmanlı sınırları dahilinde ebediyen kaldırılmalıydı. Tehcir esnasında 800.000 Ermeni katledilirken, 600-800 bin arasında tahmin edilen bir nüfus da Suriye ve Mezopotamya Çölleri'ne yarı ölü denebilecek halde ulaşmayı başarmıştır. İttihatçı rejim tarafından oluşturulan Halep Sürgünler (Sevkiyat) Müdürlüğü Şubesi çöldeki bu nüfusun idaresi için görevlendirilir. Toplama kampları adı altında çeşitli noktalarda kurulan göstermelik çadır kentler ise fiiliyatta birer ölüm kampıdır aslında.

Bu alanın idaresi İttihatçılar açısından büyük önem arz eder. İttihat ve Terakki Komitesi'nin genel sekreter yardımcısı olan ve Ermenilerin tehcir ve kırımında etkin görevler üstlenen Mithat Şükrü katletme konusunda isim yapmış ve aynı Teşkilat-ı Mahsusa'nın sekreter yardımcısı olan Abdullahat Nuri'nin Sürgünler Müdürlüğü'ne getirilmesi için Talat Paşa'ya ısrarla öneride bulunur. Bu her iki şahıs da Kemalist rejimin inşa sürecinde ve sonrasında görevleriyle öne çıkmaya devam ederler. Abdullahat Nuri İstanbul'daki Avusturya-Macaristan büyük elçisine şunları ifade etmekten çekinmezken amaçlarına dair kararlılıklarını da dile getirir;

“Bütün Ermenilerin Mezopotamya'ya doğru gönderilmeleri görevini üstlenecek, Halep'de Göçmen Genel Müdürlüğü kuruldu (...) Türkiye'nin bütün noktalarına Ermeniler Zor sancağına ve Mezopotamya'ya doğru yönlendirilmek zorundalar. Bu İttihat ve Terakki'nin, geri alınamaz, bozulamaz kararıdır. Bitirdikten (onlarla) sonra, kitle halinde Rumların dışarı atılmasına başlayacağız, fakat şu an için bu noktaya dokunmayacağız.” (Kevorkian, 2011: 22)

Her şey Abdullahat Nuri'nin kararlılıkla uygulanacağını ifade ettiği plan doğrultusunda gerçekleştirilir. 1915 sonbaharında Suriye ve Mezopotamya Çölleri'ne Batı Ermenistan da-

hilindeki yerleşim alanları başta olmak üzere birçok bölgeden kırımdan sağ kurtulan Ermenilerin ulaşmasıyla aynı anda burada imhanın sonraki aşamasına girilirken, tehcirleri ertelenmiş Batı illerindeki (Tekirdağ, Edirne, Bursa, İzmit vs.) Ermenileri de çöllere sürgün gönderilir. 1916 sonlarına kadar bu süreç kesintisiz biçimde yürütülür.

Ermeni tarihçi V. Dadrian, Talat Paşa'nın gizli mesajları başta olmak üzere bazı İttihatçı paşaların mesajlarına dayanarak çöl bölgesine gönderilen, gönderilecek olan Ermenilere ne yapılacağına ilişkin şu bilgileri aktarır;

“Bu incelemede sayılan şifreli mesajlar arasında, Talat'ın 5 (no: 4, 5, 8, 25 ve 45) Nuri'nin 2 (no: 29 ve 35) mesajı böylesi bir plan ve azmi açıkça sergilemektedir.

109: 5 no'lu mesajda, vesaiti ifnai kullanılırken hiçbir tereddüt duyulmaması öğütlenmektedir; 8 ve 45 no'lu mesajlarda, acımasızlıkların ve zulümlerin kovuşturmaya tabi tutmayacağını teminatı vardır; 25 no'lu mesaj, çocukların 'sevk memurlarınca beslenecekleri bir mahale götürüldükleri yalanını kullanarak, büyük dikkatle ve şüpheye mahal vermeden' toptan yok edilmelerine ilişkin kategorik bir emirdir ve 35 no'lu mesajda, 'takip ettiğimiz gayeye vasıl olmanın yegane yolu muhacirlerin şiddetle ve süratle sevk olunmasıdır... Ölü sayısını gösteren haftalık listeler tatminkar değil' denmektedir. Olağanüstü önem taşıdığından ötürü, kalan iki şifreli mesajın metni aşağıda verilmektedir:

No: 29 'bir tahkikat sonrasında, umumi sevk iyata tabi Ermenilerin sadece yüzde onunun hedefe vasıl olduğu, bakiyesinin göç sırasında yollarda açlık ve hastalık gibi tabi sebeplere dayanmadığı tespit edilmiştir. Neticeye varmak için sağ kalkanlara kati tedabir tatbiki rica olunur.'

No: 4 'Ermenilerin Türk topraklarında ömür sürme çalışmaları iptal olunmuştur. Bütün mesuliyeti deruhte eden

hükümet beşikteki bebelerin bile yok edilmesini emretmiştir. Birkaç vilayette bu emrin semeresi alınmıştır. Mamefi namalun sebeplerle, Halep'e gönderilen bazı eşhasa dosdoğru hedef yerlerine sevk edilmek yerine istisnalar tatbik edilmekte. Dolayısıyla hükümet bazı meşakatlerle karşılaşılıyor. Mazeretleri ne olursa olsun, ister kadın, ister çocuk, hatta aciz olanlar dahi, hepsini def edin. Gaflet ve cehalet içinde, vatan perverlikten ziyade maddi menfaatler peşinde koşan ve hükümetin bu gayeyle takip ettiği bu büyük siyaseti edemeyen eşhasın himayesine mani olunuz. Başka mahallerde icra edilmekte olan şiddet, sürat, göç meşakatleri, sefalet gibi dolaylı ifna faaliyetlerinin, orada dolaysız ifa edilebileceğine vakıf olarak, samimiyetle çalışınız. Harbiye Nezareti, nokta kumandanlarının sevkıyat meselelerine müdahale etmesi için ordu kumandanlarını, umumi emirler çıkartmıştır. Mesul tutulmayacaklarını teminle, bu maksatla tayin olunmuş zabıtana gayemizin tahakkuku için, çalışmalarını lazım geldiğini bildiriniz. Faaliyetlerinizin neticelerini bildirir haftalık şifreli raporlarınızı gönderiniz.” (Dadrian, 2005: 157-158)

Bu emirler Halep Valiliği'ne ve ilgili sorumlulara iletilir. Emirlere uygun olarak görevlerini yerine getirmeyen vali, mutasarrıf, kaymakam ya da askeri sorumlular Talat tarafından çeşitli biçimlerde tasfiye edilirler. Görev yerlerini değiştirmek, görevden almak ve hatta cinayetle ortadan kaldırmaya kadar varan usullere başvurulur.

Sürgünler Genel Müdürü, Talat'ın yanındaki isimlerden Şükrü Kaya'dır. Bu şube görünürde hükümete bağlı resmi bir kurum olsa da fiiliyatta Teşkilat-ı Mahsusa'yla birlikte hareket etmektedir. Nitekim pratikte sürgünlerin sevkini ve toplama kamplarında yok edilmelerini bizzat Bahattin Şakir sorumluluğundaki Teşkilat-ı Mahsusa çeteleri gerçekleştirir.

İttihatçı rejim, Suriye ve Mezopotamya çöllerinde kimileri

geçici, kimileri kalıcı olmak üzere birçok toplama kampı oluşturur. Pozantı Transit Kampı, Mamura, Islahiye, Raco, Katma ve Azaz, Bab ve Aktherim, Lale ve Terfice, Ras Ul-Ayn, Halep, Musul, Meskene, Dipsi, Munbuç, Hama-Humus-Şam-Amman-Havran ve Maan bölgelerinde toplama, Abu-harar, Hamam'da Transit ve Amanus Tünelleri çalışma kampı adı altında çeşitli kamplar bulunur. Transit kamplar Ermenilerin çölde dağıtımını yönlendirmenin yanında yerine göre açlıktan, hastalıktan, bitkinlikten, susuzluktan bitap düşmüş kadın ve çocuklardan belirli bir kısmının ölüm molası yerleri olarak da işlev görürler. Bilinçli olarak her şeyden yoksun bırakılan kadın ve çocuklar bu kamp çevrelerinde olduğu yerde ölüme terk edilirler. Önemli bir kavşak noktası olan Pozantı Transit Kampı'nda 3-4 aylık bir sürede açlık-susuzluk ve salgın hastalık nedeniyle 10 bin Ermeni'nin yaşamını yitirmesi gibi.

Kamplardaki Ermenilerin yok edilmesi için görevlendirilen paşalar ve idareciler Talat'ın emirlerini harfiyen uygulamanın ötesinde bütün aşırılıklarını da sergileyerek yüz binlerce Ermeni'yi katletme gösterisine girişirler. Emirlere riayet etmeyen idarecilerin yerine Abdullahat Nuri, Salih Zeki gibi katil ruhlu kişiler tayin edilir. Özellikler Der Zor sancağına mutasarrıf olarak atanan Salih Zeki adeta cehenneme dönmüş olan kamp alanını daha da korkunç hale getirir. Der Zor'u soykırım vadisine dönüştürür. Öyle ki katliamlarıyla övünmekten geri dahi geri durmaz; *"Türk gazetesi Tasviri Efkar'ın eski başyazarı, Salih Zeki'ye 10.000 Ermeni'yi ortadan kaldırdığının doğru olup olmadığını sormuştur. İddianame Salih Zeki'nin 'Benim namusum var. On bine tenezzül etmem. Daha çık bakayım' dediğini aktarır"* Ve yine bir başka raporda;

"Bu ekin ayrıntıları çölün bu bölümünde birkaç hafta içinde yaklaşık 150.000 Ermeni'nin tümünün katledilişine ilişkin standart madde ışık tutmaktadır. Kurbanlar bir noktada -bu örnekte

Marat'ta- toplandıktan sonra, her biri 2000-4000'lik kafileler halinde Fırat'ın bir kolu olan Çabur ırmağı üzerinde, Marat'tan birkaç gün uzaktaki Şedadiye'ye gönderiliyorlardı. Atlı eşkiyalardan oluşan bir ekip, kafileleri kuşatıyor ve giysileri de dahil olmak üzere kurbanların üstünde, başında ne varsa, el koyuyordu. Daha sonra tamamen çıplak kalmış kurbanlar, tepelerle çevrili, 3 saat mesafedeki bir yayla olan Karadağ'a götürülüyor, orada çetelerin saldırısına uğruyor ve bir arabadan, yüksek sesle cellatları teşvik eden Salih Zeki'nin gözetiminde 'baltalar, kılıçlar ve kazmalar ile kesiliyorlardı.' (Dadrian, 2005: 134). Salih Zeki'nin görevi süresinde Der Zor çevresi, katledilen Ermeni cesetleriyle kaplanır.

Der Zor Polis Şefi olarak görev yapan Mustafa Sıtkı'nın 9 Ekim 1916'da Der Zor'da yığdığı odunların üzerine 200 teneke benzin döktürerek, el ve ayakları bağlı iki bin çocuğu diri diri yakması yaşanan vahşet ve öldürme şoursuzluğuna dair bir başka örnektir.

Der Zor cehennemden öte bir anlam kazanır. Osmanlı ordusunda görevli Yahudi Subay Eytan Belkind Der Zor'da tanıklık ettiği görüntüyü şöyle aktarır;

"Ermenilere, çalı çırpı toplamaları ve bunları yüksek bir piramit gibi üst üste yığmaları emrediliyordu. Sonra tüm Ermenileri el ele birbirlerine bağlıyorlardı. Yaklaşık 5.000 kişiyi çalı çırpıdan oluşan piramidin etrafına halka şeklinde dizip ateşe veriyorlardı... Talihsiz kurbanların çığlıkları, bu büyük ateşte yakılarak öldürülenlerin çığlıkları, millerce öteden duyuluyordu." (Hofmann, 2013: 96)

Kamplar ve kamplar arası görünürdeki sevk süreçleri tehcir esnasında yarım kalmış imhanın tamamlanması yani doğrudan katletme ya da açlıktan, susuzluktan, hastalıklardan ve zorlu koşullardan dolayı İttihatçı planlarına göre söylenecek olursa "doğal nedenlerden" ölme şeklinde çöle ulaşabilmiş Ermenile-

rin ortadan kaldırılması anlamına geliyordu. Kamplar birkaç istisna dışında insanların hayatta kalmasını amaçlayan bir düzene, hazırlığa ve olanaklara sahip değildir. Yaşam alanlarıyla uzaktan yakından ilgisi olmayan aksine durmadan ölüme giden yolları açan yerlerdir. Her gün onlarca yüzlerce insan her türlü temel ihtiyaçtan yoksun bırakılarak, hastalıklara terk edilerek, Osmanlı askerinin, çetelerin ve yerel Müslüman grupların saldırılarına bilinçli olarak açık hale getirilerek; tecavüzler, kaçırılmalar, köle gibi satılmalar olağanlaştırılarak ve üzerlerinde lime lime olmuş giysi özelliği dahi kalmamış şeylerin yağmalanmasına kadar ardı arkası kesilmeyen saldırganlıklar eşliğinde yok edilirler. Ölülerin gömülmesine bile imkan yoktur. Ayakta durmakta dahi güçlük çeken Ermeniler ölümlerle iç içe yaşamaya mecbur bırakılırlar. Her yer ceset yığınlarıyla kaplanır. Çünkü ölüleri gömebilecek sağlam insan kalmamıştır.

Halep'te öğretmenlik yapan Alman Dr. Martin Niepage Halep ve çevresindeki kamp alanlarında gördüklerini şu şekilde anlatır:

“Bana ‘sürgün’ kafilesi adlandırılan kabilelerden kalan sefil, aç insan yığınlarının Halep’in değişik mahallelerinde bulunduğu söyleniyordu [...] Bu bilgilerden edindiğim izlenimi teyit etmek için Ermenilerin, sürgün kabilelerinden kalanların bulunduğu şehrin bütün bölgelerini dolaştım. Harabe halindeki hanlarda çürümüş, ayrılmış, kokuşmuş bir yığın ölü ve onların aralarında hala hayatta, canlı ve son nefesini vermekte olan, can çekişen insanlar buldum. Diğer yerlerde kimsenin ilgilenmediği çok sayıda bir sürü aç ve hasta buldum. Okulumuzun yakın çevresinde, içinde takriben 700-800 aç sürgünlerin kapatıldığı bu hanlardan 4’ü bulunuyordu(...) Okulumuzun karşısında, bu hanlardan birinin içersinde, bu sürgün kabilelerinden birinde kalan, aralarında takriben 5 ile 8 yaşları arasında 100 çocuğun bulunduğu, 400 vücutları içlerine çökmüş, erimiş sürgünler vardı. Çoğu tifüs

ve dizanteriden dolayı hastaydı. Avluya girildiğinde, delilerin arasına, akıl hastalıkları hastanesine girildiği sanılırdı. Onlara yemek götürüldüğünde yemek yemeyi unuttukları, bilmedikleri söylenebilirdi. Aylar süren açlık nedeniyle zayıflamış olan mi-deleri artık yiyeceği kabul edemiyordu. Onlara ekmek verildiğinde, kayıtsızlıkla bir tarafa koyuyorlardı; onlar buradalar, sakın bir şekilde durmakta ve ölümü beklemekteler [...] Ve çölde bunlardan binlercesinin öldürüldüğünü, şehrin ortasında ve çevresinde bulunan bu zavallular, ki bunlar artık sadece çocuklar ve kadınlardır, ne olacaklar? Bölge bölge binlercesi yüzlere düşünceye kadar ve bu yüzlercesi küçük gruba dönüşene kadar katledilmektedir. Ve böylece, o zaman nihayet yolculuk amacına ulaşmaktadır.” (Kevorkian; 2011: 55-56)

Ölümlerin hızlanması için kamplarda kalan insanlara her türden yardım da yasaklanır. Suriye ve Mezopotamya çöllerinde yaşanan bu kıyımın yönetilmesinde İttihat adına başta Cemal Paşa olmak üzere Talat Paşa'nın en güvenilir adamları Halep Valisi Abdulhalik Renda, Sürgünler Şubesi Müdürü Abdullahat Nuri, sevkiyatın merkezi sorumlusu Şükrü Kaya ve Teşkilat-ı Mahsusa ile çetelerin katliam fiillerini organize eden Bahaddin Şakir yer alır. Çöl bölgesine daha öncesinden Kafkas sürgünü sonucu yerleştirilen Çeçenler ve Çerkezler ile Arap Aşiretleri ve Bedeviler bu katliamlara katılmakla kalmazlar, çöllere ulaşabilmiş Ermeni kadınlara yönelik akıl almaz muamelelerin de sorumlularıdır. Ermenilerin Anadolu'dan tehciri sırasında Türkler, Kürtler ve Çerkezler her türlü mezalime ortak olurlarken çöllerde de Araplar ve yine Çerkezler ve Çeçenler öne çıkarlar. Bu sürecin tamamında benzer biçimde kitlesel bir katılım ve destekten söz etmek mümkündür. Yığınların çeşitli zaafalarını, zayıflıklarını ve yoksunluklarını kullanan ve onları kışkırtarak harekete geçirmeyi başaran Osmanlı rejimi, amacına çok daha kısa sürede ulaşmış olur.

1915 sonbaharından 1916 sonbaharına kadar Suriye ve Mezopotamya çöllerine ulaşabilen Ermenilerin, yerleştirdikleri kamplarda katliam, açlık ve hastalık sonucu kayıplara dair şu bilgilere yer verilir:

“

Pozantı Transit Kampı (Yaz-Sonbahar 1915): c. 10.000 ölü, açlık ve salgın hastalıklardan

Mamura Toplama Kampı (Yaz-Sonbahar 1915): c. 40.000 ölü, açlık ve salgın hastalıklardan

Islahiye Toplama Kampı (Ağustos 1915-1916 başı): c. 60.000 ölü, açlık ve salgın hastalıklardan

Amanus Tünelleri Çalışma Kampı (Mayıs-Haziran): 30.000 kişi Maraş yolu üzerinde ve biraz ötede birçok kafilelerde katledilmiş.

Raco, Katma ve Azaz Toplama Kampları (Sonbahar 1915-1916): c. 60.000 ölü, açlık ve salgın hastalıklardan

Bab ve Akhterim Toplama Kampları (Ekim 1915-İlkbahar 1916): c. 50.000 - 60.000 arası ölü, açlık ve salgın hastalıklardan

Lale ve Terfice Toplama Kampları (Aralık 1915-Şubat 1916): c. 50.000 ölü, açlıktan ve salgın hastalıklardan

Munbuc Toplama Kampı (Sonbahar 1915-Şubat 1916): 0
Halep ve çevresindeki Toplama Kampları (Yaz 1915-Nisan 1918): c. 10.000 ölü, açlık ve salgın hastalıklardan

Rasul-ayn Toplama Kampı (Yaz 1915-Nisan 1916): c. 13.000 ölü, açlık ve salgın hastalıklardan, 40.000 çevresindeki yörelerden katledilmiş

Meskene Toplama Kampı (Kasım 1915-Nisan 1916): c. 60.000 ölü, açlık ve salgın hastalıklardan

Dispi Toplama Kampı (Kasım 1915-Nisan 1916): c. 30.000 ölü, açlık ve salgın hastalıklardan

[...]

Sebka (Rakka'nın karşısında) Toplama Kampı (Kasım 1915-Haziran 1916): c. 5.000 ölü, açlık ve salgın hastalıklardan

Der-Zor-Marat Toplama Kampları (Kasım 1915-Aralık 1916): 192.750 ölü, bunları takriben 40.000'ini açlık ve salgın hastalıkları ve 150.000'i Suvar ve Şedadiye arasında katledilmiş

Musul Bölgesi (Sonbahar 1915-Ocak 1916): c. 15.000 kişi General Halil Bey tarafından Ocak 1916'da katledilmiş

Hama/Humus/Şam/Amman/Havran/Maan Bölgeleri (Sonbahar 1915-Yaz 1916): 20.000 ölü, yol üzerindeki 132.000 sürgünler üzerinde

Böylece 200.000'i Ras ul-Ayn ve Der-Zor bölgelerinde katledilmiş toplam 630.000 ölüye ulaşılmaktadır.

Diğer takriben 240.000 olarak sayılan sağ kalabilenler ise, değişik uluslararası ve Ermeni kuruluşları tarafından sunulan verilere göre şu şekilde dağılmaktadır: 20.000-30.000 arası kadın ve çocuk yerli köylülere satıldılar veya yerli aşiretler tarafından kaçırıldılar ve orada mütarekenin imzalanmasından hemen sonrasına kadar ve bazen de kesin olarak, özellikle Fırat yolu üzerinde kaldılar; takriben 40.000'i Halep vilayetinin kuzeyindeki bölgelerde saklanarak hayatta kalmayı başardılar; diğer 30.000, polis tarafından düzenli bir şekilde gerçekleştirilen arama, tarama ve baskınlara ve gizli ajanlara rağmen Halep'te tutunabilmeyi başardılar; takriben 5.000 kişi, Ocak 1916'daki katliamdan sonra Musul Bölgesine ulaşmış ve bu bölgede sağ kalabilerek yaşayabildiler; 120.000'den fazla Ermeni, resmi olarak İslamlaştırılan 'Cemal'in Ermenileri' Hama, Humus, Şam, Beyrut, Hafya, Yafa, Kudüs, Trablus, Derra, Amman, Salt, Kerek, Maan güzergahı üzerindeki kendi memleketlerinin kaderlerinden sıyrılarak kurtuldular." (Kevorkian, 2011; 110.111-112)

Hayatta kalabilmek dışında neredeyse hiçbir yaşamsal tepki göstermeyen hatta yaşamak adına dahi tepki gösterebilmek gü-

cünden yoksun kalmış yüz binlerce çocuk ve kadın başta olmak üzere çöllerde ulaşabilmiş Ermenilere kamplarda yaşatılanlar ve sonrasındaki katliamlar zinciri, insanlık adına idrak edilir türden şeyler değildir. Nitekim İttihat ve Terakki iktidarıyla Osmanlı rejimi bunu başarmıştı. Suriye Mezopotamya çölleri yüz binlerce Ermeni'nin oraya buraya savrulmuş ya da dağ yığınları haline getirilmiş ölü bedenleriyle kaplanır. Osmanlı rejimi kendi hesaplarına, planlarına ve amaçlarına göre Ermeni meselesini halletmişti. Talat başta olmak üzere İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tüm kadroları "kutsal" görevlerini yerine getirmiş olmanın hazzıyla, icraatlarından övünç duyuyor ve böbürlenmeyi de ihmal etmiyorlardı.

Kamplardaki ölümlerin büyük bir çoğunluğunun açlıktan ve hastalıktan kaynaklandığı görülür. Osmanlı despotizmi böylesine ölümleri "doğal yollardan ölüm" olarak görüyordu. O yüzden de koşullarını yaratmıştı. Açlık ve açlığın giderilmesi olağan sınırların ötesinde bir düzeyde yaşanır. Ölüm kamplarında bir şekilde hayatta kalabilmeyi başaranların ya da görevleri gereğince sahada bulunanların birebir tanıklığına dayanılarak anlatılanlar mevcuttur.

"Bazıları pislikleri yemek zorunda kalabilecek duruma düşmüşlerdi. Özellikle çocuklar, Çeçen ve Jandarmaların atlarının çevresinde, onların dışkıları içerisinde bulunan arpa tanelerini seçmek ve yemek için dönüyorlardı. Çoğunlukla atlı bir Çeçen kendi binek hayvanının pisliğinin arkasından bu çocukları gördüğünde, kendi arkadaşlarına gururlanarak becerilerini, kılıçlarının keskinlik kalitesini ve kollarının gücünü göstermek, hoş vakit geçirmek, rahatlamak için kılıcını çekiyor ve coşku içerisinde birçok çocuğun kafalarını uçuruyordu."

"Bazı insanlar, gizliden bile olsa köpekleri öldürüyor ve onları yiyorlardı, çünkü Çeçenlerin gözünde bir köpeğin hayatı Ermenilerinkinden çok daha fazla değerliydi; köpekleri vuran-

ları katil olarak tutukluyor ve öldürüyorlardı.” (Kevorkian, 2011; 375)

İnsan pislikleri arasında karpuz çekirdekleri vs. arayan, sokaklarda buldukları kemikleri taşlarla öğüterek yiyen, çöpte, çevrede ölmüş hayvan cesetlerini toplayarak onlardan beslenmeye çalışan, tarlalarda bulabildikleri çeşitli böcekleri, çekirgeleri canlı canlı ya da pişirerek yiyenler gündelik en olağan görüntüler olarak yaşanır. Marat'ta yaşananlara dair; *“Bir çadırın altında aç bir yetişkin ve küçük bir kız, küçük kız ölüme yakın durumda uzanmış, pişmekte olan etin kokusu kıza kadar gelmektedir. Bu kütük günlerinde, bu büyük ayrıcalıktı. Yetişkin ve küçük kız birbirlerine bakmaktadırlar. Bir süreden beri artık eşek eti satılmıyordu; artık hiç öldürecek eşek de kalmamıştı. Muhtemelen küçük bir çocuk ölmüştü ve şüphesiz onun etini pişiriyorlardı. Küçük kız annesine: ‘anne artık dayanamıyorum, onlardan bir parça istemeye git’ der. O (çev. kadın) çadırı terk eder ve bir müddet sonra çok kırgın ve kızgın bir şekilde kızının yanına döner. Küçücük kız ona ondan vermediklerini anlar, fakat ümidinden arzusundan çok çabuk vazgeçmek istememektedir ve sorar: ‘ondan vermediler mi mama’, ‘Hayır kızım... Kör olsunlar!’ Küçük kız o zaman yazgısına boyun eğerek annesine öğütte bulunarak talep eder ‘mama ben de ölürsem, sen de onlara benim etimden verme...’*

Marat'ta bulunan, Konya kökenli bir makinist, Kevork ve karısı, bu korkunç yürek dağılayıcı olayların görgü tanıkları oldular. Bu aynı Kevork, katliamdan mesleğinin niteliği sayesinde kurtuldu. Öyle ki çocuklar yaşadıkları sırada, annelerinin kendilerini yemeleri düşüncesine, alışmışlardı.” (Kevork, 2011; 348)

Hayatta kalabilenlerden Pipe Karademirciyan Der Zor'da tanıklık ettiği benzer bir yaşanmışlığı şöyle aktarır;

“Takip eden gün, bizleri -yani kadınlar ve çocuklar- yola koydular ve orada, ölümden kaçabilmiş, acıkmış, susamış ve sonuç olarak solmuş bazı kadınları bulduk, cesetler üzerinde

yürüyerek Şeddadiye'ye geçtik. Bu kadınların arasında, bir elinde İncil öbür eliyle yemek için ateş üstüne koyduğu nalı tutan erkek kardeşim Yervant'ın karısını gördüm. Beni görür görmez ağlamaya başladı ve bana: 'İşte üç gündür bu atın toynağı ile hayatta kalıyorum. Benim sevgili tek çocuğum öldü. Onun yok olmasına üzülmiyorum, fakat diğerleri beni görmeden, gizlice onun cesedini çaldılar, pişirdiler ve sonra yediler. İşte bu bana çok acı veriyor, kıvrandırıyor, aklımdan hiç çıkmıyor' dedi." (Kevork, 2011; 381)

Aklını yitiren, deliren, insan olma bilincini kaybeden, kendini unutan, ne olduğunu dahi idrak edemeyen ve yaşama dair en basit algılardan yoksun kalarak ölüme ve yaşama ilişkin her şeyini yitiren Ermeniler için hala hayatta olmak en büyük zulüm haline gelir. Akıl almaz bir ihtirasla vahşete dönüşmüş olan öldürme arzusu Ermeni düşmanlığına esir düşmüş bütün zihinleri böylesine bir tablonun oluşması için dizginsizce harekete geçirmiştir. Asıl korkunç gerçeklik öncelikle bu zihinsel çürümedir, ölümcül davranış çizgisidir ve öldürürken ölen benliktir.

Suriye ve Mezopotamya çölleri denildiğinde işte bu ölümcül benlikle özdeşleşmiş işkence, zulüm, vahşet ve kırimdan başka bir şey düşünülemez olur. Her türlü zulüm ve barbarlık eşliğinde haftalarca, aylarca süren ölümcül yolculuklar sonrasında bir umut hayatta kalabilme arzusunda olan Ermeniler için çöller çok daha büyük acıların kaynağı haline gelir. Karınlarında yuttukları altın var diye Çeçenler, Çerkesler, Araplar ve Kürtler tarafından henüz canlıyken karınları yarılan, deşilen kadınların feryatları yeri-göğü sarsar. Yine aynı nedenle topluca yakılan Ermenilerden geriye kalan kömürleşmiş ceset yığınlarının külleri arasında ellerinde elekler altın arayan Müslüman kadınların görüntüsü, yaşıyor olmakla katledilmek arasındaki anlamsal açıklığı yok edecek niteliktedir.

Bir ulus, halk, kültür, inanç, tarih, birikim ve bunlardan ruh

kazanmış insanlık yok edildi. İki bin beşyüz yılın yaşayan ruhu iki yıl içerisinde öldürüldü, katledildi. 1,5 milyon Ermeni planlı bir şekilde imha edildi. Birkaç yüz bini Rusya Ermenistan'ına ulaşabilseler de hepsinin ruhları soylarının, kitlesel kırımın acılarıyla ağır yaralıydı. Zorla alıkonulan, satılan ya da evlendirilen küçük kız çocukları ve kadınlar ile ailelerden, yetimhanelere birçok çevrenin Müslümanlaştırarak tuttıkları çocuklar görülmemiş zulmün, vahşetin izlerini taşıyarak yaşama tutunuyorlardı. Ama hala birçok yerde iç parçalayan, yürekleri yakan ya da insanlığın devam eden yıkımını yansıtan şeyler de yaşanır. Binlerce yetim çocuk, açlıktan, hastalıktan ve barnaksızlıktan sokaklarda, yollarda, dağlarda, kentlerin dış cephelerinde ölmeye devam eder. Mesela Malatya'da toplatılan 8 bin çocuktan dört beş ay sonrasında sadece 400 çocuğun hayatta kalması çarpıcı bir örnektir. Yine Malatya ve Sivas'ta neredeyse her evde bir Ermeni çocuğun bulunduğu dair bilgilerin sıklıkla dillendirilmesi de başka bir trajik gerçekliktir.

24 Nisan 1915 tarihiyle fiilen başlatılan sürecin ikinci aşaması olan Suriye ve Mezopotamya çöllerindeki imha da öngörüldüğü biçimde gerçekleştirilir. Ermeniler nüfus olarak tasfiye edilirken aynı anda tarihi ve kültürel birikimlerin simgesi olan bütün değerleri de yok edilir. Kilise ve manastır gibi kutsal yerleri ve Ermenilerin tarihi ve kültürel birikimini taşıyan ve en değerli mirasları olan binlerce el yazmaları, kitapları, kütüphanelerle birlikte yakılarak imha edilir. Dinsel fanatizmin ve ekonomik yağmanın iç içe geçtiği böylesine geniş tabanlı kitlesel kışkırtma halinin yıkımı da şüphesiz ki büyük ve ağır olur. Bu minvalde aşağıdaki veriler bile yıkıcılığın boyutlarına dair fikir edinilmesi bakımından önemlidir:

“Ermeni ruhban sınıfının uğradığı ağır kayıplar, bu dinsel motifli jenosit tablosuna uygundur: 5 bin Ermeni Apostolik ruhaniden 1923'te sağ kalanların sayısı sadece 400'dür.

İstanbul Ermeni Apostolik patrikliğinin verilerine göre I. Dünya Savaşı öncesinde Batı Ermenistan'da daha doğru söylemek gerekirse Ermenistan'ın Osmanlı hakimiyeti altındaki kesiminde 2.200 manastır ve kilise bulunuyordu. Bunların 2.150'si soykırım sırasında yağmalandı ve yakıldı. Yakılıp yağmalananlar arasında Erken Hıristiyanlık döneminin güzide örnekleri de vardı.” (Hoffman, 2013: 98)

Tarifsiz barbarlık, fanatizm ve katletme ruh hali olarak karşımıza çıkan bir ırkın, ulusun her açıdan topyekûAli İhsan (Sabis) Paşa ise 1915'te onbinlerce Ermeni'yi Van kırımını gerçekleştiren böylesine yıkıcı bir zihniyet için bunca şey halen yeterli gelmez. Osmanlı sınırlarının dışında Rus egemenliği altındaki Ermeni yurduna göz dikerler. Birkaç yüz bin Ermeni'nin yaşadığı, yaşamaya çalıştığı bu topraklardaki Ermeni varlığı İttihatçı geleneğin huzursuzluğu haline gelir. Son bir darbeye sınır dışındaki Ermenilerin imhası için fırsat kollanır.

Nihai Kırım Hamlesi; Ermenistan'ın İşgali

Dört yıllık paylaşım savaşı Osmanlı'nın da içinde yer aldığı “İttifak Devletleri” ya da diğer bir ismiyle “Mihver Devletleri”nin yenilgisiyle sonuçlanır. İtilaf Devletleri'nin 30 Ekim 1918'de Osmanlı'ya imzalattıkları Mondros Mütarekesi'yle Osmanlı'nın emperyalistler tarafından parçalanmasına, dağılmasına ve topraklarının yeniden paylaşılmasına giden süreç de başlamış olur. Aynı günlerde İttihat ve Terakki'nin eli kanlı kadroları da durum değerlendirmesi yapar ve İTC'nin feshi kararını alarak yeni bir fırka kurarlar; Teceddüt Fırkası. Ama hiç vakit kaybetmeden ülkeyi terk etmeyi de ihmal etmezler. Halen bir ağ gibi her yerde varlığını sürdüren İttihatçı zihniyet ve onun asıl gücü Teşkilat-ı Mahsusa ve kadroları ise yeni duruma paralel görevlerini icra etmeye devam ederler. Değişen şartlara göre kendilerini konumlandırarak etkinliklerini sürdürürler.

Öte yandan 1917 Ekim'inde Rusya'da gerçekleşen Ekim Devrimi'yle koşullar bir başka açıdan sarsılır. Ekim Devrimi Çarlık Rusyası'nın çöküşü demektir. Geleneksel Rus Ordusu çözülmeye başlar ve Rus egemenliğinin hüküm sürdüğü yerlerde askeri, siyasi ve ekonomik krizler eşliğinde yeni ortam ve koşullar oluşur. Çarlık Rusyası'ndaki bu radikal alt-üst oluşla birlikte Osmanlı'nın, Rusya sınırında kaybettikleri toprakları yeniden işgal etme hevesi de canlanır. Vakit kaybetmeden III. Ordu olarak bilinen Kafkas Ordular Grubu savaş esnasında Rus ilerlemesi sonucu geri çekildiği Sivas sınırlarında yeniden güç toplayarak mevcut durumla gelişen fırsatlardan yararlanmanın hazırlığına girişir. Dağılan Rus Ordusu ve devamında Sovyetlerin imzaladığı Brest-Litovsk Anlaşması'yla Ermenilerin yurdu olan vilayet alanlarında ciddi bir boşluk oluşur. Rus orduları geri çekilirken işgal ettikleri toprakları da bağımsızlık (18 Mayıs 1918) ilan eden Ermenilere, Ermenistan'a bırakıyordu. Kendilerini bir anda devlet kurabilme durumunda bulan Ermeniler açısından bakıldığında ise aslında geleceği çok da aydınlık olmayan kırılğan bir ortam ve fırsat vardı. Ne bölgesel şartlar ne de Ermenilerin gerçekliği, kurulan Ermenistan'ın yaşatılmasına imkan verecek özelliklere yeterince sahipti. Yine de bağımsız devlet kurma arzuları ve çabaları Ermeniler için tartışmasız bir hak ve yönelimdir. Osmanlı zulmünden, kırımından kurtulabilmiş birkaç yüz bin Ermeni'nin kendi topraklarında bağımsız ulus devletini kurmaları en yalın haliyle en doğal haklarının gerçekleşmesidir. Lakin hayatın gerçekleri ve dinamikleri ise bambaşka bir mecrada yeniden ölümlerin ve kırımların tohumlarını yeşerterek bu gerçekliği ters yüz etmeye hazırlanıyordu.

1918 baharında Türk ordusu, Rus ordusunun boşalttığı ve kimi yerlerini Ermenilere bıraktığı topraklara doğru taarruza geçer. Amaç 1876'dan beri Rusların elinde bulunan toprakları

geri almak ve zayıf donanımsız ve dış destekten mahrum kalmış Ermenistan'ı doğmadan boğmak yani işgal etmektir. Nitekim öyle de olur, Batum da dahil birçok vilayet, kasaba ve köy Osmanlı'nın Doğu ordularının topyekun taarruzuyla işgal edilir. Elbette ki bu işgal girişimi hala hayatta kalan Ermenilerin kırımını da hedeflemekteydi. İttihatçıların hayali olan Turan amacı için stratejik önemde görülen doğu vilayetlerinin işgali ve daha ötesine Orta Asya'ya açılan Kafkasya kapısının elde tutulabilmesinin koşulları elverişli hale gelmiştir. Fetih, yağma, kırım ve işgal eşliğinde bir savaş başlatılır.

“Yeni Türk taarruzunun ilk hedeflerinden biri, Rusya Ermenistanı da denilen Transkafkasya'daki Rusya Ermenilerinin yaşadığı topraklardı. Savaş döneminin zorluklarının biriken etkisiyle birleşen Çarlık rejiminin çöküşü ve ardından gelen bölgenin genel ekonomisindeki parçalanma, Rusya Ermenistanı'na ağır bir ekonomik darbe vurmuştu. Ayrıca Bolşevizmin doğuşu ve Kafkasya'ya yayılmasından kaynaklanan kargaşa ve toplumsal huzursuzluk krizi derinleştirecek kadar büyüktü. Ama bir başka kriz daha vardı ki bunun ağırlığını sadece Ermeni halkının hayatta kalmasının önünde beliren tehlikelerin büyüklüğü aşabilirdi.

Bu diğer krizin kaynağı, kitle katliamlarından kaçarak Rusya Ermenistanı'nın komşu bölgelerine sığınan tahmini 300.000 kişinin sağ kurtulduğu Türkiye'deki savaş dönemi soykırımıyla doğrudan ilişkiliydi. Bu kitle sığındığı Ermenistan'ın genel açmazını da ağırlaştırmıştı. Dayanılmaz yoksunluklar içindeki bu insanlar denize çıkışı olmayan Rusya Ermenistanı'nın dört bir yanını saran açlık ve hastalık pençesinde günden güne tükeniyordu. Kısaca bölgenin Ermeni ahalisi ölüm kalım meselesine dönmüş olan krizin pençesindeydi.” (Dadrian, 2008; 498)

Zayıf, kırılğan ve sorunlu bir zemin ve süreç üzerinde hayat bulan Ermenistan henüz kendini var etme telaşındayken ciddi bunalımlarla ve Türk ordusunun taarruzuyla baş başa kalır. İt-

tihatçı subayların komuta ettiği Türk ordusunun öncelikli hedefi Ermenistan ve Ermeniler olunca felaketlerin eşikte olduğu da kaçınılmaz demektir. Ermenistan'ın varlığı bile Türk ordusunun işgal ve kırım yönelimi için yeterli bir nedendir. Onlar açısından kışkırtılmak ve harekete geçmek için bundan daha iyi bir gerekçe olamazdı. Çünkü zihinleri ve ruhları her türden yıkıcılığı ve imhayı içeren Ermeni düşmanlığıyla demlenmişti. Mesela Şark Orduları Grubu'nun başında bulunan Halil (Kut) Paşa, Enver Paşa'nın amcasıdır. 1915'te Van ve Bitlis bölgesine bakan ordunun başında yer alır ve buralardaki Ermenileri tehciere gerek duymadan doğrudan katleden ve yine İran seferi sırasında ordusunda bulunan Ermeni ve Süryani askerlerden oluşan taburu kılıçtan geçiren katil ruhlu bir kişiliktir. Doğu Ordular Grubu'nun alt birliklerinde sorumluluğu olan Ali İhsan (Sabis) Paşa ise 1915'te onbinlerce Ermeni'yi açlığa mahkum ederek öldüren ve bunu övünç kaynağı yapabilen kararlı bir Ermeni düşmanıdır. Diğer alt birlik komutanları ise Enver'in kardeşi Fahri Ferik Nuri (Kılıgil), Esad ve Şevki'dir. Hepsi de kararlı Ermeni soykırımcıdır.

Uluslararası paylaşım dalaşı, krizler, yeni denge arayışları, Bolşevik devriminin sarsıcı etkisi ve bu yeni dinamiğin emperyalist kapitalist dünyayı ne yapacağını bilememe telaşına sokması, bölgesel bunalımlar ve oluşan boşluklar gibi birçok dinamik, İttihatçılar açısından bulunmaz fırsatlar anlamına geliyordu. Dolayısıyla bir kez daha böylesine kaos ve karmaşa anında hayatta kalabilmiş Ermenilerin yok edilmesi, tamamlanmamış bir vazife gibi esas amaç haline gelir. Rusya'daki Bolşevik devrim ve devrim karşıtlarıyla başlayan iç savaş süreci Rusya sınırında önemli zaafiyetlere yol açmıştı. İttihatçı zihniyetin Turancı emellerine gün doğmuştu. Ermenistan işgal edilmeli, Bakü'ye ilerlemeli ve Kafkasya kapısı açık tutulmalıydı. Bakü petrolünün varlığı ise başka çıkar olarak hedefler zincirine ek-

lenmişti. Bu yüzden Almanya ile Bakü petroleri konusunda ters düşülür ve ordu saflarındaki Alman subaylarıyla çeşitli gerilimlerin yaşanmasına hatta bazılarının tasfiye edilmesine kadar ilerler bu çıkar dalaşı. Bu vesileyle kimi Alman subayları Türk ordusunun amaçlarını ve icraatlarını dillendirmekten çekinmeyerek özellikle Ermenilere yönelik yapılanları ve yapılacakları çeşitli yazışmalar ve raporlar vesilesiyle açıklarlar.

Türklerin Transkafkasya'daki Ermenileri topyekün imha edeceklerine, önceki soykırımda olduğu gibi mal ve mülklerine el koyacaklarına, açlığa mahkum edecek şekilde kuşatmaya alarak imhada kesin sonuçlara gideceklerine ve Ermenilerin izlerini Transkafkasya'da da sileceklerine dair birçok bilgiyi raporlarına yansıtırlar. Alman ve Avusturyalı subaylar Osmanlı ordusundaki görevleri ve Kafkasya'daki diplomatik konumları gereği doğrudan süreçlerin içerisinde yer alıyorlardı. Dolayısıyla birebir gözlem ve ilişkiler temelinde edindikleri bilgileri aktarırlar. Özellikle Eylül 1918'de Bakü'nün işgal edilmesiyle büyük bir katliam yaşanır. Halil Paşa Bakü Ermenilerinin imhasında Tatarları devreye sokar. İşgal edilmiş kentin Ermeni mahallelerinde 1915-1916 yıllarındaki vahşetten farkı olmayan kıyımlar gerçekleştirilir. Binlerce Ermeni katledilir, her şeyleri yağmalanır, yakılır, yıkılır. Halil Paşa'nın icraatlarına itiraz eden ve Bakü katliamını protesto eden Alman yarbay E. Paraguin Halil Paşa tarafından görevden alınır. Bir Alman gazetesine daha sonrasında verdiği bir mülakatta şunları söyler:

“İkiyüzlü bir öfke içinde [...] Türk hükümeti Ermenilere karşı tüm barbarca davranışları inkar ediyorlar. Anadolu'nun Ruslar tarafından tahliye edilmesi aynı zamanda Rusya Ermenilerini de temizleme için beklenen fırsatı sunmuştu... Ermenilere karşı imha kampanyası korkunç bir acımasızlıkla ... sürdürüldü.”

General Eric Ludendorff, Alman Yüksek Komutanlığı Kurmay Başkanı 1916-1918:

“Türkiye Kafkasya’da bir cinayet ve yağma savaşına girmiştir.” (Dadrian, 2008; 503) şeklinde benzer şeyler söyler.

1919’da İngilizlerin fırsattan istifade ederek Ermeni Soykırımı (o yıllarda henüz jenosid; soykırım kavramı henüz yoktu. Dolayısıyla çoğu zaman “kırım” ya da “sistemantik imha”, “topluca katletme” gibi ifadeler kullanılıyordu) konusunda Osmanlı hükümetine sorumluların yargılanması ve cezalandırılması için baskı yapması sonucu çeşitli mahkemeler kurulur ve gerçek anlamda bir yargılamadan uzak bir süreç başlatılır. Sadık bir İttihatçı olan Halil Kut Paşa da Divan-ı Harbi Örfi’de yargılanmak üzere tutuklular arasındadır. Bir suçlamayı kendisine ileten İngiliz yüzbaşıya şu cevabı verirken;

“Gurur ve iğneleyici bir edayla, söz konusu kurbanların sayısının 300.000 Ermeni olduğunu söylüyordu. ‘Daha çok ya da daha az olabilir. Saymadım...’ (Dadrian, 2008; 506) diyordu.

Dağıtılan Osmanlı ordusunda konumunu koruyan tek ordu ise Kazım Karabekir Paşa komutasındaki IX. Ordu olur. Kemalist hareketin şekillenme sürecinin başlamasıyla yeni ismiyle 15. Kolordu olarak Erzurum’a üstlenir. Kafkasya yöneliminin son hamlesi de bu ordu üzerinden şekillendirilir. Kazım Karabekir ısrarla Ermenistan’ın imhasını içeren işgalden söz eder ve derhal yönelinmesini ister. Mustafa Kemal liderliğinde yeni kurulan Ankara Hükümeti’ne bağlı olduğundan istediği izni bir süre alamaz. İzni vermeyenin M. Kemal olduğunu anılarında bahseder. Ama M. Kemal’in kaygısı Ermenilere karşı bir katliam olmasından ziyade Hıristiyan dünyanın ve kurulmakta olan yeni güç dengeleri çerçevesinde kendilerine destek verecek ülkelerin olumsuz tepki göstermeleri durumundan kaynaklandığını da belirtir.

Henüz onaylanmadığından uygulanabilme resmîyetine kavuşmamış olan Sevr Antlaşması’nda yer alan Ermenistan’ın kurulması maddesi Kemalist hükümet için beklenen gerekçelerin

açıklanması anlamına gelir. Ermeni yurdu olan Doğu Vilayetleri'ni de içine alan Ermenistan Planı, hazır kıta bekleyen Karabekir ve talebi için yeterli bir neden olarak değerlendirilir. İttihat ve Terakki'nin yaptığı gibi Kemalist Hareket de komplocu ve provoakatif açıklamalarla Ermenistan'a müdahalenin meşru zeminini yaratmaya çalışır. Nitekim Karabekir'in istediği izin Eylül 1920'de M. Kemal ve Ankara Hükümeti'nce verilir. Ankara tarafından çıkartılan ve çok gizli tutulan bir dizi emir çerçevesinde Ermenistan'ın işgaline ve Ermeni kırımına girilir. Karabekir emrindeki ordu 28 Eylül 1920'de herhangi bir resmi açıklamaya dahi gerek duymadan Ermenistan'a saldırır.

Ankara Hükümeti'nin hariciye vekili tarafından Karabekir'e gönderilen şifreli telgrafta ortaya konularak bakıldığında Ermenistan'ın fiziken ve siyaseten ortadan kaldırılmasına karar verildiği açıkça ifade edilir. Doğrudan imha emrinin verilmiş olmasıyla Karabekir'in neler yapabileceğinin tahmin edilmesi de zor olmayacaktır.

Henüz devlet olabilme sancularıyla boğuşan Ermenistan, düzenli, donanımlı ve herhangi bir savaşa hazır ordu gerçekliğine çok uzaktı. Türk ordusunun istilacı saldırılarını göğüsleyebilecek özelliklerden yoksundu. Dolayısıyla Türk ordusu kısa sürede Erivan'a kadar ilerler. Bu esnada da binlerce Ermeni çocuk, kadın, erkek kırımdan geçirilir. Türklerin ayak bastığı her yerde 1915'i aratmayan kıyımlar, vahşilikler, işkenceler, yıkımlar gerçekleştirilir.

"Eski SSCB dışişleri bakanlığının belgelerinden birinde Kars ve Gümrü'nün (Alexsandrapol) Ermeni ahalisinin iki koldan, yani bir yandan 'katliam' diğer yandan 'tam bir iktisadi çöküş' yoluyla açlığa mahkum edilerek kökünü kazıma kampanyasının hedefi olduğunu ortaya koyuyordu. 'Ermenistan'ın farklı bölgelerindeki onlarca şehirde' Ermeniler kılıçtan geçirilmişti. Eski Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti Bilimler Akade-

missi'nce sağlanan bir diğer belgede şunları okuruz: 'Anne babaları 8 yaşındaki kızlarını ve 20-25 yaşındaki oğullarını infazcılara teslim etmeye zorluyorlar. Kızlara tecavüz edip genç erkekleri öldürüyorlar -bütün bunlar anne babaların gözleri önünde yapılıyor- bütün şehirlerde onlara bu şekilde davranıyorlar. Genç kızlar ve 40 yaşına kadar kadınlar kaçırılıyor... Bu şehirler ıssızlaşıyor. Daha önce hiç görülmeyen durumu sözlerle anlatmak mümkün değil' devamında Sovyet Tarih Ansiklopedisi'nde Ermeni kayıplar şöyle özetlenir:

"Türk Ermeni savaşı sonucunda, sadece Türklerin işgal ettiği bölgelerdeki kurbanların sayısı 198.000'e yakınken, tahrip edilen ya da Türkler tarafından el konulan mülklerin değerinin on sekiz milyon altın ruble olduğu tahmin ediliyor." (Dadrian, 2008; 518-519)

Ermenistan ve Ermeniler bir kez daha kırımdan geçirilir. Kemalist Hareket'e yön veren zihniyet esasen İttihatçı ideoloji ve politiklardan köklenmiştir. Harekette yer alan, alacak olan kadroların çoğu İttihat ve Terakki ya da Teşkilat-ı Mahsusa kökenlidir. Aynı idealleri taşıyan ve onları sürece uygun biçime sokarak yeni amaçlara harmanlayan kişilerin yaşam bulma zemini Kemalist Hareket. Dolayısıyla Ermenistan'ın işgalinde ve Ermenilerin katledilmesinde yer alanlar sadece yenilenmiş nizami Türk ordusu değildir. 1915 Soykırımında rol almış olan Teşkilat-ı Mahsusa örgütlülüğü ve çeteler, (başıbozuklar da denilen hapisaneden bırakılmış suçlular, kaçaklar vs.) 1920'deki istila ve kırımda da yer alırlar. Düzenli ordusuyla, çeteleriyle Kemalist Hükümet de İttihatçılardan devraldığı düşünsel ve pratik miraslara uygun davranır. Zaten İttihat'ın liderlerinden Enver ve Talat'ın gerek Kemalist Hareket'le gerekse de Kazım Karabekir'le Ermenistan'ın ortadan kaldırılması konusunda doğrudan ve dolaylı ilişki içinde oldukları bilinmektedir. Öyle ki Enver, Karabekir'e Ermenilerin hazırlanmasına fırsat vere-

cek şekilde istilaya geç başlamasından dolayı sitemde dahi bulunur. Karabekir'in Ermenilere düşmanlığından emin olmalarına rağmen kışkırtmaktan bir an bile geri durmazlar.

Sonuç itibariyle kesin rakam bilinmemekle birlikte Ermenistan'ın işgali sırasında en az 200 bin Ermeni katledilir. Kars ve Gümrü işgal edilir ve güçsüz durumdaki Ermenistan'a Gümrü Antlaşması (Aralık 1920) dayatılarak Ermeniler askeri ve siyasi olarak kuşatılır. Hatta Ermenistan Sevr Antlaşması'nda Ermeniler lehine olan maddelerden feragat ettiğini açıklamak zorunda bırakılır.

Bu süreçte Sovyetler'in izlediği politika da kimi soru işaretlerini beraberinde getirir. Kemalist Hareket'le kurulan, sürdürülen ilişkiler Ermenistan'da yaşananlara gölge düşürür. İstila, kırım ve işgal altındaki Ermeni halkının yardımına, gereken duyarlılık gösterilmez ve katliam feryatları duyulmaz. Aynı günlerde Kemalist Hareket'e silah, para ve lojistik yardımların organize edilmesi ise ironiktir. Kemalist Hareket'in niyetinden çok eylemleri Ermenistan'da vuku bulurken Sovyetler'in sessizliği manidardır.

Kemalistlerin Gümrü Antlaşması'nı imzalatmalarıyla elleri güçlenir. Tam da bu antlaşmanın ertesi günlerinde Sovyet Kızıl Ordu'su Erivan'a girer. Bir burjuva hükümeti olan Taşnak iktidarını tasfiye ederek bir süredir Bolşeviklerle ilişkiler içerisinde mücadele eden Ermeni Bolşeviklerinin liderliğinde yeni bir iktidar kurulur. Böylelikle Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti ilan edilir ve Gümrü Antlaşması'nı da tanımadıklarını bildirirler. Türk ordusunun Gümrü'den çekilmesi için Ankara'ya baskı yapılır ve çekilme başlar. Bu çekilme esnasında bir kez daha katliam yapılır ve ordunun geçtiği yerler görülmemiş bir kin ve ihtirasla yakılır, yıkılır. Bu sürece dair Sovyet Ermenistanı Halk Komiserleri Konseyi Başkanı'nın Haziran 1921'de Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin'e çektiği telgrafta, Türk ordu-

sunun çekilmesi sırasında geride bıraktığı bilançoya dair şu bilgilere yer verilir:

“Türklerin öldürdüğü kişilerin toplam sayısı 30.000 erkek, 15.000 kadın, 5.000 çocuk ve 10.000 genç kız olmak üzere 60.000’i bulmuştur. 38.000 yaralıdan 20.000’i erkek, 10.000’i kadın, 5.000’i genç kız, 3.000’i çocuktur. Yaklaşık 18.000 erkek esir alınıp götürülmüş, bunlardan sadece 2.000’i sağ kalmıştır. Diğerleri ya açlık ya kötü hava koşulları ya da kılıçtan geçirilerek ölmüştür.” (Dadrian, 2008; 517)

Bu mezalim karşısında Sovyetler Birliği, Kemalist Ankara Hükümeti’ne karşı herhangi bir tepki koymak bir yana Mart 1921’de imzalanan Moskova Antlaşması’nın peşinden Ekim 1921’de Kars Antlaşması’nı imzalayarak günümüz Türk-Ermeni sınırına sessizce onay verir. Böylece İttihatçı geleneğin Ermeni Soykırım zincirine bir halka daha eklenir ve Anadolu’nun kadim halklarından Ermeniler kesin olarak özyaşam alanlarından imha sonucu sökülüp atılmış olur.

Soykırım ve tehcirle, coğrafyanın bir bölgesi tarihi ve kültürel dokusuyla yakılır, yıkılır ve ortadan kaldırılır. Köklü ve kadim olan bir halk fiziken yok edilir. Geriye kalabilen birkaç yüz binin varlığı ise halen öncelikli düşman ve tehdit olarak görülmeye devam edilir. Osmanlı’da kurumsallaştırılarak kökleştirilen ve geleneksel ideolojik-politik bir çizgi halinde süreklileştirilen ayrımcılık, II. Abdülhamit döneminde yüz binlerce Ermeni’nin kırımdan geçirilmesiyle yeni bir boyuta taşınır. Bu zeminden beslenerek iktidar gücünden devlet gücüne evrilen İttihat ve Terakki ile etnik ve dinsel ayrımcılık çok daha köklü ve aynı zamanda bağınaz ve fanatik emellerle Ermenilerin fiziken imhasına dönüştürülür. Henüz kurulma aşamasındaki Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk nüvesi olan Ankara Hükümeti yani Kemalist Hareket de yenilgili İttihatçı yapının zamana uygun yeni bir versiyonu olarak geleneksel çizgide ko-

numlanmaya devam eder. İttihatçı zihniyet ve yönelimin devamı olarak yarım kalmış, tamamlanamamış Ermeni imhasını sürdürür. Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Ermeni düşmanlığı ve imhası süreklilik kazanmış ve nihai amacı gerçekleştirebilmek temelinde birbirine eklenmiş bütünlüklü ve zincirleme pratik süreçler şeklinde de yaşam bulmuştur. Tabii ki 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşananlar sadece Ermeni Soykırımını'yla sınırlı kalmaz. 1915 yılı coğrafyanın kadim halklarından Asur kökenli halklar için de kırım ve tehcir yılı olur.

Süreç ve Asur kökenli halkların durumu

Günümüz coğrafi sınırlarına göre belirtilecek olursa Lübnan, Suriye, Irak, İran ve Türkiye topraklarını kapsayan coğrafya Asur kökenli halkların da tarihleri boyunca varlık gösterdikleri yaşam alanıdır. Mezopotamya'nın merkezi ve çevresi olarak da ifadelendirilebilecek bu coğrafi çerçeve birçok medeniyetin, kültürün, dinin, dilin ve topluluğun doğup geliştiği ve tarihe adlandığı yerlerin başında gelmektedir. Kadim halklardan Asurlar da Mezopotamya gibi köklü bir coğrafyada yaşam bulmuştur.

Asurların yaşadığı topraklar tarih boyunca imparatorlukların, krallıkların egemenlik savaşlarına sahne olur. Sayısız istila ve fetih saldırısı sonucu nüfuslarını yitirirler; inançlarını, kültürlerini ve yaşamlarını simgeleyen varlıklarının yakılması, yıkılması sonucu defalarca kez birikimlerini kaybederler. Buna rağmen var olmayı da başarırlar.

Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi, ekonomik ve askeri açıdan yıkılmaya yüz tutmuş Bizans İmparatorluğu'nun merkezi olan Konstantinapol'u fethetmesiyle Hıristiyan toplulukların gelecekleri açısından da yeni bir süreç başlatılmıştı. Bu kent, Bizans ve Ortodoks Hıristiyanlar için önemli bir merkezdi. İslam egemenliğinin hüküm süreceği yeni bir sürecin başlamasıyla farklı kiliseler şeklinde bölünmüş, parçalanmış Hıristiyan

topluluklar bir kez daha İslam dininin kılıç ve kan yoluyla kutsal fetihlerinin hedefi haline getirilmişti. Nitekim Asur kökenli halkların yaşadığı topraklar da kısa süre içinde Osmanlı'nın yayılmacı, işgalci fetih politikalarının kurbanı olur. Arap Yarımadası, Mezopotamya ve Anadolu'nun doğu ucuna kadarki toprakların neredeyse tamamı Osmanlı egemenlik sahası haline gelir. Doğuda İran ve kuzeydoğuda Rusya sınır hattına kadar dayanılır. Böylece Ermenilerin ve Rumların olduğu gibi Asur kökenli Hıristiyan toplulukların yaşadığı yerlerin büyük bir bölümü de Osmanlı topraklarının parçasına dönüştürülür.

Osmanlı İmparatorluğu Ermenilere, Rumlara ve Yahudilere dinsel cemaat temelinde tariflendirilen "Millet Sistemi" statüsü vererek inanç merkezli bir çeşit kültürel "özerklik" sağlamıştı. Tabii bunun gerçek anlamda bir özerklik olmadığını Osmanlı'nın kısıtlama, yasak ve dayatmalar silsilesinden oluşan uygulamalarından biliyoruz. Asur kökenli halkların tamamı farklı kiliseler altında ayrıışmış, dağınık ve parçalı olsalar da önemli bir Hıristiyan nüfusa sahiptirler ama "Millet Sistemi" şeklindeki temsiliyet hakkını elde edememişlerdi. Osmanlı İmparatorluğu Katolik batılı devletlere karşı topraklarındaki Ortodoks Hıristiyanları görece özerklik statüsü içerisinde yanında tutmayı önemsiyordu. Asur kökenli halklar "Millet Sistemi"ne dahil edilmeseler de her halükarda fiiliyatta diğer Hıristiyan toplulukların gördüğü muameleye tabi tutulurlar. Zaten Süryani patrikhanelerin neredeyse tamamı Osmanlı sınırları içerisinde-dir. Dolayısıyla geleneksel Osmanlı politikalarının dışında kalmaları mümkün değildi.

Süryaniler Hıristiyanlık dinini benimsediklerinde birlik halinde olsalar da ilk ayrıışmaların yaşandığı beşinci ve altıncı yüzyıldan sonra iki temel kilise altında toplanırlar. Kendilerini Doğu'nun Kadim Havari Kilisesi olarak ifade eden Nasturi Doğu Süryani Kilisesi ile kendilerini bütün Doğu'nun ve An-

takya'nın Süryani Kadim Kilisesi olarak ifadelendiren Antakya Batı Yakubi Kilisesi yüzlerce yıl Süryani halkına dini koruyuculuk yaparlar. Osmanlı egemenliğine dahil olduklarında Batı Süryani Hıristiyanlarını zamanla Ermeni patriği temsil etmeye başlar. Böylece Batı Süryani Kiliseleri dolaylı olarak temsiliyet elde eder ve bu durum Tanzimat Dönemi'nin dinsel reformları sonucu kiliselerin bağımsızlaşması zamanına kadar devam eder. 1882'de kendi bağımsızlığını kazanmasıyla Batı Süryani Kilisesi de doğrudan temsiliyet hakkı edinir.

Doğu Süryani patrikliği yani Nasturiler ise Hakkari ve çevresindeki zorlu dağlık coğrafyada yoğunlaşırlar. Osmanlı-İran savaşlarının ortasında kalan Nasturiler yer yer ciddi kayıplara da uğrarlar. Sınırdaki istikrarsızlık durumunun sürekliliği ve sınırın zaman zaman Osmanlı ile İran arasında değişmesi Nasturilerin iki egemen güç tarafından darbelenmesine yol açar. En nihayetinde Osmanlı-İran sınırının 17. yüzyılda belirginleşmesiyle iki ülkenin sınır iç bölgelerinde dağınık halde yaşayan bu halk tıpkı Kürtler gibi ikiye bölünmüş olur. İran sınırında Urmiye, Salamas ve İran Azerbaycan eyaleti Nasturilerin nüfus olarak buldukları yerlerdir. Osmanlı sınırlarındaki topraklar ise ağırlıklı olarak Hakkari ve çevresi olmak üzere Van, Şemdinli, Cilo, Sason, Siirt ve civarlarında yaşarlar. Nasturiler, Osmanlı'nın "Millet Sistemi"ne dahil edilmezler. Pratikte ise meşruluğu benimsenen Patrik üzerinden vergiler alınır ve diğer Hıristiyan topluluklar gibi muamele görürler.

Batılı misyon gruplarının çeşitli yollarla Osmanlı sınırları dahilindeki Hıristiyan toplulukları etkileme, yanlarına çekme ve devşirme çabalarına yoğunlaşması 17. yüzyıla denk düşer. Fransız ve İtalyan Katolik misyonları bu çerçevede ilk adımı atanlar olurlar. Özellikle Doğu Süryanileri ile Nasturiler arasında çalışırlar. Neticede önemli sayıda bir grubun Katolikliğe geçmesini sağlarlar. Roma Katolik Kilisesi'ne bağlanan bu

gruba 1681 yılında Roma Katolik Kilisesi tarafından Kildaniler adı verilir. Kildaniler Mezopotamya merkezli olarak Kuzey ve Güney hattında önemli bir nüfus oluştururlar. Zamanla Musul'a göçerek burayı merkez edinirler. Kildaniler 19. yüzyılda Fransa'nın koruyuculuğunda Osmanlı İmparatorluğu nezdinde kabul görürler. Zaten 1830 yılında Osmanlı Ermeni Katolikleri de "Millet Statüsü"ne kabul edilmişlerdi.

Aynı yıllarda Amerikan ve İngiliz misyonları da çeşitli faaliyetlerle coğrafyada görülmeye başlarlar. Nitekim Süryaniler arasında sayıları çok olmasa da belirli bir grup Protestanlığı benimser. 1850 yılında da Protestanlar "Millet Statüsü"ne kavuşurlar. Protestan misyonlar farklı tarikatlar şeklinde Hıristiyan Süryaniler arasında çalışma yürütürler. Dominikanlar, Cizvitler, Kapuzinler, Lazaristler, Fransiskanlar gibi isimlerle Süryani ve Ermeni topluluklar arasında yarışırcaasına bir rekabete girerler. Neticede bütün misyonlar din üzerinden özellikle de Süryani toplulukları küçük parçalara ayırırlar. Parçalanmış, bölünmüş ve dağılmış bir halk olmakla kalmazlar yer yer Ortodoks-Katolik gerilimlerinin körüklenmesi sonucu karşı karşıya gelme durumları bile yaşanır.

Bir başka Süryani kökenli grup ise Melkitlerdir. Bunlar da Rum Ortodoks Kilisesi'nin koruyuculuğunu kabul edenlerdir. Yine Lübnan topraklarında Araplaşan Süryaniler olarak Marunileri de ifade etmek gerekir.

İran sınırlarında kalan Nasturiler ise ağırlıklı olarak Rus Ortodoks misyonları ile Amerikalı Baptistler, Alman ve İsveçli Lüterci misyonlarının hedef kitlesi haline getirilir. Özellikle Urmiye ve çevresinde etkili olabilmek için kıyasıya çalışırlar. Bu misyonlar Anadolu ve Mezopotamya Süryanilerinin yaşadığı bölgelerde de faaliyette bulunurlar.

Kısaca özetlemek gerekirse Asur kökenli halklar 19. yüzyıla gelindiğinde Hıristiyanlığın çeşitli kol ve mezhepleri arasında

bölünmüş, parçalanmış ve dağılmış biçimdedir. Daha önce-
sinde kendi içinde parçalanan bu halk zamanla batılı misyon
gruplarının çeşitli yardımlar adı altında aslında dinen asimile
etme ve devşirme çabalarıyla muhtemel en küçük birliktelik
zeminini de tamamen kaybederler. Yazar Gabriele Yonan'ın be-
lirttiği gibi; *“Dört Asur Kilisesi’ne (eski Suriye’den gelen ama
bugün Arapça konuşulan Suriye ile bir ilgisi olmayan) mensup
olan kiliseler, ‘Doğu’nun Kadim Kilisesi’ (Nasturiler), ‘Antakya
Kilisesi’ (Yakubi ve Süryaniler), Keldani ve Süryani Katolik Ki-
liseleridir. Bu kiliselere bağlı olanların çoğunluğu kendilerini
Asur olarak adlandırırken, bir kısmı da dile göre Aram adıyla
adlandırılıyor.”* (Yonan, 1999; 7)

Kiliseler altında yaşanan bu ayrışma, zamanla toplumlar
arası çelişkilere yol açmakla kalmaz mevcut olumsuz zemini
daha da güçlendirir. Emperyalist-kapitalist ülkelerin ve bölgesel
egemen güçlerin sonu gelmeyen sömürgeci politikalarının ve
ekonomik, siyasi, askeri ve sosyal çıkar hesaplarının kırılğan-
laşmış olan bu coğrafyaya odaklanmasıyla Süryaniler açısından
öne geçilemeyen parçalanmışlık daha da derinleşir. Dini mis-
yonların hepsi de Süryanilerin içinde buldukları sorunlu, sı-
kıntılı ve kırılğan durumdan faydalanmaya çalışmıştır. Bir tek
amaç vardır; Süryani, Nasturi, Kildani ve Yakubiler arasında
küçük de olsa bir grubu kendi dini cemaatinin parçası haline
getirmektir. Katolikler Roma’ya bağlı gruplar oluşturmak is-
terken aynı zamanda Süryani Ortodoksları zayıflatmak gibi
amaçlar da güdüyorlardı. Böylece Asurlar arasındaki birliktelik
zemini dinsel farklılıklar temelinde onarılmaz biçimde tahrip
ediliyordu. Katolik, Ortodoks ve Protestan misyonların amaç-
ları temsil ettikleri devletlerin genel çıkarlarından bağımsız şe-
killenmemekteydi. Örneğin İngiliz Anglikan Kiliselerinin
yönlendirmesi ve desteğiyle İran Urmiye’de yaşayan Nasturiler
arasında çalışan misyon, Osmanlı-İran ve Rusya arasında sı-

kışmış kalmış ve problemlili olan bu sınır güzergahında emperyal amaçlarına ulaşmak için zor durumdaki Nasturilerle ilgilenir. Yardım kısmı, esas amacın önüne çekilen perdedir.

Hakeza Alman misyon örgütlerinin özellikle 1894-96 yıllarında II. Abdülhamid tarafından gerçekleştirilen Ermeni kırımı sonrasında ortalıkta kalmış binlerce yetim çocuk için yetimhaneler açmak adı altında önceliği Osmanlı-İran hattındaki Urmiye bölgesine vermesi dikkate değerdir. Çünkü Rusya'nın hemen yanı başında yer alarak hem Rusya'ya hem de bölgedeki İngiliz etkinliğine karşı konumlanmayı önemsemekteydi. Belirli bir grubu himayesine aldığında bölgedeki varlığına da meşrutiyet sağlamış oluyordu.

Neticede misyonların faaliyetleri kendi merkezi cemaatlerinin Hıristiyanlığın farklı yorumlarının yayılması gibi basit bir amaçla sınırlı değildi. Misyonlar esas olarak din odaklı hareket ediyorlardı ama faaliyette buldukları yerlerin siyasi, sosyal ve kültürel dokusuna doğrudan ya da dolaylı yollardan müdahale edebiliyor ve ülkelerinin çıkarlarına paralel çeşitli ortam ve ilişkiler ağı geliştirerek önemli siyasi figürler haline de gelebiliyorlardı. Okul, kolej, yetimhane, sağlık kurumları, bakımevleri, küçük çaplı işletme gibi çeşitli olanaklar sağlamaları aynı zamanda İncil'in yerli dillere çevrilerek dağıtılması, görünürde iyi niyetli tutumlardır. Bilinmektedir ki bu ortam ve dinamiklerle mevcut toplulukların parçalandığı, bölündüğü, zayıflatıldığı ve birliktelik ruhunun çürütüldüğü asıl gerçekliktir. Asur soylu topluluklar bunun en belirgin örneğidir. Batılı emperyalist-kapitalist güçlerle bölgedeki egemen devletler sınıfsal nitelikleri gereği bu halkların yaşadıkları sorunları kendi çıkarlarının aracına dönüştürerek kullanmak ve bu durumdan azami düzeyde faydalanmak dışında bir amaç ve yönelim içerisinde olmamışlardır, olamazlardır da. Tarih, bu gerçeğin izini taşımaktadır. Çünkü böl, parçala, yönet politikası tüm egemenlerin ortak tavrıdır.

Asur kökenli halkların nüfus olarak yoğunlaştıkları bölgeler esas olarak Mezopotamya ve çevresidir. Osmanlı'nın bu coğrafyayı sınırlarına katmasıyla buralarda yaşayan kadim halklardan Asurlar/Süryaniler, Ermeniler, Ezidiler ve Kürtler başta olmak üzere Araplar Osmanlı egemenliğinin tebaası haline getirilirler. Müslüman halklar dışındaki Hıristiyan topluluklar ayırım gözetilmeksizin "Millet-i Mahkume" olarak Osmanlı tebaasından sayılmaktaydı. Asur/Süryani halkları da Osmanlı'nın geleneksel politika ve uygulamalarından ayrı tutulmamışlardı. Daha önceki bölümlerde ifade edilen uygulamalar Asurlar/Süryaniler için de birebir geçerliydi.

Asurlar yaşadıkları yerlerde Mezopotamya'nın kadim halklarıyla iç içedirler. Yerleşik hayatın olduğu birçok birimde Ermenilerle, Kürtlerle ve Ezidilerle yan yana yaşam sürmüşlerdir. Bazı köylerde, nahiyelerde Süryanilerle Ermeniler, Süryanilerle Kürtler, Süryanilerle Ezidiler iç içe ya da yakın komşu şeklinde yaşarlarken bazı birimlerde ise bu halklardan oluşan daha kozmopolit ortamlara ve ilişkilere de sıklıkla rastlanmaktadır.

Asurlar/Süryaniler de Ermeniler gibi düzenli ve yerleşik bir yaşama sahiptirler. Yaşadıkları coğrafyanın özgün yapısı özgün ve sosyal hayatı sınırlandırsa da çeşitli tarımsal etkinlikler, hayvancılık, küçük çaplı ticaret faaliyetleri ve yerel ihtiyaçlar temelindeki basit atölye ve işlikler gibi ekonomik uğraşlarla daha çok içe dönük bir yaşam tarzı ve ilişkiler ağıyla varlık gösterirler. Belirtmek gerekir ki, bu coğrafya zorlu koşullarla çevrilidir. Mezopotamya'nın kuzeyi ve kuzeydoğusu sarp dağlarla çevriliyken güneyi çöl bölgesidir. Dolayısıyla yeterince elverişli ve imkanı geniş arazi ve iklim koşulları mevcut değildir. Buna rağmen bölgenin özgünlüklerini verimli biçimde kullanmayı başarırlar. Altın, gümüş ve bakır işletmeciliğinde Süryani ustalar oldukça maharetlidirler. Bu madenlerin çeşitli ihtiyaçlar çerçevesinde kullanılması için işlenmesi denildiğinde ilk akla

gelenler Süryanilerdir. Aynı şekilde çeşitli el zanaatlerinde de gelişkin ve üretkendirler. Yerel ekonomik dinamikleri koşullar dahilinde canlı tutabilen başarılı bir topluluktur.

Süryanilerde eğitime de önem verilir. En eski üniversitelerden birisinin Edessa/Urhoy yani Urfa'da kurulduğu bilinmektedir. Din bilim alanında olduğu kadar tıp, edebiyat gibi alanlarda da eğitime önem gösterilir.

Süryaniler de diğer topluluklar gibi kapitalizm öncesi ekonomik-sosyal yapıya özgün özellikler gösterirler. Sosyal dokunun şekillenmesinde din ve kilise en etkin unsurlar olarak öne çıkar. Aşiret tarzı sosyal düzen ve hiyerarşik oluşum Süryanilerde de belirgindir. Aşiret lideri ya da ileri geleni aynı zamanda dini cemaat sorumlusu şeklinde misyon sahibidir. Mesela Mar Şa'mu'nun konumu; hem Nasturi aşiret lideridir hem de dini sorumludur.

Süryani topluluklarının parçalı halde olması farklı dini ya da etnik yönelimlerin asimilasyoncu tutumlarının da öncelikli ve kolay hedefi haline gelmelerine neden olmuştur. Bu yüzden inanç ve etnik kimlik açısından önemli bir nüfus zamanla daha güçlü ve baskın hale gelen inanç ve kimlikler yönünde asimilasyona uğramıştır. Farklı inanç ve kültürlerin yoğun biçimde bir arada ve iç içe bulunmaları zaten çeşitli etkileşimler için olağan bir zemin yaratabilmektedir. Kürtçe, Arapça ya da Türkçe konuşan Süryani toplulukların varlığı bunun göstergesidir. Zorla İslamlaştırılan Asurların sayısı ise azımsanamayacak düzeydedir.

Asur kökenli halklar bir yandan Osmanlı'nın askeri, ekonomik ve siyasi baskılarına maruz kalırken öte yandan da yerel otoritelerin ve grupların da hedefi haline gelirler. Osmanlı'ya ödenen vergi ve haraçlar kaçınılmaz bir yükümlülük olarak sırtlarındadır. Bunun yanı sıra bölgede özerk bir statüye sahip Kürt Beylikleri'nin de ekonomik, askeri ve siyasi baskıları eksik

olmaz. Kürt Beylikleri'nin sınırlarının içerisinde kalan Asurlar/Süryaniler/Nasturiler, yerine göre bu beylikler tarafından da ek vergiler ve haraçlar ödemeye zorlanırlar. Hıristiyan toplulukların görece varlıklı olmaları özellikle Kürt Beylikleri'nin, aşiretlerinin ve çeteleşmiş gruplarının gözünden kaçmaz ve ortak ilgi odağı şeklinde sömürü, yağma, talan, hırsızlık ve soygunculuk gibi fiillere yol açar. Ermenilerin hedef olması kadar öne çıkmasa da baskı, gerilim ve çatışma nedeni olarak Süryanilerin de yaşamında yer almış olgulardandır.

Genel hatlarıyla Asur kökenli halkların Osmanlı sınırları içerisindeki görünümü bu şekildedir. 19. yüzyılın siyasi atmosferinin bu halklardaki karşılığı sınırlıdır. Tanzimat döneminin sınırlı reformları Asur/Süryani/Nasturi/Yakubi/Kildani dini cemaatlerinin tanınmasını sağlansa da bu politika esas olarak böl-parçala-yönet amacına hizmet etmekteydi.

Asur kökenli halkların farklı kiliseler altında parçalanması ve Osmanlı'nın da her kiliseyi ayrı ayrı tanıması, bu halklar arasındaki bölünmeyi güçlendirir. 1830-1882 yılları arasında Asur/Süryani kiliseleri Osmanlı tarafından tanınır. Böylece kiliseler üzerinden bu halkların parçalanmışlığı daha da perçinlenir. Cemaatler arasındaki çelişki ve gerilimler farklı egemen güçlerin de müdahaleci tutumlarıyla büyütülür. 19. yüzyılda olgunlaşan ulusal uyanışların Asur kökenli halklar arasındaki karşılığı da bu yüzden zayıftır. Osmanlı'nın çalkantılı zamanlarında Asur/Süryani kökenli her topluluğun kendi dini cemaatinin sınırları içerisinde kalmakla yetinmesi bunun göstergesidir. Buna rağmen Osmanlı'nın 19. yüzyılda derinleşen ekonomik, siyasi ve sosyal krizlerinden kurtulma ve sınırları içerisindeki ulusal uyanışları boğma amaçlı giriştiği despotik politikalarının kurbanı olmaktan kurtulamazlar. İşte bu uygulamaların bir yansıması olarak 1894-96 Ermeni kırımını ile yerel bazda yaşanan Bedirhan Bey'in 1843-46 arasındaki Asur katliamına bakmak gerekir.

Katliamlar Serisinin Ateşlenmesi

19. yüzyılın ortalarından itibaren Kürdistan ve Kuzey Mezopotamya coğrafyası da kendine özgü çelişki ve dinamikleriyle her geçen gün derinleşen krizlere sahne olur. Bazı Kürt emirlikleri, beylikleri, aşiretleri çeşitli ittifak arayışlarına girerek konumlarını güçlendirmek isterler. Mısır'ın özerk yönetime kavuşması hem Osmanlı'nın zayıflığına işaret ediyordu hem de Müslüman topluluklar arasında benzer düşünce ve yönelimlerin oluşmasını tetikliyordu. Osmanlı'nın bu zayıflığından faydalanarak mevcut fırsatları değerlendirenlerden birisi de Botan Emiri Bedirhan olur. Kendisinin hükmettiği alanın yakın çevrelerindeki bazı Kürt aşiretlerini, beylerini etkiler ve kendi emirliği altında birleştirerek bağımsız bir idari yapı oluşturur. Van, Hakkari, Cizre, Kars ve Ardahan çevresinde hükmeden, Cizre'yi başkent ilan eden, kendi düzenli ordusunu kuran ve parasını bastıran önemli bir güce dönüşmüş Kürt iktidarı şekillenir.

1842-46 yılları arasında varlık gösteren bu yapılanma bazı sorunların da kaynağı haline gelir. Botan Emirliği'nin hükmettiği bölge aynı zamanda Asur/Süryani topluluklarının yaşadığı coğrafyadır. Kürtlerle Asurların iç içe yaşadığı öncelikli alanlardandır. Zaten oluşan yapılanmaya bazı Asur/Süryani aşiretleri de dahil olur. Yani Kürtlerin kendi arasındaki ittifakına Hıristiyan Asur aşiretlerinden destek ve katılımlar olur. Bu oluşumun en kırılğan yanı ise biraraya gelenlerin çeşitli ittifaklar, ayrışma hesapları, liderlik emelleri ve bu çerçevede entrikalar eşliğinde karışıklıklara yol açma çabası içinde bulunmalarındır. Nitekim zamanla bunun yansımaları ortaya çıkar ve hem Kürtler hem de Asurlar farklı saflarda pozisyon alırlar. Bu karmaşa ve kaos ortamının bedeli ise Asurlara ödetilir.

1843'te Nasturi katliamına giden süreci G. Yonan şöyle aktarır:

“Mar Şamun ve her iki komşu Kürt Beyi arasındaki düş-

manlık kabarıyordu, ama açık bir düşmanlık da henüz başlamamıştı. Patrik ise 1842'de oluşan Kürt ittifakına karşı, kendine müttefik arıyordu. Nurullah, Botan bölgesinin batısında hüküm süren güçlü Kürt Beyi Bedirhan ile ittifak yapmıştı. Her ikisi Musul'daki Osmanlı Valisi Mehmet Paşa'ya saldırmayı planlıyorlardı. Birkaç Hıristiyan aşireti de bu Kürt isyanını desteklemek istedi ve ayrıca da Mar Şamun ile ittifak üzerine yapılan görüşmeler sürüyordu. Ama Mar Şamun bu arada Kürt Beylerinin Musul'a saldırmaya hazırlandıklarını Mehmet Paşa'ya bildirdi[...]

Mehmet Paşa bu arada Kürtleri yenilgiye uğratmış, Kürt aşiretleri geri çekilmişlerdi. Kürtler Mar Şamun'u esas düşman olarak görüyorlardı, Mehmet Paşa Patrik'e teşekkür etmeyi düşünmüyordu bile.” (Yonan, 1999: 41-42)

Böylece Kürt beylikleri 1843 baharında Cilo, Gabar, Pervari, Şemdinli ve Hakkari civarındaki Nasturilere saldırdılar. En az 10.000 Nasturi kadın, çocuk, erkek kılıçtan geçirilerek katledildi. Bir İngiliz misyoneri olan G. P. Badger'in bir raporu doğrultusunda şunlar aktarılır:

“Mayıs başından (1843) Mar Şamun'dan bir mektup aldım. Patrik mektubunda Bedirhan'ın ve Hakkari Emirinin birliklerinin Nasturilere karşı bir savaş içinde olduklarını veya Musul Valisi'nin yönettiği bölgenin içinde bulunan Pervari'ye saldırı hazırlığı yaptıklarını yazıyordu.

'Hakkari Emiri İsmail Paşa'nın, Bedirhan ve Artuşî Kürtleri'nin reisi Tatarhan Ağa'nın bize karşı bir ittifak kurduklarını, sizin bilginize sunmak istiyorum. Paskalya Yortusu sırasında bölgemize ani bir baskın yaparak, Malik İsmail ve diğer kardeşlerimize ait olan büyük koyun sürülerini çaldılar. Ayrıca ellerine geçen kadınları ve çocukları öldürdüler ve Bedirhan'a gönderilmek üzere kurbanların kulaklarını kestiler. Şimdi katliam ve ateşle dağlık bölgedeki Hıristiyan nüfusunu

yok etmek, soyumuzu kurutmak için hazırlık yaptıklarını öğrendik. Başımıza büyük bir belanın geldiğini böylelikle siz de öğrenmiş oluyorsunuz. Kızlarımız ve oğullarımız kılıcın keskin yanıyla vurularak kesildiler ve malımız, mülkümüz, sürülerimiz düşmanın eline ganimet olarak geçti.'

Patrik'in ikinci bir saldırıdan korkması doğrudu ve bu saldırı çok geçmeden gerçekleşti. Müttefik Kürt aşiretleri Tiyari Diz yöresini bastılar. Zap Suyu'nu geçerlerken kuvvetli bir savunmayla karşılaştılar, ama sayıları Kürtlerden az olan Nasturiler çok geçmeden geri çekildiler ve vahşi saldırganlar köyleri yaktılar, köy sakinlerini öldürdüler ve her tarafı yakıp yıktılar. Kürtlerin ne kadar barbar olduğunu aşağıda verdiğim gaddarlık örneği göstermektedir; Mar Şamun'un yatalak annesi Diz'de esir edildi. En ağır işkencelerden geçirildikten sonra, gövdesi iki parçaya ayrılarak Zap Suyuna atıldı ve Kürtler 'oğluna onu nasıl bir kaderin beklediğini söyle' diye bağırıp, çığlıklar atıyorlardı.

Bu ikinci saldırıda çok sayıda kadın ve çocuk esir alındı ve Cezire bin Ömer'de satılmak üzere gönderildi. Yollanan kadınların ve çocukların bir kısmı esir pazarlarında satıldı, bir kısmı da hatırı sayılır Müslümanlara armağan edildi. Erkeklerle hiç acınmadı, bazıları kaçarak hayatlarını kurtarabildiler. Çoğu, geçit vermez dağlara kaçtılar, diğerleri Aşağı Pervari'ye kaçtı, ama onları kaçtıkları yerde de aynı akibet bekliyordu. Mar Şamun yanına aldığı bir kardeşi, Aşitalı Papaz Abraham ve onun ailesiyle birlikte Musul'a gidebildi." (Yonan, 1999: 44-45)

Zap Suyu ve vadisi Nasturilere mezarsız kabristan olur. Osmanlı İmparatorluğu hem yerel düzeyde hem de merkezi olarak bu gelişmeleri ileride oluşacak bir fırsatı kollarcasına izler. Kürtlerle Hıristiyanların birbirlerine girmeleri ve birbirlerini zayıflatmaları Osmanlı'nın arzuladığı bir sonuçtur. Sonuçta Nasturi katliamının Batılı güçlere yansması sonrası Osmanlı yöneti-

mine müdahale etmesi yönünde baskılar yapılır. Osmanlı ordusu Bedirhan'ın başında olduğu bölgesel gücü dağıtır ve Bedirhan'ı da sürgüne gönderir. Sonrasında da çeşitli kararlarla 16. yüzyıldan itibaren uygulanan Kürt özerk yapılanması tasfiye edilir. Kürt emirliklerinin dağılmasıyla dini kimlikleriyle öne çıkan Kürt şeyhlerinin zamanı başlar. Dini liderlik vasıflarıyla şeyhler, Kürt aşiretleri üzerinde etkin birer siyasi güç haline gelirler. Dini boyut kazanarak farklılaşan siyasal dinamikler gerçeği, Kürtlerin komşuları olan diğer inanç gruplarıyla ilişkilerine de yansır. Müslüman-Hıristiyan çelişmesini besleyecek siyasal gerilimlerin önü açılır ve bölge halklarının geleceği açısından kapsamlı sorunlara gebe daha kırılğan bir zemin oluşur.

Bu esnada Osmanlı rejimi de Asurlar üzerindeki baskılarını artırır. Vergilerini ödememe, Batılı güçlerle işbirliği yapma, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı'yı desteklememe gibi gerekçelerle doğrudan suçlanırlar. Yine 1878 Berlin Antlaşması'yla Hıristiyan topluluklara çeşitli imtiyazların verileceği düşüncesinin gerek Osmanlı rejiminde gerekse de bölgedeki yerel Müslüman güçlerde tedirginlik yaratması, tutumların değişmesine vesile yapılır. Ayrıca bazı Asur/Süryani Cemaatlerinin Rusya ile ilişkileri ve Rusya'ya göçleri, Musul Kildani Asurlarının Fransa'nın nüfuz alanında bulunması, İngilizlerin Nasturilere yakın durması ve çeşitli güvenceler vaat etmesi gibi gelişmeler Osmanlı'nın Asurları güvenilmez bir topluluk olarak görmesinin ve tutumunu da buna göre belirlemesinin tuzu biberi olur. Böylece hem Osmanlı rejiminin hem de bir bütün Müslüman topluluklarının gözünde Asur kökenli halklar tıpkı Hıristiyan Ermeniler gibi güvenilmez ve potansiyel tehdittir artık.

1890'ların Osmanlı padişahı 2. Abdülhamid'in Kuzey Mezopotamya'nın bağrında hayat bulan binlerce yıllık toplumsal çeşitliliğin kaderini etkileyecek farklı arayışlara yöneldiği bi-

linmektedir. 1880'lerde yaşanan Şeyh Ubeydullah isyanı sonrası tekrar olgunlaşabilecek olası bir Kürt isyanını, bağımsızlıkçı taleplerle oluşabilecek muhalefeti yani muhtemel bir Kürt tehdidini doğmadan boğmak, engellemek, etkisizleştirmek ve bertaraf etmek için Sünni Kürt aşiretlerinden oluşan Hamidiye Alayları kurulmuştu. Bu alayların tamamı "özel kuvvetler" niteliğinde, padişaha bağlı ve çeşitli imtiyazlara sahipti. Hamidiye Alayları elbette ki sadece Kürtlerin bölünüp, parçalanmasına ve devletle uzlaşma zeminine çekilmesiyle sınırlı amaçların ürünü değillerdi. Hamidiye Alayları'nın faaliyet bölgesi aynı zamanda Ermeni, Süryani, Nasturi, Kildani, Yakubi, Ezidi gibi farklı inançlardan toplulukların nüfus olarak yoğunlaştığı alanları içeriyordu. Hıristiyan topluluklar üzerinde devletin sopası misali zorbalıkta, barbarlıkta, cinayette, yağmada, soygunculukta sınır tanımayan bir güç olarak konumlandırılmıştı. Zaten öteden beri çeşitli vesilelerle gerilim, karşı karşıya gelme, çatışma vs. yaşanmaktaydı. Kürtlerin çetevari baskıları her daim mevcuttu. Hamidiye Alayları ile birlikte bu ortamın, Hıristiyan topluluklar aleyhine olumsuz pratikleri yaşanması yönünde değişeceği açıktı. Nitekim öyle olur. Hamidiye Alayları öncelikli olarak Osmanlı'nın da potansiyel tehditte ilk sırada değerlendirdiği Ermenileri ve diğer Hıristiyan toplulukları, Ezidileri hedef seçer. 1894-96 katliamlarında, Osmanlı-Rus, Osmanlı-İran sınır savaşlarında 1909 Adana katliamlarında ve yerel bazlı daha sınırlı alanlarda yapılan Hıristiyan katliamlarında Hamidiye Alayları'nın doğrudan ve dolaylı olarak hep rolleri olmuştur.

Ermeni Soykırımı'nın ateşleyicisi mahiyetindeki 1894-96 katliamlarına değinmiştik. Şüphesiz ki bu katliamların esas hedefi Ermenilerdi. Coğrafyanın o bölgesindeki ikinci büyük Hıristiyan nüfusu oluşturan Asur/Süryaniler de bu sürecin yıkımına maruz kalırlar. Çünkü katliamcı zihniyet etnik kimliğinden ziyade Hıristiyan oluşu hedef almaktaydı.

Osmanlı padişahı 2. Abdülhamid, 19. yüzyıl boyunca olgunlaşan siyasal atmosferin doğurduğu ya da tetiklediği krizlerden çıkışı İslamcılık ideolojisine tutunmakta aramıştı. Müslüman toplulukları devletin yanında tutmanın hesabıyla sosyal-ekonomik-siyasal ve askeri politikalara öncelik vermiş ve esas söylemini de bu zeminde oturtmuştu. İslamcılık ideolojisi ile şekillendirilmek istenen pratik süreç kaçınılmaz olarak din temelli gerilimlerin ve çatışmaların da nedeni olacaktı. Nitekim 1894-96 katliamlarının özüne bakıldığında dini karakterin baskın olduğu görülmektedir. “Gavur”ların katledilmesini kutsal bir vazife gibi yerine getiren fanatik Müslüman topluluklar, devletin de desteği ile bütün Hıristiyanlara aynı gözle bakıyor ve araştırmaya gerek duymadan icraatlarını sergiliyordu.

1894-96 katliamlarında 200 ila 300 bin arasında Ermeni katledilirken, Hıristiyan topluluklardan Asur kökenli halklar da katliama uğrar.

“Kısa bir süre içinde, isyanlar ve yağmalamalar Diyarbakır, Harput, Sivas, Urfa ve diğer kasaba ve ücra köylere kadar yayıldı. Diyarbakır vilayetindeki karışıklıklar 1895 sonbaharında ortaya çıkmış ve 1896'nun ilk aylarını da içine almıştı. 1895 Kasım'ında Diyarbakır kentinde isyanlar ticaret merkezlerinin kundaklanması ile başlamıştı. Kalabalık özellikle büyük Ermeni topluluğuna saldırıyordu. (Bu topluluktan bin kişiyi öldürmüş, iki bin dükkânı yakıp yıkmıştı.) Ama diğer Hıristiyan kesimler de saldırganca eylemlerden paylarını almışlardı. Fransız Konsolos Yardımcısı, Büyükelçisine Ortodoks Süryanilerin kayıplarını 150 ölü, 25 yağmalanan konut ve 200'ü yağmalanıp kundaklanan dükkân olarak bildirilmişti. Süryani Katolik kayıpları 3 ölü, 6 yağmalanan konut ve 30 yağmalanıp kundaklanan dükkandı. Kildani kayıpları ise 14 ölü, 58 yağmalanan konut ve 78 yağmalanıp kundaklanan dükkandı.” (Gaunt, 2007: 76-77)

1909 Adana katliamlarına ilişkin de şu bilgiler paylaşmaktadır: “Görünürde isyanlar ve cinayetler diğer bölgelere sıçra-

mamuştı. Olayın arkasından yayınlanan resmi bir raporda, Adana kentinden şu sayılar veriliyordu: 2.093 Ermeni, 133 Kildani, 418 Süryani Ortodoks, 63 Süryani Katolik. Ne var ki zamanın kaynakları bu gerçeği yansıtmadığından ve bütün vilayette 20 bin Hıristiyanın öldüğüne, kurbanlar arasında 850 Süryani ve 422 Kildani'nin de bulunduğuna değiniyorlardı.” (Gaunt, 2007: 80)

1894-96 ve 1909 katliamlarının işaret ettiği gerçeklik Osmanlı rejimini Hıristiyan nüfusu her halükarda etkisizleştirme, ortadan kaldırma yani tasfiye etme kararlılığında olduğudur. Yukarıda verilen örnekler Asur/Süryani kayıpları açısından küçük gibi görünse de aynı zihniyetin hedef tahtasında yer almaları açısından önemlidir. Özellikle 1894-96 katliamlarının yaygınlığı düşünüldüğünde Asurlarının kayıplarının çok daha fazla olabilmesi yüksek bir ihtimaldir. Her ne kadar bu konuya dair yeterli belgeye, bilgiye ya da anlatımlara ulaşamamış olsa da biliyoruz ki, katliamların gerçekleştirildiği birçok yerde bu iki Hıristiyan topluluk yanyana yaşamaktaydı.

1915'e giden ölümcül sürecin yıkımlarını Asurlar/Süryaniler de yaşamaktaydı. Özellikle Osmanlı-İran sınırından dolayı bölünmüş olan Nasturiler hem iki egemen devletin kuşatmasında kalmış olmaları hem de iki ülkenin Kürt aşiret gruplarının bitmek bilmeyen baskınlarından, zorbalıklarından, yağma ve talanlarından dolayı önemli sorunlar, sıkıntılar yaşarlar. Osmanlı-İran sınır hattı ve gerilimleri bu açıdan özgün bir yere sahiptir.

Osmanlı-İran sınırının Kuzeybatı bölgesinin İran tarafı en istikrarsız alan olarak ifade edilir. Urmiye, İran Azerbaycanı, Salamas ve civarı Fars egemenliğinin en az hissedildiği alanlardır. Bu bölge inanç ve etnik yapı olarak kozmopolit özellikler taşır. Ermeni, Süryani, Kildani, Nasturi, Kürt, Türkmen, Azeri, Fars, Yahudi ve başka topluluklardan çeşitliliğin bir arada yaşadığı özgün yerlerdendir. Osmanlı-İran sınır problemlerinden, İran-Rusya arasındaki gerilimlerden, Rus, Alman, İngiliz, ABD ve İsveç misyon gruplarının rekabetlerinden, Hıristiyan toplu-

luklarının zayıf olmasından dolayı koruyucu dış destek arayışlarına girmesi ile misyonların etkilerine açık hale gelmeleri ve mezhepsel temelde bölünerek daha da zayıflamalarından, bölgedeki Kürt aşiretlerinin saldırgan tutumlarından vs. beslenen gerilim ve çatışmalara açık ve yıkım potansiyeli taşıyan bir ortam ve coğrafi alandan söz edilmektedir.

G. Yonan şu tabloyu yansıtır: *“Hıristiyan ve Müslümanların en büyük yerel düşmanları Kürt aşiretleriydi. Kuzey Batı İran’a yedi aşiret içinde örgütlenmiş olan Şekkâk Kürtleri hâkimdi. Türk bölgesindeki dağlarda Herki Kürtleri, Urmiye’nin güneyinde Beyzade Kürtleri yaşıyordu. Bu aşiret ve aşiretlere bağlı alt örgütlenmelerin arasında sosyal birlik yoktu. İktidar için birbiriyle savaşıyor, birbiriyle ittifak kuruyorlardı. Tarımla uğraşan Hıristiyan halklara karşı ortak tavır alıyorlar ve bu Hıristiyan köylerine saldırıyor, hasatlarını ve hayvanlarını yağmalayıp, bağlarını yakıyorlardı. Göçebeler ve yerleşik düzene geçmiş tarımcı halk arasındaki eski çelişkiler olduğu gibi bu bölgede sürüyordu. 19. yüzyılda İran merkezi devletinin bu eyalette hemen hemen hiçbir nüfuzu yoktu. Ayrı topluluklar oluşturan, ama kentlerde birbirleriyle karışan Hıristiyan ve Müslüman köylülerin arasında dini bağnazlık çok seyrek görülüyordu. Görünen sosyal zıtlıklar toprak ağaları ile kiracıları arasındaydı. Diğer dinde olanların dini bayramlarına saygı gösteriliyor, bayramlarda karşılıklı ziyaretler oluyordu. Hasta olan veya herhangi bir sorunu olan Müslümanlar Süryani-Hıristiyan-Asurların kutsal türbelerini, azizlerin mezarlarını ziyaret ediyorlardı...*

Bu ortam daha sonra değişti; bu değişimin nedeni de çeşitli yabancı misyonlar arasındaki rekabet ve yerli kiliselerden ayrılmaların başlaması, bu ayrılanların dönme cemaatler kurmalarıydı...” (Yonan, 1999: 62-63)

20. yüzyılın başında İran ve Osmanlı’nın iç politik krizleri-

nin keskinleşmesiyle mevcut egemen yapıları da temellerinden sarsılmaya başlar. İran bu sürece daha erken girer (1905 sonları). İran halkı Şah'ın despotik rejimine karşı ayaklanır ve Şah'ı anayasal reform yapmaya kadar zorlar. Ayaklanma geniş halk yığınlarında ciddi destek buldukça yaygınlaşır. Devrimci niteliklere sahip halk örgütlülükleri oluşur. Köylüler de bu sürecin aktif parçası olurlar. Bazı şehirlerde (Tebriz ve Reşt) denetimi ellerine alırlar. Doğrudan halkın öz iktidar organlarını oluştururlar. Bu mücadele 1907'ye kadar halkın isteği yönde büyür ve gelişir. 1908'den sonra 1905 Rus devrimini boğmuş olan Çarlık bu defa İran'a yönelir. Kazak güçleriyle darbeler düzenler. Halk hareketi karşı koysa da Rusya ile İngiltere'nin anlaşması sonucu 1911 sonlarına doğru bu mücadele bastırılır ve kazanımlarıyla birlikte yenilgiye uğrattılır. Despotik Şah rejimi yeniden egemen hale gelir.

İşte İran'ın böylesine derinden rejim krizine girdiği ve egemen devlet vasfını yitirdiği anda Osmanlı rejimi de durumdan faydalanmaya girişir. Osmanlı-İran sınırını kendi tarafına doğru genişletmek için işgalci saldırılar başlatır. 1907 yılında başlayan bu saldırılarda Osmanlı Ordusunun yanında önemli sayıda Kürt birlikleri de yer alır. Sınır hattında öncelikli hedef şüphesiz ki Asur kökenli topluluklar ve onların köyleridir. Osmanlı ordusu, Kürt birlikleriyle bazı yerleri işgal ederken öldürme, yakma, yıkma talan kadınlara tecavüzler, kaçırmalar gibi bilinen saldırganlık fiillerine yönelmekten geri durmazlar. Yüzlerce, binlerce insan bu saldırılara karşısında iç bölgelere doğru kaçır. Görgü tanığı bir papazın mektubuna şunlar yansır:

“Pervari Emri Reşit Bey, Barmarni şeyhlerinin yardımıyla çok sayıdaki silahlı Kürdü (bazıları 5.000 kişi diyor, diğerleri 1.000) topladı ve 1 Ağustos (1908) Tiyori'deki Türk binbaşıyla birleşerek, Lizan vadisi üzerinden Zavita'ya geçtiler. Geçtikleri yerlerdeki her şeyi yakıp, yıktılar; çöle çevirdiler. Zalo kıyısı

yakınındaki 500 evden geriye yakılmamış üç ev kaldı. Tiyorili 80-100 Süryani toplanarak, Aziz Circıs köprüsünü ve kiliseyi koruma çemberi içine aldılar. Ama Kürtler olgun buğday başaklarıyla kaplı tarlaları yaktılar, hasadı yaklaşmış mahsulü yok ettiler: zorla kilise kapısını açtılar, kilisedeki kitapları kıtlıçlarıyla parçaladılar, kutsal eşyaları yağmaladılar. Hatta ağaçtan yapılmış su tesisatını bile paramparça ettiler.

Yangın sırasında birkaç kişi yanarak öldü. Dört kişi öldürüldü, yirmi kişi yaralandı. Anlatılanlara göre bu kadar tahribat büyük tahribat karşısında önemsiz sayılıyor...” (Yonan,1999: 75-76)

Bu işgal saldırılar Urmiye’ye kadar hızla ilerler. En sonunda Kürt birliklerinin öncülüğünde Urmiye de işgal edilir. Binlerce Süryani yerinden yurdundan olur. Açlık, hastalık ve barınaksızlık hüküm sürer. Misyonlar ve Cemaatler sığınmacılara çare olamazlar. Kadınlar, çocuklar, yaşlılar sokakların, dağların acımasızlığıyla baş başa bırakılırlar.

Ama ilkbahardan bu yana Kürtlerin eşkiyalığı daha da yoğunlaştı. Büyük, silahlı ve sayıları birkaç yüz ile bin kişi arasında değişen atlı çeteler gün ortasında en büyük köyleri basıyorlar; köylerin ahalisinin çoğunu öldürerek, zavallı ve savunmasız insanları, akla gelmedik eziyetten geçiriyorlar. Gelen haberlere göre, eşkiya çeteleri yaklaşırken kadınların çoğu önce çocuklarını ırmakta boğuyor, sonra kendilerini ırmağa atarak, çetelerin eline geçmektense ölmeyi yeğliyorlardı. İlk günlerdeki zengin Baranduz bölgesi böyle çölleştirildi. Daha sonra kardeşlerimizin yaşadığı Urmiye bölgesine sıra geldi.

‘2 Haziran 1909’da çoktan beri korktuğumuz’ diye yazıyor Luther Pera ‘başımıza geldi’. Bütün Urmiye bölgesi Kürtlerin baskınları ve yağmalarıyla boşaldı; aralarında çocukların ve kadınların da bulunduğu çok sayıda Hıristiyan katledildi. İnsanlar korkudan mallarıyla ve hayvanlarıyla kente göç ettiler. Urmiye köyleri yüzlerce yıldan beri böyle bir kıtlık geçirme-

mişti. Yüz bin insanı ve hayvanı besleyecek gıdayı ve samanı nereden bulacağız. Açlık ve salgın hastalıklar çok geçmeden kapımızı çalacak.” (Yonan,1999: 81-82)

Osmanlı'nın her fırsatta Hıristiyan toplulukları katletmekten ve katlettirmekten sakınmaması geleneksel devlet politikası olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı'nın sınır genişletmek amacıyla başlattığı işgal saldırısının 1907-1908 Osmanlı-İran sınır savaşına neden olmasıyla en ağır bedeli ödeyenler sınır hattındaki ve İran iç kesimlerindeki Nasturiler/Süryaniler olur. Asur/Süryani topluluklar için daha ölümcül süreç ise emperyalist paylaşım savaşının başlaması ve Osmanlı rejiminin soykırıncı yönelimiyle çok daha kapsamlı biçimde Mezopotamya'nın cehenneme çevrilmesi şeklinde yaşanacaktı.

Genel Nüfus ve Dağılımı

Asur/Süryani nüfusuna ilişkin çeşitli kaynaklar üzerinden bazı rakamlar telaffuz edilmektedir. Dayanılan kaynakların ağırlıklı olarak Kilisenin piskoposlukları olmaları bazı soru işaretlerine ya da tartışmalara yol açmaktadır. Çünkü her kilise kendi cemaatinin nüfusunu esas alarak bir tablo oluşturur. Bazı veriler de bazı etnik gruptaki Hıristiyan kiliselerinin kendi olanakları ölçüsünde yaptığı sayımlara dayandırılır. Mesela Ermeni Katolik Kilisesi'nin çevredeki Süryani nüfusa dair rakam vermesi gibi. Ama böylesi rakamların ilgili topluluğun gerçek nüfusu olmasa da asgari düzeyde gerçek nüfus durumunu yansıtmaması gibi çelişkiler de söz konusu olabilmektedir. Buna rağmen yine de farklı çevrelerin yapmış olduğu nüfus tablolarını yan yana vererek asgari bir fikir edinmek mümkündür.

Nüfus verileri üzerinden toplulukların varlığının nasıl inkâr edilmek istendiğine ilişkin sayısız oyunların oynandığı bilinmektedir. Basit bir örnek olarak Kemal H. Karpat'ın "*Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikler*" adlı çalışmasında, 1914 yılı itibariyle Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları dahilindeki Asur kökenli halklar için şu rakamları ver-

mesi; 8.091 Nasturi, 13.211 Kildani, 6.932 Yakubi, 4.133 Eski Süryani ve 54.750 Süryani.” (Sayfa; 226-227). Yani toplamda 90 bin rakamından bile az bir nüfus olduğu savunuluyor.

Uzun yıllar Osmanlı’da Alman misyonluğu yapmış din adamı J. Lepsius’un “Türkiye Vilayetindeki Süryani Hıristiyanlar-Asurlular” başlığı altında 1916 yılında sunduğu istatistik çerçevesinde sadece altı vilayetteki Asur /Süryani nüfusu bile Kemal H. Karpat’ın verdiği rakamın neredeyse üç katıdır.

Lepsius:

Erzurum vilayeti

647.700 Toplam nüfus	Müslümanlar: 240.700 Türk
277.000 Hıristiyan	120.000 Kürt
215.000 Ermeni	25.000 Alevi
12.000 Elenler ve diğer Hıristiyanlar	

Sivas Eyaleti

1.086.500 Toplam nüfus*	Müslümanlar: 2/3 Türk
271.500 Hıristiyan	Türkmen, Çerkes: 1/3 Alevi
170.000 Ermeni	
25.000 Süryani/Asur	

*Toplam nüfusun 612.700 olmasına rağmen J. Lepsius bu sayıyı özgün belgede böyle veriyor

Harput Vilayeti

575.300 Toplam nüfus	Müslümanlar: 180.000 Alevi
174.000 Hıristiyan	126.000 Türk
168.000 Ermeni	95.000 Kürt
<u>5.000 Süryani/Asur</u>	
1.000 Elen	

Diyarbakır Vilayeti

471.500 Toplam nüfus	Müslümanlar: 200.000 Kürt
166.000 Hıristiyan	63.000 Türk
105.000 Ermeni	10.000 Çerkes

60.000 Süryani (Yakubi, Keldani, Nasturi)

1.500 Yahudi

4.000 Yezidi

Van Vilayeti

542.000 Toplam nüfus

Müslümanlar: 210.000 Kürt

290.000 Hıristiyan

30.500 Türk

192.000 Ermeni

500 Çerkes

98.000 Süryani/Asur

5.000 Yahudi

600 Çingene

5.400 Yezidi

Bitlis Vilayeti

398.000 Toplam nüfus

Müslümanlar: 40.000 Türk

195.000 Hıristiyan

5.000 Kürt (Yerleşik)

180.000 Ermeni

48.000 Kürt (Göçebe)

15.000 Süryani/Asur

47.000 Zaza

5.000 Yezidi

10.000 Çerkes

8.000 Alevi

(Yonan, 1999: 270-271)

Elbette ki Alman din adamının vermiş olduğu rakamlara ilişkin de kuşkulu yaklaşılabilir. Burada önemli nokta Süryani/Asur Kilislerinin, din adamlarının verdiği rakamlarla uyumu ya da yakınlığıdır. En azından kendi cemaatlerine dair daha doğru sayılabilecek bilgiler verdikleri, verecekleri kabul edilmelidir. Kemal H. Karpat gibi Osmanlı'nın ve devamcısı Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi ideolojik argümanlarıyla demlenmiş tarih dizicilerinin inkar, çarpıtma ve yok sayma adına verdikleri rakamların hiçbir önemi yoktur. Bunlar sadece resmi ideolojik gerçekliğin çıplak yansımalarıdır.

Asur/Süryani nüfusunun Osmanlı sınırları dahilinde özel-

likle Mezopotamya'nın kuzeyi ile Anadolu'nun doğu bölgelerinde yaşadıkları bilinmektedir. Lepsius'un verdiği altı il dışında daha birçok vilayette sancakta, kazada ve köyde Asur/Süryani nüfusunun olduğu bilinmektedir. Halep, Musul, Antakya, Urfa, Bağdat, Siirt, Hakkari, Mardin ve civarı ilk aklara gelen yerlerdir.

Biraz daha verilere başvurmakta yarar vardır. Aşağıdaki veriler tabloların başında belirtilen topluluklara dair rakamlardır. Örneğin Asur-Kildani denilmişse, oradaki verilere Süryani Ortodokslar dahil edilmemiştir.

“Diyarbakır Vilayeti ve Urfa Sancağında Yaşayan Asur-Kildaniler, 1914

<u>Bölge</u>	<u>Köy sayısı</u>	<u>Nüfus</u>
Diyarbakır merkez	32	14.450
Silvan	14	4.000
Lice	10	4.100
Derik	1	500
Ergani Maden	1	100
Palu	1	50
Siverek	33	7.500
Viranşehir	16	3.700
Mardin	9	14.100
Savur	7	3.700
Nusaybin	58	16.700
Güzelsu Habab	9	2.600
Cizre	55	17.800
Midyat	47	20.550
Beşiri	28	4.890
Baravat	15	2.000
Urfa	11	16.000
TOPLAM	347	133.000

devamında:

“Süryani Ortodoks Kilisesi”nin Nüfus Sayıları, 1920

<u>Bölge</u>	<u>Köy sayısı</u>	<u>Nüfus</u>
Diyarbakır	10	764
Silvan	9	174
Lice	10	658
Derik	1	350
Siverek	30	897
Viranşehir	16	303
Mardin	8	880
Savur (Savuro)	7	880
Nusaybin	50	1000
Cizre	26	994
Beşiri	30	718
Baravat	15	282
Midyat	47	3.935
Bitlis	12	130
Siirt (Bitlis Vilayet)	1	100
Şirvan (Bitlis Vilayet)	9	283
Garzan (Bitlis Vilayet)	22	744
Harput (Mamuret ul-Aziz)	24	508
Urfa (Halep Vilayeti)	1	50
Toplam	345	13.500

(Gaunt, 2007: 54-55)

Son olarak aynı kitapta sayfa 51’de verilen geniş Tablo 1 çerçevesinde;

Hakkari, Urmiye ve Botan bölgelerindeki Nasturi piskoposluk bölgelerindeki Asur, Ermeni, Yahudi ve Kürt hanelerinin sayısı olarak.

Yukarı Barude, Jilo, Neruva, Dustikan, Baz, Aşağı Livan, Yukarı Livan, Noduz, Saray, Şemdinli, Sason, Gardiyan, Galya, Walto, Çal, Yukarı Tiyori, Albak, Gawar (Hakkari bö-

lümü), Urmiye, Gawar (İran bölümü), Thuma, Borwar (Botan'da), İspirad piskoposluk bölgelerinde, toplam 594 köyden 38.148 Asurlara, 1.682 Ermenilere, 179 Yahudilere ve 12.707 Kürtlere ait hanenin olduğu ve her hanenin en az beş sayıyla çarpılmasıyla bile Asur ya da Doğu Süryani yani Nasturi nüfusunun bu üç bölgede 190 bin civarında olduğu belirtilmektedir. Kaldı ki bazı Asur/Süryani ailelerin de aynı hanede birkaç aile kuşağın iç içe yaşadığı ve yine aile başına nüfus ortalamasının modern dönemdeki rakamların üstünde olduğu da hesaba katılmalıdır. Bir başka önemli Osmanlı vilayeti olan Musul'da da 1914 yılı itibariyle 122.000 Asur-Kildani'nin yaşadığına dair bilgilerin Asur-Kildani heyetinin Paris Barış Konferansı'na sundukları istatistiklerde yer aldığı belirtilmektedir.

Netice itibariyle Asur kökenli halklar Mezopotamya'nın kadim halklarından. En az 4 bin yıllık tarihleriyle bu kadim coğrafyanın yerleşik halklarıdır. Yukarıda ifade edilen ya da belirtilmeyen birçok yerleşim biriminin Asurların/Süryanilerin yaşam alanları oldukları inkar edilemeyecek bir gerçekliktir. Asurların nüfusuna dair kesin bir rakam verebilmek güçtür. Bu yüzden tartışılan bir konudur. Asur soykırımı üzerine çalışma yapan Gabriele Yonan, "1915 yılına kadar Asya Türkiye'sindeki bölgelerde bir buçuk milyon civarında Süryani Hıristiyan Asur yaşıyordu" (Yonan: 1999: 258) demektedir.

Bin yıllardır Süryanilerin yurdu olan bu coğrafyada Yonan'ın belirttiği rakam gerçeği ne kadar yansıtmaktadır, tartışılabilir ama çok da uzak bir rakam değildir.

Soykırım öncesi Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan Asur/Süryani nüfusuna ilişkin Tuma Çelik şu bilgileri verir: (Rakamların sadece Seyfo'nun yaşandığı bölgelerde yaşayan Süryanileri içerdiğini de belirterek...)

Hakkari Sınır Bölgesi	153.000
Harput Vilayeti	5.000
Van Vilayeti	98.000
Bitlis Vilayeti	15.000
Siirt Vilayeti	25.000
Botan	5.000
Sivas Vilayeti	25.000
Sapna	10.000
Zibar	15.000
Aşağı Pervari	5.000
Urfa	5.000
Diyarbakır Vilayeti	60.000
Musul	100.000
Turabdin Bölgesi	200.000

(Çelik, 2013: 91)

1915: Kılıç Yılı (Sayfo ya da Seyfo)

Ermeni Soykırımı İttihatçı rejimin fanatizm düzeyindeki ırkçı ideolojisinin ve emellerinin bir hedefi ve sonucu olarak gerçekleşmişti. Ermeniler ve Ermenistan olgularının tehlikeli ve yok edilmesi gereken bir tehdit olarak görülmesi İttihatçılar için öncelikli olsa da aslında zihinsel yelpazeleri genişti. Arındırılacak nüfus topyekun Hıristiyanlardır. Coğrafyanın Türkleştirilmesi ve Turancılık hayalinin gerçekleşmesi kapsamlı arındırmayla mümkündü. 19. yüzyılın siyasal dinamikleri ve atmosferi tüm topluluklarda etnik temelde uyanışlara yol açarken, dini mezhepsel bölünmeler yüzünden yekpare bir ulus olarak var olma düşüncesine çok uzak olan Asur kökenli halklar daha özgün bir süreç yaşamaktaydı. Yani Osmanlı rejimi açısından ulusal bağımsızlıkçı taleplere gebe potansiyel bir topluluk değillerdi. Ama yine de tasfiyesi gereken topluluklar arasındaydılar. Çünkü Hıristiyanlardı.

1914'te Osmanlı'nın savaşa dahil olmasıyla algılar da değişmekteydi. Asurlar, Amerika, İngiltere, Fransa gibi batılı ülkelerin misyon çalışmalarına imkan sağlamışlardı ve bu misyonlara yönelerek bahsi geçen devletin himayesi ve etkisine girmişlerdi. Savaşla birlikte İngiltere ve Fransa, Osmanlı'ya karşı cephe almış öncelikli ve önemli iki düşman ülke konumundaydı. Bu düşünce ve değerlendirmelerden dolayı Asurlar işbirlikçi ve güvenilmez bir topluluk olarak görülüyordu.

Aynı şekilde Rus Ortodoks misyonlarının etkin çalışmalarıyla özellikle Osmanlı-İran sınırının belli alanlarında hatta İran'ın iç kesimlerinde önemli bir Rus nüfusu oluşmuştu. Dağ Nasturileri olarak adlandırılan Asur kökenli topluluklar başta olmak üzere başka mezheplerden Süryani gruplar Rusya'nın koruyuculuğunu tercih etmekteydiler. Ayrıca İran'ın kuzeybatı bölgesindeki Asur/Süryani grupların hepsi de benzer tutum içineydiler. İşte bu düşünceleri baz alan İttihatçı rejim Asurları İngiliz ve Rus işbirlikçileri ve müttefikleri olarak değerlendirmekteydi. Bunlar katliam, tehcir ve imha için yeterli nedenlerdi.

Osmanlı orduları Sarıkamış'ta büyük kayıplar verdikten sonra kendi sınırlarına çekilerek Osmanlı-İran ve Rusya sınır hattı boyunca konumlanmış vaziyette bekler. Ocak 1915 başlarında Rus ordusunun İran'ın kuzeybatısında çekilmeye başlaması Osmanlı birliklerine beklenen fırsatı sunması anlamına gelir. Bir kez daha Urmiye üzerinden İran'a Osmanlı saldırısı başlar. İran, emperyalist paylaşım savaşı başladığında tarafsızlığını ilan etmesine rağmen Osmanlı rejimi bu beyanı dikkate almaz ve bölgedeki ordusuna işgal emrini verir.

“Rusların 1915 yılbaşında İran sınır şeridindeki garnizonlarını geri çekmeleri üzerine, başında Van Valisi Cevdet Bey, Kazım Karabekir ve Ömer Naci'nin olduğu derme çatma Türk kuvvetleri hemen hemen hiçbir direnişle karşılaşmadan bölgeyi işgal ettiler, hatta kısa bir süre için Tebriz'i ele geçirdiler. Bu

kuvvette Van jandarması, Hamidiye düzensiz birlikleri ve sınırın her iki yakasından aşiret gönüllüleri vardı. Türk işgali Ocak'tan 1915 Mayıs'ına kadar sürdü. Osmanlılar öteden beri İran'ın bu bölgesini ilhak etme hayalleri kuruyorlardı, çünkü burası Rusya Azerbaycan'ındaki Türk dili konuşan Müslümanlarla doğrudan bir koridor sağlıyordu ve geleceğin Pan-Turan devleti için bir temel taşı olarak görülebilirdi. Sadrazamın sıraladığı savaşın önemli hedeflerinden biri buydu. Uzun vadede Türk istila kuvvetlerinin vilayeti ellerinde tutunamayacak kadar yetersiz olduğu ve sırf Rusların tahliye etmesi nedeniyle bölgeye gittikleri ortaya çıktı. Rusya içinde Ermeni ve Asur milislerin de bulunduğu bir kuvvetle geri döndüğünde, Osmanlı askeri panik içinde yöredeki Ermeni ve Asur köylerini ele geçirip, katliam yaptılar. Kendi topraklarına döndükten sonra bile, bu katliamları devam etti.” (Gaunt, 2007: 101)

Bu işgal ve istila saldırısında 20 bin Osmanlı askerine, 10 bin de Kürt gönüllülerinden oluşan birlik eşlik eder. Kuşatma, yağma, yıkma, katliam, göçe zorlamalar gibi bütün saldırılarda Kürt birliklerinin öne çıkması dikkat çekicidir ama şaşırtıcı da değildir. Özellikle Şekkak ve Herki Kürt aşiretlerinin atlı süvari birlikleri Asur köylerini yağmalama, yakma, yıkma, boşaltma ve önüne geleni katletmede sınır tanımaz zorbalıkla bölgeyi cehenneme çevirirler.

“2 Ocak ve 10 Ocak 1915 tarihleri arasında Urmiye ve Salamas bölgelerindeki yetmiş Asur köyü yerle bir edildi; 1000'in üzerinde Asur köylüsü öldürüldü, 25.000 kişi gece çekilen Rus birliklerine katılarak kaçtılar. Çoğu soğuktan ve açlıktan yollarda öldü. Rusların çekilmesinden sonra Tebriz, Salamas ve Urmiye'yi işgal ederek, bu bölgelerdeki askeri boşluğu dolduran Türk ve Kürt birliklerinin önünden kaçan 15.000 Süryani Hristiyan-Asur, Urmiye'deki Amerikan misyonuna sığındı ve aylarca orada kaldı. Salgın hastalıklar ve açlık karşısında sa-

yıları üçte bir oranında azaldı. Türk-İran sınır bölgesindeki Asur dağ köyleri boşaltıldı ve bu köylerin çoğu yıkıldı... 10 Ocak ve 15 Ocak 1915 tarihleri arasında Türk birlikleri Hoy kentini ele geçirdiler. Ocak ayının sonunda Hoy ve Tebriz yeniden Rusların eline geçti...

Daha sonraki aylarda Albay Halil'in komutasındaki Türk birlikleri, Albay'ın emriyle sivil Asur halkına karşı korkunç katliamlara girişti. Ancak Türk birlikleri Mayıs ayında Ruslar karşısında büyük kayıplar verdi ve geriye, sınırın öte yakasına çekildiler..." (Yonan, 1999: 111)

İşgal saldırısı 5-6 ay sürer ama yaşatılan vahşet ve yıkım büyük olur. Katliamda sınır tanımayan Türkler ve Kürtler, Fransız misyonerliğine sığınmış Asurlar arasından erkekleri alıp kargahalarında kurşuna dizerek öldürdüler. Bazı yerlerde tüm erkekler ellerinden bağlanarak kılıçtan geçirilir. Mesela Salama'ta 723 kişi tarlalarda çalıştırıldıktan sonra topluca katledilirler. 12 yaşından büyük Asur erkeklerinden kaçıp kurtulamamış herkes öldürülür. Kadınlara tecavüzler, zorla Müslümanlaştırmalar, zorla evlendirmeler, hareme kapatma gibi zorbalıklarla Asur/Süryani halkına tarifsiz yıkımlar yaşatılır. G. Yonan, Kuzeybatı İran'da 1915 öncesi Asur nüfusunu 70 bin ve 1915-1816 arasındaki olaylar sonucu ölenlerin sayısını ise 7.000 kişi olarak belirtir.

İşgale Türklerle gizlice ittifak kuran İran Müslümanları da destek verir ve fiilen süreçte yer alırlar. İran Kürt aşiretleri ise kargaşa ve kaos ortamından yararlanarak Hıristiyan köylerini yağmalamada, yakma yıkma ve her şeylerine el koymada gerçek manada despotizmin temsilcileri gibi hareket ederler.

Osmanlı'nın zulmünden kaçan on binlerce insan İran'ın içlerine ve Kafkasya'ya doğru kaçarlar. Bunlar sadece Asurlar değildir, Ermeniler de sığınacak yer bulabilmek ve Osmanlı'nın vahşetinden kurtulmak için yollardadır. Tiflis binlerce sığınma-

cının yurdu haline gelir. Ama büyük bir sefalet, açlık ve yokluk içinde yaşam mücadelesi vererek. Yakılmış yıkılmış, boşaltılmış köylerini, varlıklarını, yaşam alanlarını, defnetmeye fırsat bulamadıkları ölülerini, kaybettikleri çocuklarını, analarını, eşlerini, kardeşlerini geride bırakarak ve tanık oldukları vahşetin acısını içlerine atarak sürgün yolculuklarında bir kez daha yaşama tutunmaya çalışıyorlardı

İttihat ve Terakki rejimi 1915 Nisan'ında tehcir ve kırım kararı alırken Asur/Süryani halklar sınırın öte yakasında katliamdan geçiriliyor ve yerlerinden, yurtlarından sürülüyorlardı. İttihatçı rejimin Panturancı emperyal emelleri adına Hıristiyan toplulukları yok ediliyordu. Sınırlarının dışına taşarak işgal, istila, katliam, yağma talan, yakıp yıkma ve tehcir eylemlerini olağan bir hak ve davranış olarak gören İttihatçı zihniyet tüm gücüyle Hıristiyan toplulukların tasfiyesine devam ediyordu. 1915 yaz aylarında doruk noktasına ulaşan Ermeni tehciri ve kırımını gerçekleştirilirken Asur/Süryani toplulukları bunun dışında tutulmamaktaydı. Her ne kadar bazı teminatlarla, sözlerle ya da referanslarla Osmanlı sınırları içerisindeki Süryanilerin tehcirden muaf tutulacağı söylene de yaşananlar fiiliyatta, tersi yöndedir. Urmiye, Salamas, Tebriz, Dilman gibi İran'a ait toprakların işgali esnasında yaşananlar bunun ilk işaretleriydi. 1915 yılının ölüm-cül karanlığı Asur/Süryani halklarının da üzerine çökmüştü. Ermenilere benzer bir kadere mahkum edilmişlerdi.

1915 yılı Asurlar/Süryaniler açısından gerçekten de "Kılıç Yılı"dır. Kendi dillerinde "Seyfo" ya da "Sayfo" diye adlandırdıkları süreç binlerce yılın birikiminin de yaşamının sistematik biçimde yıkılması, yok edilmesi anlamına geliyordu. Mezopotamya'nın her yeri "iç fetih" alanına dönüştürülmüştü. Yıkım ve imhanın boyutları tarifsizdi. Arındırma çok yönlü gerçekleştiriliyordu. Yaşayan nüfusun tasfiyesi, arındırmanın sadece bir boyutuuydu. Her şeyleri yok ediliyordu. Osmanlı'nın

yeterince hükmedemediğini düşündüğü ve Ruslarla İngilizlerin müttefiki olarak gördüğü Nasturilerin, yurtları ve inanç merkezleri olan Hakkari'den sökülüp atılması için giriştiği savaş her şeye açıklık getirmektedir. G. Yonan'ın çalışmasından;

“Hakkari'nin on iki ilçesinden onunun sakinleri Süryani Hıristiyanlardı, (Asurlar). Çölemerik, Gavar, Şemdinli, Mahmudi, Norduz, Çal, Beytülşebab, Oramar, Amediye. Bu on iki ilçe 49 bucağa bölünmüştü. Toplam 1.555 köy bulunuyordu...

19. yüzyılın sonlarına doğru yapılmış bir istatistiğe göre, bölgenin nüfusu 300.000 kişiydi. Kürtler (160.000), Nasturi Asurlar (100.000), Türkler (20.000), Ezidiler (4.000), Yahudiler (4.000). Bu istatistiğin gerçek nüfus sayısını ne denli doğru yansıttığı belli değildir. Nasturiler (Asurlar) ve Kürtlerin nüfus sayısının diğer verilerin altında olduğu görülüyor. Patrik Osmanlı devletine verdiği yıllık vergide Nasturi Asurların sayısını 160.000 olarak gösteriyordu...

İstatistik / 1915-1916

Hakkari'deki Asur Aşiretleri ve Sınır Bölgeleri

Özerk Aşiretler

Tıryari	50.000	51 Köy	29 Kilise
Thuma	25.000	5 Köy	5 Kilise
Baz	8.000	5 Köy	5 Kilise
Tel	7.000	13 Köy	11 Kilise
Diz	6.000	13 Köy	13 Kilise
Cilo	25.000	16 Köy	12 Kilise

Asur Bölgeleri

Yukarı Pervari (Kudşanis dahil)	9.000	29 Köy	29 Kilise
Levan (Çölemerkin batısı)	3.000	11 Köy	6 Kilise
Seray (Van'ın batısı)	3.000		
Seray çevresi	4.000	11 Köy	

Norduz	2.000	4 Köy	3 Kilise
Abak	3.000	11 Köy	15 Kilise
Nervan ve Rekan	2.000	6 Köy	4 Kilise
Şemdinli ve Mar Bişo	2.000	2 İlçe	2 Kilise

Toplam nüfus: 153.000 (Yaklaşık 160.000), Yaklaşık 200 Köy, 133 Kilise

Ölüm Sayısı: 1915-1916 20.000-30.000

Ölüm Nedenleri

1- Haziran-Temmuz ayları arasındaki savaşlar

2- Çeşitli kaçış dalgaları, geri kalanların kıyımı (Thuma)

3- Hastalıklar, salgınlar, açlık, soğuk-İran'a kaçan mülteciler arasında. (Yonan,1999: 208, 209, 210)

1915 yılında Asur/Süryani nüfusunun bulunduğu her yerde birbirine benzer olaylar yaşanır ve tüm topluluk, İttihatçı rejimin fanatik ideolojisinin kurbanı haline gelir. Van'da yaşayan Asur kökenli topluluklara dair bir din görevlisinin gözlemlerine dayanılarak şunlar aktarılmaktadır:

“Kildani Kilisesi Başpiskoposu Ya'gub Awgin Manna Katolikliği seçmiş olan Van'daki Asurların durumunu araştırmaya çalışmıştı.

Manna, mezalim gören Van dolaylarındaki 60 Asur-Kildani köyünün adını verdi. 37 haneli Xarackiye (Haraçkiye) köyü 103 kişi kaybetmişti. 32 haneli (Hinno) Xinno'da 51 kayıp vardı. 22 haneli Ermans'dakilerin yarısı katledilmişti. Sele'de 50 hane, Xarafsorkiye (Harafsorkiye)'de 20 hane tamamen yok edilmişti. 30 haneli Axaja (Ahaca) ve Racan'da sadece 2 erkek ve 2 kadın kaçabilmişti, vb... vb... Gavay sancuğında, tıpkı Van vilayetindeki gibi 20 köyden oluşan Asur-Kildanilerin, kadınlar ve küçük çocuklar dışında hemen hemen tümü katledilmişti.” (Gaunt, 2007: 212)

Van gibi Musul ve Dicle bölgesinde de kırım ve tehcir başlatılır. 1915-1916 arasında Musul ve Dicle bölgesinde katledilen Asur/Süryani sayısı 45 bin olarak verilmektedir. Bu bölgedeki Süryani nüfusunun 135 olduğu düşünüldüğünde kırımın büyüklüğü daha iyi anlaşılmaktadır. 100 köy ve 80 kilise de yakılır yıkılır.

Süryani-Ortodoks Kilisesinin Patriği Papaz Afrem Barsum, Osmanlı aleyhine İngiliz Başkanına 1919 yılında, 1914-1918 yılları arasında Osmanlı sınırları dahilinde öldürülen Süryani-Ortodoksların din adamlarının, yakılıp yıkılan köylerin, kiliselerin, manastırların sayılarını da içeren bir raporla birlikte suç duyurusunda bulunur. Nerelerde kaç köyün, kilisenin yakılıp yıkıldığı, kaç insanın ve papazın öldürüldüğüne ilişkin sunulan rapor önemlidir: [Tablo 5, Sayfa 356]

Bu tabloda katledilen 90.313 kişi Süryani-Ortodokslara ilişkin sayıdır. Aynı şekilde Nasturiler, Kildaniler, Süryanilerden başka mezhebe mensup on binlerce insan yaşamaktaydı. Dolayısıyla çok daha fazla Asur/Süryani katledilmişti.

Kuzey Mezopotamya bölgesindeki yerleşim alanlarına esasen Ermenileri hedefleyen tehcir, kırım ve türlü vahşet tufanının başlatıldığı ilk günden itibaren Hıristiyan toplulukların hepsi benzer uygulamaların kurbanı haline getirilirler. Asur/Süryani halkları bu sürecin görülmeyen, üzerine durulmayan ve unutulmuş kurbanları olmuştur. Oysa on binlercesi İttihatçı fanatizmin imha ederek tasfiyeyi gerçekleştirdiği uygulamaları sonucu katledilmiştir. Asur/Süryani kimliğinin varlık zemini parçalanarak topyekun yok olmayla yüzyüze bırakılmıştır.

Yaşananlar Anadolu ve Mezopotamya'nın topyekun Hıristiyanlardan arındırılmasıydı. Hıristiyanlığa dair ne varsa yok ediliyordu. Kiliseler yakılıyor yıkılıyor, okullar boşaltılarak başka amaçlar için kullanılıyor, Hıristiyan din adamları papazlar, vaizler öldürülüyor, kutsal sayılan ne varsa yağmalanıyor

ya da yıkılıyor, insanlar katlediliyor, başka bilinmezliklere doğru sürülüyor, kadınlar tecavüze uğruyor, köle gibi satılıyor, Müslümanlaştırılıyor, zorla evlendiriliyor, çocuklar ise savaş ganimeti gibi pay ediliyor ve kıyım ortamının en korkunç gerçeklikleriyle karşı karşıya bırakılıyorlardı. Asur/Süryani topluluklarının tamamı bu şekilde tasfiye ediliyordu.

İttihatçı rejim coğrafyayı İslamlaştırma ve Türkleştirme amacına bu şekilde ilerliyordu. Teşkilat-ı Mahsusa'nın aktörleri, çeteler, Kürt ve Çerkes birlikleri eşliğinde Osmanlı ordusunun iç savaşa girerek arındırma ve tasfiye eylemlerinin hedefinde Müslüman olmayan her topluluk bulunuyordu. Asur/Süryani toplulukları arasında Osmanlı'nın soykırımcı saldırılarına karşı direnebilen ve savaşabilen topluluklar olsa da çok sınırlıdır. İlk akla gelen Nasturilerdir. Sınırlı olanaklarına karşı Osmanlı saldırılarına karşı Hakkari'nin zorlu coğrafi şartlarından faydalanarak direniş gösterecekler de destekten yoksun olduklarından uzun süre devam ettiremezler. Hıristiyan olmalarına rağmen mezhep ayrılıklarının fazlasıyla öne çıkması ve ilişkilerin de bu ayrımın gölgesinde kalması sonucu birlik anlayışının zemini ve ortamı da kalmaz. Sömürgeci güçlere bel bağlama, misyon korumacılığına aşırı güven, Osmanlı'nın Ermenilere yöneldiği gibi kendilerine yönelmeyeceğinin ön kabulü, iyimserlik hali ve hazırlıktan yoksun gerçeklik Asur/Süryani toplulukların zayıflığı olmakla birlikte kolay hedef haline gelmeleri demekti. Nitekim süreçte yaşananlar bu gerçekliği tarifsiz acılar eşliğinde ortaya koymuştur.

Süryani halkının Osmanlı'nın saldırıları karşısındaki ender direnişlerinden bir tanesi de İdil (Hozax/Azax) Savaşı'dır. Süryani Ortodoks ve Süryani Katoliklerin yaşadığı Azax, direnişle önemli bir merkez haline gelir. Diyarbakır, Mardin civarında soykırımdan kurtulabilmiş bir kısım Ermeni de Azax'a sığınır ve direnişe dahil olur. İdil ve Cizre Süryanileri

sadece Osmanlı askerine karşı değil aynı anda Kürt aşiretlerinin ve çetelerinin saldırılarına karşı da mücadele ederler. Yerel askeri ve sivil sorumlularının abartılı raporlarla “isyan var” şeklinde İttihat merkezine bilgi vermesiyle Enver’in “derhal, en serbest biçimde bastırılması” talimatıyla çatışmalar büyür. Ömer Naci komutasındaki ordu birlikleri bölgeye sevk edilir. Ama direniş kırılmaz ve Süryaniler teslim çağrılarını boşa çıkarırlar. Kasım 1915’te Osmanlı durumu kabul ederek Süryanilerle müzakere başlatır ve İdil Süryanileri yerinde kalırlar. Ama bu durumun genel soykırımın ortamı içerisinde geleceği de yoktur. Yine de Süryaniler açısından en önemli kazanımlardan birisi olmuştur.

D. Gaunt, “Katliamlar, Direniş, Koruyucular” adlı çalışmasında, “Sayfo: Kuzey Mezopotamya’da Genel Katliam” başlığı altında Mardin Sancağı ve çevresindeki Botan, Beşiri, Urfa ve Diyarbakır’a bağlı 178 kasaba ve köyde yaşananları Süryanilerin ifadeleri ve tanıklıklarına dayanarak alfabetik sıraya göre vermektedir. Yaşananların niteliğine dair bilgi edinmek açısından bazı kısımları aktarmak yararlı olacaktır:

“Bara-Betha (Bara-Beyta, Bar-Albaysa, Brabite) 300 kişinin yaşadığı bu Kildani köyü, Cizre’nin 15 km güneyine düşer. Esene Kürtlerinin saldırısıyla, tüm köylülerin öldürüldüğü sanılıyor.” (Gaunt, 2007: 294)

“Bekind (Bikin, Pekinde). Siirt yakınlarında 85 Nasturi ve 80 Kildani hanesi olan bir köydü. Sakinleri Siirt kasabası yakınlarında ortadan kaldırılmıştı.” (Gaunt, 2007: 297)

“Dehok (Dihok). Dehok 66 Nasturi ve 146 Kildani haneden oluşan bir köydü. Siirt piskoposluğuna ait bu köyde, köylüler 1915 Haziran başındaki katliamlar sırasında öldürülmüştü.” (Gaunt, 2007: 306)

“Gziro (Jaziret-İbn Ömer, Cizre) Dicle nehri üzerindeki bir adada kurulmuş, Suriye sınırına yakın, çok dinli küçük bir ka-

sabaydı. Süryanice adı Grizo'dur ama o zaman resmi belgelerde Jazire [...] geçtiğinden başka bir ad kullanmak karışıklık yaratabilir. [Kürt] Bedirhan hanedanlığının tarihi üssüydü. Birçok farklı inanç ve mezhepten 2000 Hıristiyan sakini vardı. Süryani Ortodoks, Süryani Katolik, Nasturi, Kildani, Ermeniler ve Protestan mezhepliler. Cizre Kildani Piskoposluğu, 17 kasaba ve köyde dağılmış toplam 6.400 kişilik bir topluluğa sahipti. Topluluğun 17 papaz, 11 kilise, 3 şapel ve 7 okulu vardı. Cizre Piskoposu Ya'gub Filip Abraham'dı (1848-1915) Kildani patriğine göre, bu piskoposluğun kaybı piskopos ve on papaz dahil, 5.000 inanandı." (Gaunt, 2007: 319-320)

"Piros (Piron, Perez) Piros 62 Nasturi ve 300 Kildani haneden oluşan karma bir köydü. Ahalisi, Siirt yakınlarındaki ilk Haziran katliamlarıyla ilişkili olarak öldürülmüştü." (Gaunt, 2007: 342)

Yine Paris Barış Konferansı'na katılan Asur/Kildani heyetinin katledilen Asur/Süryani halklarına ilişkin verdikleri tablo önemlidir.

"Tablo 6: 1914-1919 arasındaki savaşta kaybedilen ya da katledilen Asur-Kildanilerin yaklaşık nüfusu

İran'da 40.000

Van Vilayeti 80.000

Diyarbakır Vilayeti 63.000

Mamuret-ul Aziz Vilayeti 15.000

Bitlis Vilayeti 38.000

Adana Vilayeti Deyr Zor ve Muhtelif 5.000

Urfa Sancağı 9.000

Toplam 250.000

Aynı kaynak savaştan önce Osmanlı Türkiye'si İran'daki merkezi Asur/Kildani nüfusu 563.000 olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla belirtilen nüfusun yaklaşık yüzde 45'i yitirilmişti. Birbirinden ayrı yerlerde yaşayanların çok fazla olması nedeniyle, bu rakamları kontrol etmek kolay değildir ve heyetin

adına karşın Kildani Kilisesine dahil olanların bu rakamlar içinde yer alıp almadığı da belirsizdir. (Gaunt, 2007: 414)

Fransız Dominiken Jacques Rhetore ise Diyarbakır vilayetindeki kayıplara dair şu rakamları verir:

“Gregoryen Ermeniler 58.000 (% 97), Ermeni Katolikler 11.500 (% 92), Kildaniler 10.010 (% 90), Süryani Katolikler 3.450 (% 62), Süryani Ortadokslar 60.725 (% 72) ve gerek Ermeni gerek Süryani Protestanlar 500 (% 67). Toplam rakamlar Hıristiyan nüfusun % 82’sini oluşturan 44.185 kayıp verdiğini gösteriyor...

Rhetore Katolik nüfusun kaybının ‘olağan dışı’ bir oranda yüzde 85’e ulaştığını söyledi. Toplam 74.470 Hıristiyan’ın Mardin Sancağında toplam kaybın 47.675 (% 64) olduğunu da söyledi. Kayıpları dini gruplara göre ayırılım: Ermeni Katolikler 10.500 kişilik nüfusun 10.200’ünü (% 97), Kildaniler 7.870 kişiden 6.800’ünü (% 86), Süryani Katolikler 3.850 kişiden 700’ünü (% 18), Süryani Ortadokslar 51.725 kişiden 29.725’ini (% 57) ve Protestanlar başlangıçta 525 kişilik cemaatlerinden 250’sini (% 48) yitirmişlerdi.” (Gaunt, 2007: 415-416).

Aynı kişi Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde yaklaşık 200 bin Yakubi’nin olduğunu ve soykırım sonrasında hayatta kalanların 60-70 bin arasında olduğunu belirtmektedir.

Rhetore öldürülen din adamlarına ve yakılan-yıkılan kiliselere ilişkinde şu bilgileri verir:

“Yakubiler, yaşadıkları geleneksel yerleşim alanlarında 96.000 kayıp verdiklerini öne sürüyorlar. Aralarında 2 piskopos ve 156 papaz öldürülmüş ve 111 kilise ya da manastır Kürtler tarafından işgal edilmiş ya da yıkılmıştır.

Ermeni Katoliklerin 2 piskoposu Diyarbakır ve Mardin’de ve 19’u Mardin’de olmak üzere 30 papazı öldürülmüştü. Bakire Meryem’in Gebeliği tarikatından 4 Ermeni rahibe tehcir edilmiş, 3’ü Müslümanlar tarafından öldürülmüş ve biri tutsak alınmıştır.

Kildaniler Siirt Botan'da Artevina ve Cizre'deki 3 piskoposlarını kaybetmişlerdi. Cizre ve Siirt'te 10 papaz öldürüldü, ama en az 20 başka papaz daha olmalı. Aziz Dominik'in üçüncü tarikatından biri, Siirt'te 2 ve 5'i tehcir edilmiş, kesin bilgi olmasa da bir rahibe Cizre'de öldürülmüştür.

Mardin, piskoposluğundan Süryani Katoliklerin 29 papazı öldürülmüştü. Cizre piskoposluğunda, bir piskopos kaybolmuştu ve birçok papaz öldürülmüştü.” (Gaunt, 2007: 584-585)

Mezopotamya'daki bazı yerler Asur/Süryani topluluklar açısından önemlidir. Toplulukların tarihi birikimlerinin yaşayan merkezleri gibidirler. Urfa, Midyat, Mardin, Nusaybin, Siirt, Hakkari ilk akla gelenlerdir. Asur/Süryaniler için dini değerlerinin, dillerinin, kültürlerinin ve tarihi sembollerinin merkezleri demektir buralar. Bu yüzden ki İttihatçı rejimin buralardaki yıkımı ve tasfiyesi boyutlu olmuştu. En büyük yıkımların Midyat, Turabdin, Nusaybin, Siirt ve Amed'de olması manidardır. Zamanın tanıklarıyla yapılan görüşmelerde dile getirilenler yaşananlara açıklık getirmektedir.

“Nusaybin ve Gozarto (Kamuşlı ve çevresindeki bölge)

70. Gawriye Maqsi-Hanna Hamra (d.1918) görüşme tarihi Kasım 1997

1915'te Turabdin'de katliamlar başlamış. O sırada Türk subayı olan Nusaybinli Muhalleme Kaddur Bey (Nusaybin El-Hamsin Milis Şefi) Gozarto bölgesi köylerini istila etmiş. 150 Hıristiyan hanenin bulunduğu Tel-Xantune köyüne gelinceye kadar, tüm Süryanileri öldürmüştü. Herkes öldürülmüş, bir tek Nasma adlı kadın o sırada köy dışında bulunduğu için mutlak ölümden kurtulabilmiş. Geri döndüğünde, köyün alevler içinde olduğunu, halkın öldürülüp yakıldığını görmüş. Zinawrah köyüne kaçıp, orada bir süre kaldıktan sonra Gawriye Hado adlı adamla evlenmiş.” (Gaunt, 2007: 535)

Nasturiler, Kildaniler, Yakubiler, Süryani Katolikler, Pro-

testanlar, Asur soylu tüm toplulukların hepsi de nüfusların önemli bir bölümünü yitirirler. Mesela Kildanilerin 1915-1916 yılları arasında nüfuslarının üçte ikisini kaybettikleri bilinmektedir. Bu süreçte on binlerce Asur/Süryani İran ve Rusya topraklarında mülteci durumuna düşerler. Ermenistan ve Gürcistan topraklarının yanısıra İran-Osmanlı sınırının İran iç kesimleri barındıramayacakları sayıda mülteci akınına uğrarlar. On binlerce Asur/Süryani ve Ermeni büyük bir sefaletle yüz yüze bırakılırlar. Binlerce insan bu kötü koşullar esnasında yaşamını yitirir. Osmanlı'nın zulmünden kaçarak İran topraklarına sığınanların sayısı da oldukça çoktur. Anlatılanlara göre İran Salamas'a sığınan 13 bin insandan 5 bini açlıktan, hastalıktan hayatını kaybeder. Benzer ölümler birçok yerde yaşanır.

Emperyalist savaşın sona ereceği günlere kadar mülteci durumundaki Asurlar/Süryaniler için ölüm kalım mücadelesi devam eder. Bazı Asurlar Rus ordu saflarında devam eden savaşa dahil olurlar. İran'daki Asurlar ise Patrik Mar Şamun liderliğinde görece daha düzenli bir yaşam örgütlemeyi başarırlar ve olanakları ölçüsünde askeri birliklerini de oluştururlar. Yeni bir güç dengesi ile bölgede etkinliğini artırmak isteyen İngiliz emperyalizmi hem Kürtleri hem de Asurları aynı anda kullanır.

“Artık şimdi Asur-Kürt ittifakını öngören İngiliz planının gerçekleşmesi gerekiyordu. Bu plan üzerine anlaşmazlık çıkmıştı ve bazı Asur liderler İngilizleri uyarışlardı. Karşılıklı bir mektuplaşmadan sonra, 16 Mart 1918'de Simko Ağa'nın Koni kentindeki konağında Patrik Mar Şamun ile Kürt liderleri arasında bir görüşme yapıldı. Patrik'in koruma birliği içinde birkaç Rus subayı da vardı. Dostça bir nabız yoklama söyleşisinden sonra, patrik adamlarıyla birlikte Simko Ağının konağından çıktı; konaktan çıkar çıkmaz da arkasından kurşunlanarak öldürüldü. Dört Rus subayının orada olmaları ve bu alçakça eyleme tanık olmaları Kürtleri hiç rahatsız etmedi. Daha sonra Asurların

eline bazı resmi belgeler geçti; bu belgeler sayesinde Mar Şamun'un öldürülme planının İranlılar tarafından hazırlandığı ve Simko Ağa'nın bu planı kabul ettiği anlaşıldı.

Bu olay Asurları zayıflattı; hem dinsel liderleri, hem de bütün dünyevi olaylarda yüksek bir otorite olan Mar Şamun'un ölümü Asurluları çok sarstı. Daha sonra Şekkak Kürtleri üzerine intikam seferleri başlatıldı; Koni kentinin çevresindeki çok sayıda Kürt köyü yakılıp yıkıldı. İngiliz-Asur ittifakının ilk korunç sonucu bu olmuştur.” (Yonan, 1999: 357)

Daha sonrasında Türkler ve Kürt birlikleri yeniden Urmiye'ye saldırırlar. Bunun üzerine 70 bin Asur ve 10 bin Ermeni'den oluşan mülteciler Urmiye'yi terk ederler. İngilizlerin desteğiyle bugünkü Irak topraklarına göç etmek zorunda kalırlar. Bu yolculuk esnasında 20 bin insanın Türk-Kürt saldırılarından, açlıktan ve salgın hastalıklardan öldüğü belirtilmektedir. Hayatta kalanlar Irak topraklarında Bakuba'ya yerleştirilirler.

Savaş bittiğinde bilinen bir gerçeklik vardır ki tüm Asur/Süryaniler nüfuslarının üçte ikisini kaybederler. 1 milyon ya da üzerinde tahmin edilen genel nüfusları göz önünde bulundurulduğunda bu oran çok büyüktür. İşte böylesine boyutlu bir kırımın görülmemesi ve soykırım olarak değerlendirilmemesi günümüzde de bu kadim halkların görmezden gelindiğinin göstergesidir. Savaştan sonra masaları işgal eden emperyalist kapitalist güçlerle bölgesel egemen güçler kırımdan geçirilmiş bu halklardan geride kalanları ve taleplerini dikkate dahi almazlar. Yeni güç dengeleri ve çıkar ilişkileri kurulurken kimsenin Asur/Süryani kırımını ya da feryadını duyması beklenemezdi. Nitekim öyle de olur. Uluslararası konferanslara katılmak isteyen Asur temsilcileri kabul edilmezler. Savaştan sonra yeniden yaşadıkları topraklara dönme istekleri muhatap bulamaz. Öyle ki 1923 yılında köyelerine dönebilmiş bazı Asurlar, Türkler tarafından yeniden sürülürler. İngiliz manda bölgesinde gelişen bu olaylara rağmen kimsenin

müdahalesi olmaz. İran kökenli Asurların bir kısmı savaştan sonra yurtlarına dönebilirler. Diğer Asurlar ise İngiliz manda bölgesi Irak ve Fransız manda bölgesi Suriye ve Lübnan'a yerleşirler. On binlercesi de Amerika, Rusya ve Avrupa'nın çeşitli ülkelerine göçerek yaşama tutunmaya çalışır.

Böylece Asur/Süryani kökenli kadim bir halk tıpkı Ermeniler gibi tarihleriyle, birikimleriyle ve bütün varlıklarıyla birlikte yok edilir. İttihatçı rejimin sistematik biçimde imha ederek coğrafyayı Hıristiyanlardan arındırma amacının önündeki bir engeli daha kaldırması bu şekilde gerçekleştirilir.

Bir İspanyol tarihçisi, diplomat ve politikacı Madarioga'nın söyledikleriyle sonlandıralım:

“İyi niyet, kurnazlık, ince kombinasyonlar, komşunu sev sloganı ve ulusal gelişmenin ilginç bir tarzda karışımını oluşturan çabalardan aylarca ve yıllarca sonra ve kim bilir daha nelerden sonra; Asur sorunu kısmen Irak, kısmen Suriye çöllerinde ve kısmen de Milletler Cemiyeti'nin dosyalarında kaybolup gitti...” (Yonan, 1999: 375)

Rum Tehcirinde İkinci Aşama ve Etnik Temizlik

Emperyalist paylaşım savaşı başlamadan evvel Trakya ve Ege kıyılarında yaşayan Rumlardan önemli bir nüfus ya iç bölgelere sürülmüş ya da tamamen terk etmeleri amaçlı sınır dışına tehcir edilmişti. İttihatçı rejimin Alman emperyalizminin çıkarları doğrultusunda girişmiş olduğu bu tehcir, Rumlar açısından henüz başlangıçtı. Savaşın başlamasıyla asıl hedef olarak belirlenen Ermenilerin tehcirine yani kırımına öncelik verilince Rumlara bir süreliğine dokunulmayacağı şeklinde bir algı ya da ortam oluşur. Ama süreç öyle seyretmez. Paylaşım savaşının gidişatı ve değişkenlikler her şeyi etkiler. Güç dengeleri, etki alanları ve askeri gelişmeler açısından değişen dinamiklerle birlikte İttihatçı rejim içe yönelik fetihçi uygulamalarını daha da

genişletir. Coğrafyanın her yanında tehcir, kırım ve yağma saldırıları eşliğinde arındırma yani imha baş gösterir. 1915-1922 yılları arası yani İttihatçı rejimden, devamcılar Kemalist Hareket'in iktidarlaşma sürecinin ilk dönemlerine kadar kesintisiz süren tehcir ve soykırım saldırıları söz konusudur. Ermeniler, Asur/Süryani halkları ve Rumlar gibi coğrafyanın Hıristiyan nüfusu topyekun olarak tehcirin ve kırımın hedefi olarak çoktan ilan edilmişlerdi. Yaygınlaştırılmış ve olgunlaştırılmış sistematik imha süreci devam ederken hala Anadolu'da nefes alabilen Rumlar görmezlikten gelinmemekteydi.

Daha öncesinden Almanya'nın yoğun dayatmaları ve ısrarıyla Ege kıyılarında ve Trakya'da başlatılan tehcir kapsamında önemli bir Rum nüfusu ya Yunanistan'a ya da iç bölgelere sürülmüştü. Sürülen nüfus ağırlıklı olarak kadın, çocuk ve yaşlı insanlardan oluşmaktaydı. Zaten erkek nüfusunun neredeyse büyük bir çoğunluğu askere alınmıştı. İç bölgelere sürülen Rumlara da Ermenilere söylendiği gibi sevkini "geçici" olduğu söylenir. Bu durumdaki on binlerce Rum, yollarda yaşamını yitirir. Açlık, salgın hastalık, barınaksızlık ve her açıdan olumsuz koşullar binlerce insanın ölümüne yol açar. Bu uygulama savaş boyunca devam eder. Bu kapsamda bazı yazışmalara ya da raporlara yansıyan bilgiler ise şöyledir:

"Amiral Jean Bart 26 Temmuz 1919'da Fransız Donanma Genel Komutanlığına şöyle yazıyordu:

'Savaş sırasında ülke içlerine sürülen Ayvalık Rumları memleketlerine geri döndüler. Ancak giden 35 binin sadece yarısı dönebildi, gerisi yollarda öldü' (Hofmann, 2013: 199)

'Her gün İstanbul çevresindeki Rumlar yerlerinden tahliye edilerek, ülkenin iç kesimlerine götürülüyorlar. Mülklerine el konuyor, mal ve mülkleri müzayedelerde açık artırmaya çıkarılıyor. Kızlar ve kadınlar, Alman subayları ve kalburüstü Müslümanlar arasında paylaştırılıyor. Türkiye'nin Asya kesiminde

durum daha da kötü. İzmir, Karasu vs. civarındaki köyler yağmalanıp her şey çalınırken, bu vahşette Almanlarında büyük payı bulunuyor. İstanbul'da 3 binden fazla Rum'un köleleştirildiği tahmin ediliyor. Ancak Türkiye'nin Asya kesiminde 100 binden fazla insan katledildi ya da geçen yılın Ağustos (1917) ayından bu yana açlıktan öldü.'

"10 Aralık 1918 tarihli bu telgraf, bu Küçük Asyalı mülteci grubun başkanı Emanuel Eliades'in imzasını taşıyor:

'Sürgün edilen Küçük Asyalı Rumların ülkenin iç kesimlerinden geri dönen son kalıntıları kadınlar, çocuklar ve yaşlı erkeklerden oluşuyor. Korkunç derecede acınacak durumdadılar. Özellikle de en zorunlu ihtiyaçlarından yoksunlar. Ne yiyecekleri ne giyecekleri ne de barınakları var.

Efes kentinde bir zamanlar yaşayan 8 bin insanın sadece 600'ü geri döndü. Hayatta kalanların bin kişiden fazla olabileceğine inanmıyoruz. Akbük köyü halkının nerdeyse tamamı yok oldu. Her tarafta bir yıkıntı halinde..." (Hofmann, 2013: 200-201)

Rum nüfusunun olduğu her yerde benzer olaylar yaşanır. Ege, Trakya, Kapadokya, Pontus ve Kilikya başta olmak üzere daha az sayıda Rum'un yaşadığı Mezopotamya'nın kuzey kesimleri de tehcir ve kırımın hedef bölgeleriydi. İttihat ve Terakki, Teşkilat-ı Mahsusa ve yerel çeteler her yerde ve süreçte tehcirin ve kırımın mimarlarıydılar. Rumların yaşadığı bölgelerdeki katliamların başında da bu bileşen vardı.

Paylaşım savaşı sırasında yani Ermenilerin tasfiyesi büyük ölçüde tamamlandıktan hemen sonra Rumların yaşadığı bölgeler tehcir ve kırım alanlarına dönüştürülür. 1916 yılında başlayan katliamlar 1918'de savaşın sona erdiği zamana kadar devam eder. 1919 yılından sonra da Kemalist Hareket'in inşa süreciyle birlikte yeni siyasi askeri gelişmelerinde katkısıyla tehcir ve imha bütün hızıyla sürdürülür.

Almanya'nın Samsun Konsolosu Berlin'e şu bilgileri iletir:

“Güvenilir kaynaklardan Sinop ve Kastamonu Sancağı'nın kıyı bölgelerindeki tüm Rum nüfusunun sürülmüş olduğunu öğrenmiş bulunuyoruz. Sürgünün ve imhanın anlamı Türkler için aynı. Çünkü katledilmemiş olanlar nasıl olsa çoğunlukla hastalıktan veya açlıktan ölüyorlar”

Avusturya'nın İstanbul Elçisi de Samsun'da yaşananlara dair 19 Aralık 1916'da şu bilgileri geçiyor:

“11 Aralık 1916: Beş Rum köyü yağmalandı sonrada ateşe verildi. Bunların halkı sürüldü. 12 Aralık 1916: Kentin civarında bulunan daha başka köyler de yakıldı. Köylerin tamamı, okullar ve kiliseleriyle birlikte ateşe veriliyor. 17 Aralık 1916: Samsun'un bir kazasında on bir köy yakıldı. Yağmalama devam ediyor. Köy ahalisine kötü davranılıyor. 31 Aralık 1916: Yaklaşık 18 köy tamamen, 15'i ise kısmen yakıldı. Tahminen 60 kadinın ırzına geçildi. Kiliseleri yağmaladılar.” (Hofmann, 2013: 254-255-256)

Rus ordusunun Trabzon'u alıp Tirebolu'ya kadar ilerlemesi tehci ve soykırıma odaklanmış İttihatçı güçler için yeni bahane ve saldırı gerekçeleri anlamına gelir. Rum Pontus Devleti'nin kurulacağı, Rumların isyan edeceği, Rusların müttefiki oldukları ve Ruslar tarafından silahlandırıldıkları gibi yalanlara daha fazla sarıldılar. Hazırlanmış ortamı ve uygulamaları güçlendiren gelişmeler olarak değerlendirirler. Böylece sadece İttihatçı rejimin örgütlü güçleri değil Müslüman topluluklardan önemli bir kesim de seferber edilmiş olur.

Giresun Tirebolu Rum halkı 1915 sonbaharında iç bölgelere sürülür ve 9 Aralık 1915 günü ulaştıkları Birk Köyüne yerleşmeleri söylenir.

“Birk köyünün 500 ailelik Ermeni nüfusu bir yıl önce katledilmişti.

‘Köyün havası’ diye yazıyor Tatiana Gritsi-Milliex, ‘bize pek

iyi görünmedi, su hafif tuzluydu ve tatsızdı, hastalar bile ateşten yanmış dudaklarıyla içemiyorlardı. Ancak kaderi ortak karşılaşmanın doğurduğu bir arada, birbirine yakın olma zorunluluğu bizi Birk Köyü'ne binlerce Hıristiyan'a mezar işlevi gören bu köye yerleşmeye zorladı. İsa'nın devasa büyüklükte tahta çar-muha gerilişini çağrıştıran Birk, bir zamanlar sahip olduğumuz en sevdiğimiz şeyleri, yaşlı babalarımızı, nazlı çocuklarımızı, analarımızı ve kadınlarımızı geride bıraktığımız bir yer'

Susuzluktan, bu sürekli kir pas içindeki yaşam koşulları nedeniyle hepimiz bitlenmiştik. Ne cemaat önderleri ne de bizden daha temiz olanlar, bu belayı savuşturabiliyorlardı. Böylelikle kir ve bittin ibaret bu insan yığını nedeniyle fazla gecikmeden kapımızı çalan hastalıkların ortaya çıkmasının koşullarını yarattık. Önce dizanteri, sonra tifüs ve son olarak da veba... Türklerin kurnazca hazırladığı beyaz (yavaş) ölüm, her gün düzinelerle Hıristiyan'ı alıp götürüyordu. Birk'e geldiğimiz korkunç günden bu yana üç ay geçmişti. Mart başlarıydı ve yaklaşık 13 bin kişiden oluşan sayımızdan geriye sadece takatsiz ve herhangi bir iş yapacak hali olmayan 800 kişi kalmıştı. Kurtulan 800 kişiden 300'ü kentli, gerisi köylülerdi..." (Hofmann, 2013: 258).

Rumlara uygulanan tehcirin Ermenilere, Asurlara/Süryanilere uygulanan tehcirden farkı yoktur. Askeri bahanelerle göçertme aslında ağır koşullara mahkum ederek yavaş yavaş ölüme sürüklenme anlamına geliyordu. İç bölgelere doğru sürülen Rumların büyük bir bölümü bahsedilen kötü koşullardan ve yoksunluklardan kaynaklı yaşamlarını yitirirler. Elbette ki ciddi boyutlarda katliamlar da söz konusudur. Teşkilat-ı Mahsusa'nın harekete geçirdiği yerel çeteler, suçlular güruhu, kışkırtılmış fanatik Müslüman kesimler ve Osmanlı askeri, polisi tehcir sırasında on binlerce Rum'u türlü vahşet eşliğinde katlediyorlardı. Ayrıca Kapadokya ve Pontus bölgesinde zorla Müslümanlaştırma zorbalıkları da yaygın biçimde yaşanır.

Tabii kadınlara tecavüz olayları ve hareme kapatmalar şeklindeki çirkef saldırganlık eşliğinde.

*“Aralık 1916’da Palazana ve Trupsi (Trabzon)’un köylerinde zorla Müslümanlaştırılan kadınların akıbetleri Türk haremle-
rinde noktalandı. Nikopolis’te yaşayan bir Türk olan Topanoğlu
Halil açık açık, savaştan önce kendisinin neredeyse açlıktan öle-
cek durumdayken, şimdi çok sayıda Müslümanlaştırılmış kızla
(Rumların) cennette gibi bir hayat sürüyor olduğunu anlatıyordu.*

*Yukarıda adı geçen komisyon tarafından 1917 yılında İstanbul’daki Ortodoks Ekümenik Patrikliği’ne hitaben yazılmış
olan bir mektupta, Kolonia (Su şehri) bölgesinde toplam on
köyde zorla Müslümanlaştırılmayla ilgili sayısız vakadan söz
ediliyor. Koroza Köyü’ndeki 200 Rum aileden geriye sadece 26
aile kalmış, diğerleri tamamen yok edilmişti. Bu ailelerden biri,
ölümden ancak kızının ve gelininin zorla Müslümanlaştırılması
sayesinde kurtulan köy papazının ailesiydi. Kolonia bölgesin-
deki 51.660 Rum’un sadece üçte biri hayatta kalmıştı. Hayatta
kalanların çoğu, özellikle çocuklar ve kadınlar, zorla Müslü-
manlaştırılmışlardı.” (Hofmann, 2013: 260-261)*

Zulümde ve zorbalıkta sınır tanımayan imhacı zihniyet bin-
lerce yıldır coğrafyaya kök salmış Elen halkının yaşadığı her
yeri cehenneme çevirir. Giresun’dan Sinop’a uzanan sahil şe-
ridindeki Rumların en az 50 km içeriye çekilmesini zorunlu
kılar. 1916 yılının Kasım ortalarında yürürlüğe konulan sürgün,
bölge açısından çetin kış koşullarının başladığı zamanlara denk
getirilir. Yanlarına birkaç eşya dışında bir şey alınmasına izin
verilmez. Hiç kimse genel uygulamanın dışında tutulmaz. Sür-
günlerin geçici olduğu söylene de kafiler henüz köylerden
ayrılmamışken her şey yağmalanır, talan edilir, yakılır ve yıkı-
lır. Bir nebze olsun içlerinde yaşattıkları en küçük umut ışığı,
sürgünün başladığı andan itibaren söndürülür. Bir yıl önce Er-
menilere yaşatılmıştı tarihin en korkunç mezalimlerinden biri.

Şimdi aynı yollarda ve Ermenilerden geriye kalan katliam üzerine tanıklık ederek kendileri yürüyorlardı, eşiklerinden içeri girmiş ölüme doğru. Daha köylerinden henüz çıkmamışken çetelerin saldırılarıyla katledilenleri şanslı sayacaklardı, yaşadıkları her anları vahşetle doldurulacak olanlar. Yaşamak ve yürüyor olmak ölüm nedeniydi artık. Soğuklar, bulaşıcı hastalıklar, türlü işkenceler, bitmek bilmeyen saldırılar, ağır coğrafi şartlar; açlık gibi sayısız unsur topyekün hücum ediyordu Elen halkının ölüme adlandırılmış kara yazgısına.

Yorgo Andreadis “Tamama-Pontus’un Yitik Kızı” adlı kitabında Tamama isimli Rum kızının gerçek yaşamı üzerinden Karadeniz’in sahil hattında yaşananlara ışık tutar.

“Eğer siz, soğukkanlılıkla, tüm bir nüfusu kış ortasında yerinden, yurdundan edip sürerseniz, onları açlıkla, soğuk ve hastalıkla yok olmaya itmişsiniz demektir. Üstüne üstlük, elli kilometre iki yüz kilometreye çıkarsa, planın hedefi iyice aşikar olur. Ya sürgünlerin geçeceği bilinen yol üzerinde, her 20 kilometrede bir, sanki tesadüfmüş gibi, çeteler bekleyip pusu kurar ve çaresiz Hristiyanları katlederse, bu planın daha da iğrenç olduğu anlaşılır. Samsun’dan güneye doğru, farklı zamanlarda böyle tam on sürgün olayı düzenlendi. Çeteler onları Samsun’a yirmi kilometre kadar uzaklıkta olan Şeytan Deresi’nde, Şeytan Boğazı denilen bir geçitte bekliyordu. Çığlıklar ve haykırışlar gökleri tutar. Kurbanların çok azı sağ kurtulabildi. Bunlar ya çevredeki dağlara kaçmayı başaranlar ya da öldü sanılarak bırakılan ağır yaralı insanlardı. Kurtulanlar, Türk ulusal hareketiyle çalkalanan kuzeye yönelmediler. Onlar için cehenneme dönmek gibi bir şey olurdu bu. Bu cinayetlere tanık olan insanlar, yaygın olarak bütün Anadolu’yu aylarca dolaştıktan sonra, üstleri başları paramparça güneydeki Mersin’e birer insan enkazı halinde ulaştılar ve oradan mülteci olarak Yunanistan’a geçtiler. Samsun yakınlarındaki Kavak ve Havza köyleri bütünüyle ya-

kıldı. İki köy de evler içindeki insanlarla birlikte ateşe verilmiş, köyler haritadan tamamen silinmişti. Bu kıyımdan sağ olarak kurtulanlar Anadolu içlerine yönelmişlerdi... 'Beyaz Ölüm'le yüz yüze kalan sürgünlerin dramından sağ kurtulan biri, Şeytan Deresi'nde 'haksız yere' katledilenlere 'şanslı' insanlar olarak bakabilir mi? Bu insanların acıları daha çabuk bitti ve sevdiklerinin arka arkaya yitişini yaşamadılar. Evlerinin yirmi kilometre ötesinde öldüler. İki ölümden hangisi tercih-i şayandır dersiniz?

Toplam olarak Büyük Mübadele'den önce çeşitli nedenlerle üçyüz elli bin insan yaşamını, vadesinden önce yitirdi. Bu bölgede yaşayan Rumların yarısına denk düşüyordu.

Kötü haber Espiye'ye 16 Kasım günü, sabahın erken saatlerinde ulaştı. Köyün tellalı Rum evlerinin arasında bağırarak dolaşıyor, herkesi, yanlarına ancak taşıyabilecekleri kadar eşya alarak, hemen kilisenin önünde toplanmaya çağırıyordu (...). Hıristiyanlar kısa sürede toplandılar. (...) Aya Yorgi Kilisesi'nin basamaklarında duran bu garip, sert bakışlı zaptiyeler, hazırlanan plana göre, Espiye'nin elli kilometre güneyine kadar sürgünlere eşlik edecekti. Türk sürücüler, parası olup eşyalarını taşımak isteyenlerle pazarlık yapıyordu. Papayiannis doğruca harekattan sorumlu olduğu anlaşılan, at üzerindeki subayın yanına gitti. Kardeşi Kostis'in ateşli hasta yattığını, karısı Eleni ile birlikte evde kalıp kalamayacağını sordu. Subay onun yüzüne bile bakmadan, acımasız bir ifadeyle, Kostis'in çabucak gelmesini emretti (...)

Başı eğik Papayiannis, hasta kardeşinin evine gider, yengesi Eleni ile birlikte onu yataktan kaldırıp, Kilise avlusuna getirir. Espiye'nin bütün Hıristiyanları oradaydı. Dört yüz seksen can, 16 Kasım 1916 Pazar günü saat 11'de Golgotha yoluna koyuldu (...) Sadece elli kilometre gideceklerdi, sadece kısa bir süre için, sarhoş Ruslarla savaş bitene değin. Dağları aşarak 200 kilometre ötedeki Sivas'a (eski Sebastia) gitmekte olduk-

larını, eşyalarının yağmalanacağını, hatta evlerinin yakılacağını söylememişti onlara (...)

Gerçekte ise, son Hıristiyan kafilesi de dağlara doğru yola koyulup, köyden ayrılır ayrılmaz, aradan daha yarım saat bile geçmeden, Topal Osman'ın silahlı çeteleri Espiye'ye girdiler. Espiyeli gençlerden bazıları da onlarla birlikte yağmaya katıldı, bunların çoğu muhacir ailelerindendi. Türkiye'nin sadece Türklerin olmasını ve Hıristiyan yılanlardan kurtulmayı isteyen İttihatçılar'a daha yeni katılmışlardı.

Hepsi fanatik bir ruh hali içinde, Caminin etrafında toplanmışlardı. Hoca onları daha da tahrik etmiş, fetvasıyla boşaltılan Rum mahallesine dalmışlardı. Etrafa dağılmış, yağmaya başlamışlardı.” (Andreadis, 2012: 80-81-82-83-84-85)

Espiye'de ölüm yolculuğuna çıkartılan 480 kişilik Rum kafilesi aylarca süren yolculuk neticesine Sivas'a ulaştıklarında sadece 36 kişi hayatta kalır. Ölünlerin çoğu açlık, soğuk ve bulaşıcı hastalıklar sonucu gerçekleşir. Bir süre sonra Rusya'da devrimin gerçekleşmesiyle Rus orduları çekilmeye başlar. Devamında da paylaşım savaşının bitmesiyle sürgüne gönderilenlerin geri dönmelerine izin verilir. Espiyeli 36 Rum geri döndüklerinde kendilerine ait hiçbir şeyin kalmadığını görürler. Artık başka yaşam alanları ve yaşamak için yeni bir kavgayla başbaşa kalırlar. Ta ki 1919'da başlayan yeni bir sürgün ve kıyım dalgasının başlamasına kadar.

Fransız yazar ve gazeteci Rene Puaux 1919'da Rum nüfusunun kayıplarına ilişkin hazırladığı rapor kapsamında şu tabloyu sunar: [Tablo 6, sayfa 357]

Bu rakamları benimsemeyen, abartılı bulanlar olabilir. Bahsedilen bölgeler Rumların nüfus olarak en yoğun buldukları yerlerdir. İki buçuk milyon fazla Rum'un Osmanlı sınırları içinde yaşadığı düşünüldüğünde ve her iki savaşın da Rum yaşam alanlarını doğrudan kapsamaması ve etkilemesi de hesaba

Bölgeler	Balkan Savaşları Sırasında Sivil Halktan Ölümler (1912-1913)	Dünya Savaşı Sırasında Yaşanan Ölümler	Toplam
Trakya	130.282	88.485	218.447
Küçük Asya	153.890	144.559	298.449
Pontos		257.019	257.019
Toplam	284.172	490.063	773.915

katıldığında ve İttihatçıların ideolojik-politik emelleri de dahil edildiğinde belirtilen rakamların gerçeği yansıtmaması ve anlaşılır olmaması için bir neden olmasa gerek. Kaldı ki bu rakamlar 1912-1918 yılları arasındaki kayıplara ilişkindir. Süreç 1919 yılıyla birlikte yeniden ateşlenir.

Emperyalist paylaşım savaşı büyük yıkımlara yol açarak sonlanır. Osmanlı İmparatorluğu kendi yıkımını da hızlandıran bu savaşın öncelikli kaybedeni olur. İttihat ve Teraki iktidarı sona erer. Savaşın galipleri ve mağlupları arasında Mondros Anlaşması imzalanır. Osmanlı İmparatorluğu elindeki toprakların önemli bir kısmını daha yitirerek Anadolu'nun içlerine kadar daralan bir coğrafyaya hapsedilir. Orduları dağıtılır. İngiltere ile Fransa'nın başını çektiği batılı güçlerin çizeceği çerçeveye mahkum yeni bir siyasal muhatap oluşturulur. İttihat ve Teraki kendisini fesheder. Talat, Enver ve Cemal paşalar başta olmak üzere İttihatçı liderler ülkeyi terk eder. Savaş sürecinde İttihatçı Osmanlı rejiminin Hıristiyan topluluklara yönelik soykırımcı uygulamaları İngiltere'nin baskısı sonucu göstermelik yargılamaların konusu yapılır. Mahkemeler kurulur ve İttihatçı rejimin bazı sorumluları tutuklanarak katliamlardaki rollerinden dolayı soruşturmalara tabi tutulur vs.

Bu süreçte dağılmakta olan Osmanlı'dan geriye kalan top-

rakların tutulması için çeşitli bölgelerde İttihatçılardan kalma askeri, yarı-askeri oluşumlar da belirmeye başlar. Teşkilat-ı Mahsusa'nın gücünü koruduğu ve etkisini hissettirdiği bu bölgelerdeki gelişmeler aslında İttihatçı rejimin ideolojik unsurlarıyla hayat bulmaktadır. Kadrolarıyla, ideoloji ve politikalarıyla ve süreci şekillendirmedeki genel potansiyelleriyle İttihatçı ruh her yerde zamanın önceliklerine göre kendisini yeniden üretmektedir. İttihatçı amaçlar, hedefler ve yöntemler yeni görünüşlerle etkinliğini sürdürmektedir. 1919 yılının bunalımlı belirsizliği içten içe İttihatçı emellerin tamamlanamamış yönetimine imkan ve ortam sunuyor ve gerçekleşmesinin koşullarını olgunlaştırıyordu.

Bu süreçte emperyalist-kapitalist devletler de paylaşımın açmazlarından doğan krizleriyle boğuşur. Ortadoğu coğrafyası İngiltere ve Fransa etki alanı olarak pay edilir. İtalya'nın pas-tadan istediği payı alamamasıyla güç dengelerini etkileyecek gelişmelerin fitili ateşlenir. İtalya, İngiltere ve Fransa'ya kafa tutarak 1919'da Osmanlı'nın güney kıyılarına asker çıkarır. Bunun üzerine Yunan milliyetçiliğinin "Megale İdea" ülküsüne sadık ve fırsat kollayan Yunan egemenlerinin Küçük Asya'yı işgal etmelerine izin verilir. Mayıs 1919'da Yunan ordusu İzmir'e girer. Dido Sotiriyu, romanında cephedeki Yunanlı askerlerin sohbetinden durumu şöyle yansıtır;

"...Dünya savaşı son bulduğunda, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayıp bölüşmek için bir barış konseyi kurulmuştu. Bu konseye katılan Sinyor Orlando, Anadolu'dan bir parçasının mutlaka İtalya'ya verilmesini istiyordu; sonunda öylesine canını sıkmişti Amerikan Cumhurbaşkanı'nın, adamın sabrı tükenmiş ve azarlamış Sinyor'u. Bunun üzerine de Bay Orlando, şapkasını alıp kapıyı suratlarına çarparak çıkıp gitmiş. Çok geçmeden de İtalya, Fransız ve Amerikalılar, İtalyan donanmasının Küçük Asya kıyılarında borda ateşine koyulduğunu öğ-

renmişler ve İtalyanların İzmir'e bir çıkarma yapmasından korkup çağırmışlar bizim Venizelos'u, sormuşlar; 'Yunanistan Küçük Asya'nın mandasını yüklenebilir mi?' Aslında hergelelerin Yunan Ordusu'na ihtiyacı var. Eh, Venizelos Hazretleri de 'Büyük Yunanistan' rüyasıyla yatıp kalktığı için, bizi Osmanlı'nın üzerine saldırtmakta sakınca görmemiş. İşte şimdi burada o yüzden gebermekteyiz." (Sotiriyu, 2001: 177-178)

Yunan ordularının Ege'ye çıkartma yapması ve ciddi bir direnişle karşılaşmadan ilerlemesi sürecin genel atmosferini temellerinden etkiler. İttihatçı ideolojik argümanlar yeniden önem kazanır. Ulusalçı söylemler ve yönelimler öne çıkar. Birçok yerde silahlı direniş dernekleri, grupları ve cemiyetleri yerel düzeyde de olsa ulusalçı talepler etrafında güç toplamaya başlar. Tehcir ve soykırına uğradıklarından sayıları bir avuç kalan Ermenilerin savaştan sonra yeniden yurtlarına dönecek olmaları söylentisi bile kırım, tehcir ve yağma talanda rolleri olanlarda büyük bir endişeye neden olur. Ermenilere mallarının mülklerinin geri iade edilmesi ihtimali bile yeterli olur yerel zorbarın tedirginliğine. Ayrıca katliamların intikamının alınacağı gibi söylemler mevcut kaygıları daha da büyütür. İşte böylesine düşünceler eşliğinde savunmacı tarzda yeni dinamikler yavaş yavaş gelişir ve sürecin seyrini etkileyecek niteliklere bürünür.

İttifak devletleri olarak paylaşım savaşında birlikte hareket eden emperyalist-kapitalist ülkeler arasında çıkar çatışmasının başlaması ve Rusya'da gerçekleşen Bolşevik Devriminin sarsıcı etkisi güç dengelerinin ve ilişkilerinin yeniden oluşturulmasını dayatır. Kemalist Hareket'in Sovyetlerle teması ve Anadolu'da güçlenmesi İngiltere, Fransa ve İtalya gibi dönemin belirleyici güçlerini tutum değiştirmeye zorlar. Sovyetlerin yanında yer almış bir Türkiye'yi hiçbirisi tercih etmeyecekti. Bu yüzden Serv Antlaşması'yla planlanan Ermenistan ve Kürdistan senaryoları kâğıt üzerinde kalır. Ermeni, Asur/Süryani

ve Rum katliamları kısa sürede önemini kaybeder, sumen altı edilir ve unutulur. Rüzgar Kemalist Hareket'ten yana eser.

Kemalist Hareket'in güçlenip gelişmesi için muazzam bir atmosfer oluşur. Güçler arasındaki rekabet ortamından, çıkar çatışmasıyla oluşan gerilimlerden ve zaaflardan sonuna kadar yararlanan Kemalist Hareket kısa süre sonra siyasal muhatap haline gelir. Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasıyla bu süreç Kemalistler lehine daha da güçlenir ve sonraki yıllarda da tek muhatap olarak meşruiyetini perçinler.

Genel atmosfer bu şekilde olgunlaşırken aynı anda içeride her bölgede Ermeni, Rum düşmanlığı körüklenir. Yunan ordusunun Anadolu'nun içlerine kadar ilerlemesi, Fransızların ordu saflarına dahil ettikleri Ermenilerle birlikte Maraş, Antep yöresinde hegemonyasını güçlendirme çabası, İtalyanların güney sahillerinde asker buldurması, Serv Antlaşması'yla Anadolu'nun parçalanması özellikle Ermenistan'ın kurulacağı yönündeki ihtimalden dahi söz edilmesi ve Yunan ordularının işgal ettikleri bölgelerde halka yönelik zorbalıklarının her geçen gün artması ve buna dönük milliyetçi tepkilerin büyümesi ulusalcı düşünceleri ve örgütlenmeleri vatan, millet ve kurtuluş adına birlikte hareket etmeye sevk eder. Kemalist Hareket bu zemin üzerinden güçlenir, gelişir ve sürecin yürütücü siyasal iradesi konumunu elde eder.

Yunan ordusunun İzmir üzerinden içlere doğru ilerlemeye başladığı ilk günden itibaren İtalyan-Yunan gerilimi hızla büyür. Yunan ordusunun varlığından rahatsızlık duyan İtalyanlar, Kemalist Hareket'ten önce Ege bölgesindeki yerel direniş gruplarıyla temasa geçerler. Bu gruplara silah ve mühimmat yardımında bulunurlar. Bu gruplar ki Ege'nin köklü halkı Rumların katledilmesinde bizzat sorumlu olan çetelerdir. İtalyanlar bununla yetinmezler, silah ve cephane yardımını Türk ordusuna kadar genişletirler. Ayrıca Türklerin Yunanlılara karşı kışkırtılması konusunda da yoğun çaba gösterirler.

Aynı dönemde İtalyanlar, halk içinde korku yaratmak için her türlü yöntemle propagandaya girişti. Bu suretle her iki tarafın duyguları kızıştırdı ve Aydın (Rumca: Aidinio) şehrinde Türkler evlerinden ateş ederek saldırıya geçtiğinde şehri terk etmek zorunda kaldılar. Çoğunluğu Rum 4 bin kişi katledildi.” (Hofmann, 2013: 210)

Netice itibariyle coğrafyadaki siyasi kriz ortamı her yönüyle Hıristiyan toplulukların aleyhine gelişmelerin de kaynağı olur. Emperyalist güçler çıkarları gereği, yıkılmanın son darbesini bekleyen Osmanlı’ya alternatif Kemalist Hareket’in gelişimine paralel hem hareketi denetimleri altında tutmak hem de bölgesel dinamikler bütünselliği içerisinde daha güçlü olabilmek ve Sovyet sosyalizmine karşı tampon konumda güvenilir bir müttefik edinmek için Kemalist Hareket’le uzlaşmayı tercih ederler. Ermeni ve Rum katliamlarından dolayı Osmanlı’ya baskı yapan, suçluların tutuklanması ve yargılanması için görünürde çaba sarf eden İngilizler, değişen dengeler ve ilişkiler sonucu İttihat ve Terakki üyelerinden, Teşkilat-ı Mahsusa elemanlarından, çetecilerden oluşan suçluların serbest bırakılması konusunda Kemalistlerle anlaşırlar. Bu unsurlar dışarı çıktıkları andan itibaren yarım kalan katliam ve kırım işlerine devam ederler. Ege’de, Karadeniz’de, Trakya’da, Kapadokya’da ve daha başka yerlerde icraatlarını çok daha büyük bir kin ve hırsla sürdürürler.

1919’da başlatılan ve resmi tarih literatüründe “Yedi Düvele” karşı mücadele olarak adlandırılan süreçte esas düşman olarak Ermenilere ve Rumlara işaret edilir. M. Kemal irtibata geçtiği bölgelerdeki yerel güçlerle diyaloglarında, yazışmalarında ve örgütlenen kongrelerin siyasi gündemlerinde açık biçimde ve özel vurgularla bu noktaya temas eder. Tabii İttihatçı ideolojik-politik çizginin ve pratik yönelimin ana harcı olarak kullanılan dini kışkırtmalar da ihmal edilmez. Ermeniler ve Rumlar her yerde öncelikli hedef halindedir yine. Bu toprakların

Hıristiyanlardan arındırılması tamamlanmalıydı. İttihatçılar çoğunluğu halletmişlerdi ama halen önemli bir potansiyel hayattaydı. Önemli değildi nasıl olsa İttihatçı kadrolar, çeteler, zihniyet ve tecrübe de tüm ihtişamıyla birlikte yeni siyasi oluşumun ana damarı olarak etkindi. İttihat ve Terakki'nin kesintiye uğrayan, coğrafyanın dinsel ve etnik bakımdan homojenleştirme politikaları tekrar ön plana çıkartılarak güncelleniyordu.

Her şeye yeniden başlanır: 1919 Ağustos'undan itibaren Osmanlı tebaası denilerek yetişkin saydıkları Rum erkekleri, askere alınma bahanesiyle toplanır. Tarih tekerrür edercesine aynı süreçler devreye sokulur. Toplanan erkekler içlere doğru bilinmez bir yolculuk olsa da aslında ölüme gönderilirler. Yine Amele Taburları'yla anılır Hıristiyan toplulukları. İttihatçı politikalar kesintisiz yaşama geçirilir. Kadınlardan ve çocuklardan oluşan korumasız savunmasız nüfus saldırılara açık hale getirilir. Kalan nüfus çetelerin zulmü altında terke zorlanır. Köyler yakılır yıkılır, kiliseler ateşe verilir.

“1921 Haziran ayı Amasya-Taşova Hacıbey Köyü; Vasili Vasilyadis: ‘Kirez ayıydı. Biz Ferizdağ'da mısır çapalıyorduk. Haber geldi. Topal Osman'ın çeteleri Yeşilirmak kıyısındaki Rum köyü Hacıbey'i vurmuş. Köyün ahalisini toplayıp götürmüşler, ırmak kenarında kesip kesip atmışlar (...) Hacıbey'den yolda belde olan, saklanan on sekiz kişi kurtuldu, gerisi yok oldu (...) Vuranlar Topal Osman'ın çeteleri, çevre köylerin Türkleriymiş.

‘Sabaha karşı gün ışımadan Türkler Kızöldüren'i çevirdiler. Çevirenler (...) çevre köylerin Türkleri. Elleri tırpanlar, baltalar, tahrallar.’

‘Ferizdağ tepedeydi. En yukarıda Dazlı, Ürgüp, Giran Ürgüp, Gelemiş, Fadara yan yana Rum köyleriydi ovada.

Yağmaladılar Rum köylerini, Ferizdağ'ı, Kızöldüren'i, daha sonra Kızılharman'ı, hepsini! Tuttukları insanları, kadın, kız, çocuk, bebe demeden öldürdüler.’

Kayserili Anastasiya: 'Erkeklerimiz gidince, bizi de Kayseri'den Amasya'ya sürgün ettiler. Her şeyimizi, malımızı, mülkümüzü İsbâ Mahallesi'nde bırakıp geldik Amasya'ya (...) İslamlar Amasya'da çok adam astılar. Biz oradaydık onlar astırken... Kelleleri toplayıp gömüyorduk.' (Erbil, 2001: 40)

Nicolas Tsaikopulos "Benim köyüm: Fulaziki [Bugünkü Fulacık Köyü] (Nikomedea) [Bugünkü İzmit], Küçük Asya" kitabında şunları anlatır:

"Cemil Bey ve adamları 21 Haziran 1920'de köyümüze geldiler. Cemil Bey 15 yaşından büyük olan tüm Rum erkeklerinin köy kilisesinde toplanmasını emretti: Kendisinin burada bir konuşma yapacağı düşünülüyor. Kilise tıka basa doluydu. Kapıları kilitlediler, binanın etrafına gazyağı döktüler ve tutuşturdular. İçerideki erkekler kapıları kırarak kendilerini dışarı attılar: Türkler etraftaki tepelerden bunların üzerine ateş açtılar. Bazıları 300 kişinin öldürüldüğünü söylüyor, ancak ben sadece 116 kurbanın adını tespit edebildim.

Kendini kiliseden dışarı atabilenlerden biri de köy papazı Peder Philippos'tu. Türkler onu yakaladılar ve sırtına bir eşek semeri vurup yular taktılar. Daha sonra üzerine oturdular, kamçıladılar ve saçlarıyla sakalından öyle bir güçle çektiler ki, yüzünden ve kafasından et parçaları koptu. Bu işkenceyi ölene kadar sürdürdüler." (Hofmann, 2013: 218)

1920-1921 yılları arasında on binlerce Rum benzer saldırılarla katledildi. Ege'nin her yerinde, Konya'da, Nevşehir'de, Niğde'de, Eskişehir'de, Amasya'da, Tokat'ta, Samsun'da, Giresun'da, Kastamonu'da... 1921 yılı, Kemalistlerin batılı emperyalist güçlerle ikili antlaşmalar imzalayarak konumlarını güçlendirdikleri ve yaptıklarından daha fazlasını yapmaya yönelmeleri için koşulların her açıdan kendi lehlerine olgunlaştığı zamandır. Yunan ordusunun da yenilgisinin hazırlandığı süreçtir. Emperyalist güçler elbirliğiyle Rumların katledilmesine

ortam hazırlayarak, dolaylı yollardan destek vererek ve seyirci kalarak bu tarihsel kıyımın suç ortaklarıdır. Öyle ki yaşanan katliamların soruşturulması için bazı girişimlerde bulunulması konusunda dahi entrikalar çevirerek yaşananları örtbas etmeye çalışırlar. Hem de birbirlerini boşa çıkaracak niteliklerdeki katliam belgelerini ortaya koyarak. Milletler Cemiyeti'ne İngiliz temsilcisinin sunduğu belgeden;

“...Geçen yılda 35 bin Rum Pontos bölgesinden tehcir edildi. Bunların büyük bölümü vahşi şekilde kitlesel olarak katledildi.

Mardin'deki gayrimüslim kurbanların sayısı 30 bin civarında. Aynı şekilde geçen yılın ilkbaharında, Birecik'te 12 bin Rum'un katledildiği noktasında yapılan tanıklıklara itimat etmek için nedenler olduğu gibi bu durum ayrıca teyit de edilmiştir.

Doğu'nun küçük köylerinde sıkça 500-600 kişiden oluşan gruplar, evlerinde veya başka kapalı mekanlarda ateşe atılmak suretiyle veya imhanın başka biçimleriyle yok edilmiştir.

Papazların gruplar halinde çarmıha gerilmesi (mesela geçen yıl Boğazkale pazar meydanında), 428 Rum genç kızı geçen Ekim ayında muhafızların elinde kalması ve daha geçenlerde Ermeni Amele Taburları'nda 9 bin erkeğin açlıktan ölmesi, istisnai hadiseler olarak görülse de belgelerin sahiciliği onaylanmış. İngiliz Hükümeti'nin elinde Türklerin işlediği suçları kapsayan uzun bir liste oluşmuştu.” (Hofmann, 2013: 237-238)

Bir başka kaynağa dayanılarak verilen bilgilere göre:

“Amasya Sancağı'nda (Rum Amaseia) savaş öncesi 136.768 Rum nüfus, 393 okul, 12.360 öğrenci, 493 öğretmen ve 498 kilise vardı. Bu nüfusun 72.375'i ya tehcir ya da imha edildi. Tehcir edilenlerin % 70'i yaşamını yitirdi. Hayatta kalanların sadece % 30'u geri dönebildi.” (Hofmann, 2013: 270)

Karadeniz kıyıları ile iç kesimlerindeki katliamlar denildiğinde İttihatçı gelenekten gelerek M. Kemal'in de gözdesi olan

ve Rum düşmanlığını varoluş nedeni yapmış katil Topal Osman ve çetesi akla gelir. M. Kemal 29 Mayıs 1919'da Havza'da kendisiyle bizzat görüşerek övgüler eşliğinde katliamlara teşvik eder.

“Osman Ağa, demişti. İstanbul hükümetinin aksine emir gelmiş olsa bile, sen gene Pontos'çularla sonuna kadar mücadeleye devam ederek ve bunların tenkilinde bulunacaksın, işine sakın ola ki nihayet verme, bilakis hız ver.” (Donef, 2009: 271)

1920 yılının başlarında Pontos bölgesi yeniden vahşet ve kırımlara sahne olur. Katliam, tehcir ve yağma eşliğinde Hıristiyan nüfusun kalanlarından da kurtulmak için topyekün imha seferberliğine girilir.

“Bafra'nın Slamalik [Selemelik Köyü], Suludere, Panaghia ve Gökçesu Kiliselerine kapatılmış olan 6 bin Rum, canlı canlı yakıldı. Bazı kadınlar, ırzlarına geçildikten sonra Mustafa Kemal'in gayrinizami güçleri tarafından katledildiler. Bafra Rumlarının tüm taşınabilir malları yağmalandı. Çeteler daha sonra, 2.500 kişilik Hıristiyan nüfusu sıraya dizilmeye zorladıkları Alazam [Alaçam] nahiyesine saldırdılar. Onları yaya olarak yakınlardaki dağlara götürüp öldürdüler. Alazam ve Bafra'nın 25 bin kişilik Rum nüfusunun % 90'ı katledilirken tehcir edilenler de ülke içlerine sürüldüler.” (Hofmann, 2013; 278)

Pontos ve Kapadokya bölgesine birkaç yıl içerisinde büyük yıkımlar yaşatılır. Teşkilat-ı Mahsusa'dan tecrübeli İttihatçı çetecilerin, yerel idarecilerin ve askeri sorumluların elbirliğiyle Hıristiyan Rum nüfusu tarifsiz acılar eşliğinde eritilir. Yunan ordusunun ülkelerindeki genel krizin etkileriyle askeri olarak gücünü kaybetmesi, batılı güçlerin yeni dengeler ve ilişkilerden dolayı Yunanistan'a desteğini çekmesiyle Yunan egemenlerinin yalnız kalması ve ulusal öz arayışıyla inşa sürecine giren ve koşulların lehine dönmesiyle bundan azami düzeyde yararlanarak gücünü artıran ve askeri olarak üstünlük elde eden Kemalist Ha-

reket'in Yunan ordusunu geri püskürtmesi ve Yunan ordusunun bütün bu gelişmelerden sonra kontrolünü kaybedip geri çekilme esnasında yakıp yıkma, yağma talan, sivil insanları öldürme, tecavüz vs. gibi saldırganlıklar göstermesi Türklerin birikmiş öfkesinin ve kininin daha da kışkırtılmasına neden olur. Haberlerin yayılmasıyla her yerde misliyle karşılık verilir. İşte bu son hamlelerden birisi İzmir'in yakılması ve yıkılması olarak yansır.

“Eylül 1922’de antik dönemden günümüze gelen İzmir kenti (Smyrna) yangınla yıkılmıştır... 1922’de Türk ordusu şehri işgal etmiş ve sivil nüfustan belli gruplar Kemalist milliyetçilerin hedefi olmuştu. Anadolu Rumları gibi Ermeniler de hiçbir günahları olmadığı halde Türk-Yunan ihtilafının kurbanı oldular. İzmir’in Türklerce işgalini, bazı tarihçilerin bir jenosid olarak adlandırdığı... 30.000’den fazla Ermeni ve Rum Hıristiyan’ının kıyımı izlemiştir. 13 Eylül’de Türk ordusu İzmir’in Ermeni ve Rum mahallelerini ateşe vermişti. İzmirli Hıristiyan mülteciler, Yunanistan’a, İtalya’ya veya başka bir ülkeye tahliye edilmek üzere limana sürülmüşlerdi... İzmir yangını, İzmir afeti, İzmir felaketi veya daha genel anlamda Küçük Asya felaketi olarak bilinen bu olaylar, İzmir ve çevresindeki Rum ve Ermeni Hıristiyanlarının varlığına son vermişti...” (Tekin, 2011: 145)

İzmir'in yakılması ve Hıristiyan nüfustan arındırılması sırasında M. Kemal de İzmir'dedir. Ve bu görevi kıdemli katliamcı vali vekili Sakallı Nureddin Paşa'ya verir. İzmir'de hiçbir Hıristiyan'ın izi kalmayacaktı. Böyle bir icraatı ancak Sakallı Nureddin Paşa gibi Pontos, Karadeniz bölgesinde katliam deneyimlerini Topal Osman'la yaşamış ve Koçgiri İsyanı'yla binlerce Kürdü kırımdan geçirirken, aynı anda akıl almaz vahşiliklere neden olduğundan tepkileri üzerine çekebilecek kadar dizginsiz birisi yapabiliirdi.

Tarihçi yazar Ayşe Hür şöyle bir sonuç tablosu verir.

“Yangında yaklaşık 2.6 milyon metrekaarelik alan, 2.5 bin ev, işyeri, kilise, hastane, fabrika, depo, otel ve lokanta yok oldu. Türk ordularının önünde İzmir’e doğru sürülen Rum ve Ermeni sayısının İzmir’de yaşananlarla birlikte 500 bine yakın olduğu, 320 bininin gemilerle tahliye edilebildiği, geri kalan 180 bin kişinin çeşitli biçimlerde Eylül ayında yaşamını yitirdiği kabul edilirse, böylece şehir gayrimüslim ahalisinden ‘kurtulmuştu’.” (Hür, 2012; 217)

Son olarak Dido Sotiriyu’yu dinlemek gerekir:

“... Ne kazanırlar İzmir’i yakmakla? Şehir şimdi onların zaten!”

Evet, ama biz ne kazanmıştık çekilirken Türk köylerini ateşe vermekle? Yangın gittikçe yayılıyordu. Her sokaktan, her delikten fırlayan dehşetten çılgına dönmüş yüz binlerce insan, bir anda rıhtıma doğru hücumla kalkmıştı (...)

Gittikçe daha fazlalaşıyor kaçanlar. İnsanlar birbirinden seçilmiyorlar artık. Ne ilerleyen ne duran, gittikçe kabarıp dört bir tarafa taşan, simsiyah bir ırmak görüyorum sadece. Önde deniz var, arkada ateş ve ölüm! (...) Ve deniz, artık set olmaktan çoktan çıkmıştır: Binlerce insan denize atlamakta ve boğulmaktadır artık. İnsan leşleri yarışmaktadır suda. Sokaklar, dolmakta, boşalmakta, yeniden dolmaktadır. Gençler, ihtiyarlar, kadınlar ve çocuklar birbirini çiğnemekte ve ölmektedirler. Saldırmalar, süngüler durmadan işlemekte, tüfekler durmadan çalışmaktadır...

Mavnaya ölmeden erişebilenler, çeşitli mahallelerdeki durumu bir bir anlattılar: Pehlivan’ın adamlarıyla Nureddin Paşa’nın askerleri, önlerine çıkan bütün ev ve dükkanları talan etmekte, yakıp yıkmaktaydılar; henüz ölmemiş erkeklere işkence ediliyor, papazları kiliselerde çarmıha geriyor, dayakla yarı ölü hale getirdikleri genç kız ve delikanlıları, mihrabın üzerine uzatıp, ırzlarına geçiyorlardı. Bir baştan öbür başa,

bütün şehirde Türk bıçağı habire vuruyor, vuruyor, vuruyordu..." (Sotiriyu, 2009: 236-237)

Geride kalan Rumların kaderi ise masa başında alınacak kararlara bırakılmıştı. Yunanistan ile Türk devleti arasında imzalanan Mübadele Anlaşması'yla Yunanistan'daki Müslüman nüfus ile Türkiye'deki Rum nüfus yerlerinden, yurtlarından çikartılarak göçertilecekti. Yüz binlerin kaderi yeniden göç yollarına ve ölüme mahkum edilir.

Savaş bitse de arzulanan neticeye henüz ulaşılammıştı. Masa başlarında yeni hesapların tartışmaları hararetili biçimde sürmekteydi. Ulus devlet kurgusuna dair sorunlar vardı. Sınırları çizilmekte olan topraklar bir tek etnik kimliğin yurdu olmalıydı. Türk ve Müslüman unsura ait olmalıydı coğrafya. Yani halen yeterince homojenleştirilememişti. Beklenen fırsat Lozan görüşmeleri sırasında Norveçli Dr Nansen'in sunduğu öneriyle gelir. Öneriye göre Yunanistan'daki Müslümanlarla Anadolu'daki Ortodoksların isteğe bağlı olarak değiştirilmesi ve İstanbul'daki Rumların değişim dışı tutulmaları istenir. 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan mübadele protokolüyle resmîyet kazanır.

Mübadele kapsamında Anadolu ve Trakya'da yaşayan 1 milyon 600 bin Rum ile Rumeli'de yaşayan 350 bin Müslüman nüfusun değişimi söz konusudur. Bu görüşmeler yapılırken bile yüz binlerce Rum gerek Türk devletinin baskıları yüzünden zorla, gerekse de yaşanan acılardan dolayı "kendi istekleriyle" yurtlarını terk ediyorlardı. İzmir'in yakılıp yıkılmasından sonra Ege kıyılarına toplanarak Yunanistan'a gidenlerin sayısının 800-900 bin civarında olduğu belirtilmekteydi.

Neticede emperyalist güçlerin beklentileri ve Türk-Yunan egemen sınıflarının çıkarları doğrultusunda her iki toprakta yaşayan halkın rızasına dahi başvurulmadan, ulus devletlerin milliyetçi arzularından birisi olan kendi azınlıklarından kurtulmak adına yüz binler köklerinden kopartılarak sürüldüler. Türk devleti

zaman kaybetmeden Rumların yaşadığı her yerde karara paralel duyurularla zorunlu göçü başlatır. Duyurunun içeriği de ilginçtir. Yola çıkmaları için iki saat gibi kısa bir süre tanınır. Yanlarına yiyecek ve yatacak malzemesi dışında hiçbir şey almalarına izin verilmez. Ziyet eşyaları dahi yasaklanır. Alanlar olmuşa da sıkı aramalarda el konulur. Kıyılardakiler limanlara yönlendirilirken daha iç kesimlerdekiler de en kısa yollardan kıyılara doğru yolculuğa çıkartılırlar. Yine bilinen görüntüler eşliğinde ölüme yolculuk yaşanır. Üç bin yıldır yaşadıkları topraklardan sökülüp atılmak bile büyük ruhsal yıkım nedenidir. Göç sırasında ve sonrasında bulaşıcı hastalıklardan ve açlıktan dolayı göç eden nüfusun yüzde yirmisinin öldüğü kayıtlara geçer.

Yunanistan kısa sürede 1 milyondan fazla bir nüfusla karşı karşıya kalır. Ekonomik ve sosyal şartların yanıt olamayacağı bu insan seli belirli bir süre oldukça kötü koşullara mahkum edilir. Ölümün bir kısmı da bu süreçte yaşanır. Aynı şey Rumeli'den göç eden Müslüman nüfus için de geçerlidir. Onlar da binlerce kayıp vererek bu sürecin bedelini ödemek zorunda bırakılırlar:

Sonuç olarak Anadolu'nun kadim halklarından Rumlar 1923 yılı itibarıyla büyük kayıplar vererek yerlerinden yurtlarından sökülüp atıldılar. İttihatçı amaçlara ve hedeflere kurban edilen bir diğer Hıristiyan topluluk olarak tehcir soykırım politikalarıyla tasfiye edildiler. Rumlara dair genel bir tablo oluşturmak için bazı verilere bakmakta yarar vardır.

“Louis-Paul Alaux ve Rene Puaux yazdıkları Declinde L'He'llenisme'de (Paris 1916) şu tespitite bulunuyorlar:

'Doğu Trakya'daki Rum nüfusunun sayısı 800 bin, Küçük Asya ile Pontos'dakilerin sayısı ise 1.175.000. Toplam 2.515.000[?]'

Ludovic de Contension, Christen und Muslime (Paris 1901) [Hıristiyanlar ve Müslümanlar] kitabında ayrıntılı olarak şöyle yazıyor:

'Gerçek Türkler diğer ırklara (Araplar, Rumlar, Kürtler, Ermeniler, Türkmenler, Keldani, vd.) nispeten Küçük Asya'da % 48'lik bir azınlıktılar. Rumların sayısına gelince, bunların sayısının 2.5 milyon olduğu tahmin ediliyor!

Türkler 1908'deki seçim yasasına uygun olarak 100 bin azınlık mensubu için bir milletvekili izni verdiler. 27 Rum kökenli vekilin seçilmesi, Osmanlı yönetiminin resmi olarak toplam 2.700.000 Rum nüfus üzerinden hareket ettiğini gösteriyor.

Yunanistan'daki Milletler Cemiyeti Mülteci Hizmetleri'nin istatistiklerine göre sadece 1.221.000 mülteci Yunanistan'a ulaşmış.

Bu da 1.479.000 insanın -Yani 2.700.000'den 1.221.000 çıktığında- yaşamını yitirdiği anlamına geliyor. Türkler hiçbir zaman titiz bir nüfus sayımı yapmadığından doğal olarak tam net bir sayı verebilmek mümkün değil.

Pontos'da 353 bin insan öldürüldü, Doğu Trakya'da kaba hesaplara 230 bin ve Küçük Asya'da ise 900 bin... Bunların 250 bini, hemen birkaç gün içinde İzmir'in içinde ve yakınında öldü. Yanısıra 300 bin erkek de 9 Eylül 1922'den sonraki kitlesel infazlarda öldüler." (Hofmann, 2013: 240)

Mihaila Rodas'ın ifade ettiği, "Uçsuz bucaksız bir kabristana dönen Anadolu ve Trakya..." tarifine Mezopotamya'yı da eklemek gerekir. 1894'te başlayan ve 1923'te kitlesel açıdan son büyük darbeyi vuran katliamlar zinciriyle Anadolu ve Mezopotamya, mezar taşlarından yoksun kabristana dönüştürülmüştü. 1894'ten 1923'e kadar yaklaşık 2 milyon Ermeni, 1912'den 1923'e kadar 1.5 milyon Rum ve 1914-1918 arasında da 500 binden fazla Asur/Süryani Hıristiyan'ın katledilmesi demekti bu. Kendilerinin olan yaşam alanlarında 4 milyondan fazla Hıristiyan nüfus esasen on yıllık bir süre içerisinde bir amaç doğrultusunda imha edilmiştir. Etnik kökenlerine bakılmaksızın Hıristiyanlık inancına mensup toplulukların hedef-

lenmesi tesadüfi değildi, bilakis bilinçli bir seçimdir, yönelimdir. Türk etnik kimliğinin inşasıyla sınırlı ulusalcı bir ideolojiyle değil aksine İslam dininin ideolojik-politik araçsallığı eşliğinde İttihat ve Terakki'den mirasçı Kemalist Türk devletinin son darbeleri vurmasıyla tamamlanan bir süreçtir.

Dido Sotiriyu tüm yaşananlardan sonra şiirsel bir anlatımla şunları söyler:

“Gölgeler gidip geliyor gecenin içinde. Saldırmalar bir vuruşta bir kelle uçuruyor. Ter içinde bedenler, kudurgan bir hınçla aralıyor genç kız bacaklarını ve bu lanetli aşkı tamamlamak için de lekesiz göğüslere bir bıçak saplıyorlar... İnsanlar! Siz bu dünyadan değil misiniz! Hangi şeytan teslim alıp öldürdü ruhunuzu?

Karşıda... Küçük Asya kıyılarında... Minicik ışıklar yanıp sönüyor. Ve kocaman gözler var, yanıp sönen... karşıda. Ve tertemiz evler var... Gizli deliklerde paralar yanıp sönüyor, ikonostazda gelin güvey taçları. Mezarlarda atalar yanıp sönüyor... Göz kırıyorlar sırayla karşıdan... Küçük Asya kıyılarında, evet karşıda... Çocuklar, akrabalar, dostlar bıraktık. Gömülmemiş ölüler, barınaksız diriler bıraktık ve şimdi hayaletler misali, oradan oraya savrulan düşler... Küçük Asya kıyılarında, evet! Daha dün yurdumuz olan karşıda...

Dipsiz gecenin içinden, tanıdık gölgeler kayıp geliyor... Kirliceliler ve Şevket... İsmail Bey, Kerim efendi, Şükrü bey... Ve Ali Dayı'yla kızı... Boşuna!... Hiçbiri imdada koşamaz artık... Yıkılıp gitti her şey!...

Şevket! Tanımadın mı yoksa beni? Ben, senin dostun... Ben, senin arkadaşın! Yıllarca birlikte gülüp, beraber ağladık... Ne yapıyor Şevket? Ah Şevket! Vahşi birer hayvan kesildik! Karşılıklı hançerledik, paramparça ettik yüreğimizi! Durup dururken!

Ve sen... Kör Mehmet'in damadı. Hele sen! Neye öyle tiksinererek bakıyorsun gözüme?

Öldürdüm evet seni, ne olmuş? Ve işte ağlıyorum... Sen de

öldürdün! Kardeşler, dostlar, hemşeriler... Koskoca bir kuşak, durup dururken katletti kendi kendini!...

Bütün bu çekilen acı, bir kötü rüya olsaydı ah!... Ve yan yana... Omuz omuza verip yürüseydik tarlalara doğru yeniden! Saka kuşlarının türküsüyle seslenen ormanlara doğru yürüyebilseydik! Ve her birimizin sevdiceği kendi kolunda, çiçeklere bürümüş kiraz bahçelerinden gülümseyerek çıkıp, yan yana eğlenmek üzere... Şenlik meydanının yolunu tutabilseydik!...

Anayurduma selam söyle benden Kör Mehmet'in damadı! Benden selam söyle Anadolu'ya... Toprağını kanla suladık diye bize gazezlenmesin... Ve kardeşi kardeşe kırdıran cellatların, Allah bin belasını versin!" (Sotiriyu, 2004: 258-259)

Dido Satiriyu , "Ölümler Bekler" kitabında da Yunanistan'a göçertilenlerin durumuna ilişkin şunları anlatır:

"Peş peşe gemiler geliyor ve rıhtıma tımarhanelerden, hastanelerden, mezarlıklarından kaçmışa benzeyen rayından çıkmış, başkalaşmış ve tuhaflaşmış hasta ve huzursuz bir insan selini boşaltıyordu. Sokaklar, liman, kiliseler, okullar, kamu ortak alanları dolup tıkanmıştı. Yol kaldırımlarında bebeler dünyaya geliyor, yaşlılar ölüyordu.

Bir anda bir buçuk milyon kişi kendilerini baba topraklarının dışında buldu. Öldürülmüş çocukları ile gömülmemiş atalarını arkalarında bırakıp kaçmışlar. Mal, mülklerini, ağaçlar ile tarlalarda meyveyi, ocakta yemeği, ambarlarda alınterini çıkını çekmecedde ve ata resimlerini duvarlarda bırakıp kaçmışlar... Birgün önce kendi topraklarında ev bark sahibi olarak yatmışlar ve ertesi sabah uyandıklarında kendilerini Pire, Selanik, Kavala, Volos ve Patras limanlarında kaçak, evsiz, fakir, serseri ve dilenci olarak bulmuşlar. Göğüslerinde o kahredici 'sığınmacı' tabelası asılmış bulunan bir buçuk milyon heyecan ve parasal güçlük Yunanistan'ın sırtına binmiş oldu...

Hala korkudan titriyorlardı. İçinden çıkıp geldikleri cehen-

nemin o kanlı deresinin etkisiyle gözleri kıpkızıldı. Ve karaya ayak bastıklarında da arkalarına dönüp kaçıp kaçının eksik olduğunu saymaya koyuldular. Canlı kalanlar da canlılıklarına inanmıyor ve elleriyle vücutlarını yoklayarak, kendilerini, kendilerinin hortlak olmadıklarına inandırmaya çalışıyorlardı. Ve de yerinde olup olmadığına emin olmaları için kendi ruhlarını arıyorlardı. Ne var ki, o kaybolmuştu. O geride kalan memlekette aziz ölümler ile esirlerin, sevgili evler ile tarlalar ve de işler ile kazançların yanında kalmıştı.” (Sotiriyu, 2003: 180-181)

Ezidiler: Katliamlarla Anılan Halk

Ezidilerin tarihine ilişkin yeterli bilgiye ulaşabilmek ve belge edinebilmek ne yazık ki çok zor. Çünkü tarihlerinin her döneminde egemen inanç grupları ve topluluklar tarafından görmezden gelinmişler, yok sayılmışlar; inanç merkezli egemen bakış açılarının ortak “görünmezleri” olarak algılanmışlardır. Kutsal kitapları olan bütün din ve mezhepler için “şeytana tapan”lardı; yani sapkınlardı, inançsızlardı, dinsizlerdi, kötülüğe tapıyorlardı vs. Ancak böylesine önyargılar eşliğinde var oldukları fark ediliyor ve hatırlanıyorlardı. Sonrası ise egemen olanların ideolojik-politik ve pratik arzularına göre şekilleniyordu. Yani tarihin seyrini kendileriyle kimliklendirenlerin zora dayalı egemenlik yönelimlerinden Ezidiler de payını fazlasıyla alıyordu.

Ezidiler yaşadıkları yerde egemen inançların kaynaklık ettiği klişeleşmiş önyargısal düşünce ve yaklaşımlara kurban edildiklerinden, kendi tarihlerinde birikebilme ortamından yoksun bırakıldılar. Göçertildiler, dağıtıldılar, saldırılara uğradılar, kırımlardan geçirildiler ve bazı yerlerde hepten imha edildiler. Mezopotamya'nın kadim halklarından olmalarına rağmen tarihin seyrinde biçimlenen yazgılarına kendileri hükmedemediler. Egemen olanlar müdahale etti, onlar belirledi ve kendi ruhsuzluklarının karanlığında Ezidilerin geleceklerini belirsizliğe

mahkum ettiler. İşte bu yüzden tarihlerinin yegane taşıyıcıları olamadılar. Eksik bırakıldılar. Ama bilinmektedir ki Mezopotamya'nın en nadide ve dirençli halkı olan Ezidiler her şeye inat kadim inançları ve kültürleriyle hala yanı başımızdalar. Yeter ki toprağın sessiz çığlığında soluklanarak bu kadim halkın yürek atışlarıyla tarihin sayfalarını aralama cüretinden mahrum kalınmasın. Çünkü geçmiş, bugünün hayat belirtilerinden yola çıkarak anlamak, tanımak, öğrenmek, bilmek, kavramak ve ilişkilenmek için heyecanlı zamanlara keşif yolculuğudur. Tarih ancak böyle özgürleşebilir ve egemen zihniyetlerin zincirlerinden kurtarılabilir.

Ezidilerin yaşadığı coğrafyanın özgün yanlarından birisi dinlerin, inançların ve kültürlerin ana rahmi olmasıdır. Mezopotamya'nın ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel tarihine bakıldığında her adımda bu gerçeklikle karşılaşılır. Dinler ve inançlar olgusu coğrafyanın olduğu kadar, coğrafyada yaşayan halkların kaderinin şekillenmesinde de belirleyici olmuştur. Dinler ve inançlar bu topraklarda doğmakla kalmazlar; aynı zamanda buralarda gelişip güçlenerek başka coğrafyalara yayılırlar. Dolayısıyla din ve inanç çelişmeleri, gerilimleri ve çatışmaları Mezopotamya'nın kaçınılmaz yaşam ruhu olarak her daim diri kalmıştır. Ezidiler 5 bin yıllık tarihleriyle böyle-sine zorlu bir zeminde varlık mücadelesi vererek kendilerini koruyabilen ender topluluklardandır.

Ezidiler hakkında yerli ve yabancı kaynak sayısının çok çok az olması en önemli eksiklik ve sıkıntılardandır. Özellikle yerel kaynakların yok denilecek kadar az olması bir başka gerçeği de dışa vurmaktadır. Son yüzyıla kadar, yani 20. yüzyılın başlarına kadar Ezidi nüfusunun neredeyse tamamı Osmanlı sınırlarına dahil edilen topraklarda yaşamaktaydılar. Osmanlı idari kayıtlarında adlarına sanlarına pek yer verilmez. Keza tarihçilerinin de ilgisini çekmezler. Çünkü Osmanlı'nın İslam mer-

kezli geleneksel bakışına göre baştan yok sayılmışlardır. Ezidilerin kendileri ise yazınsal üretim ortamına ve imkanlarına sahip değillerdi. Çünkü sözlü aktarım yoluyla geleneklerini, inançlarını ve kültürlerini koruyor, yaşatıyor ve sonraki nesillere taşıyorlardı.

Sınırlı kaynaklar üzerinden biraz olsun tarihe bakıldığında 13. yüzyıldan itibaren Ezidi katliamlarına sıklıkla rastlanır. Moğol istilaları Ezidilerin yaşadıkları yerlerde de büyük yıkımlara yol açar. Hakkâri ve Sincar bölgesinde on binlerce Ezidi kılıçtan geçirilir, köyleri yakılıp yıkılır. Yaşadıkları coğrafyada egemenlik kurmak isteyen tüm güçler doğrudan ya da dolaylı yollardan Ezidileri hedef haline getirebilmekteydiler. Mesela Osmanlı İmparatorluğu, sınırlarını doğuya doğru genişlettiğinde Osmanlı-İran sınır hattındaki Ezidiler iki güç arasında tercihe zorlanırlar. Bazı Ezidi aşiretleri Osmanlı'dan yana tutum takılırken bazıları da İran egemenliğine yaslanır. Osmanlı-İran arasında gerilim, sürtüşme ve çatışma yaşandıkça Ezidiler her halükarda kaybeden olurlar. Osmanlı'nın buradaki öncelikli politikası "inançsız" olarak gördükleri Ezidileri Müslümanlığa devşirme olur. Çeşitli aktarımlara göre önemli bir Ezidi nüfus zorunlu dayatma ve baskı sonucu Müslümanlığa geçer. Kabul etmeyenler de başka coğrafyalara göç etmek zorunda bırakılır.

Selçuklular, Moğollar, Osmanlılar ve Safeviler son bin yıllık dönemde Ezidilerin yaşadıkları bölgelere hükmeden İmparatorluklar, egemen güçlerdir. Bu güçlerin Ezidilere yaklaşımı çıkarlarına göre şekillenmiştir. Yerine göre Ezidilerden faydalanırlar, düşmanlarına karşı kullanırlar ama çıkarları değişince ya sürgüne gönderilmişlerdir ya da katledilmişlerdir. Bu döngü yüzlerce yıl devam etmiştir. Ezidilerin aşiretler şeklinde toplumsal yapıya sahip olmaları egemen güçlerin bölme, parçalama ve yönetme politikaları için de elverişli zemin yaratmaktaydı. Aşiretleri kazanarak Ezidi toplumunun siyasal-sosyal bütünlüğüne darbe

vuran egemen zihniyetlerin bu politikalarında dini öz öne çıkar. Zayıflatılmış toplulukların Müslümanlığa devşirilmesi yani onlar açısından “inançsızların” dine imana getirilmesi önemlidir. Çünkü inançları bunu emretmektedir. İslam dininin egemen mezheplerinin hepsi de bu anlayış ve amaç doğrultusunda Ezidilere yaklaşmışlardır. Hakeza Hıristiyanlık dininin bütün mezhepleri için de durum farklı değildir. Hıristiyanlar da misyon faaliyetleriyle Ezidilere yönelmişlerdir.

Erol Sever “Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni” adlı kitabında Ezidi topluluğun dünyevi lideri olan Emir Muaviye bin İsmail’in makalesine yer verir. Makalede şu bilgi yer almaktadır:

“Hıristiyan zaman hesaplarına göre 7. yüzyılda, İmparatorlukları doruk noktasını çoktan aşmış olan Bizanslılar ve Sasaneler; yeni ve dinamik bir inanç temelinde oluşan yeni bir gücün, İslam’ın ortaya çıktığını gördüler. Yeni inancın savaşçı komutanları tarafından ‘büyücü’ ve ‘ateşe tapanlar’ olarak damgalanan bizler, çok geçmeden acımasız koğuşturmalara uğratıldık. Amaçları, bizi, inançlarımızdan ayrılmaya zorlamak ve İslam’a döndürmekti. Kılıç, çok defa amacına ulaştı ve binlerce insan İslam’a dönerek Müslüman oldular. Ama bazıları uzaklardaki dağlık yerlere kaçarak, çöl savaşçılarının erişemedikleri bölgelerin dışına çıktılar. Eski Medya’nın yarılmış, çatlamış dağları; bizim için, içine girilmesi kolay olmayan kalkan görevi gördü...

Osmanlı İmparatorluğu’nun ortaya çıkmasına kadar, büyük zorluklar altında olsa bile, eski yaşamımızı sürdürdük. Haçlıların tarihi saldırılarını, Moğol baskınını ve Müslüman devletin dağılmasını varlığımız sönmeden atlattık.

Osmanlıların son imparatorluk kurucusu olarak ortaya çıkmalarıyla, imparatorlukların kurulmasında pek hayır dua almamış olan bölgemizde, yaşamımız tamamıyla değişti. Osmanlı padişahları, kendilerini, İslam’ın Halifesi olarak görüyorlardı.

İnançlarının yayılmasını, öncelikler listesinin başına yerleştirdiler. Babı Ali, Osmanlı padişahlarının İstanbul'daki hükümeti; iktidarını, tanrının adına uygulamaya öncelik verdi. Kendini de bu nedenle, sıradan bir dünyevi güç olarak değil; tersine, tanrının iradesinin aracı olarak görüyordu.

Aralarında 1. Selim, 1. Süleyman, 4. Murat ve 5. Mehmet'in de bulunduğu birçok Osmanlı Padişahı, bizi Putperest ve tanrının düşmanları ilan eden özel fermanlar çıkardılar. Halkımızın karşısına iki seçenek konuldu: Ya İslam'a döneceklerdi ya da öldürüleceklerdi. Babı Ali'nin hizmetindeki Müslüman Kur'an uzmanları olan Mollalar fetvalar çıkardılar. Buna göre bizler, 'mahdur adam' idik, yani tanrı adına kanı akıtılacaklardık.

Kuşaklar boyunca, ağızdan ağıza geçen rivayetlerde; köylerin yerle bir edildiği, köylerde yaşayan erkeklerin, kadınların ve çocukların kılıçtan geçirildiği, evlerin ve tarlaların yakıldığı anlatılıyor. Bazı olaylarda, dönmek için direnenler uçurumlara atıldılar veya köy meydanlarında diri diri yakıldılar. Büyük köylerde ve kentlerdeki tapınaklarımız camilere dönüştürüldü.

Zaman zaman Yezidi çocukları Anadolu'nun ıssız yerlerine götürülerek, oralarda Müslümanlaştırıldılar ve Padişahın ordusunda askerlik yapmak üzere eğitildiler. Genç kadınlar ve kızlar savaş ganimetiydi; ele geçenler Padişahın subaylarına ve askerlerine cariye oluyorlardı..." (Sever, 2006: 120-121-122)

Kendi inançlarının buyrukları doğrultusunda Ezidilik inancını yargılayan, mahkum eden ve her türden katı tutuma kurban eden egemen inançlar, yukarıda ifade edildiği gibi her fırsatta Ezidileri ezmek için uğraşmışlardır. Ezidilik inancını itibarsızlaştırmak, değersizleştirmek, kendi yargılarıyla özünü ve ruhunu karartmak ve daha da ötesine giderek Ezidiliğe inananların katlini kendi dinleri adına meşru görmek ve göstermek şeklinde sürekliliği sağlanmış bir saldırganlık durumu yaratılmıştır. Bu zemin üzerinde beslenen anlayışlarla Ezidilere

ve inançlarına yaklaşılmıştır. Bunun pratik karşılığı her daim baskı, zorbalık, sürgün, katliam ve kırım olmuştur.

“Bugün neredeyse tüm dünya, Birleşmiş Milletler’in aldığı ortak bir kararla üzerinde anlaşmaya varılmışçasına tek-tanrılı birkaç din dışında diğerlerini bir inanç fantezisi, beyhude bir arayış, dinleştirmemiş tarikatlar olarak görür; bu merkez dinlerin ruhani merkezleri ise bunları düpedüz sapkınlık olarak niteler. Örneğin Ezidilerin putperest olduklarına dair ferman çıkarıp kılıçtan geçirilmelerini buyuran 4. Murat (1612-1640) Bağdat Seferi dönüşü Mardin’den geçerken güneşe tapınan Şemsileri sürgün ile ölüm arasında bir tercih yapmak zorunda bırakır. Şemsiler ancak Yakubi kilisesine kabul edilerek ölümden kurtarılırlar ve sığındıkları cemaat içinde kendi kültürlerini korumayı sürdürürler. (Mardin’de Deyrül-Zefaran Manastır’ındaki hücrelerin birinin duvarında, Şemsilerin güneş duası yapabilmeleri için açılan yarık çocukluğumuzun unutamadığımız imgelerindedir.)

Osmanlı yönetimi, 19. yüzyıldan itibaren Ezidiliği şeriatın ‘Fırka-ı dalle’ tanımlamasıyla ‘resmen’ sapkın bir topluluk olarak ilan eder ve tam bir dini savaş açar.

Yeryüzü nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Hıristiyanlık ve Müslümanlık gibi kendini tüm insanlığı kurtarmak misyonuyla görevli sayan yayılmacı dinler, yerine ve duruma göre düzenledikleri ‘Haçlı Seferleri’ ya da ilan ettikleri ‘cihad’ yoluyla insanlığı kendi dinlerine çağırmak, döndürmek için güç ve şiddet kullanır; görünür ya da görünmez her çeşit baskıyı dener; kendinden olmayan halklar, topluluklar üzerine seferler düzenler. Müslümanlarla Ezidiler arasındaki gerilim hiçbir zaman yatışmamıştır. Ezidiler işte bu dinlerin ve mezheplerin pek çoğunun ortaya çıktığı o sert coğrafyanın amansız kısılcığında, yüzlerce yıl boyunca bir din olarak var olma, bir halk olarak ‘yaşama’ mücadelesi vermiştir. Bu mücadele bugün de farklı biçimlerde sürmektedir...” (Gökçen, 2014: 22) “Ezidiler/Kara

Kitap Kara Tarih” kitabının sunuş kısmında Murathan Mungan bunları paylaşır.

Merkez dinler ya da egemen inançlar olgusu toplumların ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel süreçlerinin şekillenmesinde önemli dinamikler olarak yer edinmişlerdir. Zamana egemen olmayı ekonomik, siyasi ve askeri gücü elinde bulundurmak olarak gören egemen sınıfların aynı anda toplumun inanç değerlerine hükmetmeyi vazgeçilmez bir görev olarak üstlenmeleri bu yüzdendir. İncanın egemenliği kendi yatağında akıtılmadan diğer egemenlikler de sağlanamayacaktı. Egemenlik her açıdan inşa edilmek zorundaydı. Yoksa zamana yön verebilmek kolay olmayacaktı. Dinlerin ya da inançların egemenliği bir olgudur ve inkar edilemez. Ama aslolanın çok daha geniş bir yelpazede şekillendiren topyekün bir egemenlik gerçeği olduğu da unutulmamalıdır.

Özellikle İslam dininin ve bünyesindeki güçlü mezheplerin egemen hale geldikleri yerlerde kendileri dışındaki diğer inançlar ve inanç toplulukları üzerinde hakimiyet oluşturması çok yaygın bir politika ve uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında yaşayan Hıristiyan topluluklara nasıl yaklaşıldığını ve sonrasında yaşatılanların neler olduğu bilinmektedir. Söz konusu Ezidiler olunca tutum ve pratik yaklaşım çok daha katı bir içeriğe bürünür. Çünkü bu topluluk Ezidilik inancından dolayı baştan “sapkın” ilan edilmiştir. Ezidiler yüzlerce yıl bir dinin, inancın mensupları olarak görülmediklerinden diğerleri tarafından tehdit, baskı ve kuşatma altında tutulmuşlardır. Böylesine bir kuşatılmışlık ortamında ve her an saldırıların hedefinde bulunma ruh haliyle yaşayan Ezidiler tarihleri boyunca hep gizlenmişler, saklanmışlar, uzak diyarları mekan eylemişler, kendilerini yalıtmışlar ve göçebe bir hayata mahkum kılmışlardır.

Murathan Mungan 14. ve 19. yüzyıllar arasında Müslüman

hükümdarlıkların despotik saldırıları ve 26 kez kıyım fermanlarına maruz bırakılmış Ezidilere ilişkin çeşitli tarihlerde gerçekleştirilen saldırıları şöyle sıralar:

“Türk atabeyleri tarafından yönetilen Musul’da, 1211 yılında yönetime geçen Bedreddin Lulu (bir Ermeni kökenlinin oğlu olduğu söylenir) ve ailesi sıkı bir işbirliği içinde oldukları Moğolların ağır vergileri altında ezilen bölge halkının yükselen itirazlarına karşılık olarak Kürtler, Araplar, Nasturiler ve Ezidilere yönelik büyük bir bastırma hareketi başlatır. Bu dalganın devamında Ezidiliğin kurucu aşiretlerinden sayılan Adeviler (Adaviyeler) 1254’te büyük bir kırimdan geçirilir. O tarihte yönetimde Nureddin Lulu vardır. O, Ezidilere büyük bir savaş açmakla kalmamış, ele geçirdiği tutsaklardan yüzünü astırıp, yüzünün kellesini vurdurtmuş, Ezidi emirinin kol ve bacaklarının kesilip Musul kapılarına asılarak sergilenmesini emretmiştir. Dahası yetinmemiş Ezidilerin veli, aziz, yalvaç katında gördüğü Şeyh Adi bin Musafir’in mezarını kazdırıp, çıkan kemiklerini yaktırmıştır. Ezidiler benzeri saldırı dalgasında dağlara kaçıp saklanmış; kendi içine kapanan küçük topluluklar halinde hayatta kalma mücadelesi vermeyi sürdürmüşlerdir.

1260’ta Moğol komutan Angürk Novin Hakkari ve Sincar’ı kırıp geçirir.

1414’te Celaleddin Muhammed Ezidilere topyekün cihad açar.

1415’te bu kez de Ceziret B. Ömer emiri İzzettin, yanına çektiği civardaki aşiretlerin bir araya gelmesinden oluşan orduyla Hakkari dağlarını istila ederek toplu katliam gerçekleştirir.

1615’de Firari Mustafa Paşa’nın, 1640’ta dönemin Diyarbakır valisi Melek Ahmet Paşa’nın, 1647’de Van valisi Şemsi Paşa’nın, 1715’de Bağdat valisi Hasan Paşa’nın, 1752’de Süleyman Paşa’nın, 1753’te Zap bölgesindeki Ezidi köylerini yerle bir eden Ahmet Paşa’nın, 1767’de Musul valisi Emin Pa-

şa'nın, 1800'de Bağdatlı Abdülaziz Bey'in, 1803'de Musullu Ali Paşa'nın, 1810'da 'Katil Süleyman' lakaplı Bağdat valisinin saldırılarına uğrarlar.

19. yüzyılın ilk yarılarında önce Bağdatlı Ali Paşa, daha sonra halefi Süleyman Paşa tarafından Ezidilerin yoğun olarak yaşadığı Sincar bölgesine yönelik imha amaçlı ağır saldırılar düzenlenmiş; Ezidi köyleri yakılıp yıkılıp yerle bir edilmiştir.

Katı bir Sünni ve 'din kindarı' olan Kürt Beylerinden Revanduz Miri Kör Mehemed Paşa'nın bir Osmanlı komutanı olarak 1832'de düzenlediği sistemli saldırılarla bölgesinde yalnızca Ezidileri değil, Musevi ve Hıristiyanları da vahşice katlettiği bilinir.

1833'te Reşid Paşa'nın Anadolu'nun ortasında ve kuzeydoğusunda yaşayan Kürtlere saldırıları sırasında Mardin'de patlayan isyan nedeniyle Ezidiler gene hedef tahtasına oturtulur. 1836'da gene Reşid Paşa, tarih boyunca Ezidilerin yurdu olmuş, Diyarbakır ve Siirt arasındaki Ceziret b. Ömer'i topa tutarak geride harabe bırakırken, bir yandan da Sincar Ezidilerine saldırmayı sürdürür...

Bölgesinde yalnızca Ezidileri değil, topyekün Kürtleri doğrudan imhaya yönelik hayalleri ve planları olan Hafız Mehmet Paşa'nın 1838'deki saldırısında Ezidiler gene büyük kayıplar vermişlerdir. 1845'te Musul'a atanan Giritlioğlu Muhammed Paşa Sincar Ezidilerinden Mihirkan aşiretinin mensuplarını vergi borçları nedeniyle huzuruna çağırır. Erkeklerin başları kesilir, kadın ve çocuklar köle pazarında satılır, köyleri yağmalanıp talan edilir...

Gene XIX. yüzyıl başlarında, bu kez de Kürt aşireti olan Bothan Miri Bedirhan Bey tarafından kıyıma uğrar Ezidiler. Yeri gelmişken Osmanlı'nın mazlumları olan Bedirhan Bey'in, nasıl Ezidilerin zalimi olduğunu da hatırlamak ve hatırlatmak gerekir. Onun Revanduz Miri Kürt Mehmed'in, 1836'da Ame-

diye'yi (Diyarbakır) ele geçirmesine ve Ezidilere yönelik saldırılarına destek kuvvet vermesi bir yana, yakaladığı her Ezidi'yi zorla İslam'a döndürmeye çalıştığı, dönmeyi kabul edenleri köle olarak kullanırken, etmeyenlerin her birini evinin önünde kendi elleriyle kestiği anlatılır...

Bu bağlamda bir diğer Ezidi düşmanı Kürt beyi olan, kendisine öldürmesi için getirilen her Ezidi için para ödeyen, Müslüman olmayan herkesin kanını içmek istediğini ikrar eden Yezdan-Şir'i de unutmamak gerek..." (Gökçen, 2014: 25-26-27)

Zorbalık, saldırı ve katliam bunlarla sınırlı kalmaz. Osmanlı'nın geleneksel tutumu sürdükçe benzeri olaylar kesintisizce devam eder. Ezidiler, Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler ve sonrasında Asurlar/Süryaniler gibi Osmanlı'nın idari ve siyasi yapılanması içerisinde görece de olsa "Millet Sistemi" kapsamına dahil edilmezler. Zaten söz konusu dahi yapılmaz. Çünkü Ezidilik inancını meşru görmeyen ve bu inancı "sapkınlık" olarak değerlendiren zihniyetin egemenliği söz konusudur.

Osmanlı yönetimi ekonomik, siyasi, idari, askeri ve sosyal krizler yaşadıkça bu krizleri aşmak için zaman zaman reformlara başvururken bir yandan da otoritesini sağlamlaştırmak adına bütün inanç gruplarından topluluklara baskı uygulamayı ihmal etmez. Ezidiler de bu süreçlerin dışında tutulmazlar. 19. yüzyılın genel krizleri ve Osmanlı'nın bu süreci aşma politikalarının yansıması olarak ortaya konulan tüm saldırılar Ezidileri de kapsar.

Vergilerini ödemedikleri, asker vermedikleri vs. bahaneleriyle Ezidiler sürekli olarak hedef haline getirilirler. Bu gerekçelerle saldırıya uğradıkları her seferinde de iki seçenek önlerine konulur ya Müslüman olacaklardır ya da öldürüleceklerdir. Çoğu zaman da bu iki seçenek aynı anda uygulanmıştır. Örneğin 1892 yılında vergilerini ödemiş Ezidilerden vergi tahsilatı için gönderilen General Ömer Vehbi Paşa'nın Mezopotamya'nın altını

üstüne getirmesi gibi. Sincar ve Şeyxan'ı istila eder ve tarihin en büyük Ezidi kırımını gerçekleştirir. Öyle ki Laleş'teki Ezidi tapınağının medreseye dönüştürülmesine bile girişir. Bu baskı ve katliamlar sırasında 15 bin Ezidi'nin hayatta kalabilmek adına zorla Müslümanlığı benimsedikleri anlatılır.

Osmanlı'nın gerek kendi iç bölgelerine çeşitli vesilelerle düzenlediği bastırma hareketleri sonucu olsun gerekse de sınırlarının olduğu Rusya ve İran gibi devletlerle savaşları sırasında Ezidi nüfus her zaman için büyük zarar görür. Osmanlı-Rus savaşları bunun örneklerindedir. Önemli bir Ezidi nüfusu göç etmek zorunda bırakılır yani sürgüne edilir. Rusya sınırları içerisinde mecburi göçler 1877 yılından sonra yaşanır. Daha uzak coğrafyalara doğru göçle Ezidiler, bölgesel düzeyde sağlamış oldukları birliktelik ortamından koparlar. Büyük zorluklar içinde sürdürdükleri yaşamlarıyla, korumaya çalıştıkları inançlarıyla, kültür, gelenek ve değerleriyle topluluk olabilme olanaklarından yoksun bırakılırlar. 20. yüzyılın başlarındaki büyük alt-üst oluşlar sonucu Ezidiler de büyük yıkım yaşarlar.

Ezidiler bütün nüfuslarıyla yüzyıl öncesinin Osmanlı sınırlarında yani binlerce yıllık kendi yurtlarında yaşamaktaydılar. Dinlerinin doğduğu, kültürlerinin ve geleneklerinin şekillenecek yaygınlaştığı ve bütün olumsuz etkilere rağmen yaşamlarını sürdürebildikleri topraklar, 19. yüzyıldan itibaren Ezidilerin yaşam alanı olmaktan çıkartılır. Çünkü Osmanlı düzeninin şekillenmesinde şeriat esasları geçerliydi. Ezidiler, Ezidilik inancından dolayı Osmanlı rejimi tarafından "fırka-i dalle" (sapkın topluluk) olarak görüldükleri için şeriat normlarına göre baskıya maruz kalmaları, zorla Müslümanlaştırılmaları ve katledilmeleri olağandı. Yani ya katledileceklerdi ya da "ıslah" edilme adı altında Müslümanlığa geçeceklerdi. Özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru 2. Abdülhamid'le Osmanlı'nın devlet politikası haline gelen "Müslümanlaştırma" yönelimiyle bütün

toplumu merkezi siyasetin egemenlik alanına dahil etme uğraşı Ezidileri de hedeflemektedir. Elbette ki bunlar yeni değildir. Osmanlı padişahlarının Ortadoks İslam çizgisi temelinde diğer din ve inançlar üzerinde baskıcı, despotik bir egemenlik kurmak için neler yaptıklarına tarih fazlasıyla tanıklık etmiştir.

Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan Ezidi nüfusuna ilişkin rakamsal olarak belirgin bir şeyler söylemek çok zordur. 18. yüzyılın sonlarına doğru 240 bin gibi bir nüfusları olduğu söylenmektedir. Fakat Osmanlı'da nüfus sayımı sadece erkekler üzerinden yapıldığından bu rakam esas nüfusun çok çok altında kalacaktır. Ayrıca Ezidilerin genel olarak göçebe yaşam sürdürdükleri de dikkate alındığında bütün Ezidilerin sayılma ihtimali daha da zayıflamaktadır. Mesela Ezidi Dernekler Federasyonu:

“Amed’de 1828 yılında Ezidi nüfusu 238 bin iken 1860’ta bu sayı 130 bine düşmüştür...” (Ö. Gündem, 2011: 14) demektedir. Bu rakam dönemin Amed nüfusu açısından bakıldığında özellikle Ezidiler için yüksek bir rakamdır. Kürt nüfusunun önemli bir kısmının Müslüman olmadan önce Ezidilik inancını benimsedikleri üzerinden bir değerlendirme yapılarak bu rakamlar dillendiriliyorsa da başka kaynak ya da bilgiler olmadığından aksini söyleyebilmek de zordur. Mesela tarihçi ve yazar Ayşe Hür de bir yazısında şu verileri paylaşmaktadır.

“1800’lerin başında Osmanlı İmparatorluğu’nun Mezopotamya topraklarında 120 bin, 1900’lerin başında 37 bin, 1920’lerin başında Türkiye Cumhuriyeti’nde, ağırlıklı olarak Mardin’in Midyat, Şanlıurfa’nın Viranşehir, Siirt’in Kurtalan, Batman’ın Beşiri, Diyarbakır’ın Bismil ve Çınar ilçeleri ile Hakkari’nin köylerinde 18 bin Ezidi yaşarken...” (Hür, 2011: 12)

Ezidi nüfusuyla ilgili verilere dair farklı rakamlar telaffuz edilmektedir. Tartışmalı olduğunu bilerek yine de zamandaki durum hakkında belirli bir algının oluşması bakımından verilen bilgiler dikkate değerdir.

Ezidi toplumunun binlerce yıla yayılan toplumsal birikiminin özellikle 1877 Osmanlı-Rus harbi sonrası çözülerek ve dağılarak kırılğan bir zemine sürüklendiği bilinmektedir. Bu savaş sırasında Erzurum, Van, Kars, Muş, Bitlis ve Ağrı'da yaşayan Ezidiler Osmanlı'nın zorbalıklarına maruz kalırlar. Hayatta kalanların önemli bir bölümü Rusya sınırlarından Kafkasya'ya göç etmek zorunda kalırlar. Günümüzün Gürcistan ve Ermenistan sınırları Ezidiler için yeni yaşam alanları haline gelir.

Osmanlı'nın 1915'te Ermenilerle başlayan ve devamında diğer Hıristiyan toplulukları da hedefleyen tehcir ve soykırım uygulamaları sırasında bu halklarla aynı topraklarda yaşayan Ezidilerin payına da katliamlar ve sürgünler düşer. Rusya sınırlarına göç bu süreçte de devam eder. On binlerce Ezidi'nin Rusya'ya göç ettiği bilinmektedir. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Ermenistan nüfusunun ikinci büyük bileşeninin Ezidiler olması göçün boyutuna ilişkin önemli bir veridir. Ermenistan'daki Ezidiler zamanla Rusya'nın iç kesimlerine doğru göç ederler.

Emperyalist paylaşım savaşından sonra Osmanlı'nın dağılması, parçalanması ve coğrafyanın yeniden haritalandırılması süreciyle geride kalan Ezidi nüfusun kaderi de değişir. Ulus devletler süreci Ezidilerin yurdunun parçalanması anlamına gelir. Türk ulus devletinin kurulması ve güneyde Irak, Suriye gibi emperyalistlerin himayesi altında Arap devletlerinin inşası Ezidilerin yaşam alanlarını doğrudan etkileyen gelişmeler olur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması sonrasında Ezidiler için değişen bir şey olmaz. Türk devletinin sınırları içerisinde Siirt, Hakkari, Van, Şırnak, Mardin, Urfa, Amed, Antep ve Kars gibi vilayetlere bağlı onlarca köyde Ezidiler yaşamaya devam eder. Ama hem devletin hem de Türk ve Müslüman toplulukların tutumunda herhangi bir değişiklik olmaz. Geleneksel Sünni İslam algılarıyla oluşturulan önyargı, olumsuz yaklaşım ve pratik yönelimler Türk ulus devletinin de ideolojik unsurları olarak öne

çıkar ve sürece yön verir. Ezidiler zamanla yerleşik hayata uyum sağlayarak genel ortama dahil olmak ister. Fakat Müslümanların dışlayıcı, aşağılayıcı ve rencide edici tutumlarından istenilen ortam ve ilişkiler geliştirilemez. Mesela Ezidilerin elinin değdiği ya da yaptığı hiçbir şey helal kabul edilmez. O yüzden onların yaptıkları yenmez. Yetiştirdikleri hayvanlar ya da buğday gibi şeyler alınır ama kestikleri hayvanın eti ya da yaptıkları ekmek yenilmez. İşte buna benzer kalıplaşmış anlayışlardan dolayı Ezidiler üzerindeki baskılar kalkmaz, aksine baskıcı ortam geçmiştenden miras kalan olumsuz yaklaşımlarla canlı tutulur.

Ezidilik bir inanç ya da din olarak kabul edilmez. Türkiye’de yaşayanlar “vatandaş” olarak kabul edilir. Fakat Ezidilerin kimliklerinde din hanesi ya bilinmeyen bir din anlamında (x) olarak işaretlenir ya da boş bırakılır. Bazen de din hanesinin olduğu yere doğrudan “bilinmeyen din” yazılır. Sünni İslam’ın yüzlerce yıldır Ezidilere ve inançlarına kendi merkezli tarif ve tanımlar eşliğinde yaklaştığı bilinmektedir. Egemen inanç olmanın gücü kullanılarak Ezidilik dininin yok sayılması için akıl almaz yakıştırmalar yapılır ve binbir türlü uydurma hurafe ileri sürülür. Nitekim başarılı da olunur. On binlerce Ezidi’nin zorla Müslümanlaştırılması gibi inkar edilmesi imkansız Osmanlı despotizminin fiilleri ortadayken devamında kurulan Türk devletinin başka türlü yaklaşması beklenemezdi. Zira şeklen farklı görünse de özdeki maya aynıydı. Ezidilerin Türk devletinin sınırları içerisinde kalamayıp başka diyarlara göçmek zorunda bırakılması geleneksel yaklaşımların devam ettiğine ilişkin en somut göstergedir. Müslümanlaştırma ve Türkleştirme politikasıyla oluşturulan asimilasyoncu dayatmalar, Türk devletinin resmi tutumu olarak Ezidilerin üzerinde kara bulut misali dolandırılmıştır. 21. yüzyıla gelindiğinde binlerce yıldır yaşadıkları coğrafyada sadece 400-500 kadar Ezidi’nin kalmış olması söze yer bırakmayacak nitelikte yürek burkan bir sonuçtur.

Günümüz itibariyle Ezidi nüfusunun önemli bir kısmının (yaklaşık 400 bin kişinin) Irak'ta, Kafkasya'da ise dağılmış halde 100 bin Ezidinin (ki bunların 40-45 bininin Ermenistan'da ve 10-15 bininin Gürcistan'da) yaşadığı tahmin edilmektedir. Yine Almanya başta olmak üzere bazı Avrupa ülkelerine yerleşmiş Ezidilerin nüfusu ise birkaç yüzbinle ifade edilmektedir. Suriye'de yaşayan Ezidiler de Halep, Şam, Afrin ve Kamışlı'dan göç edenlerdir. Nüfusları hakkında herhangi bir rakam telaffuz edilmemektedir. Suriye Ezidilerinin Mardin, Urfa, Antep gibi yerlerden geldikleri sanılmaktadır.

Netice itibariyle Ezidiler inançlarına, kültürlerine ve toplumsal hafızalarını şekillendiren bütün değer ve birikimlerine hayat veren tarihsel köklerinden kopartılıp, uzaklaştırıldılar. 19. ve 20. yüzyılın ekonomik, sosyal, siyasal ve toplumsal dinamikleriyle oluşan kriz, gerilim, çatışma ve savaşlar sonucu farklı inançlardan ve etnik kökenlerden birçok topluluk büyük bir yıkıma maruz bırakıldı ve kendi köklerine hayat veren yaşam unsurlarından radikal biçimde kopartıldı. Ezidiler gibi daha zayıf, dağınık ve parçalı haldeki topluluklar için böylesine ortamlar ve zamanlar mevcut bağların çözülmesi, ortak özelliklerin kaybedilmesi ve değerlerin yitilmesi anlamında daha ağır bir süreç olmuştur. Günümüzün Ezidiler gerçekliği yüzyıllardır egemen din ya da inanç merkezli bakışlarından dolayı zihinleri çölleşmiş egemen rejimlerin ve güçlerin despotik uygulamaları ve bunları sürekliliği sonucu kırılğanlaşmış dağılmış ve parçalanmış bir görünümüdür.

Ezidilik bir dindir. Bu dine inanan ve bu inanç temelinde kendilerini tanımlayan bu topluluğa, hangi egemen inanç ya da ideoloji nasıl yakıştırmalar yaparsa yapsın, Ezidiler denilmektedir. Etnik kökenlerinden ziyade inançlarını esas alarak kendilerini etnik ve dinsel bir kimlik bütünselliği içerisinde ifade ederler. Anadilleri Kürtçe'dir. Bütün dağınıklıklarına

rağmen Kürtçe dili ortak paydaları olarak varlığını sürdürmektedir. Etnik aidiyet duygusunu Ezidi olarak ifadelendirirler. Kürtlük algıları geleneksel Kürt etnik unsurlarıyla şekillenen ölçütlerden ve hissiyatlardan farklıdır. Mesela Şengal'deki, Musul'daki Ezidilerle Ermenistan ya da Rusya'daki Ezidilerin bakışları ya da duyguları, içinde buldukları coğrafi zeminin oluşturduğu etkilere göre değişiklik gösterebilmektedir. Yine de Ezidilerin kendilerine dair tanımları ve hissiyatları esas alınmalıdır. O yüzden egemen güçlerin ve güç haline gelen dinlerin kendi merkezli değerlendirmelerinin, yorumlarının, tanımlarının ve yakıştırmalarının ideolojik ve siyasi hegemonyalarını pekiştirmenin araçları olarak işlevselleştirdikleri asla göz ardı edilmemelidir. Sünni İslam ideolojisinin ısrarla kullandığı "Yezidiler" ifadesi ve kendi meşrebince bunu tarihselleştirme uğraşı boşa değildir. İslam egemenliğinin kendi iç çatışmaları sırasında tarihe adını yazdırmış olan Yezid b. Muaviye ile ilişkilendirmesi Ezidiliğe de İslam'ın içinde bir yerlere yamama arayışından kaynaklanmaktadır. İslam'ın ve Müslümanlığın mutlak otoritesi, egemenliği ve diğer dinler üzerindeki baskın karakteri bu şekilde oluşturulmaktadır. Dünden bugüne çizgileşmiş bu tutum ve davranış Sünni İslam'ın diğer inançlara ve mezheplere bakışının genel yansımasıdır. İşte gerçek bir hayat öyküsü: '80'li yıllara kadar Midyat'ta yaşamış bir Ezidi ailesi binlerce Ezidi gibi Avrupa'ya göçmek zorunda kalır. Ve yıllar sonra terk ettiklerini köylerini ziyaret ederler:

2007 yılının yazında o masalsi köyü, 'kiwex'i görmeye gidiyoruz birlikte. Köy terk edilmiş bir Ezidi köyü. Yeni ismi 'İslam Köyü'(!) köye girişte önce hareketsiz kala kalıyoruz. İnsansız bir köy. Birkaç sinek vızıltısı dışında hiçbir ses yok. Ölüm sessizliğini çağrıştıran bir ses...

Ölenler ölmeyenlerin ziyaretini beklerler dünyanın her yerinde. Kiwex'ta ölümlerin bekleyeceği kimseleri yok. Gözümüz

köyün ortasındaki incir ağacında ve altındaki sahipsiz mezarlarda, elimizde birkaç Kiwex inciri ile yola koyuluyoruz. Güneş yapayalnız kalıyor aramızda. Ona yüz çevirip dua eden insanları yok artık.” (Kaya, 2009: 6)

Terk edilmiş, boşaltılmış ve sahipsiz mezarlarından başka bir şeyi kalmamış Ezidi köyünün isminin zaman kaybetmeksiniz “İslam Köyü” olarak değiştirilmesi her şeyi ifade etmektedir. Müslümanlaştırmada ve Türkleştirmede sınır tanımayarak önüne gelen her şeye aynı muameleyi gösteren bu zihniyet var olduğu sürece “farklılıkların” yazgısı değişmeyecektir. Bir Ezidi köyüne İslam isminin verilmesi ve bunun da doğrudan devlet politikası ve uygulaması olarak hayat bulması söze yer bırakmayacak kadar çarpıcı ve bir o kadar da yürek sızlatan acı gerçeklerdir.

Ezidiler de Mezopotamya'nın ve Anadolu'nun kadim halklarından Ermeniler, Süryaniler, Kildaniler, Nasturiler, Yakubiler ve Rumlar gibi aynı kara yazgının seçilmişleri olarak Osmanlı'nın ve devamında kurulan Türk devletinin despotik politikalarına kurban edildiler. Türk ulus devletinin coğrafyayı vatanlaştırma, Türkleştirme, Müslümanlaştırma adına giriştiği her pratik yönelim, Osmanlı'da başlayan sürecin devamı olarak şekillendi. Coğrafya binlerce yılın renk, ses ve yaşam ruhundan arındırıldı; Müslümanlığı ve Türklüğü egemen kılmak adına.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yahudiler

Yahudi topluluğu Anadolu ve Mezopotamya'nın kadim halklarıyla kıyaslandığında daha farklı bir süreç yaşamıştır. Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan Müslüman olmayan topluluklar arasında ekonomik, sosyal ve siyasal durumu ya da imkanları daha iyi olan Yahudilerdi. Bu olumlu durum ya da ortam zaman zaman inişli çıkışlı seyir izlese de Yahudiler için yerine göre “altın çağ” niteliğinde süreçler olarak da hayat bulmuştur.

Yahudiler nüfus olarak Anadolu'da ve Mezopotamya'da diğer kadim topluluklar gibi yoğun değillerdi. Tarihi kökleri, kültürleri ve yaşam alanları daha farklı coğrafyalara dayanmaktadır. Neticede Ortadoğu coğrafyasının bağrında doğan Mus-evilik inancının yegane temsilcisi ve taşıyıcısı bir topluluktur. Ama Osmanlı'nın kurulduğu ve yükselişe geçtiği tarihlerde Yahudi nüfusu ağırlıklı olarak İspanya, Almanya, Fransa, İtalya, Polonya ve Rusya gibi yerlere dağılmış farklı özelliklere sahip cemaatler şeklinde yaşamaktaydı. Buna rağmen daha önceki yüzyıllarda İstanbul, Bursa, Konya, Edirne gibi bazı yerlere göç ederek yerleşik durumları eskilere dayanan Yahudi cemaatleri de bulunmaktaydı. Osmanlı'nın fetihler temelinde yayılcı askeri politikaları sonucu günümüz Mısır, Suriye, Irak ve Filistin topraklarında yüzyıllardır yaşayan Yahudiler doğrudan Osmanlı tebaasına dahil edilirler. Ama asıl nüfus yoğunluğu 16. yüzyıla doğru güçlü bir dalga şeklinde Avrupa'dan Osmanlı topraklarına yönelerek önemli değişikliğe uğrar. 16. ve 17. yüzyıllarda Yahudi nüfusunun ve yerleşim yerlerinin yoğunlaştığı merkezlerden birisinin Osmanlı İmparatorluğu olması bu yüzdendir. Bu tarihi sürece kısaca bakmakta yarar vardır.

Yahudiler ortaçağ Avrupa'sında özellikle de 14. ve 15. yüzyıllarda önemli sorunlar yaşarlar. Hıristiyanlık dininin ortaya çıkışıyla başlayan ve yüzlerce yılın benzer görüş tutumlarıyla büyütülen Yahudilik ve Hıristiyanlık dini arasındaki gerilimler ve çatışmalar ortaçağ Avrupa'sının kırılğan zemininde çok daha etkin bir şekilde hissedilir. Yahudiler yaşadıkları her yerde Hıristiyan devlet yönetimlerinin doğrudan hedefi haline getirilirler. 15. yüzyılda bütün Avrupa ülkeleri ve İngiltere de dahil her yerde ve aynı anda Yahudiler ayrımcılığa tabi tutulurlar. "Utanç damgası" olarak ifade edilen ve sadece Yahudilere uygulanan bazı işaretlerin taşınması dayatılır. Giysilere takılması gereken bazı renk ya da şekillerden işaretlerdir bunlar. Yahudilerle Hı-

ristiyanların mahalleleri, semtleri vs ayrıştırılır. Yaşanan her olumsuzluk karşısında Yahudiler ya doğrudan sorumlu ilan edilir ya da bir şekilde ilişkilendirilerek nedeni olduklarına hükmedilirdi. Buna benzer birçok olumsuz yaklaşımlar, ele alışlar uygulamalar va gerilim üreten durumlardan dolayı Avrupa'da yaşayan Yahudiler ya kendileri göç etmek zorunda kalırlardı ya da göçertilirdi. Bir zamanlar önemli bir Yahudi merkezi haline gelen Selanik'teki sürece dair anlatımlara bakalım:

“...12. yüzyıl civarında Tudela'da Haham Benjamin, şehirde çok sayıda hahamla birlikte beş yüz Yahudi'nin yaşadığından bahseder, 1376'da ilk Aşkenazlar [Orta Avrupa Yahudileri] Macaristan ve Almanya'dan şehre gelirler. Bunları 15. yy. boyunca Güney Fransa'nın Provence bölgesinden ya da İtalya'dan gelen Yahudiler gibi gruplar izler. Fakat şehri Yahudilerin Metropolitine dönüştürerek şehrin tarihini ve gidişatını değiştiren olay, 15-20 bin Sefarad'ın [İberya Yahudileri] 1492 sonrasında İspanya'dan gelip yerleşmesidir.

13 Mart 1492'deki tek bir fermanla tüm Yahudiler Hıristiyanlığı benimsemeye zorlandı, aksi halde ülkeyi terk etmeleri gerekiyordu. Tabii ki İspanyolların tümü Yahudilerin kovulmasından yana değildi. Kralın büyük yanlışı yaptığı düşünün İspanyollar vardı, çünkü bizler yeniliği seven çalışkan insanlarız. Biz oradan ayrılırken beraberimizde serveti de götüreceğimiz ve düşmanlara, yani Müslümanlara ticareti, Avrupa'nın ve tüm dünyanın alışverişini taşıyacağımız için bu sürgüne karşıydılar. Sonuç olarak 250 bin Yahudi İspanya'yı terk etti. Birçoğu Osmanlı İmparatorluğu'na geldi. Ve tabii ki Osmanlılar, tıpkı geçmişte olduğu gibi Yahudi göçünden sonuna kadar istifade ettiler.

... Osmanlılar için biz 'kitab-ı mukaddes'in halkı ve takdire şayan yeteneklerin sahibiyiz. Zamanında atalarımızın birçoğu sultanların tercümanları, şahsi doktorları ve bankacıları konumuna geldiler. Osmanlılara değişik icatları, zanaatları ve

savaş makinelerini atalarımız gösterdi, farklı dillerde kitapların basıldığı matbaaları onlar kurdular. Böylece sultan onları içtenlikle kabul etti ve yerleşmelerinin kolaylaştırılması için yerel makamlara emir verdi...

Onların gelişi Selanik'in yeniden doğmasını ve ekonomik alanda büyük ölçüde gelişme kaydetmesini sağlamıştır. 16. yüzyıl Selanik Yahudiliği için fikir alanında bir altın çağ oldu. Şehrin nüfusunun yarısını onlar oluşturuyordu ve şehir daha sonra Doğu Akdeniz'in en önemli limanlarından birisi haline gelecekti...

Buna paralel olarak, şehir teoloji eğitiminin önemli bir merkezi haline geldi ve dünyanın her yerinden talebeleri cezp etti; tüm Avrupa'da ün salan önemli kişilikler, hahamlar, şairler, doktorlar çıkardı. Şehre 'İsrail'in annesi' demeleri tesadüf değil. İberya Yahudilerini, Sicilya'dan, Portekiz'den, Provence'den, Polonya'dan, İtalya'dan, Macaristan'dan ve Afrika'dan gelen Yahudiler izledi. O dönemde Selanik'e gelip Yahudi getirmeyen gemi yoktu. 16. yüzyıl başlarında şehirde on altı tane Yahudi semti oluşmuş, Selanik sinagoglarla dolmuştu.

Sonunda 1568'de 'Muselemlik' olarak tanınmayı başardık, yani doğrudan Bab-ı Ali'ye bağlı olan özerk yönetim grubu. Böylece cemaat için yeni bir yükseliş dönemi başladı. Zenginlik, refah, güç o kadar büyük ve şehirdeki Sefaratların keyifli yaşamcı arzusu o kadar baskın ki, 3. Murat onlara sınır getirmek adına emirnameler hazırlama noktasına geldi." (Gogolos: 2003; 95-96-97-98)

Selanik üzerinden Yahudilere dair çizilen bu tablo Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yahudilerin tamamı için geçerli olmasa da büyük bir çoğunluğunun durumunu gerçekçi biçimde yansıtmaması bakımından önemlidir. Zaten 1453 ile 1600'lü yılların ortalarına kadarki süreç Osmanlı Yahudilerinin en parlak yılları olarak kabul edilmektedir. Sonrası 200 yıllık süreç tam aksi ge-

lişmelerin yaşanmasına yol açsa da 19. yüzyılın ortalarından sonra tekrar toparlanırlar. Osmanlı padişahlarının, Yahudileri bizzat davet etmeleri, topraklarını açmaları ve sahiplenmeleri boşuna değildi. Ekonomik ve siyasi çıkarlarını gözeterek böylesine bir tutumu benimsedikleri açıktır. Yahudiler de Müslüman olmayan diğer topluluklar gibi “millet sistemi” içerisine dahil edilmişlerdi. Yine farklı inançlardan dolayı diğerleri için geçerli olan kısıtlamalar ve yasaklamalar her ne kadar fiiliyatta biraz daha iltimaslı davranılsa da Yahudilere de uygulanmaktaydı. Buna rağmen Yahudi cemaatleri genel olarak Osmanlı sarayı ile daha farklı bir ilişki geliştirmekteydi. Hıristiyanlar ile sorunlarından dolayı öteden beri Osmanlı sultanlarına her türlü desteği sunarak kendilerini güvene almaya önem veriyorlardı. Osmanlılar Yahudilerden faydalanırken Yahudiler de bu ortamı kendi gelecekleri adına önemli bir fırsata dönüştürebiliyorlardı.

İspanya Sefaradlarının önemli bir kısmı da İstanbul’a yerleştirilir. 16. yüzyılda İstanbul’da 30 bin Yahudi’nin yaşadığı tahmin edilmektedir. Hatta İstanbul’da her cemaatin kendine ait sinagogu olduğundan sinagog sayısı 44’e ulaşır. Aynı tarihlerde Selanik’te yaşayan Yahudi cemaatinin sayısı ise 36 olarak verilir. Yine Edirne, Bursa, İzmir, Konya gibi şehirlerde de Yahudi cemaatleri bulunur. Buradaki Yahudiler Osmanlı’nın değişen taleplerine göre zaman zaman nüfuslarının kaydırılması şeklinde iç göçlere tabi tutulurlardı.

Yahudiler nüfus olarak belirli merkezlerde yoğunlaşsalar da cemaatler şeklinde yaşadıklarından ve toplumsal düzenlerini bu temelde oluşturduklarından kendi içlerinde birlik kurabilme zeminini yaratamıyorlardı. Şüphesiz ki ekonomik ve sosyal sınıf farklılıklarının belirgin oluşu da etkiliyordu bu durumu. Ayrıca Sefarat Yahudileri daha varlıklı cemaatler olarak öne çıkarken Aşkenazlar ve Mısır, Şam, Halep, Bağdat, Kudüs gibi yerlerden gelen bazı cemaatler ise yoksulluklarıyla diğerlerin-

den ayrışabilen özellikler göstermekteydiler. Bu dinamikler cemaat odaklı yaşamı güçlendirmiştir.

Özellikle Sefarad Yahudileri arasında mesleki beceri ve deneyimleriyle ya da bilgi ve donanımlarıyla öne çıkan Yahudilerin Osmanlı sarayınca el üstünde tutuldukları bilinmektedir. Ticaret erbapları, zanaatçılar, demir dökümcüler, nalbantlar, yelkenciler, iplik işlemlerinde usta dokumacılar... gibi Yahudi cemaatleri arasında yer edinmiş herkese imkan sunulur. Osmanlı ekonomisinin döngüsünde Müslüman olmayan toplumlar arasında en önemli paya sahip topluluk haline gelirler. Bilhassa başka ülkelerle ticaretin esas yürütücüsü konumuna gelerek siyasal olarak da güç kazanırlar. Osmanlı sarayındaki iç dengelemin şekillenmesinde yerine göre önemli roller üstlenirler. Saray çevresinde bazı mevkilerde doğrudan söz sahibi niteliğinde konum elde ederler. Bu ilişkiler üzerinden Osmanlı rejimi Yahudi cemaatlerini kontrol altında tutabiliyor, yönlendirebiliyor ve onların rejime sadakatlerini güçlendiriyordu. Osmanlı padişahları önemli mevkilerinin danışmanlıklarına ya da daha kritik düzeylerde mesela bir eyalet paşasının yardımcılığı gibi görevlere Yahudileri atayabiliyorlardı. Böylesine konumlara yükselen ama zamanla devşirilen Yahudilerin sayısı da dikkat çekicidir.

17 yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik, sosyal, siyasal ve askeri açıdan önemli sorunlar yaşaması ve özellikle ekonomik açmazlardan çıkış yolu olarak batılı ülkelerle ilişkilere yönelmesi Yahudilerin sahip oldukları olanakların ve fırsatların yavaş yavaş zayıflamasına neden olur. Çünkü batılı sermaye çevreleri Yahudilerden rahatsızdır ve bu yüzden Osmanlı'nın Hıristiyan topraklarına yönelerek Osmanlı ile ticari, ekonomik ilişkilere ağırlık verirler. Fransa'nın başını çektiği bu süreç Hıristiyan-Yahudi çekişmesi temelinde yeni sorunlara yol açar. Hıristiyan sermaye çevreleri, tüccarları, ticari erbapları ve diplomatları kısa zamanda Os-

manlı topraklarının birçok yerinde boy gösterirler. Bu durum Yahudilerin zayıflatılması ve etkin oldukları alanlarda tasfiye edilmesi anlamına da gelmekteydi. Bu vesile ile Hıristiyanlık ve Yahudilik arasındaki tarihi birikime dayalı gerilim ve çatışma dinamikleri bu defa da Osmanlı sınırları içerisinde kendini hissettirmeye başlar. Eva Greopler bu sürece dair şu bilgileri paylaşır:

“... *Modern Yahudi düşmanlığı denen olgu İslam dünyasına ancak 19. yüzyılda girdi. Ve gerek batılı elçiler, konsoloslar ve tüccarlar gerekse papaz ve misyonerler tarafından alabildiğine. 19. yüzyılda -bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda 300 bin Yahudi yaşıyordu. (Karşılaştırma olarak: Almanya'da 550 bin, Avusturya-Macaristan'da 1.5 milyon, Rusya'da 4 milyon, Birleşik Devletlerde 250 bin Yahudi yaşıyordu.)- Osmanlı İmparatorluğu'nda cinayet ayini suçlamaları neredeyse gündelik bir olay niteliği kazandı.*” (Greopler, 1999; 39)

Burada bir parantez açarak kısa da olsa Osmanlı Yahudileri nezdinde önemli yer tutan Sabetay Sevi olayına değinmekte yarar vardır. Gerçek adı Shabbata Tzvi olan ve 1626 yılında İzmir'de doğan Aşkenas Yahudilerindendir Sabetay Sevi. Zamanla, kendisini tanrının gönderdiği bir Mesih olduğuna inanır ve sokaklarda dolaşarak Yahudilerin inançlarında önemli bir yer tutan Mesih umutlarını canlandırır. 1665 yılında önemli bir Yahudi kitlesinin desteğini de kazanarak Mesihliğini ilan eder. Kudüs'te, Halep'te bulunur ve önemli bir kitleyi etkiler. Tekrar İzmir'e dönerek çalışmalarını sürdürür. Yahudi cemaatlerinin önemli bir kısmı bu duruma karşı çıksa da yerel düzeyde epeyce bir sinagog ve haham Sabetay Sevi'nin yanında yer alır. Sabetay Sevi bir süre sonra kendini Osmanlı sultanıyla eş tutmanın da ilerisine varan sözler sarf eder. Hatta kendisini kral, sultan ilan eder. Rivayete göre tahta oturmak için müritleriyle İstanbul'a gider. Bu çıkışı sonrası tutuklanır, kendisine iki se-

çenek sunulur. Ya öldürülecektir ya da Müslümanlığı seçecektir. Sabetay Sevi Müslümanlığı seçer. Bu hızlı dönüş Yahudi cemaatinde yıkıcı etkilere neden olur. “Dönmeler” diye ifade-lendirilen Müslümanlığa geçişler bu olay sonrasında da hızını kesmeden devam eder.

19. yüzyıl Osmanlı sınırlarında yaşayan farklı dinden ve etnik kökenden toplulukların bütünü açısından sarsıcı olmuştur. Yahudiler, etnik temelden yola çıkarak ulusal kimlik arayışına yönelen ya da bu amaçlarla hareketlenen toplulukların aksine bir tutum takınırlar. Osmanlı idare yapılanması içerisindeki konumlarını korumaya ve batılı Hıristiyanların Osmanlı üzerinde artan etkisiyle kendilerine yönelen baskıların ortadan kalkmasını sağlamaya ve Osmanlı rejimiyle sürmekte olan ilişkileri her açıdan güçlendirerek daha iyi düzeye taşımaya önem verirler. 19. yüzyılın güçlü dalgası karşısında geleneksel çizgide durmayı yeğlerler. Buna rağmen Hıristiyan batının kapitalist hegemonyası Osmanlı’da hissedildikçe Yahudi cemaatler arasında yoksullaşan nüfusun sayısında ciddi artışlar yaşanır. Tarihi süreçten faydalanarak zenginliğini büyüyenlerin sayısı da az değildir. Eva Greopler şunları aktarır:

“Kuşkusuz Türkiye’deki Yahudi cemaatleri yalnızca yoksullardan oluşmuyordu. Yine de en çok rastlanan meslekler şunlardı: seyyar satıcı, eskici, kazan tamircisi, ayakkabı boyacısı, kibrit satıcısı ve saka. İzmir’deki 3500 Yahudi ailesinden yaklaşık bini yoksuldu. 1912 yılından bir belge, iyi durumdaki Yahudilerin hala oynamakta olduğu rolü ortaya koymaktadır: O dönemde 40 özel banker kaydedilmiştir, ancak bunlar arasında tek bir Müslüman yoktur. İsimleri belirtilenler arasında 12 Rum, 12 Ermeni, 8 Yahudi ve 5 Levanten ya da Avrupalı bulunmaktadır. İstanbul’daki 29 borsacıyı içeren listede ise 18 Rum, 6 Yahudi, 5 Ermeni sayılmaktadır. (Ve yine tek bir Türk bile yoktur.)”

Devamında da şu nüfus verileri paylaşılmaktadır: [Tablo 7, Sayfa 358]

1908 yılı itibariyle Osmanlı İmparatorluğu'nda 270 bin Yahudi'nin yaşadığı görülmektedir. Yahudilerin nüfus olarak daha merkezi ve gelişmiş büyük kentlerde yoğunlaştığı da anlaşılmaktadır. Yahudi nüfusunun yoğun olduğu kentler aynı zamanda ekonomik ve ticari faaliyetleriyle öne çıkan yerlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun da önemli merkezleri konumdadır buralar.

19. yüzyılın Yahudiler açısından kritik siyasal gelişmesi Siyonizm olgusudur. Avrupa'daki Yahudiler de herkes gibi Fransız İhtilali'nden etkilenirler. 19. yy.'a damgasını vuran ekonomik, sosyal ve siyasal temeldeki radikal değişimlere, dönüşümlere neden olan politik atmosferden etkilenirler. Ortaçağ Avrupa'sında Yahudilerin karşı karşıya kaldığı anti-semitizm referanslı düşmanlık, modern zamanlarda yeni biçimler alarak yeniden ortaya çıkmıştı. 19. yy.'ın ulusçuluk akımı aynı zamanda "farklı" olanları dışalayan ideolojilere de yaşam alanı açmaktaydı. Dolayısıyla Almanya, Polonya ve Rusya başta olmak üzere birçok ülkede Yahudi karşıtlığı tutumlar 19. yy.'ın politik atmosferinde yeniden güçlenir.

İşte bu ortamda Alman kökenli Moses Hess Siyonizm'e teorik temel teşkil edebilecek ilk yazılarıyla ortaya çıkar. 1862'de "Roma ve Kudüs" adlı kitabıyla Siyonist ütoppyaya dair görüşlerini dile getirir. İlk zamanlar karşılık bulmasa da Polonya ve Rusya'da başlayan Yahudi pogromlarıyla Siyonizm'den daha çok söz edilmeye başlanır. 1880'li yıllarda birçok ülkede Yahudi ulusalcılığı etrafında oluşumlar, örgütlenmeler ve dernekleşmeler kendini gösterir. Siyonizm yavaş yavaş bir ütopya olmaktan çıkar ve ulusal politik talepler içeren bir nitelik kazanır. Yahudilerin bir ülkesi olmalıydı. Anti-Semitizm sürekli bir tehditti ve bu tehdit olduğu sürece Yahudilere yönelen baskıların sonu gelmeyecekti vs.

1896'da Batı Alman kökenli Theodor Herzl Siyonist hareketin ideologu olarak "*sadece bir Yahudi devleti Anti-Semitizmi boşa çıkarabilir*" görüşünü merkeze koyarak Siyonist hareketin amacını somutlayan ilk kişi olur. Bu devletin nerede kurulacağı netleşmese de arayışlar adına önerilen yerlerin tartışmaları da yürütülür. 1897'de Basel'de birçok ülkeden Yahudi delegenin katılımıyla Siyonist bir kongre yapılır ve bu kongreyle birlikte Siyonist hareket ideolojik-politik temellere sahip ulusal bir harekete dönüşür. Bu kongre sonucunda Yahudi devletinin kurulacağı yer olarak Filistin hedeflenir.

Siyonizm ulusal hareket niteliği kazansa da Yahudiler arasında farklı tepkilerle karşılaşılır. Doğrudan karşı duranlar da olur, destekleyenler de... İşte bu süreçte Theodor Herzl, Osmanlı padişahına teklifte bulunmak için İstanbul'a gelir ve çeşitli görüşmeler yapar. Yahudilere Filistin'in verilmesi teklifini padişaha iletmediği ve karşılığında da varlıklı Yahudilerin, bankacıların, yatırımcıların Osmanlı'nın dış borçlarının kapatılmasına destek vermelerini sağlayacağı taahhüdünde bulunduğu iddia edilmektedir. II. Abdülhamid bu teklifleri kabul etmez. Ama Siyonizm ile Filistin olgusu tartışmaların merkezinde yer almaya devam eder. Osmanlı Yahudileri Siyonizm'i desteklemekten kaçınsa da Siyonist hareketin etkisine giren cemaatler de olur. Ulusal hareketlerin ve devletlerin olduğu yüzyılda ideolojik ve politik özülle ulusalcı çizgide var olmuş Siyonist hareketin etkisiz kalması ya da zayıflaması gibi bir durum söz konusu olmayacaktı. Nitekim bu zemin güçlenerek varlığını sürdürür ve Yahudilerin yaşamında daha fazla yer edinmeyi başarır.

Siyonist hareketin yaygınlaşması karşıt tepkileri de beraberinde getirir. Hıristiyan dünyasında öteden beri güçlü olan Yahudi karşıtlığı, Siyonizm'in Filistin merkezli ideolojik ve siyasi amaçlar doğrultusunda toprak talep etmesi nedeniyle Müslümanlar arasında da karşılık bulmaya başlar. Osmanlı İmparatorluğu İslam egemenliğiyle özdeşleşmiş bir devlet geleneğine

sahipti. Dolayısıyla Müslümanlık dışındaki din ve inançlar karşısındaki tutumu da bu egemenliğe göre şekilleniyordu. “Millet Sistemi” şeklindeki politikasının, özü itibariyle din ve inançlar arasında bariz biçimde ayrımcılığa yol açtığı bilinmektedir. Yahudiler de bu uygulamanın doğrudan muhatapları arasındaydılar. Toplumlar arasında ayrılmaya, bölünmeye ve kırılmalığa zemin sunan ele alışlar daha ileri düzeyde sorunların yaşanmasına da yol açmaktaydı. Nitekim Hıristiyan toplulukların radikal biçimde tasfiyesi bunun en somut göstergesi olmuştur.

Osmanlı rejimi, demetimi altında tuttuğu sürece ve kontrollü olarak kendi istemlerine paralel yönlendirdiği ve bu temelde ilişkilere süreklilik kazandırdığı müddetçe Müslüman olmayan topluluklara tahammül etmeyi imparatorluk politikası olarak hayata geçiriyor ve önemsiyordu. 19. yy. ulus ve ulus devlet olgularına hayat veren sarsıcı ideolojik ve politik atmosferi bu tutum hayatın gerçekleri karşısında yerle bir olmaktaydı. Buna rağmen Yahudi cemaatleri yaklaşmakta olan fırtınayı yanlış yorumlamaya devam edebiliyordu. Özellikle II. Abdülhamid döneminde Hıristiyanların katledilmesi gibi fiiller tüm çıplaklığıyla hem de yanı başlarında gerçekleşirken. Tabii bunda Osmanlı rejiminin Yahudilerin imparatorluğa bağlılığından, sadakatinden ve biatinden kuşku duymadığını dillendirmesi ve ilişkilerine bunu yansıtmasının payı da büyüktür. Oysa ki İttihat ve Terakki'nin tutuşturduğu yangın Yahudileri de içine alacak büyüklükte ve güçteydi.

Buna rağmen Yahudiler, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarlaşmasına giden yolu açan 1908 sürecinde herkes gibi aktif olarak yer alırlar. Özellikle Selanik gibi Yahudi nüfusunun yoğun olduğu ve aynı zamanda İttihatçı yapılanmanın merkezi konumundaki yerlerde yoğun katılım ve destek sunarlar. 1908 parlamentosunda dört vekille temsiliyet hakkına sahip olurlar. Yahudilerin İttihatçılarla ilişkilerinde Yahudi kökenli olup da Müslümanlığa geçenlerin etkisi ve yönlendiriciliği fazlasıyla his-

sedilir. İttihat ve Terakki iktidarı döneminde Maliye Nazırı olarak görev yapmış ve ekonominin Türkleştirilmesi denilince akla ilk gelenlerden Cavit Bey bunlardan birisidir. İttihat ve Terakki'nin önemli kurullarında yer almış daha başka devşirmeler olduğu bilinmektedir. Bir başka örnek vermek gerekirse en dikkat çeken Tekin Alp ismini alan **Moiz Cohen**'dir. Cohen Türk ekonomisinin millileştirilmesi yani Türkleştirilmesi konusunda özel çabalarla teoriler üreten bir kişidir. İşte 1918'de dillendirdikleri:

“Savaş sırasında servet-i umumiyyetin arttığı iddia olunmasa bile nakdi servet nispetsiz bir derecede çoğalmış, Türkiye için Batı Avrupa usulünde kapitalizm devresi başlamıştır. Üretim araçlarını sermaye gücüyle temerküz ettiren büyük şirketler, milyonlarca parayı, paraları bir elde toplamayı başaran büyük zenginler gittikçe çoğalıyor... İşte iç borçlanmaya temel olan gene bu kapitalizm tezahürüdür. Halkın elinde nakdi servet bu derece çoğalmasaydı hiçbir vakit iç borçlanmanın yapılmasına imkan kalmazdı... Özetlersek, iç borçlanma ülkemizin siyasi, ekonomik ve toplumsal alanda yeni bir doğrultuya doğru yöneldiğini ispat etmek ve göstermek suretiyle sevinç ve mutlulukla alkışlansa yeridir.” (Çetinoğlu, 2009: 114)

Yahudilikten Türklüğe öyle bir geçiş yapmış ki Moiz Cohen, bahsedilen birikimin ve servetin tehcirlerle ve soykırımlarla yok edilen kadim halkların yağmalanan, talan edilen malları mülkleri olduğunu çok hızlı bir şekilde unutmuş ya da görmezden gelebilmiştir. Bunları dillendirdiği anlarda bile dağlarda, köylerde ve sınırların ötesinde Hıristiyanların katledilmesi devam ediyordu. Cohen, Yahudileri kültürsüz, amaçsız, dilsiz bir yığın olarak görece kadar ileri gidebilen ve Yahudilerdeki bu boşluğun da Türk dili, kültürü ve ülküsüyle doldurulması gerektiğini çekincesizce savunan bir şahsiyettir. Tabii Moiz Cohen kişiliği Yahudilerin bütününe ifade edebilecek bir örnek değildir, olmamalıdır da.

İttihat ve Terakki rejiminin temel politikalarına ve yönelimlerine bakıldığında coğrafyanın topyekûn Türkleştirilmesi ve Müslümanlaştırılması esas amaç olarak öne çıkmaktaydı. Emperyalist paylaşım savaşının çalkantılı ortamında Ermenilerin, Asur/Süryanilerin ve devamında Rumların imhasına ve tasfiyesine öncelik verilmesinin nedenleri çokçaydı. Her şeyden evvel nüfus olarak yoğunlardı ve sorunlu görülmektedirler. Yahudiler ise daha az bir nüfusa sahiptiler. Zaten savaşların sonrasında Yahudi nüfus alanlarının birçoğu Osmanlı toprağı olmaktan çıkmıştı. Selanik, Şam, Halep, Bağdat gibi merkezler kaybedilmişti. Dolayısıyla daha az sayıda Yahudi nüfusu kalmıştı ve onlar da belirli merkezlerde yoğunlaşmışlardı. Osmanlı'nın Yahudilere güveni henüz devam etmekteydi ama gelişmeler güven olgusunu aşabilecek özellikler içermekteydi.

Kısaca değinmekte yarar vardır; emperyalist paylaşım savaşı başladığında Osmanlı'nın cihad çağrısı kapsamında Yahudiler de askere alınırlar. Hıristiyanlar gibi Yahudiler de Amele Taburları'nın ölümcül koşullarına mahkum edilirler. Açlıktan, bulaşıcı hastalıklardan ve ağır çalışma şartlarından dolayı Yahudilerden de yaşamını yitirenler olur.

Osmanlı'nın parçalanması ve Kemalist Hareket'in ortaya çıkışıyla Yahudiler Kemalist Hareket'e destek vererek tutumlarını ortaya koyarlar. Edirne, İzmir, Bursa, Çanakkale ve Aydın gibi kentlerde kalan Yahudiler bu süreçte de büyük zarar görürler. Yunan ordusu Ege'yi işgal edince Yahudilerle tutumlarından dolayı özel olarak ilgilenirler. Türklere destek verdiklerini bildiklerinden Aydın, Manisa, Bergama, İzmir, Çanakkale yöresinde yaşayan Yahudilere türlü zorbalıklar yaşattırlar. Yerlerinden yurtlarından sürerler, mallarını yağmalarlar, köylerini, dükkanlarını, sinagoglarını yakıp yıkarlar. Birçok Yahudi'yi de öldürürler. Bu durum Yunan ordusunun yenilmesi ve geri çekilmesi sürecinde de devam eder. Özellikle İzmir'in

Türkler tarafından ateşe verilmesiyle 35 bin civarında Yahudi de her şeylerini yitirir. İzmir'in en varlıklı nüfusu artık her şeyinden yoksun bir halde başka diyarlara göçlerde arar çareyi.

Yahudiler için asıl problem de bundan sonra başlar. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edilmesiyle Türkleştirme politikası toplumsal yapının inşasının temel harcı olarak önemli hale gelir. Cumhuriyetin ilk yıllarında 200 bine yakın Yahudi'nin Türkiye topraklarında yaşadığı tahmin edilmektedir. Bu rakam Müslüman olmayan topluluklar arasında en büyük nüfus anlamına geliyordu. Yani hem nüfus olarak hem de ekonomik birikim olarak Yahudiler kaçınılmaz biçimde artık öncelikli hedef haline getirilir.

Arındırmaya dair bir değerlendirme

Osmanlı İmparatorluğu, İslam inancının siyasi egemenliği temelinde yapılanmış fetihçi ve despotik karakteriyle ve askeri-feodal rejim nitelikleriyle zamanına hükmeden özgün bir oluşumdur. İslam dininin ideolojik, politik, ekonomik, kültürel ve hukuki doktrinlerini esas alan bir imparatorluk düzenine ve geleneğine sahipti. Fethettiği her yere İslam'ın emrettiği biçimde hükmediyordu. İstila ettikleri topraklar binlerce yılın birikimini taşıyarak yaşayan farklı inançlardan, kültürlerden, dillerden ve geleneklerden toplulukların yaşam alanlarıydı ve onlara aitti. Osmanlı İmparatorluğu buralarda egemenlik kurarken daha ileri bir toplumsal ve sosyal düzenin temsilcisi değildi ve böylesine niteliklerin çok ama çok uzağındaydı. Aksine sömürüye, talana, baskıya ve her türden zorbalığa dayalı egemenlik tarzıyla kendinden önceki imparatorlukları, krallıkları aratmayacak niteliklere sahipti.

Evet, genişçe coğrafi bir alan fethedilmişti. Farklı dinlerden, inançlardan, dillerden, kültürlerden ve tarihi birikimlerden onlarca topluluk Osmanlı egemenliğinin altına alınmıştı. Çeşitlilik yönüyle bakıldığında objektif olarak farklı bir zeminin var ol-

duğu doğrudur. Ama bu çeşitlilik ya da zenginlik egemen tarih sayfalarında yazılıp çizildiği gibi “çiçek bahçesi” misali bir ortama veya yaşam olanaklarına sahip değildi. Osmanlı tarihinden Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuna kadarki yaşanılmış zamanlara bakıldığında gerçeklerin çok daha başka biçimlerde hayat bulduğunu bilmekteyiz.

19. yy.’ın sonlarında başlayan ve 20. yy.’ın ilk çeyreğine kadar süren arındırma, tasfiye ve imha politikaları sonunda coğrafya, kendisiyle özdeşleşmiş renklerini yitirdi. Kadim halklar, coğrafyanın Müslümanlaştırılması ve Türkleştirilmesi adına bir bir yok edildi, sökülüp atıldı yaşadıkları ve yaşam verdikleri topraklardan. Ermeni, Rum, Süryani, Nasturi, Kildani, Yakubi ya da Ortodoks, Katolik, Protestan veya Ezidilik gibi farklı dinlerden, inançlardan topluluklar hiçbir ayırım gözetilmeksizin hem de tüm nüfus olarak aynı politikanın kurbanı yapıldılar ve aynı yazgıyı yaşamaya zorlandılar.

Neticede coğrafya, tarihinin hiçbir döneminde karşılaşmadığı boyutlarda ve niteliklerde yıkıma, imhaya ve tasfiyeye uğratıldı. Sadece milyonlar katledilmesi dinlerine, kültürlerine, tarihlerine ve bir bütün yaşamlarına dair her şeyleri yok edildi.

Birkaç veriye bakarak yaşanan sürecin sonuçları hakkında basit ama anlamlı fikirler edinmek mümkündür.

Tarihçi ve yazar Ahmet Demirel, bir yazısında Amasya’daki nüfus değişimi hakkında şu bilgileri vermektedir:

“1914’te Amasya genelinde 23.079 Ermeni yaşarken bu sayı 1927’de 938’e düşmüş. 1914’te 24.560 Rum yaşarken, 1927’de sadece 2 kişi kalmış.” (Demirel, 2014: 5)

Ayhan Aktar, kitabında bir başka konuşmayı aktarır:

“Açıkçası, ‘1915 yılında Osmanlı Ermenilerine ne oldu?’ Yahu, 1890’larda Bursa’da yaklaşık 46.700 Ermeni varken, 1927 nüfus sayımında sadece 2 (yazı ile iki!) Ermeni kaldığı görülüyor. Bunu nasıl açıklarsınız?” (Aktar, 2006: 41)

V. Dadrian da soykırım sonrası Yozgat yargılamaları esnasında yansıyan bilgilere yer verir:

“Osmanlı istatistiklerine göre, Yozgat sancağında toplam 33.233 olan savaş öncesi Ermeni nüfusunun 31.147’si ‘tehcir edilmiş’ti. Bunlardan 3.208’i Akdağ Madeni kazasından, 13.259’u Yozgat kazasından ve 14.680’i de Boğazlıyan kazasının 15 köyündendi. Bu Ermenilerin çoğunluğu sancağın 48 köyüne yayılmış biçimde yaşıyordu. Toplum yaşamları, dini bir azınlık olarak 14 kilise ve 63 okul çevresinde toplanmıştı. Davaların ilk duruşmasında (5 Şubat 1919), Müddeiumumi Yozgat’ın merkezinde yaklaşık 1.800 Ermeni’den yalnızca 88’inin sağ kaldığının belirlendiğini açıklamıştı.” (Dadrian, 2004: 284)

Nüfuslara dair veriler elbette ki basit rakamlar değildir. Tehcir ve kırımın boyutunu görmek ve arındırmanın, tasfiyenin nasıl da katı uygulandığını anlamak için önemlidir.

Bu arındırma, tasfiye ve imha sürecinin en önemli ayaklarından birisi de ekonomik yağma, talan ve el koymalardı. Türkler cephesindeki tabiriyle “iktisadın millileştirilmesi” yani ekonominin Türkleştirilmesi, Müslümanlaştırılmasıdır. Ermeni, Rum ve Asur/Süryani bütün Hıristiyan toplulukların ev, tarla, bahçe, arsa ve daha başka varlıklarının hepsine yağma talan yoluyla el konulmuştu. Bu bir devlet politikasıydı. Dışarıda fetihlere çıktığında ne yaptıysa Osmanlı, 20. yüzyılda daha fazlasını içeriye fethetmeye giriştiğinde yapıyordu.

Ahmet Refik kısaca şöyle tariflendiriyordu “Milli İktisad”ı:

“Hususiye milli ticaret, adeta milli cinayetti. Bu cinayete iştirak için nazırlar, defterdarlar, valiler ve mutasarrıflar memuriyetlerinden istifa ediyorlar, el birliğiyle bedbaht halkı öldürmeye çalışıyorlardı. Fakat bu cinayete en ziyade iştirakı olanlar, ticaretle meşgul mebuslardı. İttihad’ın tacir ve muhtekir mebusları milletin en muhakkir sınıfını teşkil ediyorlardı. İttihad’ın cinayetlerini tasdik için bu zatların ağızlarına Topal

İsmail Hakkı çuvallarla şeker atıyor, Talat deste deste imtiyaz beratları tıkıyordu.” (Refik, 1994: 60) Malların, mülklerin paylaşımına ilişkin ise şunları dillendirir:

“Cesim [Büyük] bir Ermeni konağı Şehzadegana, Sarısu köprüsü civarında kanarya sarısı rengindeki yan yana iki Ermeni evi Talat Bey’le yar-ı garı Canbulat Bey’e, içerde Ermeni mahallesinde muhteşem bir Ermeni köşkü Topal İsmail Hakkı’ya, istasyona yakın, oturmaya salih bütün evler İttihad’ın en mühim ricaline tahsis olunmuş.” (Refik, 1994: 10)

O günlerde coğrafyanın her yanında benzer şeyler yaşanır. Soygun seferlerine çıkılmışçasına Anadolu ve Mezopotamya yağma pazarlarına dönüştürülür. “Gavur malıydı” nasıl olsa! İslam dininde yeri de vardı. O yüzden gayet olağan davranışlar olarak karşılanabilmekteydi. Kaldı ki yanı başlarında kendi icraatları olan çok daha korkunç görüntüler de bulunmaktaydı. Her yer Hıristiyanların cesetlerine, ceset parçalarına ve sergilenen çok daha korkunç vahşiliklere dair izler taşımaktaydı. Cesetlerin üzerine basarak soygun yarışına girebilenlerin ruh hali nicedir diye sormaya bile gerek yoktur aslında. Belki de daha birkaç saat ya da birkaç gün öncesine kadar selamlaştıkları komşularıydı, üzerlerine bastıkları ölü bedenler. Kendi kıyametlerinde daha iyi yaşamak için yarışıyorlardı. Öldürdükleri vicdanlarıyla yaşamlarını büyütmenin ve anlamlandırmanın yarışına tutuşmuşlardı. Aslında yağmaladıkları kendileriydi. Ölü bedenlerin ağır yüklerinden daha ağır bir ölümü boyunlarına halka gibi geçirdiklerinin farkında değillerdi. Öldürmenin sarhoşluğuna kapıldıkları için ölüm çoktan anlamını yitirmişti onlarda. Soykırım sürecinde bölgede inceleme yapma imkanı bulan Batılı bir görevli her yere saçılmış ölü bedenlere ilişkin gördüklerini anlatır ve istisnasız tüm erkek bedenlerinin yüzükoyun kadın bedenlerinin ise sırtüstü çırılçıplak olduklarını dillendirir. Bunca vahşetin yanında yağma talan ya da el koyma

gibi fiiller onlar için olağan davranıştan başka bir anlama gelmeyecekti belki de...

Yaşar Kemal "Demirciler Çarşısı Cinayeti" romanında yağma talan ve el koyma fiillerinin Çukurova'daki yansımalarını şöyle anlatır:

"Birkaç yılda nasıl Abdülhalik Efendi'nin ağzından girmiş burnundan çıkmış, ne kadar Ermeni tarlası varsa Kabakçıoğlu'nun üstüne yazdırmıştı. O kabakçı mı, uyuzun birisiydi. Sonra işte bu şeytanın sayesinde Kabakçızade oldu." (Kemal, 1997: 341) Bir başka kişi üzerinden de şunları anlatır:

"Derken Mehmet Zeki Rüstemoğlu Anavarza'nın Hacılar yanına düşen topraklardan bir dönümlük bir Ermeni çiftliğine hiç yoktan kondu, tapusunu üzerine çıkarttı." (Kemal, 1997: 168)

Bu konu tehcir ve soykırım kadar önemlidir ve başlı başına incelenmeyi de hak etmektedir. Çünkü Türk ulus kimliğinin inşasında bu olgunun payı büyüktür. Yaratılan düşmanlığın sergilenebileceği öncelikli alanlardan birisi olarak belirlenmişti. Bir coğrafya tepeden inmece usullerle bir etnik kimliğin vatanına dönüştürülecekti. O halde Türklüğe ve Müslümanlığa ait olmayan her şey ya yok edilecekti ya da Türklüğün ve Müslümanlığın bir parçası haline getirilecekti. İttihat ve Terakki'nin formüle ettiği, politik çerçevesini şekillendirdiği ve iktidarı döneminde radikal biçimde hayata geçirdiği "İktisadın Türkleştirilmesi", Türk ulus devletinin kuruluş sürecinde ve sonrasında da devlet politikası olarak ele alınır ve kesintisizce uygulanır.

Sonuç olarak; coğrafyanın radikal biçimde Türkleştirilmesi ve Müslümanlaştırılması başka halkların topyekun imhası ve tasfiyesi üzerine gerçekleştirildi. Tehcir, soykırım, topyekun kırım, yağma, talan ve türlü zorbalıklar bu süreçlerin en temel politik ve pratik unsurları olmuştur. Osmanlı devlet geleneğinden İttihat ve Terakki'ye ve devamında kurulan Türk devletine

ve sonrası iktidarlarına kadar hepsi bu gerçekliğin ya doğrudan sorumluları olarak ya da bir şekilde sürdürücü ve yaşatıcıları olarak görülmelidir. Tehcir ve soykırım ya da coğrafyanın kanlı biçimde arındırılması denildiğinde sadece İttihat ve Terakki ya da Teşkilat-ı Mahsusa veyahut dönemin öne çıkan bazı kişileri üzerinden değerlendirmelere girişilmesi bu yüzden hem yanlış hem de yanlışlara zemin sunan ciddi bir eksikliklerdir. Ne yazık ki Türk devlet ideolojisi, resmi tarih anlayışı ve söylemleri bu konuda belirli yönleriyle başarılı olmuştur. Yaşananları kendi istediği biçimde sunmuş ve tarihi etkin ideolojik bir silah olarak kullanabilmiştir.

Türk devlet ideolojisinin ya da söylemlerinin başarılı olmasında ve bu başarının süreklileştirilmesinde kaypak Türk “aydın”larının payı ve katkısı da önemli bir yer tutmaktadır. Kemalist rejimin, şovenist, ırkçı ve her yönüyle tekçi ideolojisinden beslendikleri için kurulan resmi çarkın dışlıları gibi davranmışlardır. Resmi ideolojik söylemlerin geniş yığınlar üzerindeki egemenliğini hem pekiştirmişlerdir hem de bu döngüye dinamik bir ortam sağlamışlardır. Özellikle 1930’lu yıllarda Kemalist tek parti diktatörlüğünün ırkçı, faşist karakteriyle şekillenen rejimin bütün söylem ve uygulamalarının resmiyete büründürülmesi ve bir de bütün bunlara kurumsal kimlik kazandırılması, Türk “aydın”larının dünyaya bakışlarında ve düşüncelerinin şekillenmesinde belirleyici unsur olarak yer edinmiştir.

Yaşananları ve yaşanan zamanları günün ihtiyaçlarına göre tanımlamayı egemenliğinin geleceği açısından yegane yol olarak değerlendiren Kemalist ırkçı faşist rejim için Türk “aydın”ının düşünce ve davranış çizgisinin bu şekilde karakterize olması hedeflenen amaca ulaşılması anlamına gelmekteydi. Elbette ki bu tutum sadece Türk “aydın”larıyla sınırlı kalmamıştır. Türk devlet rejiminin biçiminin ve niteliğinin belirlen-

mesinde ve aynı şekilde bütün toplumun düşünce, duygu ve davranış kalıplarının devletsel tepkiyle paralellik arz edecek özelliklerde yaşam bulmasında egemenleştirilen bu ideoloji belirleyici olmuştur. Coğrafyanın neredeyse son yüzyılına damgasını vuran da bu ideolojidir. II. Abdülhamid döneminde temelleri atılan, İttihat ve Terakki iktidarıyla ete kemiğe büründürülen ve Kemalist rejimin inşasıyla başlayıp devamında derinleştirilerek, katılaştırılarak ve keskinleştirilerek sürdürülen bu yıkım ve inşa sürecine yön veren ideolojinin zamana yayılmış bütünselliğinin doğru kavranması önemlidir. Osmanlı hilafet ve saltanat düzeninden “cumhuriyet”e geçiş şüphesiz ki bir değişimdir, dönüşümdür. Ama bu değişimin kimler yararına ve adına gerçekleştiği de asla göz ardı edilmemesi gereken bir olgudur. Ezilen, sömürülen, baskı altında tutulan, horlanan, aşağılanan, yok sayılan, her türlü zulme zorbalığa maruz bırakılan halklardan yana bir değişim miydi yoksa egemen sınıf ve güçler cephesinden yana mı? Bunun yanıtı pratikte hayat bulan uygulama ve yansımalarında. Daha iyi görmek ve anlamak açısından Kemalist rejimin sürecine ve uygulamalarına değinmekte yarar vardır.

5. Bölüm Tablolar

Tablo 1

Vilayetler veya Bağımsız sancaklar	Türkler	Helenler Sotiriadis	Anagnostopulu
Aydın Vilayeti	940.843	622.810 (% 37,7)	435.398 (% 26,2)
Dardanel Sancağı	138.902	38.830 (% 21,8)	
Bursa Vilayeti	1.192.749	278.421 (% 17)	165.625 (% 10,6)
İzmit Sancağı	116.949	73.134 (% 30,1)	50.224 (% 20,7)
Üsküdar Sancağı	124.248	74.457 (% 28,8)	60.011 (% 23,2)
Konya Vilayeti	988.723	87.021 (% 7,9)	
Ankara Vilayeti	668.400	45.873 (% 5,5)	
Kastamonu Vilayeti	938.435	24.919 (% 2,5)	
Sivas Vilayeti	839.514	99.376 (% 8,9)	
Trabzon	957.866	353.533 (% 25,9)	

Tablo 2

Kaza	Türk	Grek	Ermeni	Yahudi	Roman	Toplam
İzmit	18.223	3.608	18.550	2.500		42.876
K.mürsel	5.000	19.732	2.875			27.607
Yalova	5.000	14.894	1.000			20.894
A.pazarı	32.374	14.333	14.220		1.007	61.934
Kandıra	37.452	7.689	5.101			50.242
Geyve	18.900	12.883	6.889		108	38.780
Toplam	116.949	73.134	48.635	2.500	1115	242.333

Tablo 3

“Patrikhane İstatistiklerine göre 1912 yılında vilayet-i sitte (Altı il; Harput, Van, Bitlis, Amed, Erzurum, Sivas) nüfusu:

	Erzurum	Van	Bitlis	Harput	D.bekir	Sivas	Toplam
Türkler	240.000	47.000	40.000	102.000	45.000	192.000	666.000
Çerkesler (Göçmen gelen)	7.000		10.000			45.000	62.000
İranlılar	13.000						13.000
Laz	10.000						10.000
Çingeneler		3.000					3.000
Yerleşik Kürtler	35.000	32.000	35.000	30.000	30.000	35.000	242.000
Göçebe Kürtler	40.000	40.000	42.000	25.000	25.000	15.000	182.000
Kızılbaşlar	25.000		8.000	27.000	27.000		140.000
Zazalar	30.000		47.000				77.000
Yezidiler	3.000	25.000	5.000	4.000	4.000		37.000
Ermeniler	215.000	185.000	180.000	105.000	105.000	165.000	1.018.000
Nasturi, Yakubi, Keldani		18.000	15.000	60.000	60.000	25.000	123.000
Rumlarla diğer Hıristiyanlar	12.000					30.000	42.000
Toplam	630.000	350.000	382.000	296.000	296.000	507.000	2.615.000

Tablo 4

1330 Rumi yılındaki (1913-1914) İl sınırlarına göre Ermeni nüfus

VİLAYETLER	Yayınlanmış nüfus	Düzeltilmiş nüfus	Yazımlama Yılı
Hüdavendigar	61.191	69.134	1330
Aydın	20.766	25.231	1331
Ankara	53.957	63.605	1331
Konya	13.225	16.808	1330
Kastamonu	8.959	10.586	1332
Trabzon	40.237	41.211	1332
BAĞIMSIZ SANCAKLAR			
Antalya	630	800	1330
Biga	2.541	2.836	1331
Bolu	2.972	3.512	1332
Canik	28.576	29.268	1332
Eskişehir	8.807	10.161	1330
İzmit	57.789	70.659	1331
Kayseri	52.192	61.538	1331
Karahisar (Afy)	7.448	8.415	1330
Karesi	8.704	9.834	1330
Kütahya	4.548	5.138	1330
Menteşe	12	15	1331
Niğde	5.705	7.250	1330
Toplam	378.259	435.995	

Tablo 5

Şehirler	Köyler	Aileler	İnsanlar	Kiliseler	Papazlar
Amida (Amed)	30	764	5.379	5	7
Bervari (Pervari)	15	282	1.880	1	1
Bitlis	12	730	850	1	
Aydınkonak	30	708	4.481	10	10
Harput	24	508	3.500	5	2
Derik		050	0350	1	1
Cizre	26	994	7510	13	8
Edesa (Urfa)		050	0340		
Gharzan (Siirt)	22	744	5140	12	9
Licce (Lice)	10	658	4706	5	4
Mardin	8	880	5815	12	5
Midyat	47	3835	25.830	60	60
Nusaybin	50	1000	7.000	12	25
Şaruan	9	283	1870	4	4
Siirt (Seert, Siirt)		100	650	1	2
Silvan		174	1155	5	1
Savur	7	880	6165	2	3
Suerek (Siverek)	30	887	5725	12	12
Viranşehir	16	303	1328	1	
Toplam	336	13.350	90.313	162	154

Tablo 6

Bu tablo (Pontos Piskoposluğu dışında kalan) Küçük Asya'daki kurbanların sayısını gösteriyor:

Piskoposluk			
Ephesos (Kuşadası)	49.695	8.239	57.934
Heliupolis (Aydın)		9.842	9.842
Kysos (Çeşme)	60.496		60.496
Smyra (İzmir)	9.250		9.250
Kydonia (Aivoli-Ayvalık)	5.657	20.730	26.387
Moshonisra [Muskonisi, Cunda Adası ve çevresindeki adalara verilen isim]		6.000	6.000
Philadelphia (Alaşehir, Vilayet Manisa)		1.959	1.959
Kysikos [Sizik/Kizikos, Vilayet Balıkesir]	8.628	7.519	16.149
Aneon		13.813	13.813
Dardanellia [Çanakkale]	19.055	6.520	25.575
Nikomedia [İzmit]	444	8.446	8.890
Pisidia [Bugünkü Isparta'nın tümü kısmen Konya, Burdur ve Antalya]	665	6.395	7.060
Marmara		29.600	29.600
Prusa [Bursa]		12.076	12.076
Tarsus Adana		3.650	3.650
Rhodos		376	376
Halkedonos [Kalkedon, Kadıköy]		9.394	9.394
Toplam	153.890	144.599	298.449

(Hofman, 2013: 203)

Tablo 7

1880-1908 Arasında Osmanlı Kentlerindeki Yahudi Nüfusu
(1000 olarak)

	1880	1885	1890	1895	1900	1905	1908
Edirne	15	12	15	15	15	17	17
İstanbul	40	40	40	40	40	65	65
Dimetoka					0,9	0,9	0,9
Manastır					6	6	6
Rodos					3	3	3
Selanik	30	30	36	45	60	75	90
Aydın				3	3	3,5	3,7
Bursa		2,45	3	3	3,5	3,5	3,5
Kasaba					0,85	1,05	1,1
Çanakkale	2	2	2	2,73	2,7	2,9	3
Manisa				2	2	1,7	2,1
İzmir	25	25	25	23	25	35	35
Tire					1,2	1,5	1,5
Halep	10,2	10,2	10	10	10	12	12
Beyrut	1,2	1,2	3	3	3	3	5
Hayfa		0,8	1	1	1	1,3	1,6
Şam		8	8	10	10	12	12
Yafa				3	3	3,5	5
Kudüs		15	25	30	40	40	40
Safed					6,6	7	7
Tiberias					4	7,7	7
Bağdat	30	26	30	35	40	40	45

ALTINCI BÖLÜM

İTTİHATÇI GELENEĞİN DEVAMI OLARAK CUMHURİYET DÖNEMİ UYGULAMALARI

Kemalist rejimin inşa sürecinin, paylaşım savaşının bitmesi ve kalan Osmanlı topraklarının emperyalist güçler tarafından sömürgeleştirilmesinden sonra başladığı bilinmektedir. Bu süreç kendisinden önceki Osmanlı rejimini şekillendiren ideolojiden, politikalardan ve uygulamalardan bağımsız ya da temellerinden farklı dinamiklere dayanarak başlamamıştır. Aksine İttihatçı ruhun ve amaçların mevcut koşullarda öne çıkan yine dinamiklerle ve unsurlarla harmanlanarak yaşatılması ve gerçekleştirilmesi şeklinde yol almıştır. Bu yüzden Kemalist ideoloji ile İttihatçılık arasındaki bağ, paralellik ve devamlılık birbirinden ayırıştırılmaması gereken bütünlüklü bir olgu gibidir. Bunun en somut göstergesi 1918'den sonraki askeri, siyasi ve idari gelişmeler ve bu gelişmelere niteliğini veren ideolojidir, pratik olgulardır.

Her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki Kemalist hareketin oluşum sürecinden iktidarlaşmasına ve devamında bir rejim niteliğine büründürülmesine kadarki tüm süreçlerde İttihatçı geleneğin ideolojik argümanlarının taşıyıcıları olan kadroları yer almış ve belirleyici olmuştur. M. Kemal'in kendisi de dahil Türk ulus devletinin kurulmasında coğrafyanın Türkleştirilmesinde ve Türklük temelinde ırkçı, faşist bir rejimin egemen kılınmasında İttihat ve Terakki kökenli kadrolarla birlikte ideolojileri, politikaları, yöntemleri ve tecrübeleri sürecin ana unsurları ola-

rak öne çıkmaktadır. M. Kemal kendisi de bir İTC üyesidir. Fethi Okyar anılarında M. Kemal'in 1907'de İTC'ye üye olduğunu ve 1909'daki kongresine Bingazi delegesi olarak katıldığını aktarmaktadır. Zaten M. Kemal de bunu reddetmez, yalanlamaz. Hatta bir dönem Selanik şubesi sorumluluğuna getirildiği de söylenmektedir. M. Kemal, ilişkisinin bu kısmına dair pek konuşmasa da İTC'ye dair olumlu düşünce ve değerlendirmelerini çeşitli söyleşilerde dile getirmekten de geri durmaz.

Kemalist Hareket'in demirbaş kadroları hakkında fikir sahibi olmak için İngiliz emperyalizminin göstermelik biçimde, Ermeni katliamlarında yer almış ya da sorumluları arasında gösterilenlerin yargılanması sürecine ve Malta'da tutulan bileşenlere bakmak gerekir. İttihatçı kadrolardır bunlar. "Savaş ve kırım suçlarına karışmak"tan tutuklanır bu kişiler. Tabii yargılama gerçekleştirilemez. Her şey devletlerin ve egemen güçlerin çıkarlarına kurban edilir. Yüz binlerce Ermeni'nin kırımdan geçirilmesi çıkar ilişkileri uğruna hasıraltı edilir. İngilizler Kemalistlerle yakınlaşmayı çıkarlarına uygun görerek esir takası anlaşmasına gitmeye karar verirler. Böylece "savaş ve kırım suçlarına karışmak"tan tutuklanan İttihatçılar M. Kemal'in ve Ankara hükümetinin yoğun baskıları sonucu serbest bırakılırlar. Bunların bir kısmı Kemalist Hareket sürecinde ve cumhuriyet döneminde önemli mevkilerde yer alırlar. Bazı isimlere bakmakta yarar vardır. İşte Malta sürgünlerinden birkaç örnek:

Şükrü Kaya: İTC'nin tehcir kararından sonra Muhacirin ve Aşairin (Göçmen ve Aşiretler) Müdürü'dür. Adana ve Halep vilayetlerinden sorumludur. Çöllere sürülen yüz binlerce Ermeni kadın ve çocuğun ölümünden sorumludur. Kemalist rejim döneminde de Tarım, İçişleri ve Dışişleri bakanlıklarında görev yapar.

Mithat Şükrü Bleda: Soykırım sürecinde İTC Genel Sekreteridir. Aynı zamanda İttihatçı hükümetin eğitim bakanıdır.

M. Kemal'in desteğiyle milletvekili olması sağlanır ve 4 dönem vekillik yapar.

Abdülhalik Renda: Tehcir ve soykırım sürecinde Bitlis ve Halep'te valilik yapar. Bitlis ve Muş civarındaki Ermenilerin kırımında bizzat yer alır. Halep'te valiyken çöllerdeki kırımın, vahşetin organizatörlüğünü yapar. Malta'dan bırakıldıktan sonra valilik, milletvekilliği, TBMM Başkanlığı ve çeşitli bakanlıklarda vekillikler gibi daimi görevliler arasında yer alır.

Refet Bele: Rum tehciri sırasında 1916-17 yıllarında Samsun ve civarında askeri vali olarak görev alır ve Rum katliamlarından dolayı Malta'ya götürülür. Kemalist hükümetlerde İçişleri ve Milli Savunma Bakanlıkları yapar.

Ali Çetinkaya: Teşkilat-ı Mahsusa üyesidir. Rum ve Ermeni soykırımlarından sorumludur, meclis binasında Deli Halil Paşa'yı öldüren ve Kemalist rejimin inşa sürecinde önemli misyonlarla oluşturulan İstiklal Mahkemelerinin vazgeçilmez Kel Ali'sidir.

Rauf Orbay, A. Fethi Okyar, Ziya Gökalp, Hüseyin Cahit Yalçın, İsmail Canbulat, Halil Menteşe, Kara Vasıf, Kara Kemal gibi yüzlerce İTC ve Teşkilat-ı Mahsusa üyesini saymak mümkündür.

Malta'ya sürgüne gönderilmemiş olup da İttihatçı düşünce ve eylem süreçlerinin bizzat içerisinde yer almış yüzlerce kadrodan da bahsetmek mümkündür. Bunlar İTC üyesi, Teşkilat-ı Mahsusa üyesi ve sorumluları olarak bizzat tehcir ve soykırım süreçlerinde doğrudan yer alan askeri ve siyasi kadrolardır. Kazım Karabekir, Celal Bayar (İTC genel sorumlusu ve Teşkilat-ı Mahsusa başkanıdır ve Ege'nin Hıristiyan nüfustan arındırılmasının asıl sorumlularındandır), Şemsettin Günaltay (İTC kadrosu, Kemalist rejimde Başbakan), M. Şükrü Saraçoğlu (İTC üyesi, fanatik Türk milliyetçisi, Kemalist rejim döneminin başbakanlarından ve Hıristiyanların tasfiyesine yeminli bir ki-

şilik), Feyzi Pirinçcioğlu (Teşkilat-ı Mahsusa üyesi, Diyarbakır, Mardin yöresinde katledilen 120 bin Ermeni, Süryani, Kildani'nin sorumlularındandır ve Kemalist rejimde Bakanlık görevlerinde bulunur), Kazım Özalp (Tehcir ve Soykırım sırasında Van jandarma komutanı olup, Muş Ermenilerinin katliamında yer alır, Kemalist rejimde uzun yıllar Meclis Başkanlığında bulunur) ve daha başkaları... Kadrosal kesintisizlik öyle belirgindir ki ayırıştırmak zordur.

Neticede bir dönem İTC ve Teşkilat-ı Mahsusa üyeleri ve sorumluları olarak pratikte kilit konumlarda yer alan askeri ve siyasi kadroların büyük bir çoğunluğu Kemalist rejimin de asli unsurları olarak görevlerine devam ederler. Eli kanlı çete reisleri bile Kemalist hareket tarafından el üstünde tutulurlar. Topal Osman, Yahya Kahya, İpsiz Recep ve daha niceleri...

Bu bileşenler tehcir ve soykırım deneyim ve birikimleriyle Kemalist hareketin çekirdek kadroları olarak yerini alırlar. Dolayısıyla coğrafyanın Türkleştirilmesi ve Türk ulus devletinin kurulması gibi İttihatçı stratejik amacın gerçekleştirilmesinin düşünce, duygu, davranış, eylem, sembol ve söylemlerine kadar bütün dinamiklerinin taşıyıcıları olarak pratik sürecin yürütücüleri olurlar. Nitekim Hıristiyan halklara yönelik imha ve tasfiye sürecinin kesintisiz devam ettirilmesi bu durumu açıkça ortaya koymuştur.

Kemalist Hareket kendi dinamiklerini olgunlaştırırken bile önceliği Ermeni ve Rum düşmanlığına vermiştir. Emperyalistler Anadolu'yu ve Mezopotamya'yı masalara yayılmış haritalar üzerinde toprak olarak parçalarken aynı anda bu topraklarda yaşayan halkların iradelerini hiçe sayıyor ve kendi çıkarları doğrultusunda çizdikleri sınırlarla halkları da bölüp parçalıyorlardı. Kemalist hareket ise emperyalistleri ve politikalarını esas almak yerine içeride düşman icat ediyordu. Dinamiklerini Ermeni ve Rum düşmanlığıyla şekillendirmeyi yeğliyordu. Er-

menilik ve Rumluk asıl tehlike, tehdit ve dolayısıyla düşman hedef olarak gösteriliyordu.

Kemalist Hareket İttihatçı zihniyetin tüm kalıplarını taşıyarak kendini var etmiştir. Türkleştirme esas amaç olunca yönelecek etnik çeşitlilik yelpazesi de genişler. Bir yandan Kürt aşiret liderlerinin, beylerinin hassas olduğu dini hissiyatlarına saltanatın ve hilafetin geleceği üzerinden seslenerek Ermenileri ve Rumları hedef gösteren M. Kemal, 1921 yılında Koçgiri İsyanı'nı Sakallı Nureddin Paşa ve Topal Osman gibi kıdemli kaptanlarının komutasında kanlı biçimde bastırmayı da ihmal etmez. Zaten aynı yıl yürürlükteki 1921 Anayasası'nın 88. Maddesi Kemalist zihniyetin niteliğini tartışmasız olarak yansıması bakımından önemlidir. Bu maddeye göre; “*Türkiye ahalisine göre din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla (Türk) utlak olunur*” denilmektedir. Aynı zihniyet 1924 Anayasasında Türkiye Cumhuriyeti sınırlarındaki bütün halk “Türk” olarak tanımlanır.

Yine M. Kemal 1923 yılında Adana'da yaptığı bir konuşmasında şunları söyler: “*Arkadaşımız beyanatında demişlerdi ki, Adanamızı idaresi altına alan diğer unsurlar, şunlar, bunlar, Ermeniler sanat ocaklarımızı işgal etmişler ve bu memleketin sahibi gibi bir vaziyet almışlardır. Şüphesiz haksızlık ve küstahlığın bundan fazlası olamaz. Ermenilerin bu feyizli ülkede hiçbir hakkı yoktur. Memleketiniz sizindir, Türklerindir. Bu memleket tarihte Türk'tü, o halde Türk'tür ve ebediyen Türk yaşayacaktır (...)* Memleket en nihayet yine sahibi aslilerinin elinde kaldı. Ermeniler vesairenin burada hiçbir hakkı yoktur. Bu bereketli yerler koyu ve öz Türk memleketidir.” (Hür, 2012: 199)

Cumhuriyetin ilan edilmesi ve hilafet kurumunun kaldırılmasıyla Kemalist rejim büyük bir hızla kurumsal yapılanmasının inşasına yönelir. Aslolan bir devlet, bir vatan ve rejimin yaratılması ve meşruiyet kazanmasıydı. Meşruiyet meselesi Lozan Anlaşma-

sı'yla halledilmişti. Ama Türk ulusunun mutlak egemenliği açısından hala sorunlar mevcuttu. Çünkü coğrafya halen etnik ve dini özellikleriyle çeşitlilik arz etmekteydi. Türklüğün coğrafyada egemen kılınması için bu çeşitliliğin kontrol edilebilir olmasından daha fazlasına ihtiyaç duyulmaktaydı. Coğrafi zeminin tek bir etnik unsurla, dille, kültürle ve inançla şekillendirilmesi mutlak suretle gerçekleştirilmeliydi. Lozan ve sonrasında Türk egemen sınıflarının izlediği siyaset bütün etnik ve dini farklılıkların ya dıştalanması ya da asimilasyon yoluyla eritilmesi yönünde olmuştur. Yani egemen ulus baskısı tüm çıplaklığıyla coğrafyanın her yerinde ve her rengi üzerinde en etkin biçimde hissettirilecekti.

Lozan; Çıkarlar sofrasında soykırımın ve inkarın onaylanması

Lozan Anlaşması emperyalist kapitalist güçlerin sömürgeci emellerini gerçekleştirmek adına yeni güç dengelerinin oluşturulması ve bunun onaylanmasıdır. Mezopotamya coğrafyasının bölünüp parçalanmasıdır. Kadim halkların çizilen sınır çizgileriyle birbirlerinden kopartılmasıdır. Emperyalist kapitalist yayılma stratejilerinin ortak çıkarlar çerçevesinde onaylanmasıdır. Anadolu'nun ovalarını, vadilerini, dağ koyaklarını, derelerini, nehirlerini ve Mezopotamya'nın çöllerini kan deryasına çeviren ve bütün bu toprakları ölü bedenlerin mezarsız kabristanlarına dönüştüren zihniyetin ve uygulamalarının görmezden gelinmesidir, yok sayılmasıdır ve el birliği ile ırkçı fanatizmin onaylanarak resmiyete kavuşturulmasıdır. Çıkarlar ve inkarlar üzerindeki uzlaşmaların "barış" adına onaylanmasıdır.

Emperyalistler çölün altındaki petrolün peşindeydiler, Kemalistler de üzerindeki kanlı tarihi perdelemenin. Neticede masa başında onaylanan egemenlerin çıkarları, despotizmi ve halklara yeniden yaşatılacak yıkımlardı. Türk ulus devletinin kuruluş mantığına, sürecine ve fiillerine, kurulan masalarda meşruiyet kazandırılması buna en iyi örnektir. Resmi ideoloji-

nin en güçlü aracı elde edilmişti artık. Dün yaşananlar kurulan masalarda görünmez kılınıbiliyorsa bundan sonra olacaklar için de uygun zemin var demekti.

Antlaşmanın imzalandığı süreçte Türkiye toprakları olarak onaylanan coğrafyada 42 etnik grubun yaşadığı varsayılmaktadır. Lozan'da ise Müslüman olmayan topluluklar olarak Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler azınlık statüsünde tanınır ama Müslüman olan onlarca etnik grup ise ya Türklük adı altında gösterilir ya da hiç anılmazlar. Müslüman olmayan Asur/Süryani topluluklar, Ezidiler ise doğrudan görmezden gelinir. Bunun izahı şudur; coğrafya, Türk egemenlerinin ideolojik emellerine terk edilmiştir. Kürtler, Çerkezler, Arnavutlar, Araplar, Lazlar, Gürcüler, Boşnaklar, Abhazalar ve diğer Müslüman topluluklar için asimilasyon politikasının fitili ateşlenmiştir artık. Müslüman olmayanların kaderi ise bir kez daha ırkçı fanatizmin insafına bırakılmıştır.

Lozan Anlaşması'yla Ermenilere, Rumlara ve Yahudilere tanınan bazı "haklar" olsa da Kemalist rejimin bunlara dahi tahammülü olmayacaktı. Çünkü Türkleştirme yöneliminin önündeki öncelikli engel olarak Müslüman olmayan topluluklar görülmekteydi. Lozan Anlaşması'nın uluslararası bağlayıcılığı vs. önemli değildi. Aslolan egemenlerin çıkarları ve bunların korunmasıydı. Nitekim 1926 yılında Kemalist rejimin yoğun baskıları sonucu önce Yahudiler sonra Ermeniler ve Rumlar Lozan Anlaşması'nın 42. ve 44. maddelerinde tanınan "haklar"dan feragat ettiklerini açıklamak zorunda kalırlar. Hatta bu sebepten dolayı bu topluluklardan bazı insanlar saldırılara maruz bırakılır, tehdit edilir ve gözaltına alınırlar. Zaten aynı süreçlerde Türkçülük dalgasıyla birçok yerde anti-semitik söylemlere ve yaklaşımlara da hız verilir. Asimilasyon, sindirme ve kaçirtma Kemalist rejimin asli politikaları olarak yaşanan zamanlara damgasını vurmaya başlamıştı.

Lozan sürecinin önemli bir olayı da Konferansa Asur-Kildani delegasyonundan üyelerin katılmasıdır. Mardin’de bulunan Süryani lider Patrik İlyas kendini temsilen Başpiskopos Afrem Barşawmo’yu görevlendirerek Konferansa gönderir. Orada yaşananlara ve sonrasına dair aktarılanlar şöyledir:

“Bu Konferans’ta, Başpiskopos Afrem Barşawmo, halkımızın sorunlarını delegelere kürsüden anlatıyordu. Delegeler arasında, Başpiskopos, İnönü’yü oturuyor görünce, parmağıyla İsmet’i işaret ederek konuşmasını şöyle sürdürdü: sizi, burada aramızda [bu Konferans’ta] görmez istemezdim. Çünkü siz bir katil sürüsüsünüz! Katilsiniz! Halkımızı kıydınız! Buraya hakkı aramak için geldiniz? Aramızda ne yüzle bulunuyorsunuz? Buradan defolun! Siz, gidin kendi vahşetinizle yaşayın! Orada oturmasını hiç istemedi. Onu oradan tilki gibi çıkardılar. Yolda İsmet arkadaşlarına ‘kim bu adam?’ diye sordu. Ona ‘Vallahi, bu Süryanilerin Piskoposu oluyor’ yanıtı verildi. Onlara ‘Peki bu adamın herhangi bir üstü olup olmadığını, bana bir araştırın’ demiş. Ona ‘Bu adamın üstü yanımızda Türkiye’de’ yanıtı verilmiş. İsmet, buradan Atatürk’e bir mektup yazmış. Mektubunda şunlara yer vermiş: Burada Süryanilerden bir Piskopos bulunuyor. Beni [salondaki] yerimden kaldırttı ve böyle, böyle yaptı. Bu adamın işini halletmen için, bir yolunu bul ve yap! Bana, yüzümü çevirebileceğim bir yer bırakmadı. Onun üstü Patrik İlyas, Mardin’de kalıyor.

Mektubu alan Atatürk, hemen Diyarbakır’a geldi. Buradan, yanına Patrik İlyas’ı istedi. Diyarbakır’da Patrik İlyas’ı çok sıcak karşılayan Atatürk, elini patriğin boynuna attı, birlikte resim aldı. Bu resim kitaplarımızda var. Atatürk Patriğe ‘ikimiz kardeşiz!’ Patrik ona ‘Estahfrurullah atam! Sen hem başımız hem de büyüğümüz oluyorsun.’ Ona ‘senden bir ricam olacak!’ içkilerini içtikten sonra Patrik ona ‘Buyrun dinliyorum!’ demiş. Atatürk cebinden İsmet’ten aldığı mektubu Patriğe uzatmış ‘Bana gelen bu mektuba...! Patrik İlyas, yavaşça açtıktan

sonra Atatürk'e 'Ne yapılmalı?' demiş. Ona 'Bunu halletmeni istiyorum! Türkiye sizi öldürmedi!' Patrik soğuk durdu. Ona 'Hayır' dese, geri kalan Süryanileri de öldürtecek. Bir avuç Süryani kalmıştı gerçekten de onları da ortadan kaldırtacaktı. Patrik, köşeye sıkışmış gibi, kendini duydu. Zorunlu olarak, hemen bir mektup kaleme aldı ve: 'Başpiskopos doğruları yansıtmıyor, çünkü kendisi bu dönem, Türkiye'de bulunmuyordu. Bizi Türkiye öldürmedi... vb.' Bu yöntemiyle Başpiskoposu yalancı yerine koydu. Başpiskopos hemen Lozan'dan ayrılmak zorunda kaldı." (Şawoce/Abraham, 2009: 200-201)

Kemalist rejimin tutumu bununla sınırlı değildir. Türkiye-Irak sınır hattında yoğunlaşmış bulunan Nasturi/Süryani nüfusunu kontrol altında tutmak, sindirmek ya da göçertmek için hazırlıklara girilir. Bunda İngiltere ile Türk devleti arasındaki Musul meselesinin payı büyüktür. İngilizlerin Hakkari'deki Nasturilerle ilgilenmesi Kemalistleri harekete geçirir. M. Kemal, koyu İttihatçı ve soykırım tecrübesiyle donanımlı Cafer Tayyar Paşa'yı bölgeye sorumlu olarak atar. Böylece 1924 yılında Nasturiler bir kez daha katliamdan geçirilirler, köyleri yakılır yıkılır, tecavüzlere uğratılırlar ve yerlerinden yurtlarından edilirler. "Nasturiler isyan etti" diye yalan propagandalarla saldırıları için uygun ortam hazırlayarak amaçlarını gerçekleştirirler.

Sınır hattında Türk-İngiliz rekabeti sürdükçe, civardaki Nasturi/Süryani/Kildani Hıristiyan köyleri de sürekli baskı ve saldırı altında tutulur. Türkler her fırsatta bu durumdan faydalanır. İngilizlerin Süryanileri isyana teşvik ettikleri gerekçe gösterilerek istikrarsız sınır bölgesinin her iki tarafına aralıksız tacizler, baskınlar ve saldırılar düzenlenir. Köy halkına baskılar çoğu zaman silah arama adı altında yapılsa da yağma, talana, yakma yıkıma, kadınlara tecavüzlere kadar bilindik saldırılar gerçekleştirilir. 1925-1926 yılları bu tür saldırıların yoğun yaşandığı zamanlar olarak Süryanilerin yaşamlarında yer edinmiştir.

Zaten Yakubilerin Patriği daha öncesinden bizzat M. Ke-

mal'in emriyle dışlanıyor ve Mardin'i terk ederek Türkiye'den ayrılıp bir daha dönmemesi şeklinde kesin kararlarla doğrudan kovuluyordu. Patrik önce Musul'a gitse de orada da terke zorlanır ve Basra'ya geçer.

Kemalist rejim kısa sürede en katı uygulamalarıyla Hıristiyan toplumların üzerindeki baskılarını artırır. Dilleri yasaklanır, eğitimleri engellenir, kiliseleri, manastırları kapatılır, okullarına kilit vurulur, kültürel kurumları, gazete, kitap vs.leri yasaklanır. Bu despotik uygulamalar neredeyse tüm etnik ve dini grupları kapsayacak biçimde genişletilerek hayata geçirilir.

Kemalist diktatörlük Süryanilerin katledilmesine öyle heveslidir ki henüz yeni kurulan Irak devletiyle işbirliğine giderek Irak sınırlarındaki Süryanilerin imhası ve tasfiyesi için elinden geleni yapar. Kral Faysal'la yakın ilişkiler kuran faşist Kemalist rejim, Irak rejiminin Süryanileri hedefleyen saldırılarının planlama, hazırlık ve icra aşamalarının hepsinde bizzat yer alır. Ağustos 1933'te Simili katliamı olarak geçen ve 65 Süryani köyünün yerle bir edildiği, binlercesinin öldürüldüğü ve kalanlarının da oraya buraya savrulduğu saldırıya Türk birlikleri de sınır hattına sığınmaya çalışanları katlederek eşlik eder.

İşte, Lozan "Barış" Anlaşması'nın ruhundan beslenen Kemalist ideoloji ve pratik yönelik Süryani/Nasturi/Kildani/Yakubi Hıristiyanlara yaşatılanlar çerçevesinde kendini bu şekilde yansıtıyordu. Tabii hedefteki kitleler artık sadece bir avuç kalmış Hıristiyanlarla sınırlı kalmayacaktı. Öylesine bir Türkleştirme tufanı yaratılmıştı ki Müslüman toplumlar da hedef tahtasının merkezine konuluyordu. Coğrafyanın kadim halklarından Kürtler ise ilk sıradaydı. Zaten her türlü Kürt uyanışı en kanlı biçimde bastırılmıştı ve bastırılmaktaydı. Koçgiri, Şeyh Said ve Ağrı isyanları en belirgin örnekler olarak tarih sayfalarında yerini almıştır.

Bu çalışmada esas olarak Müslüman olmayan kadim halk-

lara yer verildiği için Kürt ulusal meselesine, Kürt ulusunun haklı mücadelesine ve Kemalist diktatörlüğün müdahale ve saldırılarına ya da Kürtler özgülündeki saldırı politikalarına girilmeyecektir. Bu konu başlı başına bir çalışmayı hak edecek kadar önemli ve özgündür. Ama şunu belirtmek gerekir ki milliyetçiliği, şovenizmi, ırkçılığı ve bunların harmanlanmasıyla oluşturulmuş bütün aşırılıkları kendi varlığının temel unsurları olarak içselleştiren zihniyetin Hıristiyan topluluklara yaptıklarını hatırlamak Kürtlere nelerin yapılabileceğini öngörmek açısından yeterli olacaktır. Nitekim yüzyıllık bir sorun olarak kendi tarihiyle her şeyi ifade edebilmektedir.

Kemalizm'in Türkleştirme uygulamaları:

Asimilasyon, ayrıştırma ve dışlama

Lozan Antlaşması'yla uluslararası arenadaki konumunu belirginleştiren ve kurulan Türk ulus devletine resmîyet kazandıran Kemalistler için en önemli mesele Türkiye diye adlandırılan coğrafya üzerinde Türklüğü her açıdan ve aynı zamanda en etkin biçimde egemen hale getirebilmektir. Sınırlar çizilmiş, resmîyet onaylanmış, egemen devlet mekanizması kurulmuş, Türk ulusuna "ait" bir coğrafya belirlenmiş, belirlenen coğrafi zemin "Türk yurdu" ilan edilmiş ama bütün bunlar henüz *sadece* piramidin tepesinde güçlü ve şaşalı bir izlenim veriyordu. Toplumun iliklerine, kemiklerine, tüm benliğine sirayet ettirilmeden bu gücün egemenliği inşa edilemeyecekti. Zaman "Türkleştirme" zamanı olmalıydı.

Aslında süreç kesintiye uğramamıştı. İttihat ve Terakki dönemiyle epeyce yol alınmıştı. Kemalist iktidarla birlikte özellikle Müslüman olmayan topluluklar nicelik olarak kontrol edilebilir ve istenildiği gibi yönetilebilir düzeye getirilmişti. Yine de halen bir sorun olarak görülmekteydi. Farklı etnik kökenlerden Müslümanların egemen ulus çatısı altında yönetilebilmesi de asimilasyon politikalarıyla yani egemene benzeştirme uygulamalarıyla

mümkündü. Asimilasyon ve dışlama aynı anda ve iç içe ele alınmaktaydı. Kemalist iktidarlaşma süreciyle bu kapsamda ekonomik, sosyal ve politik içerikli bir dizi uygulama hayata geçirilmişti. Coğrafyanın Türk etnik kimliği temelinde homojenleştirilmesini amaçlayan bu uygulamalar Kemalist rejimin niteliğine uygun biçimde derinleştirilerek sürdürülmekteydi.

Uygulamalara zemin oluşturan ve bizzat Kemalist rejimin kararlarıyla şekillendirilen bazı yasaklara, kısıtlamalara, dayatmalara ve yasalarla düzenlenmiş ve ırkçı faşist zihniyetin suç fiillerine dönüşmüş ele alışlara değinmekte yarar vardır. Burada şunu da ifade etmek gerekir; bir “ulus” imal edilmek isteniyordu, bu “ulus”a bir de “vatan” gerekiyordu ve “vatan” için de coğrafi bir zemine ihtiyaç vardı. Türkleştirme denilen ideoloji bu olguları esas alarak hem rejimin niteliğini hem de pratik sürecin dinamiklerini şekillendirmekteydi. Bu yüzden Türkler dışındaki diğer bütün etnik gruplar bu ruh haline göre problemli, halledilmeliydi. İnkâr ya da yok sayma yeterli değildi. Her yol ve yöntem kullanılarak Türklük egemen kılınacaktı.

İzmir’in yakılıp yıkılması sonrası bölgedeki yerel basın yoğun biçimde anti-Semitizm propagandalarına girişir. Yahudiler düşman ilan edilir, zenginlikleri abartılı biçimde öne çıkartılarak türlü yakıştırmalarda bulunulur ve ülkeyi terk etmeleri için açıktan tehditler savrulur. Benzeri tutumlar Çanakkale, Edirne, Bursa gibi illerde de sergilenir. 1923 yılı itibariyle Yahudiler yaşadıkları yerlerden bu sebeplerden dolayı göç etmeye başlar. Bu ortamı besleyecek adım olarak Haziran 1923’te Ermeni, Yahudi ve Rum memurlar işlerinden çıkartılır ve yerlerine Müslümanlar alınır. Devamında da ülke içerisinde serbestçe dolaşımına kısıtlamalar getirilir.

1924 Ocak ayında alınan bir kararla da eczacılık yapabilmek yani eczane açma yetkisi “Türk bulunma” meselesine bağlanır. Böylece Hıristiyan ve Yahudi eczacılar mesleklerinden edilir.

Mart 1924'te çıkartılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Müslüman olmayan topluluklara ait okulların kapatılmasının önü açılır. Yeni okulların yapılması; mevcut olanların onarılması ya da genişletilmesi gibi taleplere kısıtlamalar getirilir. Topluluklara ait okulların program ve müfredatları da MEB tarafından denetime alınır.

Nisan 1924'te çıkartılan Avukatlık Kanunu gerekçe gösterilerek yüzlerce Yahudi, Rum ve Ermeni avukatın çalışma izinleri iptal edilir.

Nisan 1926'da ticari yazışmalarda Türkçe'nin kullanılması zorunlu hale getirilir ve bu yeterlilikte görülmeyen binlerce memur işlerinden çıkartılır.

Aynı yıl hiçbir gerekçe sunulmadan, görünürde Lozan'da "güvence" altına alınmasına rağmen, Türk devleti Lozan öncesinde Müslüman olmayan topluluklara ait tüm mallara el koyabileceğini duyurur.

1926 yılından itibaren "dil ve kültür" birliğini sağlamak amacıyla öne çıkartılan "Türkçe konuş!" kampanyaları Kemalist rejimin daimi propaganda malzemesine dönüştürülür. Türkleştirme uygulamalarının en yaygın ve etkin kampanyası olarak hayata geçirilir. Sokaklarda Ermenice, Rumca, Süryanice, Ladinio ya da İbranice konuşmak yasaklanır. Konuşanlar uyarılır, tehdit edilir, hakarete maruz bırakılır hatta fiili saldırılara bile uğrar. Her yer "Türkçe konuş!", "Vatandaş Türkçe konuş!", "Türkçe konuş, çok konuş!" afişleriyle donatılır. Bu afişler özellikle Hıristiyan ve Yahudi semtlerine, işyerlerinin duvarlarına, dükkanlarının camlarına asılır. Bir süre sonra kendi ana dillerinde konuştukları için para cezalarına çarptırılırlar. Daha da öteye gidilerek "Türklüğe hakaret" edildiği ve bunun da Türk yasalarına göre suç olduğu ileri sürülerek insanlar yargılanıp tutsak edilirler.

Aynı yıl içerisinde memur olabilmek "Türk olmak" şartına

bağlanır ve yabancı şirketlere, çalıştırdıkları personelin % 75'inin Türk-Müslüman olması yönünde dayatmalarda bulunulur. Türk değilsen ve Türkçe konuşmuyorsan yaşam hakkın da yok deniliyordu.

“Türkçe konuş!” kampanyası üzerinden sürdürülen asimilasyon politikası amaçlandığı gibi karşılığını bulmaktaydı. Her yönden kuşatılan ve aralıksız olarak Türkleştirme saldırılarının hedefi haline getirilen topluluklar zamanla nefessiz bırakılacak düzeyde sorun ve sıkıntılarla baş etmek zorunda kalırlar. Ama süreklileştirilen bu saldırganlığa tahammül etmeleri de güçleşir. Kırsal birimlerde ya da küçük şehirlerde nüfus olarak da az olan Ermeniler, Yahudiler, Süryani/Asurlar ve Rumlar büyük kentlere göç etmek zorunda kalırlar. Bazıları da doğrudan ülkeyi terk ederler. Bu göç dalgası yavaş ve küçük sayılarla gerçekleşse de kesintisiz devam eder. Zaten Türk devletinin resmi politikası ve uygulamalarıyla amaçlanan da budur. Bu yüzden başarılı olduklarını söylemek gerekir.

Özellikle “Türkçe konuş!” kampanyalarının yaygın ve etkin kullanımı Müslüman toplulukların Hıristiyan ve Yahudilere yönelik dini ve milli hissiyatlarının kışkırtılmasında belirleyici olmuştur. Resmi ideolojik söylemler ve vurgular “Türkleştirme” amacı doğrultusunda hem Kemalist rejimin hem de Türk ve Müslüman toplulukların bütününde beklenenden de öte karşılık bulur. Milliyetçi, ırkçı ideoloji kendi mecrasında dizginsiz bir güce dönüşerek yoluna devam eder.

Bu kampanyaların etkileri en fazla Yahudi toplumunda kendini hissettirir. Hatta ileriki yıllarda başta İzmir olmak üzere Edirne, Bursa, Kırklareli, Adana gibi illerde yaşayan Yahudilere despotik rejimin zorlamasıyla Türk dilini ve kültürünü benimseyecekleri yönünde taahhütnameler bile imzalatılır. Birçok insan bu baskılara dayanamayarak Türklüğü benimsemek zorunda kalır.

Yahudikökenli ama Türkleşmiş Tekin Alp (Moiz Cohen)

gibi karakterlerin bu süreçlerdeki çabaları ve bizzat özel uğraşları da gözlerden kaçırılmaması gereken bir örnek olarak görülmeye değerdir. Yahudilerin Türkleşmesi için akıl almaz biçimde kafa yoran ve hatta politik önerilerde bulunan Tekin Alp, Musa'nın "On Emir"inden esinlenerek şunları sıralar.

"1. İsimleri Türkçeleştir. 2. Türkçe konuş. 3. Havralarda dualarının hiç olmazsa bir kısmını Türkçe oku. 4. Mekteplerini Türkleştir. 5. Çocuklarını memleket mekteplerine gönder. 6. Memleket işlerine karış. 7. Türklerle düşüp kalk. 8. Cemaat ruhunu kökünden sök. 9. Milli iktisâd sahasında vazife-i mahsusânı yap. 10. Hakkını bil." (Bali, 2001: 150)

"Türk'ten daha çok Türk olmaya çalışan" birisi olarak nam salan Tekin Alp'in incileri bunlarla sınırlı değildir. Türkçe konuşma baskılarına ek olarak Türkçe kurslarının örgütlenmesi ve bu kapsamda dernekler oluşturulması için de yoğun çaba sarf eden birisidir. Zaten bu baskılar sonunda birçok yerde Yahudiler "Türkçe konuşma birlikleri" oluştururlar. Devamında da Türkçe konuşacakları yönünde karar alırlar ve bu kararlarını da bir taahhütname altında imzalayarak açıklarlar.

Türkleştirme kampanyaları yukarıdan aşağıya devletin tüm kurum ve kuruluşlarının özel çaba, katılım ve eylemleriyle devam ederken, Türk/Müslüman kesimlerin rejime ve politikalarına destekleri hızla büyür. Bir seferberlik ortamında tek amaç doğrultusunda hareket edilmesi devlet-toplum kaynaşması açısından da önemli fırsatların doğmasına yol açar. Türk-lük ideolojisinin bu kaynaşmanın harcı haline gelmesi ve hedeflenen ulus imalatına temel teşkil ederek kalıcılığı denildiğinde ilk olarak 1923-33 arası süreç ve uygulamaları akla gelmektedir. Bu süreç aynı zamanda Kemalist ideolojinin otoriterleşmesi, tek güç haline gelmesi ve rejimin de bu paralele ırkçı faşist özellikleriyle Kemalist diktatörlüğe dönüşmesi olarak ilerler. Kemalist iktidarın gelişim süreci gerek ideolojik,

politik söylemleriyle olsun gerekse de tercih ettiği yol, yöntem açısından olsun halefi olduğu İttihat ve Terakki'nin düşünce ve eylem çizgisinden farklı değildi. Devralınan kadrosal deneyimin ve birikimin Kemalist rejimin olgunlaşmasında ne kadar önemli bir paya sahip olduğunu süreç göstermiştir.

TC'nin kuruluşundan sonraki ilk on yılda çıkartılan yasalara kurumsal düzeylerde alınan kararlara, genelge ya da yönetmelik maddelerine ve toplumu şekillendirmek amaçlı kurulan sosyal ve kültürel demeklere, kuruluşlara bakıldığında neredeyse hepsine içerik ve biçim veren esas unsurun Türkçülük ideolojisi olduğu görülmektedir. Egemen, ezen ulus ideolojileri kendi ulus devletlerini inşa ederken genel olarak bu şekilde davranış eğilimleri içinde olurlar ve sıklıkla da benzer yol ve yöntemleri kullanırlar. Kemalist ideolojinin var oluş felsefesi, siyasi emelleri ve pratik uygulamaları bir bütün olarak incelendiğinde olağan egemen ulus ideolojisinin ötesinde özelliklere ve niteliklere sahip olduğu görülecektir. Çünkü bu ideoloji milliyetçidir, şovenisttir, ırkçıdır, tekçidir, baskıcıdır, ezilen tüm halkların karşısında konumlanmış faşist bir karaktere sahiptir ve egemen ezen konumdaki burjuva-feodal sınıf ve uzantılarının iktidar ideolojisi olduğu için de "cumhuriyet" söylemini kullanan ama özünde faşist diktatörlük olan komplike bir rejim harcıdır. Bütün bu uygulamalar coğrafyayı Türklük adına kuraklaştırmak ve çölleştirmek içindir. Bu süreç, 1930'larda da kesintisiz devam etmiştir.

1928 yılında çıkartılan bir kanunla Hıristiyan ve Yahudi doktorlar bu meslekten men edilirler. Çünkü kanunla "Türk olmak" şartı bu meslek için de koşul haline getirilir.

Yine 1932 yılında çıkartılan Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkındaki Kanun'la Hıristiyan ve Yahudilerin bazı mesleklerde çalışmaları yasaklanır. Ayakkabıcılık, saatçilik, boyacılık vb. küçük çaplı serbest mesleklerden dahi yoksun bırakılan topluluklar için yaşam koşulları daha da zorlaşır.

Zaten daha öncesinde, 1929 yılında çıkartılan 1447 sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu'na göre bu alanda iş sahibi olan işadamlarına ve çalışanlarına da "Türk olması" şartı getirildiğinden ekonomik-sosyal açıdan durumu iyi olanlar da ekonominin, ticaretin Türkleştirilmesi politikasının kurbanı olurlar. Bu kesimlere dayatılan vergiler ya da bağış yapma zorunluluğu gibi uygulamalar ise doğrudan soygunculuk şeklinde hem de meşru görülürcesine hayata geçirilir. Neticede Ermeni, Yahudi, Süryani ve Rum topluluklarından binlerce insan çareyi göç etmekte arar. Kemalist diktatörlüğün kurumsallaştığı bu süreçlerde nüfustaki değişimlere bakılarak en azından Türkleştirme zorbalığının sonuçlarına dair fikir edinmek mümkündür.

Ayhan Aktar, 1920'de İstanbul nüfusunun etnik ve dini kökene göre dağılımını şu şekilde verir:

"560.434 Müslüman, 384.689 Rum, 118.000 Ermeni, 44.765 Yahudi." (Aktar, 2006: 59)

Mübadele sonrası Rum nüfusunun önemli bir bölümü İstanbul'u terk ettiğinden Kemalist iktidarlaşma sürecinde Türkiye genelindeki toplam Rum nüfusu çok daha aşağılara düşer. Süryanilere ilişkin bir verinin yer almamasının nedenini bilmemekteyiz.

1927 yılındaki genel nüfus sayımı üzerinden Rifat N. Bali de şu rakamları aktarır:

"Böylece 1927 yılı nüfus sayımına göre bütün Türkiye'de: 119.822 Rum, 64.745 Ermeni, 134.000 Arap (bir kısmı Arapça konuşan Türklerdi), 68.900 Yahudi, 95.901 Çerkez, 21.000 Arnavut, 20.554 Bulgar mevcuttur." (Bali, 2001: 544-545)

Kürtlerin "Türk" ilan edildiği bir zamanda nüfus verilerinde yer alması beklenemezdi zaten. Yine Süryaniler, Ezidiler ve daha birçok etnik topluluk bilinçli olarak yok sayılır ve bu yüzden adlarına dahi rastlanılamaz.

Erol Anar da 1935 nüfus sayımına göre şu rakamları paylaşır: *"1935 yılında yapılan nüfus sayımına göre 13 milyon 899*

bin olan toplam nüfusun 108 binini Rumca konuşanlar, 57 binini Ermenice konuşanlar, 42 binini Yahudice konuşanlar oluşturuyordu...” (Anar, 1997: 73)

Hıristiyanlar ve Yahudiler sistematik Türkleştirme politikaları sonucunda rejimin de hedeflediği gibi “kendi istekleriyle terk ediyorlar” noktasına getirildiklerinden sürekli azalmaktaydılar. Anadolu'nun iç kesimlerinde binlerce Ermeni Suriye'ye göç ederken bir kısmı da yerel baskılardan kaçarak İstanbul'a yerleşmek zorunda kalmıştı. Aynı şekilde başta İzmir olmak üzere yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda bırakılan binlerce Yahudi de başka ülkelere göç eder. Gökçeada ve Bozcaada'da da durum farksızdır. Okullarda Türkçe'nin zorunlu kılınması Rum nüfusunu olumsuz etkiler ve buralardan da göç başlar. Zaten yaşam damarlarının en önemlisi olan ekonomik alan ise Kemalist rejimin resmi ve gayri-resmi politika ve uygulamalarıyla çöle çevrilmişti. Yasaklar, kısıtlamalar ve türlü baskı sarmalında Hıristiyan toplulukların yaşamları yoksunluklara mahkum edilmişti. Etnik köklerine yönelen saldırılara karşı koyabilecek, direnebilecek ya da bunları etkisizleştirebilecek güce ve dinamiklere sahip de değillerdi. Ve bu şekilde yavaş yavaş varlıkları ortadan kaldırılıyordu.

Anadolu'nun ve Mezopotamya'nın Türkleştirilmesi katliam, kırım, tehcir ve sürgün olarak yani kapsamlı bir etnik temizlikle gerçekleştirilmişti. Kemalist rejim süreciyle geride kalmış en küçük yaşam belirtileri de yok edilmekteydi. Kemalist hareketin oluşum sürecinde Ermeni ve Rum düşmanlığının öne çıkartılması ve “Kurtuluş Savaşı”nın ideolojik ve politik unsurlarına da işaret edilen bu topluluklar üzerinden şekillendirilmesi asıl savaşın halen içe dönük etnik temizlik olduğunu göstermişti. Kısacası yaşanan ve yaşatılanlar henüz tamamlanamamış olan egemen ulus inşasının saldırganlıklarıdır.

Kemalist rejimin farklı etnik gruplara ve inançlara yönelik ırkçı-faşizan uygulamaları 1930'lu yıllarda da kesintisiz devam

eder. Temmuz 1934'te çıkartılan Soyadı Kanunu ile herkese "Türk dilinde" bir soyisim alma zorunluluğu getirilir. Sezgi Durgun şunları aktarır bu konuyla ilgili:

" Soyadı Kanunu ile birlikte bir de Bakanlar Kurulu tarafından Soyadı Nizamnamesi yayımlanmıştır. Bu nizamnameye göre 'Arnavutluk, Çerkezlik, Kürtlük' gibi başka milletlere dalalet eden soyadları alınamayacaktır. Soyadlarında ek olarak 'yan, of, ef, viç, iç, is, dil, pulos, aki, zade, mahdumu, veled ve bin' gibi takılar da kullanılamayacaktır. Soyadları mutlaka Türkçe olacaktır. Aşiretlerle mücadele sürecinde çıkartılan Soyadı Kanunu, isyanları önlemek için isyan bölgesinde ikamet edenlerin nüfusa kayıt yaptırmalarını sağlama, onları aşiret yapısından kurtarma amacını gütmüştür. 1939 yılında çıkartılan kanunla 'Aya, Hacı, Hoca, Molla, Efendi, Paşa' gibi, eski toplum zümrelerini belirten unvanlar kaldırılmıştır. Aynı kanunla yurt savunmasında, Milli Mücadele'de gösterilen başarılar karşılığı verilen madalyalar dışında, eski Osmanlı idarecilerinin verdiği tüm nişan ve rütbeleri taşımak da yasaklanmıştır. Burada amaç sadece fiziki ve beşeri coğrafyanın denetimi değil toplumsal mekanın, statü ve yaşam kodlarının da dönüşümüdür." (Durgun, 2011: 216)

Soyadı Kanunu coğrafyanın Türkleştirilmesi, homojenleştirilmesi yani bireyden toplumun bütününe tüm kesimlerin bir tek dil, millet, din ve kültür temelinde aynı çatı altında tariflendirilmesinin bir parçasıdır. Özetle tektipleştirme zincirine eklenen yeni bir halkadır. Egemen ulusun kendi ulusal birliğini ve bütünlüğünü sağlaması yönüyle bakıldığında olağan bir gelişme gibi görülse de dönemin coğrafi çeşitliliği ve egemen ideolojinin ırkçı faşist niteliği amacın daha farklı olduğuna işaret etmektedir.

Aynı yıl, Haziran 1934'te çıkartılan İskân Kanunu'yla Türkleştirmenin doludizgin devam edeceği ilan edilmekteydi. İskân Kanunu çıkartılırken Kemalist hükümetin İçişleri Bakanı ve bir

zamanlar İTC'nin demirbaş kadrolarından Şükrü Kaya Meclis'teki konuşmasında şunları ifade eder: *“Bu Kanun tek dille konuşan, bir düşünen, aynı hissi taşıyan bir memleket yapacaktır.”* (Aktaran Çetinoğlu, 2009: 142) Bu kanunla birlikte Kemalist rejim mevcut coğrafi zemini Türklük derecesine göre üç farklı bölgeye ayırır. “Türk kültüründen olan ve Türkçe konuşanlar” yani resmi söylemlerle kurgulanan has Türkler, “Türk kültüründen olan ve Türkçe konuşmayanlar” yani etnik kökenleri reddedilerek Türklüğün parçası haline getirilmesi için asimilasyon politikalarının hedefindeki Kürtler, Araplar vs. ve son olarak da “Türk kültüründen olmayan ve Türkçe konuşmayanlar” yani Hıristiyanlar, Yahudiler, Ezidiler ve diğerleri. Bu kanun Kemalist rejimin ırkçı düşünce ve eylemlerini yansıtmaları bakımından incelenmeye değerdir. Bu kanunla hem milliyetçiliğin, şovenizmin ve ırkçılığın egemen kılınması hem de Türk olmayan ama yaşadıkları yerlerin gerçek sahipleri olan halkların devlet zorbalığıyla yerlerinden yurtlarından kopartılarak göçertilmesi ve asimilasyon için daha uygun ortamların oluşturulması amaçlanır.

Zaten bu kanun oluşturulmadan önce de farklı gerekçelere dayanılarak benzer uygulamalar hayata geçirilmekteydi. Sayıları yüzlerle sınırlı kalmış Ermenilerin Anadolu'nun içlerinden İstanbul'a göçertilmesi bu yüzdendir. İskân Kanunu ile amaçlanan, coğrafi zeminin egemen ulus kimliği lehine katı biçimde dönüşümünü tamamlamaktı. O yüzden Türk olmayan Müslüman nüfus da hedeflenmişti. Müslüman nüfus denildiğinde de şüphesiz ki Kürtler anlaşılmaktaydı. Zira asimilasyonla dönüştürülmesine öncelik verilen etnik topluluk, nüfus yoğunluğu bakımından Kürtlerdi. Kemalist rejim kuruluşundan itibaren bu meseleyle yüzleşmek zorunda kalmıştı. Kürt ulusal varlığı potansiyel tehdit olarak algılanmaktaydı. Dolayısıyla Kürt ulusal varlığının bütün dinamikleri köreltilmeli, dağıtılmalı ve etkisizleştirilmeliydi. Bu yüzden yüz binlerce Kürt Anadolu'nun

batisına göçe zorlanmaktaydı. Türklüğün egemenliği ancak böylesine bir mühendislikle sağlanabilirdi.

İşkân Kanunu'na dayanılarak birçok yerde Ermenilere, Yahudilere, Süryanilere, Rumlara ve Ezidilere yönelik baskı da kendini göstermeye başlar. Yaşadıkları yerleri terk etmeye zorlanırlar. Yine mallarını, mülklerini terk ederek başka diyarlara doğru göç yolculuklarına çıkmak zorunda bırakılırlar. Yağmatalan için yeni fırsat ve ortamlar oluşacağından Türk-Müslüman topluluklar her zamanki gibi geleneksel tutumunu sergilemekten geri durmaz. Zaten zamanın Türk medyasının yoğun anti-propagandalarıyla adeta kesintisiz kampanyaya dönüşen karalamalarla, yığınlar kışkırtılmış biçimde hazır tutulmaktaydı. Devlet toplum seferberliğine dönüşen bu saldırganlığın kökleri eskilere dayanmaktadır ve seçilmiş bir davranış olarak da her dönem etkin biçimde kendisinden beklenenlere fazlasıyla yanıt olduğunu da yaşanan acı deneyimlerden bilmekteyiz.

İşte böylesi bir zeminde Kemalist rejimin kuruluşundan itibaren yavaş yavaş ama kesintisiz biçimde sürdürülen anti-semitik propagandaların birikime dönüşen etkisiyle ve İşkân Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden de güç alınarak 1934 yılında Yahudilere yönelik baskılar, linç girişimleri, tehditler, yağma talan saldırıları ve daha başka şiddet unsurları devreye sokulur. Yahudi karışıklığını, düşmanlığını körükleyen ırkçı yazıların gazete manşetlerini süslemesiyle tetikte bekleyen yığınlar harekete geçmekte bir an bile tereddüt etmezler. Yahudi nüfusunun bulunduğu Edirne, Çanakkale, Gelibolu, Lüleburgaz, Kırklareli, Babaeski başta olmak üzere birçok yerde organize olunmuşçasına eşgüdümlü biçimde saldırılar başlatılır. Yahudilere ait evler, işyerleri, dükkanlar yağmalanır, kadınlara tecavüz edilir, gitmemeleri halinde öldürüleceklerine dair tehditler savrulur, Yahudi din adamları aşağılanır, hakarete maruz bırakılır hatta Trakya bölgesinde bir haham da katledilir.

İşte tarihe “1934 Trakya Olayları” olarak geçen ve doğrudan Yahudi nüfusu hedefleyen saldırılar bu şekilde başlar ve yayılır.

Trakya’da Yahudi nüfusu genel nüfus içerisinde de çok büyük bir parçayı oluşturmasına rağmen Kemalist rejimin bölgeye olan özel ilgisinin ya da esas amacının farklı olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Burada üzerinde durulması gereken noktalardan birisi İskân Kanunu’nun 9. Maddesinin içeriğinde yer alan “Casuslukları sezilenleri sınır boylarından uzaklaştırmak” konusunda ilgili Bakanlık bünyesinde görevlendirmelerin yapılmış olmasıdır. Trakya, konumu itibariyle stratejik önemi olan bölgelerdendi. Dolayısıyla bu bölgenin kırılma noktasına neden olacak muhtemel tüm potansiyellerden arındırılması gerekiyordu. Zaten Almanya ve İtalya’da iktidara gelen faşist yapılar tekrar yeni bir savaşın esintilerini yavaş yavaş hissettirmekteydi. Balkan ülkeleri de bu esintiye uygun hazırlıklara girişmişti. Trakya, askeri ve siyasi konumuyla önem kazanırken aynı anda kritik hale de geliyordu. Türk egemenleri gelişmeleri bu şekilde okuyunca İskân Kanunu’nun ilgili maddeleri de önem kazanır. Böylece bölgenin Yahudi nüfustan arındırılması için başka nedenlere de ihtiyaç kalmaz. Zaten “Türkleştirme” politikaları çerçevesinde istenilen ortam yaratılmış ve olgunlaştırılmıştır. Yahudi karşıtlığı ve düşmanlığı fiili saldırılar için gereken yolu açmış ve Yahudiler de bölgeyi terk etmeye başlamışlardı.

Dönemin verilerine göre Trakya’da 13 bin Yahudi yaşamaktadır. Yaşanan saldırılardan sonra önemli bir kısmı canını kurtarmanın telaşıyla apar topar İstanbul’a göç eder. 400 yıldır yaşadıkları toprakları bir gecede terk etmek zorunda kalırlar. Mallarını, mülklerini geride bırakarak ya da değerinin çok çok altında yağma pazarlarında satarak yoksulluğa sürüklenirler. Anti-semitizmin devlet destekli bir pogroma dönüştüğünü gören bazı Yahudiler ise kendilerini güvende hissetmeyerek Türkiye’yi tamamen terk ederler.

Trakya olaylarının arkasında kimler vardı sorusu üzerinden

çeşitli tartışmalar yürütülmektedir. Medyanın kışkırtıcı rolünden, Türkçülüğü ırkçılık düzeyinde hararetle biçimde savunan bazı kişiler üzerinden, CHP'nin gizli karar ve talimatlarıyla organize edilen bir saldırı olduğu yönündeki değerlendirmelerden ya da yerel halkın “münferit” tepkileri sonucu yaşandığı şeklindeki yorumlara kadar meselenin özünü muğlaklaştıran türden farklı değerlendirmeler yapılmaktadır. Oysa bir gerçeklik vardır ki her şeyin açık biçimde anlaşılması için yeterlidir. Mevcut rejimin niteliğine ve bu niteliği şekillendiren ideolojisine bakmak her şeyi anlaşılır hale getirecektir. “Türkleştirme” hız kesmeden devam ediyor, Türkçülük ırkçı faşist bir ideoloji olarak diğer etnik gruplar üzerindeki despotik uygulamalarını sürekli artırıyordu. Etnik ve dini hiçbir farklılığa tahammül gösterilmiyordu. Kemalist rejimin kadroları her fırsatta coğrafyanın, toprakların, ekonominin, dilin, kültürün, eğitimin ve bir bütün toplumun Türkleştirilmesi gerektiğine, Türkleştirileceğine dair açıklamalar yapıyor ve tek parti diktatörlüğünün hüküm sürdüğü siyasi arenada yani CHP parlamentosunda bu temelde yeni yeni kararlar alınarak Türkleştirmeye resmiyet kazandırılıyor ve bu zemin üzerinden açık biçimde farklılıklar inkar ediliyor, yok sayılıyor ya da Türklüğe boyun eğdikleri vakit yaşama haklarının olduğu söyleniyordu. Zaten on yıllık iktidarları döneminde Kemalist rejimin aldığı kararlara ve uygulamalarına bakıldığında tablonun bütününe dair gerçekçi fikirler edinebilmek mümkündür.

1934 Trakya olayları, daha öncesinden coğrafyanın kadim halklarının imhasına ve tasfiyesine neden olan zihniyetin bir ürünü ve devamı niteliğinde şekillenmiş ve gerçekleşmiştir. Katliam, kırım, soykırım, etnik temizlik gibi usulleri kendi varlığının mayası olarak benimsemiş ve pratik birikimleriyle güçlenmiş bu gelenek, bir rejim karakterine bürünerek kendini üretmeye devam ederken bilinmezlik havasının yaratılması anlaşılır değildir. Türk egemen sınıfları etnik kimliğinin inşası için halen içerideki farklılıkları ortadan kaldırma merkezli po-

litika oluştururken Yahudilere yönelen saldırıların anlaşılma-
ması mümkün müdür?

“Türkleştirme” saldırılarının ırkçı faşist rejimin inşası, sağ-
lamlaştırılması ve bekası için sreklileştirilmiş rejim kampan-
yaları şeklinde ele alındığı bilinmektedir. Farklı dillerin,
dinlerin, kültürlerin yani etnik toplulukların varlığı rejimin be-
kası açısından doğrudan tehdit, tehlike ve potansiyel düşman
olarak algılanmaktaydı. Dolayısıyla bu durumun bertaraf edil-
mesi için resmi, gayri-resmi her yol ve yöntem meşru görülüyor
ve gerekenler tereddütsüzce hayata geçiriliyordu. Kemalist
rejim ve fiilleri, egemen ezen ulus ideolojisinin ezilen ulus ve
milliyetlere yönelik fanatizm düzeyindeki yıkıcı saldırganlık-
larına dair müstesna bir örnektir.

1930’larda Batıda ırkçı faşist ideolojiler iktidara yerleşmiş,
Hitler ve Mussolini rüzgarı esiyordu. Birçok ülkede benzer ara-
yışlar, yönelimler ve oluşumlar ne çıkıyordu. Türk devleti aı-
sından ise bu, yeni bir durum değildi. Çünkü ırkçı faşist
niteliğiyle yıllardır ezilen uluslara, milliyetlere ve bütün halk-
lara kan kusturmaktaydı.

Buna rağmen Almanya’daki gelişmeleri büyük bir hayran-
lıkla da takip ediyorlardı. Zaten Türk-Alman ekonomik ilişki-
leri tarihinin en verimli dönemindeydi. Otuzlu yıllar boyunca
Türkiye’nin özellikle dış ticaretinde Almanya’nın belirgin bir
yere sahip olduğu bilinmektedir. İthalat ve ihracatın yarısından
fazlasını Almanya ile gerçekleştiren bir devlet pozisyonun-
daydı. Ekonomik ilişkiler bu düzeyde gelişirken diğer ilişkilerin
gelişmemesi mümkün değildi. Nazi hayranlığı ve sempatisi
hızla yayılır. Dönemin Türk medyası Hitlere ve Nazi zihniye-
tine yoğun ilgi göstermeye başlar. Cumhuriyet gazetesinin sa-
hibi Yunus Nadi bunun öncülüğünü yapanlardandır. Nazi
hayranlığı öyle bir aşamaya gelir ki yazılanlara çizilenlere dev-
let yetkilileri bile tepki göstermek zorunda kalır. Nazilerle sıkı

ilişkilerinden dolayı Yunus Nadi'yi hizaya sokmak için Cumhuriyet gazetesi bir süreliğine kapatılır. Öyle ki herkesin dilinde Yunus Nadi adı artık “Yunus Nazi” halini alır. Bu zat aynı zamanda fanatizm düzeyinde Yahudi karşıtı bir ideolojiye sahiptir. Yahudilere yönelik anti-semitizm propagandalarında her dönem öne çıkmış İttihatçı bir ruhtur.

Emperyalist paylaşım savaşının başlamasıyla bunalım, gerilim ve çelişkiler daha da derinleşir. Almanya'nın Yahudilere yönelik tehcir ve soykırım saldırıları genel atmosferi temellerinden sarsar. Tarihin en büyük insanlık vahşetlerinden birisi bu defa Alman faşizmiyle gerçekleştirilir. Avrupa'da Yahudilerin kökünü kazımaya yemin etmiş Hitler, işgal ettiği her yerde Yahudi avına girişir. Alman saldırılarından kurtulup da yaşama tutunmaya çalışan Yahudilerin sığınmak ya da geçiş yapmak için yolları Türkiye'ye düştüğünde başlarına gelenler ise bir başka trajedidir. Çekoslovakya Yahudilerinden 600 kişiyi taşıyan Parita adlı geminin günlerce İzmir limanında bekletilmesi ve bütün çabalara rağmen yolcularının istekleri kabul edilme-yerek geminin İzmir'den uzaklaştırılması ilk örnektir. 15 Ağustos 1939 tarihinde Yahudiler zorunlu olarak İzmir limanından ayrıldıktan sonra Ulus gazetesi şu manşeti atar; “*Serseri Yahudiler nihayet İzmir'den hareket ettiler*”. (Bali, 2001: 344)

12 Aralık 1940'ta Romanya'nın Köstence Limanı'ndan aldığı 342 Yahudi'yle yola çıkan kırık dökük Salvador isimli tekne ise İstanbul'a vardığında durumu riskli görülmesine rağmen yola devam etmeye zorlanır ve Silivri açıklarında fırtınaya dayanamayarak parçalanır. 219 Yahudi'nin ölü bedeni denizden toplanır. Sağ kurtulanlar ise Filistin'e gönderilir.

Bir diğer örnek Struma gemisidir. 15 Aralık 1941'de Romanya'nın Köstence Limanı'nda aldığı 769 Rumen Yahudi'yle yola çıkan Struma gemisi İstanbul'a geldiğinde yine benzer tutum sergilenir. Yolcuların karaya çıkmalarına izin verilmez.

2.5 ay boyunca Sarayburnu açıklarında bekletilirler. Gemi arızalı olmasına rağmen zorla Karadeniz açıklarına çıkartılır. 24 Şubat 1942 tarihinde denizaltılarca batırılır. Bir kişi dışında gemideki bütün Yahudiler yaşamını yitirir.

Yahudilere karşı böylesine katı ve hiçbir şekilde esnetilmeyen bir tutumun geliştirilmesi elbette ki şaşırtıcı değildir. Çünkü daha vahşice yöntemlerle yüzbinleri katleden ya da ölüme terk eden bir gelenek ve devlet aygıtıdır bu tutumu takınan. Zaten Ağustos 1938'de CHP hükümetinin özel çalışmaları sonucu çıkartılan 219498 No'lu bir kararnameyle Yahudilerin Türkiye'ye girmeleri ve ikametleri yasaklanır. Buna rağmen Hitler'in elinden kurtulabilen Yahudi bilim adamlarının Türkiye'de kalmalarına ise izin verilir. Nedeni bellidir, bu insanlardan faydalanmak.

Türk devleti savaş süresince Alman işgallerini alkışlarla karşılayacak kadar Nazi yanlısı olduğunu her fırsatta ortaya koymuştur. Alman yazar Corry Guttstadt sürece dair şu bilgileri verir:

“Almanların Sovyetler Birliği'ne saldırması Türkiye'de -sadece Nazi sempatanları arasında değil- genel bir sevinçle karşılandı. Milletvekili Faik Ahmet Barutçu, Türkiye meclisinde oluşan havayı, ‘Alman-Sovyet savaşı, ülkemizde bir bayram havası yaratmıştır, bütün kalpler, Almanların zaferi için çarpmaya başladı’ sözleriyle tasvir ediyordu. Dışişleri Bakanı Saraçoğlu, Almanlara başarı dileklerini sunmak için Von Popen'i bizzat aradı ve Cumhurbaşkanı İnönü de ‘Türk halkının gönülünün bu savaşta Almanya'dan yana olduğunu söyledi. Ekim 1941'de yüksek düzey bir Türk askeri heyeti Almanların doğu cephesini gezdi ve Temmuz 1942'de onları resmi bir basın heyeti izledi. Her iki grup da Almanya'nın başarılarından hayranlıkla söz ediyorlardı.” (Guttstadt, 2012: 119)

Tabii aynı tarihlerde içerideki Yahudilere ve Hıristiyan topluluklara yönelik saldırı politikalarına ise aralıksız devam edilir.

Savaş durumu bahane edilerek iç ve doğu bölgelerde yaşayan Ermeniler ve Yahudiler İstanbul'a göçe zorlanırlar. Yine aynı gerekçeyle 1894 ile 1913 arasında doğan bütün Hıristiyan ve Yahudilerin Mayıs 1941'de alınan gizli bir kararla askere alınması kararlaştırılır. "Yirmi Kur'a İhtiyarlar Olayı"na yön veren anlayış yabancı değildir. İttihatçı zihniyetin "Amele Taburları" ne ise Kemalist rejimin uygulamaları da aynıdır. Askere alınmaları görünürdeki söylemdir. Doğrudan çalışma kamplarına gönderilir bu insanlar. Hem de en kötü koşullar altında tutularak. Zaten güvenilir bulunmadıklarından silah taşımalarına da izin verilmez. Amaç bellidir, toprakları terk etmeleri için yaşam koşullarını ortadan kaldırmak.

Bu uygulama henüz sonlandırılmışken bu defa de "Varlık Vergisi" gündeme getirilir. Tanıdık bir uygulama daha! Yahudilerin ve Hıristiyanların elindeki varlıklarının devlet zorbalığıyla gaspını gerçekleştirmek. Böylece hala bitmemiş olan ekonominin yani sermayenin ve ticaretin Türkleştirilmesini tamamlamak ve Müslüman olmayan toplulukların yaşamlarını cehenneme çevirmek. 11 Kasım 1942'de çıkartılan kanunla bu akılalmaz vergilendirme uygulamasına girişilir. Dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu kanunun amacını şöyle ifade eder: "*Bu kanun aynı zamanda bir devrim kanunudur. Bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karşısındayız. Piyasamıza egemen olan yabancıları böylece ortadan kaldırarak, Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz.*" (Çetinoğlu, 2009: 145)

Ödenmesi istenen vergi tutarlarına bakıldığında bunun alenen bir gasp olduğu görülmektedir. Ekonomik güçlerine göre Ermeniler % 232, Yahudiler % 179 ve Rumlar % 156 oranında vergi ödeyeceklerdi. Belirlenen vergi tutarlarını tanınan süre içerisinde ödeyemeyenler ise ayırım gözetilmeksizin çalışma kamplarına gönderilecekti. Kampların nasıl olduğunu tahmin etmek zor değildir. Çünkü o topraklarda halen 20-30 yıl önce-

sinin ölüm izleri her şeyi diri tutmaya devam ediyordu. Zorlu koşullara dayanamayan birçok kişi yaşamını yitirir, geride kalanlar ise haciz memurlarının yağma talanı sonucu büyük bir sefaletle mahkum olurlar. Felçli ve yatalak durumdaki hastaların altındaki karyolasını bile çekip alarak haczedebilen bir zihniyettir söz konusu olan.

Evet, her şey “millileştirilmek”teydi. Karyola, tahta oyuncak, halı, seyyar satıcı arabası, yatak-yorgan vs. Belirtilen vergi tutarını ödeyemediği için Aşkale’ye taş kırmaya gönderilen iki bine yakın insandan 20-30’unun ağır koşullardan, hastalıklardan hayatını kaybetmesi de Türk egemenlerinin “Türkleştirme” politikalarının bir “başarı”sıydı.

1948’de İsrail devletinin kurulmasıyla Yahudi nüfusunun önemli bir kısmı İsrail’e; emperyalist paylaşım savaşının sonlanmasıyla bir kısım Ermeni de Ermenistan’a göç eder. Sırada ise Rumların kaçırılması vardır. İstanbul’un fethinin 500. yılında İstanbul’da bir tane bile Rum’un kalmamasına ant içmiş ırkçı fanatizm için bu hayalin gerçekleşmesi zor ve uzak değildi.

6-7 Eylül 1955 olayları, geleneksel ırkçı faşist saldırganlığın kendine fırsatlar yaratarak Müslüman olmayan topluluklara karşı düşmanlığını sergilemesidir. Milli hislerin diriltilmesi ve kendi taşkınlığında coşkuya kapılması ve koşullar oluştuğu kendini sergilemesi geleneksel bir davranışa dönüşmüştür. Türk şovenizminin ve ırkçılığının tipik özelliklerindedir. Ermeni, Rum ve Yahudi düşmanlığı damarlarda dolaşan kan gibidir. Sadece küçük bir işaret, ses, kıvılcım ya da söylenti bile yeterlidir; tek vücut halinde “fetihlere” girişmeye. İşte basit rakamlarla 6-7 Eylül 1955’in bazı sonuçları; “*Olaylar sırasında ya da aldıkları yaralardan dolayı sonradan 16 Rum öldü, 32 kişi ciddi biçimde sakat kaldı. ABD Konsolosluğu raporuna göre, 50 Rum kadının ırzına geçildi. Rum kaynaklarına göre ise bu sayı 200’ü bulmaktaydı.*”

“Rumlara yapılmış bir misilleme olmadığıнын göstergesi, tahrip edilen iş yerlerinin sadece yüzde 59’u Rumlara ait iken, kalan yüzde 17’nin Ermenilere, yüzde 12’nin Yahudilere ait olması, hatta dönmelelere ve Müslüman olmuş Beyaz Ruslara ait mekanların bile saldırıya uğramasıdır.” (Çetinoğlu, 2009: 148)

Saldırıları sadece işyerleriyle sınırlı kalmaz. Evler, okullar, sinagog, manastır, kilise gibi ibadethaneler, oteller vs. de yağmalanır, tahrip edilir. Bu olaylara neden olan gelişmelerin bizzat tezgahlandığını dönemin yetkilileri kendileri itiraf edeceklerdi.

Zaten 1964’te Türk-Yunan ilişkilerinin Kıbrıs meselesinden dolayı gerginleşmesi sonucu on binlerce Rum doğrudan sınırdışı edilecek ve amaca ulaşılacaktı.

1964 yılındaki gerilimli ilişkiler sonrasında Türk devleti Bakanlar Kurulu’nun kararıyla Rumları doğrudan sınırdışı etme kararı alır. Bozcaada (Tenedos) ile Gökçeada (İmroz) Rumları yoğun baskılarla göçe zorlanır. 6 bin Rum’un yaşadığı Gökçeada’da günümüz itibariyle 273 ve bin Rum’un yaşadığı Bozcaada’da günümüzde 22 Rum’un kalması söze gerek bırakmamaktadır. Bu adalardaki Rum varlıkları da her zaman olduğu gibi yağmalanır ve Türklerin malı mülkü haline getirilir.

Günümüz itibariyle İstanbul merkezli olarak 60 bin Ermeni’nin, 20 bin Süryani’nin, 20-25 bin Yahudi’nin ve 1500-2000 arası Rum’un kaldığı ve yine birkaç yüz kişiyi aşmayacak sayıda da Ezidi’nin Urfa, Mardin civarında kaybolmaya yüz tuttuğu düşünülürse, bu sonuç Türk hakim sınıfları ve ideolojileri açısından bir başarıdır. Çünkü yüzyıllardır süren “Türkleştirme” politikaları amaçlara uygun olarak gerçekleştirilmişti. Fakat bitmemişti, bitmeyecekti...

Kemalist ideoloji Türk devletinin resmi ideolojisine dönüşerek egemenleşirken sadece Ermeniler, Rumlar, Yahudiler, Süryaniler ve Ezidiler gibi Müslüman olmayan topluluklara

karşı ırkçı faşist politikalar oluşturarak ve bu temelde içe dönük kesintisiz saldırılara başvurarak kendini var etmedi. Bütün bu süreçlerde Müslüman topluluklara ve farklı mezheplerden her kesime karşı da zorbalıkta, zulümde, saldırganlıkta ve “Türkleştirme” dayatmalarında sınır tanımadı. Müslüman olan her etnik kimliği “Türk” ilan ederek asimilasyonun en katı biçimleriyle kuşatmaya aldı. Kürtçe, Çerkezce, Lazca, Gürcüce, Arnavutça... ve diğer diller yasaklandı. Türkçe dışında hiçbir dile yaşam hakkı tanınmadı. Yasaklar, cezalar, baskılar ve dayatmalar tüm şiddetiyle hem de aralıksız olarak Müslüman topluluklara da uygulandı. İnançları bile Kemalist laiklik söylemlerinin hışmına uğratılarak “Türkleştirme” cenderesine sıkıştırılmıştı. Türklük dışındaki tüm etnik kimlikler egemen ulus ideolojisinin aşağılama, karalama, hor görme, dışlama ve hakaret öznesi haline getirme şeklindeki saldırıları altında bilinçli ve sistematik olarak ezilmekteydi. İlan edilen “cumhuriyet” olsa da Türklükten ve Türklükten başkasına yer yoktu, olmayacaktı. O yüzden her etnik grup ve inanç mutlak suretle Türklüğün parçası olabildiği sürece yaşayabilecekti. O yüzden Müslümanlara ait kültürel tüm kurumlar ya kapatılıyor ya da yasaklanıyordu. Medreselere, okullara, demeklere vs. kilit vurulmuştu.

Dönemin iktidar partisi CHP'nin ezilen milliyetlerin nasıl asimile edileceğine dair yürüttüğü özel çalışmaları kapsamında hazırladığı bir rapora göre Karadeniz sahillerinde 65 bin Laz, dağılmış vaziyette 100 bin Çerkez, 50 bin Gürcü, 25 bin Arnavut, 25 bin Boşnak, 35 bin Pomak ve 200 bin Arap Müslüman'ın yaşadığı belirtilmektedir. Bu nüfusun tamamı İskan Kanunu'nda öngörülen tehlike ve risk unsurlarının taşıyıcıları olarak kabul edilir. O yüzden asimilasyon politikalarının öncelikli muhatapları olmaktan kurtulamazlar. Türkçe dayatmaları bu nüfuslar üzerinde dil ve kültür açısından büyük yıkımlara yol açar. Okullarda Türkçe dışında anadillerinde konuşmaları yasaklanır ama ırkçı

faşist ideoloji bununla da yetinmez. Mesela bir Laz köyündeki okulda “Lazca konuşanlarla mücadele kolu” adı altında bir kol oluşturulması gibi uygulamalar gerçekleştirilir. Baskının içeriden diri tutularak etkinleştirilmesi, baskıya maruz kalanların ruhsal birliğinin bozulmasına ve manevi hislerin çürütülmesine yol açmaktaydı. Bu da asimilasyon politikalarının hızlı sonuçlar vermesi anlamına gelmekteydi. Böylesine uygulamalar dil ve kültürel farklılık gösteren her yerleşim birimindeki okullarda resmi prosedür şeklinde hayata geçirilir.

Kemalist ideoloji, İTC'yle tasavvur edilen Türk ulus kimliğini inşa ederken coğrafyanın tarihsel yıkımını tamamlama amacına odaklanarak hareket etmişti. Coğrafyanın Türklük temelinde yeniden tariflendirilmesi için etnik, dini, kültürel ve tarihi zemininin temellerinden yıkılması zorunluydu. Türkleştirme ideolojisinin inşası ve egemenliği böyle sağlanabilecekti. Bu başarılıydı. Yok etme amacı insanların imhasıyla sınırlı tutulmamıştı. Kùltürler, diller, tarihler ve değerler de katledilmişti. Kültürel değerlerin yıkımı Osmanlı tarihiyle özdeştir. Osmanlı İmparatorluğu fetihler gerçekleştirdikçe “toprağım” dediği her yerde, Hıristiyanlara ait inanç merkezlerini ya camiye dönüştürmüş ya da yıkmıştır. Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne ve günümüz egemenlerinin davranışlarına yön veren aynı anlayıştır. Dini simgelerin topluluklar açısından önemi bilinmektedir. Toplulukları bir arada tutan ve birlik duygusunu canlandıran önemli unsurlardandır. O yüzden asırlar öncesinden inşa edilmiş birçok kilise, manastır, şapel, havra, sinagog gibi ibadet yerleri, kültürel kurumlar, okullar ve topluluklar için simgesel önemdeki binalar, yapılar egemen güçlerin hedefi haline getirilmiştir. İşte bir zamanlar İstanbul'a dair veriler:

“Sanderson, XVI. asırda İstanbul'da Hıristiyanlara ait 100 kilise bulunduğunu, Grek Patriği Miletos'tan bizzat işitmiş olduğunu söyler. Gyllius, Ermenilerin yedi, Frenklerin on kiliseleri, Yahu-

dilerin ise otuzdan fazla sinagoglarının bulunduğunu yazar. Michel Baudier, kendi zamanında (XVII) şehir dahilinde Rumların kırk, Ermenilerin dört kilise, Yahudilerin de dokuzu muhtelif yerde 38 sinagogu bulunduğunu söyler. Bu kiliselerin çoğu zamanla yanmış veya yıktırılmış, camiye çevrilmiştir.” (Anar, 1997: 54)

Bugün de aynı anlayış ve davranış kalıplarının yön verdiği saldırlara tanıklık edilmektedir. Taştan duvarlara, binalara, yapılara, yıkıntılara ve harabelere bile “gavur yerleri” şeklindeki zihinsel kodlarla bakabilen nesiller yetiştirildi. Bazı yörelerde çocuklara kilise ya da manastır gibi yerlerden geriye kalmış yıkıntılara taş atılması dini inançları gereği kutsal bir davranış olarak anlatılır. Hatta cennete gideceklerine dair sözler bile sarf edilir. Düşmanlık öyle içselleştirilmiştir ki yıkıntılara ya da taştan duvarlara Ermeni, Rum, Süryani ya da Yahudi olarak bakılır. Aslında öyledir de. O taşlar, duvarlar, yıkıntılar insanlara dair hikayelerdir. Tarihin dilidir. Toprağın uğultusudur. Ne yazık ki buna bile tahammül edemeyen derin mi derin bir zihinsel çölleşme mevcuttur.

Hıristiyan ve Yahudi toplulukları hayattayken onların varlıklarını saçma sapan kanunlarla, genelgelerle, beyannamelerle gasp edebilen ve bunu meşrulaştırabilen bir rejim, ideoloji ve gelenek söz konusudur. Kemalist rejimin “1936 Beyannamesi” bir örnektir. Ermenilere ve Rumlara ait vakıf arazilerine, varlıklarına el konulur bu beyanname ile. Vakıflara ait yüzlerce taşınmaz, devlet zorbalığıyla gasp edilir. Bu da yetmez. 1975 yılında ilgili Yargıtay mahkemesi bir karar alarak 1936’dan sonra elde edilen mal ve mülklerin de gasp edilmesinin önünü açar. Çünkü karara göre 1936’da beyan edilenler dışında mal sahibi olunamayacağı söylenir. El konulan vakıf arazileri ekonominin “Türkleştirilmesi” adına bölgelerdeki yeni sahiplerine yani Türklere ganimet niyetine dağıtılır. Bazı yerlerde de bizzat devletin resmi kurumları doğrudan mülkiyetine geçirir. Bunun örnekleri çokçadır.

Mesela günümüzde tartışmaları süren ve Süryaniler için çok değerli olan Mor Gabriel Manastırını. 1600 yıllık manastıra ait

arazileri gasp edenler geleneğin inkarcılığından ve hukukundan güç alarak hak iddia edebilecek kadar gülünçtürler ama bu düzen gülünç olana hak tanıdığı için de arazilerin “sahipleri” halen onlardır. Süryanilerin kutsal olan Mor Gabriel (Deyrumur) Manastırı'nın günümüzdeki hali aslında bu coğrafyayı yağmalayan yüzlerce yıllık zihniyetin halen ne kadar dinamik ve yıkıcı olduğunu göstermektedir.

Coğrafyanın Türkleştirilmesi sürecinde önemli müdahalelerden biri de coğrafi yer adlarıyla yerleşim birimlerinin adlarının değiştirilmesidir. Elbette ki ulus ideolojisinin diyalektik gelişimi içerisinde bunun anlaşılabilir bir müdahale olduğu söylenebilir. Ulus devletler “benim” dedikleri toprakları vatan, yurt, ülke gibi kavramlarla tariflendirip sahiplenirken aynı zamanda o coğrafi zemini kendisiyle bütünleştirmek, ifadelendirmek ister. Yani coğrafya üzerinde bir başka ulusa, etnik gruba, inanca, kültüre ya da toplulukların tarihine ilişkin izlerin varlığına tahammülü olmaz, olamaz da. Çünkü milliyetçiliğin ideolojik dokusunda, mayasında, ruhunda bu tepkisel davranış vardır ve olağan görülür. Egemenliğinin ancak bu şekilde inşa edileceğini düşünür. Ulusun kolektif duygu, düşünüş ve davranış bütünlüğüne sahip olmasının yolu kolektif bellekten geçer. Yani *kolektif bellek inşası* da ulus devletler açısından bir görev olarak önemsenir. Amaç açıktır: geçmişi silmek, yok etmek ve tarihi kendisiyle yeniden başlatmak.

İşte coğrafyaya tarih yazmak denilince akla ilk gelen müdahalelerden birisi de yer adlarının değiştirilmesidir. İttihat ve Terakki rejimiyle başlatılan bir süreçtir bu. Yer yer kesintiye uğrasa da Kemalist iktidar döneminde devam ettirilmiş ve sonraki yıllarda en kapsamlı müdahaleyle de sonuçlandırılmıştır.

İttihat ve Terakki ilk müdahalesini Balkan Savaşları sonrasında yapar. Bulgarca ve Yunanca isimleri Türkçeleştirme kampanyası başlatır. Marmara ve Trakya bölgesinde onlarca yer

ismi değiştirilir. Bursa'da Karacabey (Mihaliç), Orhaneli (At-ranos), Bilecik'te Osmaneli (Lefke), İzmir'de Selçuk (Ayasluk) birkaç örnektir. Sonraki yıllarda Hüdavendigar (Bursa), Dersim Kızılkilise (Nazımiye) olarak değiştirilir.

1922 yılından sonra bu defa da Kemalist ideolojinin rengini vereceği müdahaleler başlar. Müdahaleler, ideolojik ve siyasal amaçları olan ele alışlardır ve içinde bulunulan zamanın ruhunu yansıtır. Örneğin 1922 yılının sonlarında kazanılan bir savaş vardır ve milliyetçi duyguların perçinlenmesi için muazzam bir atmosfer söz konusudur. Galip gelen, yenilene dair her şeyi yok edecektir. O döneme denk düşen isim değişikliklerine bakıldığında bu durum daha iyi anlaşılacaktır. Yunan işgalinden kurtarılan yerlerdeki birkaç değişiklik: Nif'e Kemalpaşa, Selindi'ye Gazipaşa, Kirmasti'ya Mustafa Kemal Paşa, Punta'ya Alsancak ve Kordelya'ya Karşıyaka gibi adların verilmesiyle, Yunanca, Rumca yer adları Mustafa Kemal şahsında yeniden kimliklendirilir.

1930'larda çok daha özel olarak yoğunlaşılır. Kemalist rejimin ve ideolojisinin lejyonerleri gibi harekete geçirilen Türk Ocakları ve Halkevleri coğrafyanın dört bir yanında bu işe soyunur. Halkevleri tarafından 1934-36 yılları arasında 834 köye Türkçe isim verilir. Dersim ismi Tunç Eli, Elaziz Elazığ, Antakya Hatay olarak isimlendirilir.

Sonraki yıllara ilişkin Sevan Nişanyan şu bilgileri vermektedir:

“1956'da Ad Değiştirme İhtisas Komisyonu kuruldu. Genelkurmay Başkanlığı, İçişleri, Savunma ve Milli Eğitim Bakanlıkları, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi ile Türk Dil Kurumu temsilcilerinden oluşan bu heyet, değişen iktidara rağmen 1978'e kadar faaliyetlerini sürdürdü. Bu sürede yaklaşık 15.000 yer adı değiştirildi. Bunların 12.000 kadarı köy ve kasaba, diğerleri ise dağ, nehir, ova vb. adlar idi...” (Nişanyan, 2010: XVII)

Yer adları basit birer isim değildir. O coğrafyada yaşayan toplumların sosyal ve kültürel yapısına, tarihlerine, özelliklerine ilişkin işaretler ve ipuçları taşıyan tarihsel simgelerdir. Her isim bambaşka anlamlara, coğrafyaya ve toplumlara dair izler taşır. O yüzden ortadan kaldırılan basit bir isim değildir. Coğrafyalarda hayat bulmuş toplumların tarihidir, kültürüdür, dilidir, inancıdır, birikimidir, değerleridir ve yaşamlarının anlamıdır. Toplumlar tarihi kadar geçmişi derin olan isimler vardır ki insanlık tarihine dair yaşamsal harita gibidir. Örneğin Mezopotamya.

Tabii söz konusu ırkçı, şovenist ideolojinin kendi benliği olunca bunların bir önemi yoktur. Milliyetçi arzuları esastır. O yüzden Kürtçe, Ermenice, Rumca, Yunanca, Süryanice, Lazca, Gürcüce, Arapça vs. dillerden il, ilçe, kasaba, köy, mezra, dağ, nehir, ova vb. yer adları Türkçeleştirilirken yaratılan yıkım daha büyüktür. Yüzyıl içerisinde toplamda 28 bin yer adı değiştirilir. Yapılan değişikliklerin dağılımı ise şöyledir:

“ *Erzurum'da 653, Erzincan'da 366, Adıyaman'da 224, Bursa'da 136, Muğla'da 70, Afyon'da 88, Muş'ta 297, Ağrı'da 374, Gaziantep'te 279, Amasya'da 99, Giresun'da (Kerasonta) 167, Niğde'de 647, Ankara'da 193, Gümüşhane'de 343, Ordu'da 134, Antalya'da 168, Hakkari'de 128, Rize'de 105, Artvin'de 101, Hatay'da 117, Sakarya'da 117, Isparta'da 185, Balıkesir'de 110, İçel'de 112, Siirt'te 392, İstanbul'da 21, Sinop'ta 59, Bingöl'de (Çapağçur) 247, İzmir'de (Smyrna) 68, Sivas'ta (Sebastia) 406, Bitlis (Badlîs) 236, Kars'ta 398, Bolu'da 182, Kastamanu'da 295, Tokat'ta (Evtokiya) 245, Burdur'da 49, Kayseri'de (Kaisareia) 86, Trabzon'da (Trapezointa) 390, Kırklareli'nde 35, Dersim'de 273, Çanakkale'de 53, Kırşehir'de 39, Şanlıurfa'da (Urhay) 389, Çankırı'da 76, Kocaeli'de 26, Uşak'ta 47, Çorum'da 555, Malatya'da 217, Zonguldak'ta 156, Edirne'de 156, Mardin'de (Merdo) 647, Diyarbakır'da (Digranagred) 555, Elazığ'da (Mamuretülaziz) 383 ve Kahramanmaraş'ta 105 yerleşim yerini yeniden adlandırmıştır.” (Tuygan, 2014: 10)*

Egemen ulus ideolojisi coğrafi zemini, kurgulamış olduğu tarih anlayışına göre dönüştürür. Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi gibi kurumsallaştırılan ideolojik söylemler, bilimsel temellerden yoksun kurgusal özelliklere sahip olsa da coğrafyanın etnik açıdan inşasında etkili olabilmıştır. Çünkü Türkçülük temelinde kolektif bellek yaratılmasında, kurgusal olsalar da egemen konumda oldukları için bu tür söylemlerin uluslaşma ve ulus devletler kurma süreçlerindeki gücü yadsınamaz. Kendi varlığını “öteki”nin yok edilmesi, etkisizleştirilmesi ya da dışlanması üzerine inşa eden egemen ulus ideolojisi için coğrafi zemin, yaratılmak istenen toplumsal belleğin doğum yeridir. O yüzden radikal biçimde yıkılması, bozulması, geçmişten arındırılması zorunlu bir durak olarak algılanır. Aksi halde “mekana tarih yazmak” mümkün olmayacak, coğrafyanın Türkleştirilmesi amacı gerçekleşmeyecek, ulusal topluluk ile “vatan” olarak belirlenen coğrafi zemin arasındaki ruhsal bütünlük sağlanamayacaktır. İttihatçı/Kemalist ideolojiler egemen olma konumu kullanarak bunu başarmıştır. Kadim halklar coğrafyası Türk etnik kimliği adına yeniden adlandırılmış, Türkleştirme ideolojisi ve politikası coğrafyayı tarihsel bağlamından kopartarak kaderini temellerinden yıkıma uğratmıştır. Bu yüzden yer adlarının değiştirilmesi önemlidir.

Yer adları insanlığın ve uygarlığın izlerini yansıtırlar” diyen Sezgi Durgun, yer adlarının değiştirilmesine dair şunları aktarır:

“Adlandırma aynı zamanda bir siyaset yapma biçimidir. Siyasi amaçlar için yapılan adlandırmalar aynı zamanda bir güç ve kontrol göstergesidir, başka deyişle mevcut işaretleri dönüştürmek coğrafyada siyasi hakimiyet ilan etmenin bir yoludur. Siyasi coğrafya açısından ulus devletler mekanı homojenleştirmek, hakimiyet alanını ilan etmek için yer adlarını değiştirme yoluna gitmişlerdir. Buradaki en temel çaba, sadece demografik olarak değil, aynı zamanda ‘tarihsel kıdem’ itibarıyla da o toprakların ‘gerçek sahibi’ olduğunu kanıtlamaktır.” (Durgun, 2011: 214)

Netice itibariyle İttihat ve Terakki iktidarı döneminde ideolojik ve siyasi amaçlar doğrultusunda boşaltılan coğrafyanın Türkleştirilmesiyle tarihe dair binlerce yaşam belirtisi yok edilmiştir. Resmi ideolojik söylemlerle coğrafi zemin algısı, gerçek zamanlı tarihi dokusundan koparılmış ve Türk etnik kimliğinin “vatan”ı ilan edilerek gerçek dışı yani kurgusal güzergahta yeniden adlandırılmıştır. Buna rağmen kadim halklar gerçekliğinin üzeri kapatılamamıştır. Biliyoruz ki inkar, yalan ve kurgu kendi zayıflığını gizleyen şatafatlı söylemlerine rağmen yenilmeye mahkumdur. Çünkü yaşamın anlamı ve adı tarihin gerçekleriyle birlikte vardır; yalanın, inkarın ve kurgunun aldatıcı söylemsel “gücü”yle değil.

Yüzyıllık arındırma saldırganlığının doğurduğu sonuçların ortaya konulması önemlidir ama yetmeyecektir. Çünkü egemen güçler cephesinde sonlanmış bir süreç bulunmamaktadır. Türk Müslüman/Sünni olanların dışındaki her ulus, milliyet, inanç, mezhep, dil, kültür, sosyal sınıfsal farklılık “öteki”dir, tehdittir, düşmandır. Faşist Türk devlet ideolojisi kendini bu şekilde egemenleştirdi ve günümüzde de bu egemenliğini sürdürmektedir.

Günümüzde de önemli sorunları olan Ermeni, Rum, Süryani ve Yahudi okullarının durumuna dair yürütülen bir çalışma neticesinde hazırlanan rapora yansıyan rakamlar çok şey anlatmaktadır:

“... 1894’le 2013 arasında 6.415 azınlık okulu kapatıldı. Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde 6.437 okul varken İstanbul’da 302 Gayri-Müslim okulu bulunuyordu. Bu okullarda toplam 29.850 öğrenci eğitim görüyordu.

Şimdi yalnızca İstanbul’da bulunan 22 okul var. Bunların 16’sı Ermenilere, 5’i Rumlara, 1’i de Musevilere ait. Okullar Anadolu’da kapatıldı. İstanbul, Gökçeada ve Bozcaada dışındaki yerlerde okul kalmadı.” (Demirer, 2014: 79)

SONUÇ:

Yüzyıl öncesine kadar Anadolu ve Mezopotamya toprakları kadim halklar coğrafyasıydı. Farklı inançlardan, kültürlerden, etnik kökenlerden onlarca topluluğun yaşam alanı ve yurduydular. Çünkü kadim halkların kültürleriyle, değerleriyle ve tarihi birikimleriyle anlam kazanmış binlerce yıllık kazanmışlığın izlerini taşıyorlardı. Topraklar, tarihsel birikimi taşımanın kıvancıyla etnik ve kültürel çeşitliliğe hayat vermeye devam ediyordu. Coğrafyanın her yanında yaşama dair bambaşka sesler yükseliyordu. Kentler, kasabalar, köyler, nehirler, dağlar başka başka dillerden adlarla anılıyordu ama herkes aynı yerlerden söz edebiliyordu. Diller, dinler, kültürler her şeye rağmen yan yana ve iç içe yaşamın renklerini oluşturuyordu. Coğrafyayı anlamlı kılan en önemli özelliklerden birisi, bu çeşitliliğe hayat verebilmesiydi. Hem de bütün olumsuzluklara rağmen.

Bu coğrafyada 20. yüzyılın başlarında farklı etnik kökenlere mensup topluluklardan sadece Hıristiyan nüfustan 5-6 milyon arasında insan yaşamaktaydı. Asurlar/Süryaniler, Ermeniler, Rumlar Hıristiyanlığın farklı mezheplerinden olsalar da Hıristiyanlıktan çok daha eski tarihlerden beri, yaşamı bu topraklarda sürdürmekteydiler. Farklı inançlardan Ezidiler, Kürtler ve Lazlar da köklü bir geçmişe sahiplerdi ve nüfuslarının tamamı bu coğrafyadaydı. Yahudiler esas olarak 15 ve 16. yüzyılda bu coğrafyaya yerleşmiş olsalar da çok daha öncesinden yerleşmiş nüfusların olduğu da bilinmektedir.

19. yüzyılın siyasal dinamikleri ve yaşanan gelişmeler Osmanlı'nın egemenlik alanı olan coğrafyanın ve bu coğrafyada yaşayan nüfusların kaderini, kendi iradeleri dışında altüst edecek niteliklerde büyük bir fırtınanın habercisi gibiydi. Ulus devletler zamanıydı ve Osmanlı İmparatorluğu bu fırtınanın kendi yıkımına yol açacağını fark etmişti. Dolayısıyla ulus ideolojisine dair bütün potansiyellerin etkisizleştirilmesi Osmanlı'nın bekası adına stra-

tejik bir politika haline gelmişti. Yani bu sürece ve gelişmelere karşı nasıl bir tutum alınacağı Osmanlı egemen sınıfları ve iktidarı cephesinde somutlanmıştı: Takibat, tehcir, katliam, imha...

Osmanlı padişahı II. Abdülhamid döneminde ilk işaretleri verilmiş ve İttihat ve Terakki iktidarıyla yüzyılın en vahşi insanlık kırımını gerçekleştirilmişti. Milyonlar sistematik biçimde katledilerek, tehcire zorlanarak ve daha başka yöntemlerle coğrafyadan kopartılarak tasfiye edilmişlerdi. Aynı ideolojik unsurlarla kendini var etmiş Kemalist Hareket ve iktidar süreciyle kesintiye uğratılmadan etnik temizliğe devam edilmiştir. Bu süreç Türk ulus devleti olarak inşa edilen cumhuriyetin tüm tarihi boyunca çok daha politize olmuş söylem ve fiiller eşliğinde sürdürülerek günümüze kadar taşınmıştır. Halen Ermeni öldürülür, Hıristiyan din adamları katledilir, sinagoglar bombalanır ve ırkçı fanatizmin binbir türlü nefreti ortaya saçılır. Oysa sadece 100 bin kişi kaldılar. Egemen ideoloji kendini ürettikçe onlar azaldılar ve azalmaya devam ediyorlar.

Ayrımcılık, nefret, dışlama, aşağılama, hor görme, tahammülsüzlük en nihayetinde olumsuz ve aynı zamanda dogmatik zihinsel kalıplarla, önyargılarla sürekli diri tutulan, kesintisiz düşmanlık hali... İşte yüzyılın Türk devlet geleneğinin toplumlara aşıladığı ideoloji ya da miras budur. Zihinsel çölleşme, çürümüşlük, yani ırkçı fanatizmin kendi korkusuna düşman kesildiği kaybetme ruh hali, saldırganlığı besleyen düşünce ve duygu egemen durumda olsa da sadece kendisine hayat veren bataklığı için anlamlıdır. Çünkü bu kadar içselleşmiş ve içselleştirilmiş var olabilme korkusundan dolayı başka türlü hayatta kalınamazdı. Kadim halkları en korkunç yol ve yöntemlerle tasfiye ederek kendini var eden ideoloji ve egemenlik aynı zamanda kırılğanlıklarının da esiri haline gelmişti. Bu öyle bir ruh halidir ki bireyden başlayarak bütün toplumun özel varlığını yok etmektedir. Var olabilmesi ise düşmanlaştırdığı farklı

etnik ve dini gruplara karşı her an tepkisini gösterebilmesiyle koşullandırılmıştır. Aksi halde egemen ideoloji üzerinde hayat bulduğu coğrafyanın, toprakların fısıldamakta olduğu hakikatler karşısında tuzla buz olmaktan kurtulamayacaktır. Bu yüzden yalana, inkara ve söylemlere daha çok sarılmaktalar. Yoksa nefretin yeniden üretimi sağlanamaz ve egemen ideolojinin çürümüşlüğüne bağımlı hale gelmiş duygu, düşünce ve davranış biçimleri dinamik kılınamazdı. Bugün yaşananlar bu ideolojik bataklığın çürümüşlük gerçekliğidir.

Örneğin ve benim için mesela neler söylediler; çıktı bir tanesi (aynı zihniyet) Gürcü diyen oldu, çıktı bir tanesi afedersin çok daha çirkin şeylerle Ermeni diyen oldu..." (Başbakan ve Cumhurbaşkanı adayı Recep Tayyip Erdoğan, 06 Ağustos 2014, Basın) şeklinde Türklüğüne laf söyleyenlere karşı ırkçı tepkisini ortaya koyabilen bu zihniyet, İttihat ve Terakki'den Kemalizm'e ve Kemalist rejimden bütün cumhuriyet tarihi boyunca egemen olan ve yaşayan düşünce ve davranış kalıplarıdır. Tepeden dayatılan, öğretilen ve durmaksızın yeniden üretilerek toplumun gündelik hayatının parçası haline getirilen egemenlik unsurlarıdır. Egemen ideoloji ve iktidar gerçeği böyledir. Sadece Ermeni'ye Rum'a, Yahudi'ye, Ezidi'ye, Süryani'ye ya da Ortodoksluğa, Katolikliğe, Protestanlığa, Museviliğe, Ezidiliğe karşı nefret ve düşmanlık üreterek var etmiyor kendini; çoğunluk ya da "azınlık" fark etmiyor, bütün kesimler üzerinde devlet zorbalığını, baskısını egemen kılarak, kendini ve iktidarını süreklileştirebiliyor. Türkler, Kürtler, Çerkezler, Gürcüler, Lazlar, Araplar, Pomaklar, Abhazlar, Romanlar, Arnavutlar ve Müslümanlığın Sünni mezhebi dışındaki tüm inançlar da egemen ideolojinin kuşatması altındadır. Çünkü sınıf egemenliği ezilen tüm halklar üzerindeki baskı aygıtıdır. Aynı milliyetten, soydan ya da dinden olunması egemen sınıfların çıkarlarına hizmet ettiği sürece önemlidir. Çıkarlarına ya da iktidarına ters düştüğü anda hiçbirisinin önemi kalmaz. Katledilenler arasında yer almamaları için neden yoktur.

Buna rağmen egemen sınıf ideolojisi toplumsal dokuyu istediği gibi biçimlendirmeye devam eder. Eğitim kurumları tam da bu noktada belirleyici olur. Okullar, ders kitapları, öğretmenler, medya, aile ortamları, sokaklar, sosyal ilişkiler zemini, askeri kurumlar, devletin bütün idari birimleri ve tabii ki ideolojik- siyasi içeriğe büründürülerek kurumsallaştırılan din olgusu gibi her şey egemen ideolojik aygıtlar olarak işlevselleştirilir. Böylece tepeden belletilen hedefler doğrultusunda ortak duygulanım ve kolektif tepkiler ulus benliği içerisinde hayat bulmaya başlar. Türk eğitim kurumunun toplumsal mühendisliğin en başat kurumlarından olması boşuna değildir. Resmi tarih söylemlerinin yani egemen/ezen ulus ideolojisinin mayalandığı ilk yerlerden birisi okullardır.

Bugün ders kitaplarında Ermenilerin, Rumların, Yahudilerin, Süryanilerin, Ezidilerin ve elbette ki Kürtlerin adının geçtiği her yerde “hain”, “hainlik”, “işbirlikçi”, “ajan”, “gavur”, “dinsiz” vb. sıfatlara özenle yer verilmektedir. Nefret ve düşmanlık aşılacaktır. Linç kültürü mayalanmaktadır. Bu ruhun yansıtıldığı ve deneyimlendiği pratiklerden birisi de neredeyse her ilde gerçekleştirilen temsili kurtuluş gösterileridir. Düşmanlar bellidir: Ermeni’dir, Rum’dur, Yunan’dır. Resmi ideolojik yalanlarla kuşatılmış toplumsal hafıza bu gösterilerle tazelenir ve çarpık, yanlış bilinç unsuru tarih algısı, kurtarılan vatan söylemiyle zihinlerdeki yerini alır. Böylece ulusal motivasyon unsurları temelinde nefret yeniden üretilmiş olur.

O yüzden gündelik hayatta eksik edilmemektedir; “gavur”, “Ermeni dölü”, “Rum tohumu”, “korkak Yahudi”, “pis Çingene”, “bölücü Kürtler” gibi yaftalamalar. Çünkü bu toprakların “sahibi” Türklerdir artık. “Türkiye Türklerindir” şeklindeki söylem aslında çok şey ifade etmektedir. Ama özeti şudur: Devletimiz vardı, ulusumuz da vatanımız diyebileceğimiz toprağımız da yoktu. Devlete bir ulus icat edildi. Bu ulus da kendisini ta-

savvur ettiği gibi siyasi bir zemin yarattı ve bu zemin üzerinde hareket ederek meşruluğunu kazandı. Lakin topraklar başkalarının da yurduydular. Tez elden imha edilmeleri gerekirdi. Çünkü vatansız ulus olmazdı. Soykırım, etnik temizlikle ve tehcirle vatan da elde edilmişti. Devlet milletini de vatanını da bulmuştu. Bu sürece bir de tarih yazılmalıydı. Her yer bu zamanın şahsiyetleriyle, sembolleriyle süslenmeliydi. Vatan için öldürenlerden kahramanlar yaratılmalıydı. Heykelleri, anıtları dikilmeliydi Ermenilerin, Rumların, Kürtlerin kanlarının akıtıldığı meydanlara. İsimleri yaşatılmalıydı uzun ve yüksek tabelalarda. Her şey haritalanmalıydı. Resmi ideoloji bir üniforma gibi topluma giydirilmeliydi. İrkçı, şovenist ideolojik sembollerle zihinlerin teslim alınması sağlanmalıydı. Aksi halde sınıf egemenliğinin aygıtı olan devlet ve hegemonyası meşrulaştıramazdı. Bunlar başarmıştı. İrkçı faşist ideoloji tarihsel zorbalığını, egemen ulus ideolojisinin söylemleriyle meşrulaştırmıştı. Tek devlet, tek bayrak, tek dil, tek din, tek millet vs üzerinden “Türkiye Türklerindir” söylemi pekiştirilmiştir.

Burada şunu da ifade etmek gerekir. Türk ya da Türklük teriminin kendine özgü ideolojik ve siyasi dinamikleri şekillendirilirken temel hammadde arasında ırkçılık ve din olgusu belirleyici olmuştur. Saltanat ve hilafet kurumlarının ümmeti olan topluluktan, millet ya da ulus oluşturulurken şüphesiz ki din olgusu görmezden gelinemezdi. O yüzden Türklük kavramı dinsel içerikle yoğrularak ideolojik ve siyasi kimliğe büründürülmüştür. Özellikle soykırım, etnik temizlik, tehcir ve göçertme fiillerinin gerçekleştirildiği zamanlarda bu iki olguyu egemen sınıfların ve iktidar güçlerinin nasıl kullandıkları ve dini kışkırtmalar yoluyla yığınları nasıl harekete geçirdikleri bilinmektedir. Bırakalım ulus olma bilincini bunun idrakında bile olmayan ama dini hassasiyetleri güçlü olan Müslüman topluluklar din adına, hilafet adına, şeriat adına yani dinsel ayrımcılığın tarihsel biri-

kimiyle tohumlanmış, nefret ve düşmanlık üzerinden süreçlere dahil edilmişlerdir. Bunun en somut göstergesi Ermeni Soykırımı sürecidir. Katliama, kırına, yağmaya katılan topluluklara yön veren ideolojik unsurlar öncelikle dinsel. Dönemin egemen güçleri zaman içinde dinsel unsurlarla ulusal unsurları kaynaştırırsa da bu durum, Kemalist hareketin Türk ulus olgusunu şekillendirirken etnik vurguyu belirleyici hale getirerek dini ve dini unsurları ulus ideolojisinin içerisinde yeniden yoğurmasına kadar devam etmiştir. Sonraki yıllarda Kemalist rejimin öncelikli ideolojik unsurları değişmeye başlar. Nitekim cumhuriyet tarihi boyunca Müslüman ama Türk olmayan toplulukların Türkleştirilmesi ya da Türklük içerisinde eritilmesi politikasıyla milliyetçi, şovenist, ırkçı ideolojinin daha fazla öne çıkarıldığı görülmektedir. Buna rağmen din olgusu Kemalist ideolojinin de Türklük söylemlerinin mayası olmaya devam etmiştir.

İttihat ve Terakki ideolojisi, iktidar niteliği ve rejim gerçekliği coğrafyanın Türkleştirilmesi ve Müslümanlaştırılması amacı üzerine inşa edilmişti. Bu amaca giden yolu açmış ve ilerlemişti. Devamını Kemalist Hareket ve ideoloji yerine getirmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze kadar da kesintisiz sürdürülmüştür. Bugün "vatan" diye Türklükle özdeşleştirilen coğrafyanın nasıl vatanlaştırıldığı sorulanmaması dikkat çekicidir. Bu, resmi ideolojik söylemlerin ve yalan, yanlış tarih anlayışının başarısıdır. Kemalist ideolojinin egemen sınıf ideolojisi olduğu gerçeğini göremeyecek kadar iflah olmaz bir körleşmedir. İrkçı şovenist ideolojinin yarattığı zihinsel esarete yenik düşme halidir. Vatanlaştırılan toprakların gerçek renkleri türlü zorbalıklarla imha edilen kadim halklardır. Asırlardır kendi toprakları, yurtları olan bu coğrafyadaki varlıkları birileri tarafından ortadan kaldırıldı diye kadim halklar gerçeği yok olmamıştır, olmayacaktır. Ama egemen sınıflar, iktidarlar ve ideolojileri bu halkların tarihsel var-

lıklarını da inkar etmiştir. Kendilerine tarih yazarak yalanlarını gerçek diye sunmuşlardır. Böylece kadim halkların tarihi de egemen ideolojinin kurbanı haline getirilmiştir.

Bir zamanlar Asur kökenli halklar Süryaniler, Yakubiler, Nasturiler ve Kildaniler bu topraklarda yaşıyorlardı. Günümüzde ise yurt ya da vatan diyebilecekleri bir yerleri yok. Başka ülkelere dağılmış ve var oluş mücadelesi vermektedirler. Bir diğer halk Ezidilerdir. Yurtları, toprakları ellerinden alınarak başka diyarlara sürülmüşlerdir. Soykırımdan sağ kurtulabilen Ermeniler için de durum aynıdır. Onlar da topraklarından kopartıldıkları için dünyanın dört bir yanına saçıldılar. Günümüz Ermenistan coğrafyası yakın zamanın oluşumudur. Oysa Ermenilerin gerçek yurdu Anadolu'dur, Mezopotamya'nın kuzey sınır hattıdır. Ama yoklar artık, tıpkı Rumlar gibi...

Bunları görmeyenler ya da görmezden gelenler için doğrudur, burası artık Türklerin "vatanı"dır. Çünkü Türk egemen sınıfları ve devletleşmiş resmi ideolojik söylemleri böyle buyurmaktadır. İşte bu ideolojiyle zihinleri de haritalar gibi sınırlandırılanlar çok daha fazla "vatan", "vatanseverlik" bayraktarlığını yapmaktadırlar. K. Marks'ın "*Toplumun egemen maddi gücü olan sınıf, aynı zamanda egemen zihinsel güçtür*" tespiti tam da bu yüzden çok önemlidir. Kemalist ideoloji, resmi ideoloji ya da Türk egemen sınıflarının ideolojisi denilsin, adı her ne olursa olsun bir gerçeklik var ki o da, bu ideolojinin "egemen zihinsel güç" olduğudur. Bu ideolojileri, insanları ve bir bütün toplumu çevreleyen yaşam alanlarını kuşatmış durumdadır. Dolayısıyla yığınların zihinlerine egemen olmakla kalmamış her yönüyle onları denetleyen, kontrolde tutan, yönlendiren ve belirleyen bir güce dönüşmüştür. İnsanlar, içinde oldukları hayatı sorgulamayacak düzeyde bu "egemen zihinsel güç" gerçeğinin ırkçı faşist rejimi altında ezilmektedirler. Baskının ve ezilmişliğin sürekliliği düşünüldüğünde ezilen halkların bu sorgula-

mayı yapabilmeleri en azından şu zamanda uzak bir ihtimal görünmektedir. Çünkü ezilmelerine rağmen, kendilerine bunu yaşatan egemen ideolojik söylemleri fazlasıyla içselleştirmiş, benimsemiş ve var oluş dinamikleri olarak düşünüş ve davranış kalıpları haline getirilmiş durumdadır. Bu durum şunu da göstermektedir, güçlü olan söylemler değildir, söylemlerin kitlelerin zihninde iktidarlaşmasıdır. İşte bu zihinsel zemin değişmediği sürece söylemler, gerçeklerin üzerini örterek egemen olmaya devam edecektir. Biraz olsun kitlelerin zihinleri yalan, yanlış ideolojik söylemlerden arındırılabilirse her şeyin çok daha farklı olacağı da başka bir gerçekliktir.

Bunun için tarihe dokunulmalıdır. Bu alan egemen sınıfların yalan, yanlış ve tahribata uğratarak çarpıtılmış söylemler kuşatmasından kurtarılmalıdır. Yani tarih özgürleştirilmelidir. Tarihin özgürleştirilmesi demek egemen sınıfların en önemli ideolojik dayanaklarından yoksun bırakılması demektir. İşte o vakit bugünün sorgulanabilmesi, anlaşılabilmesi için haritalandırılmış geçmiş algısının sınırları parçalanabilecek ve egemen ulus ideolojisinin olması gerektiğini düşündüğü, tasavvur ettiği tarih dizimi hükmünü yitirmeye başlayacaktır. Zihinlerin özgürleşmesi de ancak ve ancak böylesine bir çabayla, yönelimle ve yönelimde ısrarla mümkündür. Egemen sınıfların iktidarları, egemenlikleri ve çıkarları adına yazdıkları, ezilen halkların tarihi değildir. Egemenlerin kendileri için yazdıklarını ezilen, sömürülen, baskıya maruz bırakılan halklar yaşamamalıdır. Toprağın uğultusuna kulak verilmelidir. Zihinler geçmişin uğultusunda soluklanabilmeli ki; bugün, geçmişle ilişkilenebilmenin özgürleştirici huzurunda yeniden anlam kazanabilsin.

Yüzyıl geçti ama unutulmamalıdır, bu topraklar kadim halklar coğrafyasıdır. Belki dirileri bırakılmadı lakin halen ölülerinin yurdudur bu topraklar.

KAYNAKÇA

- Aksamaz, A. İhsan**, Doğu Karadeniz’de Resmi İdeolojiler Kuşatması, Belge Yayınları, Aralık 2011
- Aktar, Ayhan**, Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm, İletişim Yayınları, 2006, İstanbul
- Anar, Erol**, Öte Kıyıda Yaşayanlar, Belge Yayınları, Ocak 1997
- Andreadis, Yorgo**, Tamama/Pontus’un Yitik Kızı, Belge Yayınları, Mart 2012
- Arlen, Michael J.**, Ararat Yolculuğu, Pencere Yayınları, Nisan 2008
- Bali, Rıfat N.**, Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudiler/Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945), İletişim Yayınları, 2001 İstanbul
- Beth-Şawoce, Jan-Abraham, Abdülmesih Bar**, Cumhuriyet Tarihi Boyunca Doğu ve Batı Asurlara Karşı-Baskı, Zulüm, Asimile, Kovulma, Türkiye’de Azınlıklar Resmi Tarih Tartışmaları-8, Ekim 2009
- Bozkurt, Tülin**, Türk Tarih Tezi Üzerine, Resmi İdeoloji Sözlüğü, Özgür Üniversite, Mart 2007
- Çetinoğlu, Sait**, Sermayenin “Türk”leştirilmesi, Resmi Tarih Tartışmaları-2, Özgür Üniversite, Ağustos 2009
- Dadrian, Vahakn N.**, Ermeni Soykırım Tarihi/Balkanlardan Anadolu ve Kafkasya’ya Etnik Çatışma, Belge Yayınları, Mayıs 2008
- Dadrian, Vahakn N.**, Ermeni Soykırımında Kurumsal Roller, Toplu Makaleler Kitap 1, Belge Yayınları, Mart 2014
- Dadrian, Vahakn N.**, Türk Kaynaklarında Ermeni Soykırımı, Toplu Makaleler Kitap 2, Belge Yayınları, Nisan 2005
- Demirel, Ahmet**, Taraf Gazetesi, 19 Ocak 2014
- Demirel, Temel**, Öteki(leştirilme)nin Türkçesi: “Azınlıklar”, Kaldıraç, Sayı: 158, Ağustos 2014
- Donef, Raço**, Resmi Tarih ve Rumlar, Türkiye’de Azınlıklar, Resmi Tarih Tartışmaları-8, Özgür Üniversite, Ekim 2009

- Durgun, Sezgi**, Memalik-i Şahane'den Vatan'a, İletişim Yayınları, 2011 İstanbul
- Dündar, Fuat**, İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası, 1913-1918), İletişim Yayınları, 2007 İstanbul
- Erbil, Pervin**, Anadolu'ya Ağlıyordu Niobe, Tüm Yönleriyle Rum Tehciri ve Tehcirin Tarihsel Kaynakları, Sorun Yayınları, Ekim 2001
- Gaunt, David**, Katliamlar, Direniş, Koruyucular: I. Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu'da Müslüman-Hıristiyan İlişkileri, Belge Yayınları, Ekim 2007
- Gogolos, Spiros**, İmparatorluğun Kalbinde/Selanik İstanbul İzmir 1905-1912, İstos Yayınları, Ekim 2013
- Gökçen, Amed**, Ezidiler/Kara Kitap Kara Talih, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ekim 2014
- Greopler, Eva**, Anti-Semitizm, Belge Yayınları, Eylül 1999
- Greopler, Eva**, İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler, Belge Yayınları, Ekim 1999
- Guttstad, Corry**, Türkiye'de Yahudiler ve Holokost, İletişim Yayınları, 2012 İstanbul
- Hofmann, Tessa**, Takibat, Tehcir ve İmha/Osmanlı İmparatorluğu'nda 1912-1922 Yılları Arasında Hıristiyanlara Yönelik Yaptırımlar, Belge Yayınları, Ocak 2013
- Hür, Ayşe**, Öteki Tarih-1, Abdülmecid'ten İttihat ve Terakki'ye, Profil Yayıncılık, Şubat 2012
- Hür, Ayşe**, "Pontus'un Gayri Resmi Tarihi", Taraf Gazetesi, 14 Mart 2010
- Hür, Ayşe**, "Hepimiz Çingeneyiz, Hepimiz Romanız", Taraf Gazetesi, 13 Aralık 2009
- Hür, Ayşe**, Öteki Tarih-2, Mondros'tan İzmir Suikasti Davasına, Profil Yayıncılık, Ekim 2012
- Hür, Ayşe**, Taraf-Politika, Taraf Gazetesi, 5 Haziran 2011
- Işık, İrfan**, Birlikte Olduğumuz Halklar/Keldani-Assuri-Süryani-Ermeni, Sorun Yayınları, Kasım 2000

- İnceoğlu, Yasemin-Çoban,** Savaş, Azınlıklar, Ötekiler ve Medya, Ayrıntı Yayınları, 2014
- Kaya, Berna Müküs,** Güneşi Sönen Bir Halk: Yezidiler, Taraf Gazetesi, 1 Ocak 2009
- Kemal, Yaşar,** Demirciler Çarşısı Cinayeti, Cem Yayınları, 1977
- Kevorkian, Raymond H.,** Soykırımın İkinci Safhası/Sürgüne Gönderilen Osmanlı Ermenilerinin Suriye-Mezopotamya Toplama Kamplarında İmha Edilmeleri (1915-1916), Belge Yayınları, Şubat 2011
- Kieser, Hans-Lukas,** Iskalanmış Barış/Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938, İletişim Yayınları, 2010 İstanbul
- Marx, Karl-Engels F.,** Seçme Yapıtlar-1, Sol Yayınları, Aralık 1976
- McCarthy, Justin,** Müslümanlar ve Azınlıklar, İnkılap Kitap Yayın, 1998
- Morgenthau, Henry,** Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü, Belge Yayınları, Aralık 2005
- Nakracas, Dr. Georgios,** Anadolu ve Rum Göçmenlerinin Kökeni/Emperyalist Yunan Politikası ve Anadolu'nun Felaketi, Belge Yayınları, Şubat 2003
- Narçın, Ali,** A'dan Z'ye Asur, Ozan Yayıncılık, 1998
- Nişanyan, Sevan,** Adını Unutan Ülke/Türkiye'de Adı Değiştirilen Yerler Sözlüğü, Everest Yayınları, Mayıs 2010
- Özbudun, Sibel-Demirer, Temel,** "Derin" Milliyetçiliğın Siyasal İktisadı, Ütopya Yayıncı, Kasım 2006
- Özdoğan, Günay Göksü,** "Turan"dan "Bozkurt"a, Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946), İletişim Yayınları, 2001 İstanbul
- Özgür Gündem Gazetesi,** Forum, Ezidilerin Durumu ve Talepleri, 22 Ağustos 2011
- Öztemiz, Mutay,** II. Abdülhamid'ten Günümüze/Süryaniler, Ayrıntı Yayınları, 2012
- Püsküllüoğlu, Ali,** Arkadaş Türkçe Sözlük, Arkadaş Yayınları, 2004
- Refik, Ahmet,** İki Komite İki Kıtal, Kebikeç Yayınları, 1994

- Rodos, Mihail**, Almanya Türkiye'deki Rumları Nasıl Mahvetti/1916'da Midilli'de Mülteci Olmak, Belge Yayınları, Ekim 2011
- Sever, Erol**, Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni, Berfin Yayınları, Mart 2006
- Solnon, Jean Francois**, Sarık ve İstanbul/Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa: XIV-XX. Yüzyıllarda Çatışma ve Hayranlık, Doğan Kitap, Nisan 2013
- Sotiriyu, Dido**, Benden Selam Söyle Anadolu'ya, Can Yayınları, 2009
- Sotiriyu, Dido**, Ölüler Bekler, Arion Basın Yayın, 2001
- Taşçıyan, Alice**, Bağırma Taş Bastım, Pencere Yayınları, Eylül 2009
- Tekin, Gülçiçek Günel**, İttihat ve Terakki'den Günümüze Yek Tarz-ı Siyaset: Türkleştirme, Belge Yayınları, Ekim 2011
- Tori**, Aşiretten Millet Olma Yapılanmasına Kürtler, Doz Yayınları, Ekim 2005
- Tuygan, Atilla**, Yer Adlarının Türkleştirilmesi, Özgür Gündem Gazetesi, 8 Nisan 2014
- Yeghiayan, V./Fermanian, L.**, Rafael Lemkin'in Ermeni Soykırım Dosyası, Belge Yayınları, 2009
- Yonan, Gabriele**, Asur Soykırımı/Unutulan Bir Holocaust, Pencere Yayınları, Mart 1999
- Zürcher, Erik Jan**, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Yayınları, 2010

Toprağın uğultusunda soluklanabilmek...

"Türkiye" diye adlandırılan ve Türk ulus kimliğinin devrletsel varoluşunun sınırlarıyla tariflendirilen coğrafi alanın tarihi dokusu, her açıdan incelenmeyi hak etmektedir. Binlerce yıl öncesinde bu topraklarda yaşam, kültür ve tarihi dokular oluşturmuş köklü halkların varlığı reddedilemez bir gerçekliktir.

Bu çalışmayla esas olarak Hıristiyan topluluklardan Süryaniler (Asurlar), Ermeniler, Rumlar ve ayrı inanç kimlikleriyle Ezidiler ve Yahudilere dair coğrafya-tarih bağlamına ve Osmanlı'dan günümüze kadarki yaşananlara ağırlık verilecektir.

Elbette ki asıl amaç suni tarihçilikle yığımları kendi bataklığında soluklanmaya mahkum eden ve zihinlerini de esir alan Türk ulus devlet inşasını, sürecini ve yön veren temel anlayışı açığa çıkartmak ve oluşmuş algıları sorgulatarak bir nebze olsun tarih algısını özgürleştirmektir.

Çünkü gerçekler ile sunulanlar arasındaki yüzyıllık sistematik zihinsel esareten kurtulmaksızın geleceğe dair umutlu beklentiler büyütebilmek mümkün olmayacaktır.

